ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

สํยุตฺตนิกาเย

นิทานวคฺค-อฏฺฐกถา

๑. นิทานสํยุตฺตํ

๑. พุทฺธวคฺโค

๑. ปฏิจฺจสมุปฺปาทสุตฺตวณฺณนา

๑. เอวํ เม สุตนฺติ – นิทานวเคฺค ปฐมํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อนุปุพฺพปทวณฺณนา – **ตตฺร โข ภควา ภิกฺขู อามเนฺตสี**ติ, เอตฺถ **ตตฺรา**ติ เทสกาลปริทีปนํฯ ตญฺหิ ‘‘ยํ สมยํ วิหรติ, ตตฺร สมเย, ยสฺมิญฺจ เชตวเน วิหรติ, ตตฺร เชตวเน’’ติ ทีเปติฯ ภาสิตพฺพยุเตฺต วา เทสกาเล ทีเปติฯ น หิ ภควา อยุเตฺต เทเส กาเล จ ธมฺมํ ภาสติฯ ‘‘อกาโล โข ตาว พาหิยา’’ติ อาทิ (อุทา. ๑๐) เจตฺถ สาธกํฯ **โข**ติ ปทปูรณมเตฺต, อวธารเณ อาทิกาลเตฺถ วา นิปาโตฯ ***ภควา***ติ โลกครุทีปนํฯ ***ภิกฺขู***ติ กถาสวนยุตฺตปุคฺคลวจนํฯ อปิเจตฺถ ‘‘ภิกฺขโกติ ภิกฺขุ, ภิกฺขาจริยํ อชฺฌุปคโตติ ภิกฺขู’’ติอาทินา (ปารา. ๔๕; วิภ. ๕๑๐) นเยน วจนโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อามเนฺตสี**ติ อาลปิ, อภาสิ, สโมฺพเธสิ, อยเมเตฺถ อโตฺถฯ อญฺญตฺร ปน ญาปเนปิ โหติฯ ยถาห – ‘‘อามนฺตยามิ โว, ภิกฺขเว, ปฏิเวทยามิ โว, ภิกฺขเว’’ติฯ ปโกฺกสเนปิฯ ยถาห – ‘‘เอหิ ตฺวํ, ภิกฺขุ, มม วจเนน สาริปุตฺตํ อามเนฺตหี’’ติ (อ. นิ. ๙.๑๑)ฯ ***ภิกฺขโว***ติ อามนฺตนาการทีปนํฯ ตญฺจ ภิกฺขนสีลตาทิคุณโยคสิทฺธตฺตา วุตฺตํฯ ภิกฺขนสีลตาคุณยุโตฺตปิ หิ ภิกฺขุ, ภิกฺขนธมฺมตาคุณยุโตฺตปิ ภิกฺขเน สาธุการิตาคุณยุโตฺตปีติ สทฺทวิทู มญฺญนฺติฯ เตน จ เตสํ ภิกฺขนสีลตาทิคุณโยคสิเทฺธน วจเนน หีนาธิกชนเสวิตวุตฺติํ ปกาเสโนฺต อุทฺธตทีนภาวนิคฺคหํ กโรติฯ ‘‘ภิกฺขโว’’ติ อิมินา จ กรุณาวิปฺผารโสมฺมหทยนยนนิปาตปุพฺพงฺคเมน วจเนน เต อตฺตโน อภิมุเข กโรโนฺต เตเนว กเถตุกมฺยตาทีปเกน เนสํ วจเนน โสตุกมฺยตํ ชเนติ, เตเนว จ สโมฺพธนเฎฺฐน สาธุกํ มนสิกาเรปิ นิโยเชติฯ สาธุกํ มนสิการายตฺตา หิ สาสนสมฺปตฺติฯ

อปเรสุปิ เทวมนุเสฺสสุ วิชฺชมาเนสุ กสฺมา ภิกฺขูเยว อามเนฺตสีติ เจ? เชฎฺฐเสฎฺฐาสนฺนสทาสนฺนิหิตภาวโตฯ สพฺพปริสสาธารณา หิ ภควโต ธมฺมเทสนา, ปริสาย เชฎฺฐา ภิกฺขู ปฐมํ อุปฺปนฺนตฺตา, เสฎฺฐา อนคาริยภาวํ อาทิํ กตฺวา สตฺถุจริยานุวิธายกตฺตา สกลสาสนปฏิคฺคาหกตฺตา จ, อาสนฺนา ตตฺถ นิสิเนฺนสุ สตฺถุสนฺติกตฺตา, สทาสนฺนิหิตา สตฺถุสนฺติกาวจรตฺตาติฯ อปิจ เต ธมฺมเทสนาย ภาชนํ ยถานุสิฎฺฐํ ปฏิปตฺติสพฺภาวโตฯ วิเสสโต จ เอกเจฺจ ภิกฺขูเยว สนฺธาย อยํ เทสนาปีติ เอวํ อามเนฺตสิฯ

กิมตฺถํ ปน ภควา ธมฺมํ เทเสโนฺต ปฐมํ ภิกฺขู อามเนฺตสิ, น ธมฺมเมว เทเสสีติ? สติชนนตฺถํฯ ภิกฺขู อญฺญํ จิเนฺตนฺตาปิ วิกฺขิตฺตจิตฺตาปิ ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขนฺตาปิ กมฺมฎฺฐานํ มนสิกโรนฺตาปิ นิสินฺนา โหนฺติฯ เต อนามเนฺตตฺวา ธเมฺม เทสิยมาเน ‘‘อยํ เทสนา กินิทานา กิํปจฺจยา กตมาย อฎฺฐุปฺปตฺติยา เทสิตา’’ติ สลฺลเกฺขตุํ อสโกฺกนฺตา ทุคฺคหิตํ วา คเณฺหยฺยุํ, น วา คเณฺหยฺยุํ, เตน เนสํ สติชนนตฺถํ ภควา ปฐมํ อามเนฺตตฺวา ปจฺฉา ธมฺมํ เทเสติฯ

ภทเนฺตติ คารววจนเมตํ, สตฺถุโน ปฏิวจนทานํ วาฯ อปิเจตฺถ ‘‘ภิกฺขโว’’ติ วทมาโน ภควา ภิกฺขู อาลปติฯ ‘‘ภทเนฺต’’ติ วทมานา เต ภควนฺตํ ปจฺจาลปนฺติฯ ตถา หิ ‘‘ภิกฺขโว’’ติ ภควา อาภาสติ, ‘‘ภทเนฺต’’ติ ปจฺจาภาสนฺติฯ ‘‘ภิกฺขโว’’ติ ปฏิวจนํ ทาเปติ, ‘‘ภทเนฺต’’ติ ปฏิวจนํ เทนฺติฯ **เต ภิกฺขู**ติ เย ภควา อามเนฺตสิ, เตฯ **ภควโต ปจฺจโสฺสสุ**นฺติ ภควโต อามนฺตนํ ปติอโสฺสสุํ, อภิมุขา หุตฺวา สุณิํสุ สมฺปฏิจฺฉิํสุ ปฏิคฺคเหสุนฺติ อโตฺถฯ **ภควา เอตทโวจา**ติ, ภควา เอตํ อิทานิ วตฺตพฺพํ สกลสุตฺตํ อโวจฯ เอตฺตาวตา ยํ อายสฺมตา อานเนฺทน อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนสฺส พุทฺธานํ เทสนาญาณคมฺภีรภาวสํสูจกสฺส อิมสฺส สุตฺตสฺส สุขาวคาหณตฺถํ กาลเทสเทสกปริสาปเทสปฺปฏิมณฺฑิตํ นิทานํ ภาสิตํ, ตสฺส อตฺถวณฺณนา สมตฺตาฯ

อิทานิ **ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ โว**ติอาทินา นเยน ภควตา นิกฺขิตฺตสฺส สุตฺตสฺส สํวณฺณนาย โอกาโส อนุปฺปโตฺตฯ สา ปเนสา สุตฺตวณฺณนา ยสฺมา สุตฺตนิเกฺขปํ วิจาเรตฺวา วุจฺจมานา ปากฏา โหติ, ตสฺมา สุตฺตนิเกฺขปํ ตาว วิจาเรสฺสามฯ จตฺตาโร หิ สุตฺตนิเกฺขปา – อตฺตชฺฌาสโย, ปรชฺฌาสโย, ปุจฺฉาวสิโก, อฎฺฐุปฺปตฺติโกติฯ ตตฺถ ยานิ สุตฺตานิ ภควา ปเรหิ อนชฺฌิโฎฺฐ เกวลํ อตฺตโน อชฺฌาสเยเนว กเถติ, เสยฺยถิทํ – ทสพลสุตฺตนฺตหารโก จโนฺทปม-วีโณปม-สมฺมปฺปธาน-อิทฺธิปาท-อินฺทฺริยพล-โพชฺฌงฺคมคฺคงฺค-สุตฺตนฺตหารโกติ เอวมาทีนิ, เตสํ **อตฺตชฺฌาสโย** นิเกฺขโปฯ

ยานิ ปน ‘‘ปริปกฺกา โข ราหุลสฺส วิมุตฺติปริปาจนียา ธมฺมาฯ ยํนูนาหํ ราหุลํ อุตฺตริํ อาสวานํ ขเย วินเยยฺย’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๑๒๑; ม. นิ. ๓.๔๑๖) เอวํ ปเรสํ อชฺฌาสยํ ขนฺติํ นิชฺฌานกฺขมํ มนํ อภินีหารํ พุชฺฌนภาวญฺจ อเปกฺขิตฺวา ปรชฺฌาสยวเสน กถิตานิ, เสยฺยถิทํ – จูฬราหุโลวาทสุตฺตํ, มหาราหุโลวาทสุตฺตํ, ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนํ, อนตฺตลกฺขณสุตฺตํ, อาสีวิโสปมสุตฺตํ, ธาตุวิภงฺคสุตฺตนฺติ, เอวมาทีนิ, เตสํ **ปรชฺฌาสโย** นิเกฺขโปฯ

ภควนฺตํ ปน อุปสงฺกมิตฺวา จตโสฺส ปริสา จตฺตาโร วณฺณา นาคา สุปณฺณา คนฺธพฺพา อสุรา ยกฺขา มหาราชาโน ตาวติํสาทโย เทวา มหาพฺรหฺมาติ เอวมาทโย ‘‘โพชฺฌงฺคา โพชฺฌงฺคาติ, ภเนฺต, วุจฺจนฺติ – (สํ. นิ. ๕.๒๐๒) นีวรณา นีวรณาติ, ภเนฺต, วุจฺจนฺติ – อิเม นุ โข, ภเนฺต, ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา, กิํสูธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฎฺฐ’’นฺติอาทินา (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๘๓) นเยน ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติฯ เอวํ ปุเฎฺฐน ภควตา ยานิ กถิตานิ โพชฺฌงฺคสํยุตฺตาทีนิ, ยานิ วา ปนญฺญานิปิ เทวตาสํยุตฺต, มารสํยุตฺต, พฺรหฺมสํยุตฺต, สกฺกปญฺห, จูฬเวทลฺล, มหาเวทลฺล, สามญฺญผลอาฬวก, สูจิโลม, ขรโลมสุตฺตาทีนิ, เตสํ **ปุจฺฉาวสิโก** นิเกฺขโปฯ

ยานิ ปน ตานิ อุปฺปนฺนํ การณํ ปฏิจฺจ กถิตานิ, เสยฺยถิทํ – ธมฺมทายาทํฯ จูฬสีหนาทสุตฺตํ ปุตฺตมํสูปมํ ทารุกฺขนฺธูปมํ อคฺคิกฺขนฺธูปมํ เผณปิณฺฑูปมํ ปาริจฺฉตฺตกูปมนฺติ เอวมาทีนิ, เตสํ **อฎฺฐุปฺปตฺติโก** นิเกฺขโปฯ

เอวเมเตสุ จตูสุ นิเกฺขเปสุ อิมสฺส ปฏิจฺจสมุปฺปาทสุตฺตสฺส ปรชฺฌาสโย นิเกฺขโปฯ ปรปุคฺคลชฺฌาสยวเสน หิทํ ภควตา นิกฺขิตฺตํฯ กตเมสํ ปุคฺคลานํ อชฺฌาสยวเสนาติ? อุคฺฆฏิตญฺญูนํฯ จตฺตาโร หิ ปุคฺคลา อุคฺฆฏิตญฺญู วิปญฺจิตญฺญู เนโยฺย ปทปรโมติฯ ตตฺถ ยสฺส ปุคฺคลสฺส สห อุทาหฎเวลาย ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **อุคฺฆฏิตญฺญู**ฯ ยสฺส ปุคฺคลสฺส สํขิเตฺตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อเตฺถ วิภชิยมาเน ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **วิปญฺจิตญฺญู**ฯ ยสฺส ปุคฺคลสฺส อุเทฺทสโต ปริปุจฺฉโต โยนิโส มนสิกโรโต, กลฺยาณมิเตฺต เสวโต, ภชโต, ปยิรุปาสโต, อนุปุเพฺพน ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **เน**

โยฺยฯ ยสฺส ปุคฺคลสฺส พหุมฺปิ สุณโต, พหุมฺปิ ธารยโต, พหุมฺปิ วาจยโต น ตาย ชาติยา ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **ปทปรโม**ฯ อิติ อิเมสุ จตูสุ ปุคฺคเลสุ อุคฺฆฏิตญฺญูปุคฺคลานํ อชฺฌาสยวเสน อิทํ สุตฺตํ นิกฺขิตฺตํฯ

ตทา กิร ปญฺจสตา ชนปทวาสิกา ภิกฺขู สเพฺพว เอกจรา ทฺวิจรา ติจรา จตุจรา ปญฺจจรา สภาควุตฺติโน ธุตงฺคธรา อารทฺธวีริยา ยุตฺตโยคา วิปสฺสกา สณฺหํ สุขุมํ สุญฺญตํ ปจฺจยาการเทสนํ ปตฺถยมานา สายนฺหสมเย ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา, วนฺทิตฺวา, รตฺตกมฺพลสาณิยา ปริกฺขิปมานา วิย เทสนํ ปจฺจาสีสมานา ปริวาเรตฺวา นิสีทึสุฯ เตสํ อชฺฌาสยวเสน ภควา อิทํ สุตฺตํ อารภิฯ ยถา หิ เฉโก จิตฺตกาโร อปริกมฺมกตภิตฺตึ ลภิตฺวา, น อาทิโตว รูปํ สมุฏฺฐาเปสิ, มหามตฺติกเลปาทีหิ ปน ภิตฺติปริกมฺมํ ตาว กตฺวา , กตปริกมฺมาย ภิตฺติยา รูปํ สมุฏฺฐาเปติ, กตปริกมฺมํ ปน ภิตฺตึ ลภิตฺวา, ภิตฺติปริกมฺมพฺยาปารํ อกตฺวา, รงฺคชาตานิ โยเชตฺวา, วฏฺฏิกํ วา ตูลิกํ วา อาทาย รูปเมว สมุฏฺฐาเปติ, เอวเมว ภควา อกตาภินิเวสํ อาทิกมฺมิกกุลปุตฺตํ ลภิตฺวา นาสฺส อาทิโตว อรหตฺตปทฏฺฐานํ สณฺหํ สุขุมํ สุญฺญตํ วิปสฺสนาลกฺขณํ อาจิกฺขติ, สีลสมาธิกมฺมสฺสกตาทิฏฺฐิสมฺปทาย ปน โยเชนฺโต ปุพฺพภาคปฏิปทํ ตาว อาจิกฺขติฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘ตสฺมาติห ตฺวํ, ภิกฺขุ, อาทิเมว วิโสเธหิ กุสเลสุ ธเมฺมสุฯ โก จาทิ กุสลานํ ธมฺมานํ? สีลญฺจ สุวิสุทฺธํ ทิฏฺฐิ จ อุชุกาฯ ยโต โข เต, ภิกฺขุ, สีลญฺจ สุวิสุทฺธํ ภวิสฺสติ ทิฏฺฐิ จ อุชุกาฯ ตโต ตฺวํ, ภิกฺขุ, สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ติวิเธน ภาเวยฺยาสิฯ กตเม จตฺตาโร? อิธ ตฺวํ, ภิกฺขุ, อชฺฌตฺตํ วา กาเย กายานุปสฺสี วิหราหิ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํฯ พหิทฺธา วา กาเย…เป.… อชฺฌตฺตพหิทฺธา วา กาเย…เป.… ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหราหิ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํฯ ยโต โข ตฺวํ, ภิกฺขุ, สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน เอวํ ติวิเธน ภาเวสฺสสิ, ตโต ตุยฺหํ, ภิกฺขุ, ยา รตฺติ วา ทิวโส วา อาคมิสฺสติ, วุทฺธิเยว ปาฏิกงฺขา กุสเลสุ ธเมฺมสุ, โน ปริหานี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๓๖๙)ฯ

เอวํ อาทิกมฺมิกกุลปุตฺตสฺส สีลกถาย ปริกมฺมํ กเถตฺวา, อรหตฺตปทฏฺฐานํ สณฺหํ สุขุมํ สุญฺญตํ วิปสฺสนาลกฺขณํ อาจิกฺขติฯ

ปริสุทฺธสีลํ ปน อารทฺธวีริยํ ยุตฺตโยคํ วิปสฺสกํ ลภิตฺวา, นาสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทํ อาจิกฺขติ, อุชุกเมว ปน อรหตฺตปทฏฺฐานํ สณฺหํ สุขุมํ สุญฺญตํ วิปสฺสนาลกฺขณํ อาจิกฺขติฯ อิเม ปญฺจสตา ภิกฺขู ปุพฺพภาคปฏิปทํ ปริโสเธตฺวา ฐิตา สุธนฺตสุวณฺณสทิสา สุปริมชฺชิตมณิกฺขนฺธสนฺนิภา, เอโก โลกุตฺตรมโคฺคว เนสํ อนาคโตฯ อิติ ตสฺสาคมนตฺถาย สตฺถา เตสํ อชฺฌาสยํ อเปกฺขมาโน อิทํ สุตฺตํ อารภิฯ

ตตฺถ **ปฏิจฺจสมุปฺปาท**นฺติ ปจฺจยาการํฯ ปจฺจยากาโร หิ อญฺญมญฺญํ ปฏิจฺจ สหิเต ธเมฺม อุปฺปาเทติฯ ตสฺมา ปฏิจฺจสมุปฺปาโทติ วุจฺจติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน วิสุทฺธิมคฺคโต คเหตโพฺพฯ

โวติ อยํ โว-สโทฺท ปจฺจตฺต-อุปโยคกรณ-สมฺปทาน-สามิวจน-ปทปูรเณสุ ทิสฺสติฯ ‘‘กจฺจิ ปน โว อนุรุทฺธา สมคฺคา สโมฺมทมานา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๒๖; มหาว. ๔๖๖) หิ ปจฺจเตฺต ทิสฺสติฯ ‘‘คจฺฉถ, ภิกฺขเว, ปณาเมมิ โว’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๕๗) อุปโยเคฯ ‘‘น โว มม สนฺติเก วตฺถพฺพ’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๕๗) กรเณฯ ‘‘วนปตฺถปริยายํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามี’’ติ

อาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๙๐) สมฺปทาเนฯ ‘‘สเพฺพสํ โว, สาริปุตฺต, สุภาสิต’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๔๕) สามิวจเนฯ ‘‘เย หิ โว อริยา ปริสุทฺธกายกมฺมนฺตา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๕) ปทปูรณมเตฺตฯ อิธ ปนายํ สมฺปทาเน ทฎฺฐโพฺพฯ **ภิกฺขเว**ติ ปติสฺสเวน อภิมุขีภูตานํ ปุน อาลปนํฯ **เทเสสฺสามี**ติ เทสนาปฎิชานนํฯ **ตํ สุณาถา**ติ ตํ ปฎิจฺจสมุปฺปาทํ ตํ เทสนํ มยา วุจฺจมานํ สุณาถฯ

สาธุกํ มนสิ กโรถาติ เอตฺถ ปน สาธุกํ สาธูติ เอกตฺถเมตํฯ อยญฺจ สาธุสโทฺท อายาจน-สมฺปฎิจฺฉน-สมฺปหํสน-สุนฺทร-ทฬฺหีกมฺมาทีสุ ทิสฺสติฯ ‘‘สาธุ เม, ภเนฺต, ภควา สํขิเตฺตน ธมฺมํ เทเสตู’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๒๕๗; สํ. นิ. ๔.๖๕; ๕.๓๘๑) หิ อายาจเน ทิสฺสติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺตติ โข โส ภิกฺขุ ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อนุโมทิตฺวา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๘๖) สมฺปฎิจฺฉเนฯ ‘‘สาธุ สาธุ, สาริปุตฺตา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๔๙) สมฺปหํสเนฯ

> ‘‘สาธุ ธมฺมรุจี ราชา, สาธุ ปญฺญาณวา นโร;
> สาธุ มิตฺตานมทฺทุโพฺภ, ปาปสฺส อกรณํ สุข’’นฺติฯ –

อาทีสุ (ชา. ๒.๑๘.๑๐๑) สุนฺทเรฯ ‘‘เตน หิ, พฺราหฺมณ, สาธุกํ สุณาหี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๕.๑๙๒) สาธุกสโทฺทเยว ทฬฺหีกเมฺม อาณตฺติยนฺติปิ วุจฺจติฯ อิธ ปนายํ เอเตฺถว ทฬฺหีกเมฺม อาณตฺติยา จ อโตฺถ เวทิตโพฺพ, สุนฺทรเตฺถปิ วฎฺฎติฯ ทฬฺหีกรณเตฺถน หิ ‘‘ทฬฺหํ อิมํ ธมฺมํ สุณาถ, สุคฺคหิตํ คณฺหนฺตา’’, อาณตฺติอเตฺถน ‘‘มม อาณตฺติยา สุณาถ’’ สุนฺทรเตฺถน ‘‘สุนฺทรมิมํ ภทฺทกํ ธมฺมํ สุณาถา’’ติ เอตํ ทีปิตํ โหติฯ **มนสิ กโรถา**ติ อาวเชฺชถฯ สมนฺนาหรถาติ อโตฺถฯ อวิกฺขิตฺตจิตฺตา หุตฺวา นิสาเมถ, จิเตฺต กโรถาติ อธิปฺปาโยฯ

อิทาเนตฺถ **ตํ สุณาถา**ติ โสตินฺทฺริยวิเกฺขปนิวารณเมตํฯ **สาธุกํ มนสิ กโรถา**ติ มนสิกาเร ทฬฺหีกมฺมนิโยชเนน มนินฺทฺริยวิเกฺขปนิวารณํฯ ปุริมเญฺจตฺถ พฺยญฺชนวิปลฺลาสคาหนิวารณํ, ปจฺฉิมํ อตฺถวิปลฺลาสคาหนิวารณํฯ ปุริเมน จ ธมฺมสฺสวเน นิโยเชติ, ปจฺฉิเมน สุตานํ ธมฺมานํ ธารณูปปริกฺขาสุฯ ปุริเมน จ ‘‘สพฺยญฺชโน อยํ ธโมฺม, ตสฺมา สวนีโย’’ติ ทีเปติ, ปจฺฉิเมน ‘‘สาโตฺถ, ตสฺมา มนสิ กาตโพฺพ’’ติฯ สาธุกปทํ วา อุภยปเทหิ โยเชตฺวา, ‘‘ยสฺมา อยํ ธโมฺม ธมฺมคมฺภีโร จ เทสนาคมฺภีโร จ, ตสฺมา สุณาถ สาธุกํฯ ยสฺมา อตฺถคมฺภีโร จ ปฎิเวธคมฺภีโร จ, ตสฺมา สาธุกํ มนสิ กโรถา’’ติ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ **ภาสิสฺสามี**ติ เทเสสฺสามิฯ ‘‘ตํ สุณาถา’’ติ เอตฺถ ปฎิญฺญาตํ เทสนํ สํขิตฺตโตว น เทเสสฺสามิ, อปิจ โข วิตฺถารโตปิ นํ ภาสิสฺสามีติ วุตฺตํ โหติฯ สเงฺขปวิตฺถารวาจกานิ หิ เอตานิ ปทานิฯ ยถาห วงฺคีสเตฺถโร –

> ‘‘สํขิเตฺตนปิ เทเสติ, วิตฺถาเรนปิ ภาสติ;
> สาฬิกายิว นิโคฺฆโส, ปฎิภานํ อุทีรยี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๑๔; เถรคา. ๑๒๔๑);

เอวํ วุเตฺต อุสฺสาหชาตา หุตฺวา **เอวํ, ภเนฺตติ โข เต ภิกฺขู ภควโต ปจฺจโสฺสสุํ** สตฺถุ วจนํ สมฺปฎิจฺฉิํสุ, ปฎิคฺคเหสุนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

อถ เนสํ **ภควา เอตทโวจ** – เอตํ อิทานิ วตฺตพฺพํ ‘‘กตโม จ, ภิกฺขเว, ปฎิจฺจสมุปฺปาโท’’ติอาทิํ สกลํ สุตฺตํ อโวจฯ ตตฺถ **กตโม จ, ภิกฺขเว, ปฎิจฺจสมุปฺปาโท**ติ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาฯ ปญฺจวิธา หิ ปุจฺฉา อทิฎฺฐโชตนาปุจฺฉา ทิฎฺฐสํสนฺทนาปุจฺฉา วิมติเจฺฉทนาปุจฺฉา อนุมติปุจฺฉา กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาติ, ตาสํ อิทํ นานตฺตํ –

กตมา **อทิฏฺฐโชตนา ปุจฺฉา** (มหานิ. ๑๕๐; จูฬนิ. ปุณฺณกมาณวปุจฺฉานิทฺเทส ๑๒)? ปกติยา ลกฺขณํ อญฺญาตํ โหติ อทิฏฺฐํ อตุลิตํ อตีริตํ อวิภูตํ อวิภาวิตํฯ ตสฺส ญาณาย ทสฺสนาย ตุลนาย ตีรณาย วิภูตาย วิภาวนตฺถาย ปญฺหํ ปุจฺฉติฯ อยํ อทิฏฺฐโชตนาปุจฺฉาฯ

กตมา **ทิฏฺฐสํสนฺทนาปุจฺฉา**? ปกติยา ลกฺขณํ ญาตํ โหติ ทิฏฺฐํ ตุลิตํ ตีริตํ วิภูตํ วิภาวิตํฯ โส อเญฺญหิ ปณฺฑิเตหิ สทฺธิํ สํสนฺทนตฺถาย ปญฺหํ ปุจฺฉติฯ อยํ ทิฏฺฐสํสนฺทนาปุจฺฉาฯ

กตมา **วิมติเจฺฉทนาปุจฺฉา**? ปกติยา สํสยปกฺขโนฺท โหติ วิมติปกฺขโนฺท เทฺวฬฺหกชาโต – ‘‘เอวํ นุ โข, น นุ โข, กถํ นุ โข’’ติ, โส วิมติเจฺฉทนตฺถาย ปญฺหํ ปุจฺฉติ, อยํ วิมติเจฺฉทนาปุจฺฉาฯ

กตมา **อนุมติปุจฺฉา**? ภควา ภิกฺขูนํ อนุมติยา ปญฺหํ ปุจฺฉติ – ‘‘ตํ กิํ มญฺญถ, ภิกฺขเว, รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วา’’ติ, อนิจฺจํ, ภเนฺตฯ ยํ ปนานิจฺจํ ทุกฺขํ วา ตํ สุขํ วาติ, ทุกฺขํ, ภเนฺตฯ ยํ ปนานิจฺจํ ทุกฺขํ วิปริณามธมฺมํ, กลฺลํ นุ ตํ สมนุปสฺสิตุํ – ‘‘เอตํ มม เอโสหมสฺมิ เอโส เม อตฺตา’’ติ, โน เหตํ ภเนฺตติ (สํ. นิ. ๓.๗๙)ฯ อยํ อนุมติปุจฺฉาฯ

กตมา **กเถตุกมฺยตาปุจฺฉา**? ภควา ภิกฺขูนํ กเถตุกมฺยตาย ปญฺหํ ปุจฺฉติ – ‘‘จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, สติปฏฺฐานาฯ กตเม จตฺตาโร’’ติ? อยํ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาติฯ

ตตฺถ พุทฺธานํ ปุริมา ติโสฺส ปุจฺฉา นตฺถิฯ กสฺมา? พุทฺธานญฺหิ ตีสุ อทฺธาสุ กิญฺจิ สงฺขตํ อทฺธาวิมุตฺตํ วา อสงฺขตํ อทิฏฺฐํ อโชติตํ อตุลิตํ อตีริตํ อวิภูตํ อวิภาวิตํ นาม นตฺถิฯ เตน เนสํ อทิฏฺฐโชตนาปุจฺฉา นตฺถิฯ ยํ ปน ภควตา อตฺตโน ญาเณน ปฏิวิทฺธํ, ตสฺส อเญฺญน สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วา สทฺธิํ สํสนฺทนกิจฺจํ นตฺถิฯ เตนสฺส ทิฏฺฐสํสนฺทนาปุจฺฉา นตฺถิฯ ยสฺมา ปเนส อกถํกถี ติณฺณวิจิกิโจฺฉ สพฺพธเมฺมสุ วิหตสํสโยฯ เตนสฺส วิมติเจฺฉทนาปุจฺฉา นตฺถิฯ อิตรา ปน เทฺว ปุจฺฉา ภควโต อตฺถิฯ ตาสุ อยํ กเถตุกมฺยตา ปุจฺฉาติ เวทิตพฺพาฯ

อิทานิ ตาว ปุจฺฉาย ปุฏฺฐํ ปจฺจยาการํ วิภชโนฺต **อวิชฺชาปจฺจยา, ภิกฺขเว, สงฺขารา**ติ อาทิมาหฯ เอตฺถ จ ยถา นาม ‘‘ปิตรํ กเถสฺสามี’’ติ อารโทฺธ ‘‘ติสฺสสฺส ปิตา โสณสฺส ปิตา’’ติ ปฐมตรํ ปุตฺตมฺปิ กเถติ, เอวเมว ภควา ปจฺจยํ กเถตุํ อารโทฺธ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติ อาทินา นเยน สงฺขาราทีนํ ปจฺจเย อวิชฺชาทิธเมฺม กเถโนฺต ปจฺจยุปฺปนฺนมฺปิ กเถสิฯ อาหารวคฺคสฺส ปน ปริโยสาเน ‘‘ปฏิจฺจสมุปฺปาทญฺจ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามิ ปฏิจฺจสมุปฺปเนฺน จ ธเมฺม’’ติ (สํ. นิ. ๒.๒๐) อุภยํ อารภิตฺวา อุภยมฺปิ กเถสิฯ อิทานิ **อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา**ติอาทีสุ ปน อวิชฺชา จ สา ปจฺจโย จาติ อวิชฺชาปจฺจโยฯ ตสฺมา อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา สมฺภวนฺตีติ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาเรน ปน สพฺพาการสมฺปนฺนา อนุโลมปฏิจฺจสมุปฺปาทกถา วิสุทฺธิมเคฺค กถิตา, ตสฺมา สา ตตฺถ กถิตวเสเนว คเหตพฺพาฯ

ปฏิโลมกถายํ ปน **อวิชฺชาย เตฺววา**ติ อวิชฺชาย ตุ เอวฯ **อเสสวิราคนิโรธา**ติ วิราคสงฺขาเตน มเคฺคน อเสสนิโรธาฯ **สงฺขารนิโรโธ**ติ สงฺขารานํ อนุปฺปาทนิโรโธ โหติฯ เอวํนิโรธานํ ปน สงฺขารานํ นิโรธา วิญฺญาณาทีนญฺจ นิโรธา นามรูปาทีนิ นิรุทฺธานิเยว โหนฺตีติ ทเสฺสตุํ **สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ**ติอาทีนิ วตฺวา, **เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหตี**ติ อาหฯ ตตฺถ **เกวลสฺสา**ติ สกลสฺส, สุทฺธสฺส วา, สตฺตวิรหิตสฺสาติ อโตฺถฯ **ทุกฺขกฺขนฺธสฺสา**ติ ทุกฺขราสิสฺสฯ **นิโรโธ โหตี**ติ อนุปฺปาโท โหติฯ อิติ ภควา อนุโลมโต ทฺวาท

สหิ ปเทหิ วฏฺฏกถํ กเถตฺวา ตเมว วฏฺฏํ วินิวเฏฺฏตฺวา ปฏิโลมโต ทฺวาทสหิ ปเทหิ วิวฏฺฏํ กเถโนฺต อรหเตฺตน เทสนาย กูฏํ คณฺหิฯ เทสนาปริโยสาเน เต ปญฺจสตา อารทฺธวิปสฺสกา อุคฺฆฏิตญฺญุปุคฺคลา สุริยรสฺมิสมฺผุฏฺฐานิ ปริปากคตานิ ปทุมานิ วิย สจฺจานิ พุชฺฌิตฺวา อรหตฺตผเล ปติฏฺฐหิํสุฯ

อิทมโวจ ภควาติ อิทํ วฏฺฏวิวฏฺฏวเสน สกลสุตฺตํ ภควา อโวจฯ **อตฺตมนา เต ภิกฺขู**ติ ตุฏฺฐจิตฺตา เต ปญฺจสตา ขีณาสวา ภิกฺขูฯ **ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทุนฺ**ติ กรวีกรุตมญฺชุนา กณฺณสุเขน ปณฺฑิตชนหทยานํ อมตาภิเสกสทิเสน พฺรหฺมสฺสเรน ภาสโต ภควโต วจนํ อภินนฺทิํสุ, อนุโมทิํสุ เจว สมฺปฏิจฺฉิํสุ จาติ อโตฺถฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

> ‘‘สุภาสิตํ สุลปิตํ, สาธุ สาธูติ ตาทิโน;
> อนุโมทมานา สิรสา, สมฺปฏิจฺฉิํสุ ภิกฺขโว’’ติฯ

ปฐมปฏิจฺจสมุปฺปาทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. วิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๒. ทุติเยปิ วุตฺตนเยเนว สุตฺตนิเกฺขโป เวทิตโพฺพฯ อยํ ปน วิเสโส – ปฐมํ อุคฺฆฏิตญฺญุปุคฺคลานํ วเสน สเงฺขปโต ทสฺสิตํ, อิทํ วิปญฺจิตญฺญูนํ วเสน วิตฺถารโตติฯ อิมสฺมิญฺจ ปน สุเตฺต จตโสฺส วลฺลิหารกปุริสูปมา วตฺตพฺพา, ตา วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตา เอวฯ ยถา หิ วลฺลิหารโก ปุริโส วลฺลิยา อคฺคํ ทิสฺวา ตทนุสาเรน มูลํ ปริเยสโนฺต ตํ ทิสฺวา วลฺลิํ มูเล เฉตฺวา อาทาย กเมฺม อุปเนยฺย, เอวํ ภควา วิตฺถารเทสนํ เทเสโนฺต ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส อคฺคภูตา ชรามรณา ปฏฺฐาย ยาว มูลภูตํ อวิชฺชาปทํ, ตาว เทสนํ อาหริตฺวา ปุน วฏฺฏวิวฏฺฏํ เทเสโนฺต นิฏฺฐเปสิฯ

ตตฺรายํ ชรามรณาทีนํ วิตฺถารเทสนาย อตฺถนิจฺฉโย – ชรามรณนิเทฺทเส ตาว **เตสํ เตส**นฺติ อยํ สเงฺขปโต อเนเกสํ สตฺตานํ สาธารณนิเทฺทโสติ วิญฺญาตโพฺพฯ ยา เทวทตฺตสฺส ชรา, ยา โสมทตฺตสฺสาติ เอวญฺหิ ทิวสมฺปิ กเถนฺตสฺส เนว สตฺตา ปริยาทานํ คจฺฉนฺติฯ อิเมหิ ปน ทฺวีหิ ปเทหิ น โกจิ สโตฺต อปริยาทิโนฺน โหติฯ ตสฺมา วุตฺตํ, ‘‘อยํ สเงฺขปโต อเนเกสํ สตฺตานํ สาธารณนิเทฺทโส’’ติฯ **ตมฺหิ ตมฺหี**ติ อยํ คติชาติวเสน อเนเกสํ สตฺตนิกายานํ สาธารณนิเทฺทโสฯ **สตฺตนิกาเย**ติ สาธารณนิเทฺทเสน นิทฺทิฏฺฐสฺส สรูปนิทสฺสนํฯ **ชรา ชีรณตา**ติ อาทีสุ ปน **ชรา**ติ สภาวนิเทฺทโสฯ **ชีรณตา**ติ อาการนิเทฺทโสฯ **ขณฺฑิจฺจ**นฺติอาทโย ตโย กาลาติกฺกเม กิจฺจนิเทฺทสา, ปจฺฉิมา เทฺว ปกตินิเทฺทสาฯ อยญฺหิ **ชรา**ติ อิมินา ปเทน สภาวโต ทีปิตา, เตนสฺสายํ สภาวนิเทฺทโส ฯ **ชีรณตา**ติ อิมินา อาการโต, เตนสฺสายํ อาการนิเทฺทโสฯ **ขณฺฑิจฺจ**นฺติ อิมินา กาลาติกฺกเม ทนฺตนขานํ ขณฺฑิตภาวกรณกิจฺจโตฯ **ปาลิจฺจ**นฺติ อิมินา เกสโลมานํ ปลิตภาวกรณกิจฺจโตฯ **วลิตฺตจตา**ติ อิมินา มํสํ มิลาเปตฺวา ตจวลิภาวกรณกิจฺจโต ทีปิตาฯ เตนสฺสา อิเม ขณฺฑิจฺจนฺติอาทโย ตโย กาลาติกฺกเม กิจฺจนิเทฺทสาฯ เตหิ อิเมสํ วิการานํ ทสฺสนวเสน ปากฏีภูตา ปากฏชรา ทสฺสิตาฯ ยเถว หิ อุทกสฺส วา วาตสฺส วา อคฺคิโน วา ติณรุกฺขาทีนํ สํภคฺคปลิภคฺคตาย วา ฌามตาย วา คตมโคฺค ปากโฏ โหติ, น จ โส คตมโคฺค ตาเนว อุทกาทีนิ, เอวเมว ชราย ทนฺตาทีสุ ขณฺฑิจฺจาทิวเสน คตมโคฺค ปากโฏ, จกฺขุํ อุมฺมีเลตฺวาปิ คยฺหติ น จ ขณฺฑิจฺจาทีเนว ชราฯ น หิ ชรา จกฺขุวิเญฺญยฺยา โหติฯ

อายุโน สํหานิ อินฺทฺริยานํ ปริปาโกติ อิเมหิ ปน ปเทหิ กาลาติกฺกเมเยว อภิพฺยตฺตาย อายุกฺขย-จกฺขาทิอินฺทฺริย-ปริปากสญฺญิตาย ปกติยา ทีปิตาฯ เตนสฺสิเม ปจฺฉิมา เทฺว ปกตินิเทฺทสาติ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ ยสฺมา ชรํ ปตฺตสฺส อายุ หายติ, ตสฺมา ชรา ''อายุโน สํหานี''ติ ผลูปจาเรน วุตฺตาฯ ยสฺมา จ ทหรกาเล สุปฺปสนฺนานิ สุขุมมฺปิ อตฺตโน วิสยํ สุเขเนว คณฺหนสมตฺถานิ จกฺขาทีนิ อินฺทฺริยานิ ชรํ ปตฺตสฺส ปริปกฺกานิ อาลุฬิตานิ อวิสทานิ, โอฬาริกมฺปิ อตฺตโน วิสยํ คเหตุํ อสมตฺถานิ โหนฺติ, ตสฺมา ''อินฺทฺริยานํ ปริปาโก''ติ ผลูปจาเรเนว วุตฺตาฯ

สา ปนายํ เอวํ นิทฺทิฏฺฐา สพฺพาปิ ชรา ปากฏา ปฏิจฺฉนฺนาติ ทุวิธา โหติฯ ตตฺถ ทนฺตาทีสุ ขณฺฑาทิภาวทสฺสนโต รูปธมฺเมสุ ชรา **ปากฏชรา** นาม, อรูปธมฺเมสุ ปน ชรา ตาทิสสฺส วิการสฺส อทสฺสนโต **ปฏิจฺฉนฺนชรา** นามฯ ตตฺถ ยฺวายํ ขณฺฑาทิภาโว ทิสฺสติ, โส ตาทิสานํ ทนฺตาทีนํ สุวิเญฺญยฺยตฺตา วโณฺณเยว, ตํ จกฺขุนา ทิสฺวา มโนทฺวาเรน จินฺเตตฺวา ''อิเม ทนฺตา ชราย ปหฏา''ติ ชรํ ชานาติ อุทกฏฺฐาเน พทฺธานิ โคสีสาทีนิ โอโลเกตฺวา เหฏฺฐา อุทกสฺส อตฺถิภาวํ ชานนํ วิยฯ ปุน อวีจิ สวีจีติ เอวมฺปิ ทุวิธา โหติฯ ตตฺถ มณิ-กนก-รชต-ปวาฬ-จนฺทสูริยาทีนํ วิย มนฺททสกาทีสุ ปาณีนํ วิย จ ปุปฺผผลปลฺลวาทีสุ จ อปาณีนํ วิย อนฺตรนฺตรา วณฺณวิเสสาทีนํ ทุวิเญฺญยฺยตฺตา ชรา **อวีจิชรา** นาม, นิรนฺตรชราติ อโตฺถฯ ตโต อเญฺญสุ ปน ยถาวุเตฺตสุ อนฺตรนฺตรา วณฺณวิเสสาทีนํ สุวิเญฺญยฺยตฺตา ชรา **สวีจิชรา** นามาติ เวทิตพฺพาฯ

อิโต ปรํ **เตสํ เตส**นฺติอาทิ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **จุติ จวนตา**ติอาทีสุ ปน **จุตี**ติ จวนกวเสน วุจฺจติ, เอกจตุปญฺจกฺขนฺธสามญฺญวจนเมตํฯ **จวนตา**ติ ภาววจเนน ลกฺขณนิทสฺสนํ ฯ **เภโท**ติ จุติกฺขนฺธานํ ภงฺคุปฺปตฺติปริทีปนํฯ **อนฺตรธาน**นฺติ ฆฏเสฺสว ภินฺนสฺส ภินฺนานํ จุติกฺขนฺธานํ เยน เกนจิ ปริยาเยน ฐานาภาวปริทีปนํฯ **มจฺจุ มรณ**นฺติ มจฺจุสงฺขาตํ มรณํ, เตน สมุเจฺฉทมรณาทีนิ นิเสเธติฯ กาโล นาม อนฺตโก, ตสฺส กิริยา **กาลกิริยา**ฯ เอวํ เตน โลกสมฺมุติยา มรณํ ทีเปติฯ

อิทานิ ปรมเตฺถน ทีเปตุํ **ขนฺธานํ เภโท**ติอาทิมาหฯ ปรมเตฺถน หิ ขนฺธาเยว ภิชฺชนฺติ, น สโตฺต นาม โกจิ มรติฯ ขเนฺธสุ ปน ภิชฺชมาเนสุ สโตฺต มรติ, ภิเนฺนสุ มโตติ โวหาโร โหติฯ เอตฺถ จ จตุปญฺจโวการวเสน ขนฺธานํ เภโท, เอกโวการวเสน กเฬวรสฺส นิเกฺขโปฯ จตุโวการวเสน จ ขนฺธานํ เภโท, เสสทฺวยวเสน กเฬวรสฺส นิเกฺขโป เวทิตโพฺพฯ กสฺมา? ภวทฺวเยปิ รูปกายสงฺขาตสฺส กเฬวรสฺส สพฺภาวโตฯ อถ วา ยสฺมา จาตุมหาราชิกาทีสุ ขนฺธา ภิชฺชเนฺตว, น กิญฺจิ นิกฺขิปติ, ตสฺมา เตสํ วเสน ขนฺธานํ เภโท, มนุสฺสาทีสุ กเฬวรสฺส นิเกฺขโปฯ เอตฺถ จ กเฬวรสฺส นิเกฺขปการณโต มรณํ ''กเฬวรสฺส นิเกฺขโป''ติ วุตฺตนฺติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **อิติ อยญฺจ ชรา อิทญฺจ มรณํ, อิทํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว**ติ อิทํ อุภยมฺปิ เอกโต กตฺวา ชรามรณนฺติ กถียติฯ

ชาตินิเทฺทเส **ชาติ สญฺชาตี**ติอาทีสุ ชายนเฏฺฐน **ชาติ,** สา อปริปุณฺณายตนวเสน ยุตฺตาฯ สญฺชายนเฏฺฐน **สญฺชาติ,** สา ปริปุณฺณายตนวเสน ยุตฺตาฯ โอกฺกมนเฏฺฐน **โอกฺกนฺติ,** สา อณฺฑชชลาพุชวเสน ยุตฺตาฯ เต หิ อณฺฑโกสญฺจ วตฺถิโกสญฺจ โอกฺกมนฺตา ปวิสนฺตา วิย ปฏิสนฺธึ คณฺหนฺติฯ อภินิพฺพตฺตนเฏฺฐน **อภินิพฺพตฺติ,** สา สํเสทชโอปปาติกวเสน ยุตฺตาฯ เต หิ ปากฏาเยว หุตฺวา นิพฺพตฺตนฺติฯ อยํ ตาว โวหารเทสนาฯ

อิทานิ ปรมตฺถเทสนา โหติฯ ขนฺธาเยว หิ ปรมตฺถโต ปาตุภวนฺติ, น สโตฯ ตตฺถ จ **ขนฺธาน**นฺติ เอกโวการภเว เอกสฺส, จตุโวการภเว จตุนฺนํ, ปญฺจโวการภเว ปญฺจนฺนมฺปิ คหณํ เวทิตพฺพํฯ **ปาตุภาโว**ติ อุปฺปตฺติฯ **อายตนาน**นฺติ เอตฺถ ตตฺร ตตฺร อุปฺปชฺชมานายตนวเสน สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ **ปฏิลาโภ**ติ สนฺตติยํ ปาตุภาโวเยวฯ ปาตุภวนฺตาเนว หิ ตานิ ปฏิลทฺธานิ นาม โหนฺติฯ **อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ชาตี**ติ อิมินา ปเทน โวหารโต ปรมตฺถโต จ เทสิตาย ชาติยา นิคมนํ กโรตีติฯ

ภวนิเทฺทเส **กามภโว**ติ กมฺมภโว จ อุปปตฺติภโว จฯ ตตฺถ กมฺมภโว นาม กามภวูปคกมฺมเมวฯ ตญฺหิ ตตฺถ อุปปตฺติภวสฺส การณตฺตา ‘‘สุโข พุทฺธานํ อุปฺปาโท (ธ. ป. ๑๙๔) ทุโกฺข ปาปสฺส อุจฺจโย’’ติอาทีนิ (ธ. ป. ๑๑๗) วิย ผลโวหาเรน ภโวติ วุตฺตํฯ อุปปตฺติภโว นาม เตน กเมฺมน นิพฺพตฺตํ อุปาทิณฺณกฺขนฺธปญฺจกํฯ ตญฺหิ ตตฺถ ภวตีติ กตฺวา ภโวติ วุตฺตํฯ สพฺพถาปิ อิทํ กมฺมญฺจ อุปปตฺติญฺจ อุภยเมฺปตมิธ ‘‘กามภโว’’ติ วุตฺตํฯ เอส นโย รูปารูปภเวสูติฯ

อุปาทานนิเทฺทเส **กามุปาทาน**นฺติอาทีสุ วตฺถุกามํ อุปาทิยนฺติ เอเตน, สยํ วา ตํ อุปาทิยตีติ **กามุปาทานํ,** กาโม จ โส อุปาทานญฺจาติ กามุปาทานํฯ **อุปาทาน**นฺติ ทฬฺหคฺคหณํ วุจฺจติฯ ทฬฺหโตฺถ หิ เอตฺถ อุปสโทฺท อุปายาสอุปกฏฺฐาทีสุ วิยฯ ปญฺจกามคุณิกราคเสฺสตํ อธิวจนํฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถารโต ปเนตํ, ‘‘ตตฺถ กตมํ กามุปาทานํ? โย กาเมสุ กามจฺฉโนฺท’’ติ (ธ. ส. ๑๒๒๐; วิภ. ๙๓๘) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

ตถา ทิฏฺฐิ จ สา อุปาทานญฺจาติ **ทิฏฺฐุปาทานํ**ฯ อถ วา ทิฏฺฐิํ อุปาทิยติ, อุปาทิยนฺติ วา เอเตน ทิฏฺฐินฺติ ทิฏฺฐุปาทานํฯ อุปาทิยติ หิ ปุริมทิฏฺฐิํ อุตฺตรทิฏฺฐิ, อุปาทิยนฺติ จ ตาย ทิฏฺฐิํฯ ยถาห – ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จ อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ’’นฺติอาทิ (ม. นิ. ๓.๒๗)ฯ สีลพฺพตุปาทานอตฺตวาทุปาทานวชฺชสฺส สพฺพทิฏฺฐิคตเสฺสตํ อธิวจนํฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปเนตํ, ‘‘ตตฺถ กตมํ ทิฏฺฐุปาทานํ? นตฺถิ ทินฺน’’นฺติ (ธ. ส. ๑๒๒๑) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

ตถา สีลพฺพตมุปาทิยนฺติ เอเตน, สยํ วา ตํ อุปาทิยติ, สีลพฺพตญฺจ ตํ อุปาทานญฺจาติ วา **สีลพฺพตุปาทานํ**ฯ โคสีลโกวตาทีนิ หิ ‘‘เอวํ สุทฺธี’’ติ (ธ. ส. ๑๒๒๒; วิภ. ๙๓๘) อภินิเวสโต สยเมว อุปาทานานีติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปเนตํ, ‘‘ตตฺถ กตมํ สีลพฺพตุปาทานํ? อิโต พหิทฺธา สมณพฺราหฺมณานํ สีเลน สุทฺธี’’ติ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

อิทานิ วทนฺติ เอเตนาติ วาโท, อุปาทิยนฺติ เอเตนาติ อุปาทานํ, กึ วทนฺติ อุปาทิยนฺติ วา? อตฺตานํฯ อตฺตโน วาทุปาทานํ **อตฺตวาทุปาทานํ**ฯ อตฺตวาทมตฺตเมว วา อตฺตาติ อุปาทิยนฺติ เอเตนาติ อตฺตวาทุปาทานํฯ วีสติวตฺถุกาย สกฺกายทิฏฺฐิยา เอตํ อธิวจนํฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปเนตํ, ‘‘ตตฺถ กตมํ อตฺตวาทุปาทานํ? อิธ อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน อริยานํ อทสฺสาวี’’ติ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

ตณฺหานิเทฺทเส **รูปตณฺหา...เป.... ธมฺมตณฺหา**ติ เอตํ จกฺขุทฺวาราทีสุ ชวนวีถิยา ปวตฺตาย ตณฺหาย ‘‘เสฏฺฐิปุโตฺต พฺราหฺมณปุโตฺต’’ติ เอวมาทีสุ ปิติโต นามํ วิย ปิติสทิสารมฺมณโต นามํฯ เอตฺถ จ รูปารมฺมณา ตณฺหา, รูเป ตณฺหาติ **รูปตณฺหา**ฯ สา กามราคภาเวน รูปํ อสฺสาเทนฺตี ปวตฺตมานา **กามตณฺหา,** สสฺสตทิฏฺฐิสหคตราคภาเวน ‘‘รูปํ นิจฺจํ ธุวํ สสฺสต’’นฺติ เอวํ อสฺสาเทนฺตี ปวตฺตมานา **ภวตณฺหา,** อุเจฺฉททิฏฺฐิสหคตราคภาเวน ‘‘รูปํ อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสติ เปจฺจ น ภวตี’’ติ เอวํ อสฺสาเทนฺตี ปวตฺตมานา **วิภวตณฺหา**ติ รูปตณฺหา เอวํ

ติวิธา โหติฯ ยถา จ รูปตณฺหา, ตถา สทฺทตณฺหาทโยปีติ เอวํ ตานิ อฏฺฐารส ตณฺหาวิจริตานิ โหนฺติฯ ตานิ อชฺฌตฺตรูปาทีสุ อฏฺฐารส, พหิทฺธารูปาทีสุ อฏฺฐารสาติ ฉตฺตึสฯ อิติ อตีตานิ ฉตฺตึส, อนาคตานิ ฉตฺตึส, ปจฺจุปฺปนฺนานิ ฉตฺตึสาติ เอวํ อฏฺฐสตํ ตณฺหาวิจริตานิ โหนฺติฯ ‘‘อชฺฌตฺติกสฺส อุปาทาย อสฺมีติ โหติ, อิตฺถสฺมีติ โหตี’’ติ (วิภ. ๙๗๓) วา เอวมาทีนิ อชฺฌตฺติกรูปาทินิสฺสิตานิ อฏฺฐารส, ‘‘พาหิรสฺส อุปาทาย อิมินา อสฺมีติ โหติ, อิมินา อิตฺถสฺมีติ โหตี’’ติ (วิภ. ๙๗๕) วา เอวมาทีนิ พาหิรรูปาทินิสฺสิตานิ อฏฺฐารสาติ ฉตฺตึส, อิติ อตีตานิ ฉตฺตึส, อนาคตานิ ฉตฺตึส, ปจฺจุปฺปนฺนานิ ฉตฺตึสาติ เอวมฺปิ อฏฺฐสตํ ตณฺหาวิจริตานิ โหนฺติฯ ปุน สงฺคเห กริยมาเน รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ ฉเฬว ตณฺหากายา ติโสฺสเยว กามตณฺหาทโย โหนฺตีติฯ เอวํ –

> ‘‘นิเทฺทสเตฺถน นิเทฺทส, วิตฺถารา วิตฺถารสฺส จ;
> ปุน สงฺคหโต ตณฺหา, วิญฺญาตพฺพา วิภาวินา’’ติฯ

เวทนานิเทฺทเส **เวทนากายา**ติ เวทนาสมูหาฯ **จกฺขุสมฺผสฺสชา เวทนา…เป.… มโนสมฺผสฺสชาเวทนา**ติ เอตํ ‘‘จกฺขุสมฺผสฺสชาเวทนา อตฺถิ กุสลา, อตฺถิ อกุสลา, อตฺถิ อพฺยากตา’’ติ เอวํ วิภเงฺค (วิภ. ๓๔) อาคตตฺตา จกฺขุทฺวาราทีสุ ปวตฺตานํ กุสลากุสลาพฺยากตเวทนานํ ‘‘สาริปุโตฺต มนฺตาณิปุโตฺต’’ติ เอวมาทีสุ มาติโต นามํ วิย มาติสทิสโต วตฺถุโต นามํฯ วจนโตฺถ ปเนตฺถ – จกฺขุสมฺผสฺสเหตุ ชาตา เวทนา จกฺขุสมฺผสฺสชา เวทนาติฯ เอเสว นโย สพฺพตฺถฯ อยํ ตาเวตฺถ สพฺพสงฺคาหิกา กถาฯ วิปากวเสน ปน จกฺขุทฺวาเร เทฺว จกฺขุวิญฺญาณานิ, เทฺว มโนธาตุโย, ติโสฺส มโนวิญฺญาณธาตุโยติ เอตาหิ สมฺปยุตฺตวเสน เวทนา เวทิตพฺพาฯ เอเสว นโย โสตทฺวาราทีสุฯ มโนทฺวาเร มโนวิญฺญาณธาตุสมฺปยุตฺตาวฯ

ผสฺสนิเทฺทเส **จกฺขุสมฺผโสฺส**ติ จกฺขุมฺหิ สมฺผโสฺสฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **จกฺขุสมฺผโสฺส…เป.… กายสมฺผโสฺส**ติ เอตฺตาวตา จ กุสลากุสลวิปากา ปญฺจวตฺถุกา ทส ผสฺสา วุตฺตา โหนฺติฯ **มโนสมฺผโสฺส**ติ อิมินา เสสพาวีสติโลกิยวิปากมนสมฺปยุตฺตา ผสฺสาฯ

สฬายตนนิเทฺทเส **จกฺขายตน**นฺติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ วิสุทฺธิมเคฺค ขนฺธนิเทฺทเส เจว อายตนนิเทฺทเส จ วุตฺตเมวฯ

นามรูปนิเทฺทเส นมนลกฺขณํ **นามํ**ฯ รุปฺปนลกฺขณํ **รูปํ**ฯ วิภชเน ปนสฺส **เวทนา**ติ เวทนากฺขโนฺธ, **สญฺญา**ติ สญฺญากฺขโนฺธ, **เจตนา ผโสฺส มนสิกาโร**ติ สงฺขารกฺขโนฺธ เวทิตโพฺพฯ กามญฺจ อเญฺญปิ สงฺขารกฺขนฺธสงฺคหิตา ธมฺมา สนฺติ, อิเม ปน ตโย สพฺพทุพฺพเลสุปิ จิเตฺตสุ สนฺติ, ตสฺมา เอเตสํเยว วเสเนตฺถ สงฺขารกฺขโนฺธ ทสฺสิโตฯ **จตฺตาโร จ มหาภูตา**ติ เอตฺถ **จตฺตาโร**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **มหาภูตา**ติ ปถวีอาปเตชวายานเมตํ อธิวจนํฯ เยน ปน การเณน ตานิ มหาภูตานีติ วุจฺจนฺติ, โย เจตฺถ อโญฺญ วินิจฺฉยนโย, โส สโพฺพ วิสุทฺธิมเคฺค รูปกฺขนฺธนิเทฺทเส วุโตฺตฯ **จตุนฺนญฺจ มหาภูตานํ อุปาทายา**ติ เอตฺถ ปน **จตุนฺน**นฺติ อุปโยคเตฺถ สามิวจนํ, จตฺตาริ มหาภูตานีติ วุตฺตํ โหติฯ **อุปาทายา**ติ อุปาทิยิตฺวา, คเหตฺวาติ อโตฺถฯ นิสฺสายาติปิ เอเกฯ ‘‘วตฺตมาน’’นฺติ อยเญฺจตฺถ ปาฐเสโสฯ สมูหเตฺถ วา เอตํ สามิวจนํ, จตุนฺนํ มหาภูตานํ สมูหํ อุปาทาย วตฺตมานํ รูปนฺติ เอตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอวํ สพฺพถาปิ ยานิ จ จตฺตาริ ปถวีอาทีนิ มหาภูตานิ, ยญฺจ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย วตฺตมานํ จกฺขายตนาทิเภเทน อภิธมฺมปาฬิยเมว วุตฺตํ เตวีสติวิธํ รูปํ, ตํ สพฺพมฺปิ รูปนฺติ เวทิตพฺพํฯ

วิญฺญาณนิเทฺทเส **จกฺขุวิญฺญาณ**นฺติ จกฺขุมฺหิ วิญฺญาณํ, จกฺขุโต วา ชาตํ วิญฺญาณนฺติ **จกฺขุวิญฺญาณํ**ฯ เอวํ โสตฆานชิวฺหากายวิญฺญาณานิฯ อิตรํ ปน มโนเยว วิญฺญาณนฺติ **มโน วิญฺญาณํ**ฯ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณวชฺชิตเตภูมกวิปากจิตฺตเสฺสตํ อธิวจนํฯ

สงฺขารนิเทฺทเส อภิสงฺขรณลกฺขโณ **สงฺขาโร**ฯ วิภชเน ปนสฺส **กายสงฺขาโร**ติ กายโต ปวตฺตสงฺขาโรฯ กายทฺวาเร โจปนวเสน ปวตฺตานํ กามาวจรกุสลโต อฏฺฐนฺนํ, อกุสลโต ทฺวาทสนฺนนฺติ วีสติยา กายสเญฺจตนานเมตํ อธิวจนํฯ **วจีสงฺขาโร**ติ วจนโต ปวตฺตสงฺขาโร, วจีทฺวาเร วจนเภทวเสน ปวตฺตานํ วีสติยา เอว วจีสเญฺจตนานเมตํ อธิวจนํฯ **จิตฺตสงฺขาโร**ติ จิตฺตโต ปวตฺตสงฺขาโร, กายวจีทฺวาเร โจปนํ อกตฺวา รโห นิสีทิตฺวา จินฺเตนฺตสฺส ปวตฺตานํ โลกิยกุสลากุสลวเสน เอกูนตึสมโนสเญฺจตนานเมตํ อธิวจนํฯ

อวิชฺชานิเทฺทเส **ทุเกฺข อญฺญาณ**นฺติ ทุกฺขสเจฺจ อญฺญาณํ, โมหเสฺสตํ อธิวจนํฯ เอส นโย **ทุกฺขสมุทเย อญฺญาณ**นฺติอาทีสุฯ ตตฺถ จตูหิ การเณหิ ทุเกฺข อญฺญาณํ เวทิตพฺพํ อโนฺตคธโต วตฺถุโต อารมฺมณโต ปฏิจฺฉาทนโต จฯ ตถา หิ ตํ ทุกฺขสจฺจปริยาปนฺนตฺตา ทุเกฺข อโนฺตคธํ, ทุกฺขสจฺจญฺจสฺส นิสฺสยปจฺจยภาเวน วตฺถุ, อารมฺมณปจฺจยภาเวน อารมฺมณํ, ทุกฺขสจฺจํ เอตํ ปฏิจฺฉาเทติ ตสฺส ยาถาวลกฺขณปฏิเวธนิวารเณน ญาณปฺปวตฺติยา เจตฺถ อปฺปทาเนนฯ

ทุกฺขสมุทเย อญฺญาณํ ตีหิ การเณหิ เวทิตพฺพํ วตฺถุโต อารมฺมณโต ปฏิจฺฉาทนโต จฯ นิโรเธ ปฏิปทาย จ อญฺญาณํ เอเกเนว การเณน เวทิตพฺพํ ปฏิจฺฉาทนโตฯ นิโรธปฏิปทานญฺหิ ปฏิจฺฉาทกเมว อญฺญาณํ เตสํ ยาถาวลกฺขณปฏิเวธนิวารเณน เตสุ จ ญาณปฺปวตฺติยา อปฺปทาเนนฯ น ปน ตํ ตตฺถ อโนฺตคธํ ตสฺมึ สจฺจทฺวเย อปริยาปนฺนตฺตา, น ตสฺส ตํ สจฺจทฺวยํ วตฺถุ อสหชาตตฺตา, นารมฺมณํ, ตทารพฺภ อปฺปวตฺตนโตฯ ปจฺฉิมญฺหิ สจฺจทฺวยํ คมฺภีรตฺตา ทุทฺทสํ, น ตตฺถ อนฺธภูตํ อญฺญาณํ ปวตฺตติฯ ปุริมํ ปน วจนียเตฺถน สภาวลกฺขณสฺส ทุทฺทสตฺตา คมฺภีรํ, ตตฺถ วิปลฺลาสคาหวเสน ปวตฺตติฯ

อปิจ ‘‘ทุเกฺข’’ติ เอตฺตาวตา สงฺคหโต วตฺถุโต อารมฺมณโต กิจฺจโต จ อวิชฺชา ทีปิตาฯ ‘‘ทุกฺขสมุทเย’’ติ เอตฺตาวตา วตฺถุโต อารมฺมณโต กิจฺจโต จฯ ‘‘ทุกฺขนิโรเธ ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทายา’’ติ เอตฺตาวตา กิจฺจโตฯ อวิเสสโต ปน ‘‘อญฺญาณ’’นฺติ เอเตน สภาวโต นิทฺทิฏฺฐาติ ญาตพฺพาฯ

อิติ โข, ภิกฺขเวติ เอวํ โข, ภิกฺขเวฯ **นิโรโธ โหตี**ติ อนุปฺปาโท โหติฯ อปิเจตฺถ สเพฺพเหว เตหิ นิโรธปเทหิ นิพฺพานํ เทสิตํฯ นิพฺพานญฺหิ อาคมฺม เต เต ธมฺมา นิรุชฺฌนฺติ, ตสฺมา ตํ เตสํ เตสํ นิโรโธติ วุจฺจติฯ อิติ ภควา อิมสฺมึ สุเตฺต ทฺวาทสหิ ปเทหิ วฏฺฏวิวฏฺฏํ เทเสโนฺต อรหตฺตนิกูเฏเนว เทสนํ นิฏฺฐเปสิฯ เทสนาปริโยสาเน วุตฺตนเยเนว ปญฺจสตา ภิกฺขู อรหเตฺต ปติฏฺฐหึสูติฯ

วิภงฺคสุตฺตํ ทุติยํฯ

๓. ปฏิปทาสุตฺตวณฺณนา

๓. ตติเย **มิจฺฉาปฏิปท**นฺติ อยํ ตาว อนิยฺยานิกปฏิปทาฯ นนุ จ อวิชฺชาปจฺจยา ปุญฺญาภิสงฺขาโรปิ อตฺถิ อาเนญฺชาภิสงฺขาโรปิ, โส กถํ มิจฺฉาปฏิปทา โหตีติฯ วฏฺฏสีสตฺตาฯ ยญฺหิ

กิญฺจิ ภวตฺตยสงฺขาตํ วฏฺฏํ ปเตฺถตฺวา ปวตฺติตํ, อนฺตมโส ปญฺจาภิญฺญา อฏฺฐ วา ปน สมาปตฺติโย, สพฺพํ ตํ วฏฺฏปกฺขิยํ วฏฺฏสีสนฺติ วฏฺฏสีสตฺตา มิจฺฉาปฏิปทาว โหติฯ ยํ ปน กิญฺจิ วิวฏฺฏํ นิพฺพานํ ปเตฺถตฺวา ปวตฺติตํ, อนฺตมโส อุฬุงฺกยาคุมตฺตทานมฺปิ ปณฺณมุฏฺฐิทานมตฺตมฺปิ, สพฺพํ ตํ วิวฏฺฏปกฺขิยํ วิวฏฺฏนิสฺสิตํ, วิวฏฺฏปกฺขิกตฺตา สมฺมาปฏิปทาว โหติฯ อปฺปมตฺตกมฺปิ หิ ปณฺณมุฏฺฐิมตฺตทานกุสลํ วา โหตุ มหนฺตํ เวลามทานาทิกุสลํ วา, สเจ วฏฺฏสมฺปตฺตึ ปเตฺถตฺวา วฏฺฏนิสฺสิตวเสน มิจฺฉา ฐปิตํ โหติ, วฏฺฏเมว อาหริตุํ สโกฺกติ, โน วิวฏฺฏํฯ ‘‘อิทํ เม ทานํ อาสวกฺขยาวหํ โหตู’’ติ เอวํ ปน วิวฏฺฏํ ปเตฺถนฺตน วิวฏฺฏวเสน สมฺมา ฐปิตํ อรหตฺตมฺปิ ปเจฺจกโพธิญาณมฺปิ สพฺพญฺญุตญฺญาณมฺปิ ทาตุํ สโกฺกติเยว, น อรหตฺตํ อปฺปตฺวา ปริโยสานํ คจฺฉติฯ อิติ อนุโลมวเสน มิจฺฉาปฏิปทา, ปฏิโลมวเสน สมฺมาปฏิปทา เทสิตาติ เวทิตพฺพาฯ นนุ เจตฺถ ปฏิปทา ปุจฺฉิตา, นิพฺพานํ ภาชิตํ, นิยฺยาตเนปิ ปฏิปทาว นิยฺยาติตาฯ น จ นิพฺพานสฺส ปฏิปทาติ นามํ, สวิปสฺสนานํ ปน จตุนฺนํ มคฺคานเมตํ นามํ, ตสฺมา ปุจฺฉานิยฺยาตเนหิ ปทภาชนํ น สเมตีติฯ โน น สเมติ, กสฺมา? ผเลน ปฏิปทาย ทสฺสิตตฺตาฯ ผเลน เหตฺถ ปฏิปทา ทสฺสิตาฯ ‘‘อวิชฺชาย เตฺวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ’’ติ เอตํ นิโรธสงฺขาตํ นิพฺพานํ ยสฺสา ปฏิปทาย ผลํ, อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, สมฺมาปฏิปทาติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ อิมสฺมิญฺจ อเตฺถ อเสสวิราคนิโรธาติ เอตฺถ วิราโค นิโรธเสฺสว เววจนํ, อเสสวิราคา อเสสนิโรธาติ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโยฯ เยน วา วิราคสงฺขาเตน มเคฺคน อเสสนิโรโธ โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ เอตํ ปทภาชนํ วุตฺตํฯ เอวญฺหิ สติ สานุภาวา ปฏิปทา วิภตฺตา โหติฯ อิติ อิมสฺมิมฺปิ สุเตฺต วฏฺฏวิวฏฺฏเมว กถิตนฺติฯ ตติยํฯ

๔. วิปสฺสีสุตฺตวณฺณนา

๔. จตุเตฺถ **วิปสฺสิสฺสา**ติ ตสฺส กิร โพธิสตฺตสฺส ยถา โลกิยมนุสฺสานํ กิญฺจิเทว ปสฺสนฺตานํ ปริตฺตกมฺมาภินิพฺพตฺตสฺส กมฺมชปสาทสฺส ทุพฺพลตฺตา อกฺขีนิ วิปฺผนฺทนฺติ , น เอวํ วิปฺผนฺทึสุฯ พลวกมฺมนิพฺพตฺตสฺส ปน กมฺมชปสาทสฺส พลวตฺตา อวิปฺผนฺทเนฺตหิ อนิมิเสหิ เอว อกฺขีหิ ปสฺสิ เสยฺยถาปิ เทวา ตาวตึสาฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อนิมิสโนฺต กุมาโร เปกฺขตีติ โข, ภิกฺขเว, วิปสฺสิสฺส กุมารสฺส ‘วิปสฺสี วิปสฺสี’เตฺวว สมญฺญา อุทปาที’’ติ (ที. นิ. ๒.๔๐)ฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – อนฺตรนฺตรา นิมิสชนิตนฺธการวิรเหน วิสุทฺธํ ปสฺสติ, วิวเฏหิ วา อกฺขีหิ ปสฺสตีติ **วิปสฺสี**ฯ เอตฺถ จ กิญฺจาปิ ปจฺฉิมภวิกานํ สพฺพโพธิสตฺตานํ พลวกมฺมนิพฺพตฺตสฺส กมฺมชปสาทสฺส พลวตฺตา อกฺขีนิ น วิปฺผนฺทนฺติ, โส ปน โพธิสโตฺต เอเตเนว นามํ ลภิฯ

อปิจ วิเจยฺย วิเจยฺย ปสฺสตีติ **วิปสฺสี,** วิจินิตฺวา วิจินิตฺวา ปสฺสตีติ อโตฺถฯ เอกทิวสํ กิร วินิจฺฉยฏฺฐาเน นิสีทิตฺวา อเตฺถ อนุสาสนฺตสฺส รโญฺญ อลงฺกตปฏิยตฺตํ มหาปุริสํ อาหริตฺวา อเงฺก ฐปยึสุฯ ตสฺส ตํ อเงฺก กตฺวา ปลาฬยมานเสฺสว อมจฺจา สามิกํ อสฺสามิกํ อกํสุฯ โพธิสโตฺต อนตฺตมนสทฺทํ นิจฺฉาเรสิฯ ราชา ‘‘กิเมตํ อุปธาเรถา’’ติ อาหฯ อุปธารยมานา อญฺญํ อทิสฺวา ‘‘อฏฺฏสฺส ทุพฺพินิจฺฉิตตฺตา เอวํ กตํ ภวิสฺสตี’’ติ ปุน สามิกเมว สามิกํ กตฺวา ‘‘ญตฺวา นุ โข กุมาโร เอวํ กโรตี’’ติ? วีมํสนฺตา ปุน สามิกํ อสฺสามิกมกํสุฯ ปุน โพธิสโตฺต ตเถว สทฺทํ นิจฺฉาเรสิฯ อถ ราชา ‘‘ชานาติ มหาปุริโส’’ติ ตโต ปฏฺฐาย อปฺปมโตฺต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘วิเจยฺย วิเจยฺย กุมาโร อเตฺถ ปนายติ ญาเยนาติ โข, ภิกฺขเว, วิปสฺสิสฺส กุมารสฺส ภิโยฺยโสมตฺตาย ‘วิปสฺสี วิปสฺสี’เตฺวว สมญฺญา อุทปาที’’ติ (ที. นิ. ๒.๔๑)ฯ

ภควโตติ ภาคฺยสมฺปนฺนสฺสฯ **อรหโต**ติ ราคาทิอรีนํ หตตฺตา, สํสารจกฺกสฺส วา อรานํ หตตฺตา, ปจฺจยานํ วา อรหตฺตา อรหาติ เอวํ คุณโต อุปฺปนฺนนามเธยฺยสฺสฯ **สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา**ติ สมฺมา นเยน เหตุนา สามํ ปจฺจตฺตปุริสกาเรน จตฺตาริ สจฺจานิ พุทฺธสฺสฯ **ปุเพฺพว สโมฺพธา**ติ สโมฺพโธ วุจฺจติ จตูสุ มเคฺคสุ ญาณํ, ตโต ปุเพฺพวฯ **โพธิสตฺตเสฺสว สโต**ติ เอตฺถ **โพธี**ติ ญาณํ, โพธิมา สโตฺต **โพธิสโตฺต,** ญาณวา ปญฺญวา ปณฺฑิโตติ อโตฺถฯ ปุริมพุทฺธานญฺหิ ปาทมูเล อภินีหารโต ปฎฺฐาย ปณฺฑิโตว โส สโตฺต, น อนฺธพาโลติ โพธิสโตฺตฯ ยถา วา อุทกโต อุคฺคนฺตฺวา ฐิตํ ปริปากคตํ ปทุมํ สูริยรสฺมิสมฺผเสฺสน อวสฺสํ พุชฺฌิสฺสตีติ พุชฺฌนกปทุมนฺติ วุจฺจติ, เอวํ พุทฺธานํ สนฺติเก พฺยากรณสฺส ลทฺธตฺตา อวสฺสํ อนนฺตราเยน ปารมิโย ปูเรตฺวา พุชฺฌิสฺสตีติ พุชฺฌนกสโตฺตติปิ **โพธิสโตฺต**ฯ ยา จ เอสา จตุมคฺคญาณสงฺขาตา โพธิ, ตํ ปตฺถยมาโน ปวตฺตตีติ โพธิยํ สโตฺต อาสโตฺตติปิ **โพธิสโตฺต**ฯ เอวํ คุณโต อุปฺปนฺนนามวเสน โพธิสตฺตเสฺสว สโตฯ **กิจฺฉ**นฺติ ทุกฺขํฯ **อาปโนฺน**ติ อนุปฺปโตฺตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อโห อยํ สตฺตโลโก ทุกฺขํ อนุปฺปโตฺตติฯ **จวติ จ อุปปชฺชติ จา**ติ อิทํ อปราปรํ จุติปฎิสนฺธิวเสน วุตฺตํฯ **นิสฺสรณ**นฺติ นิพฺพานํฯ ตญฺหิ ชรามรณทุกฺขโต นิสฺสฎตฺตา ตสฺส นิสฺสรณนฺติ วุจฺจติฯ **กุทาสฺสุ นามา**ติ กตรสฺมิํ นุ โข กาเลฯ

โยนิโส มนสิการาติ อุปายมนสิกาเรน ปถมนสิกาเรนฯ **อหุ ปญฺญาย อภิสมโย**ติ ปญฺญาย สทฺธิํ ชรามรณการณสฺส อภิสมโย สมวาโย สมาโยโค อโหสิ, ‘‘ชาติปจฺจยา ชรามรณ’’นฺติ อิทํ เตน ทิฎฺฐนฺติ อโตฺถฯ อถ วา **โยนิโส มนสิการา อหุ ปญฺญายา**ติ โยนิโส มนสิกาเรน จ ปญฺญาย จ อภิสมโย อหุฯ ‘‘ชาติยา โข สติ ชรามรณ’’นฺติ, เอวํ ชรามรณการณสฺส ปฎิเวโธ อโหสีติ อโตฺถฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

อิติ หิทนฺติ เอวมิทํฯ **สมุทโย สมุทโย**ติ เอกาทสสุ ฐาเนสุ สงฺขาราทีนํ สมุทยํ สมฺปิเณฺฑตฺวา นิทฺทิสติฯ **ปุเพฺพ อนนุสฺสุเตสู**ติ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารานํ สมุทโย โหตี’’ติฯ เอวํ อิโต ปุเพฺพ อนนุสฺสุเตสุ ธเมฺมสุ, จตูสุ วา อริยสจฺจธเมฺมสุฯ **จกฺขุ**นฺติอาทีนิ ญาณเววจนาเนวฯ ญาณเมว เหตฺถ ทสฺสนเฎฺฐน **จกฺขุ,** ญาตเฎฺฐน **ญาณํ,** ปชานนเฎฺฐน **ปญฺญา,** ปฎิเวธนเฎฺฐน **วิชฺชา,** โอภาสนเฎฺฐน **อาโลโก**ติ วุตฺตํ ฯ ตํ ปเนตํ จตูสุ สเจฺจสุ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกํ นิทฺทิฎฺฐนฺติ เวทิตพฺพํฯ นิโรธวาเรปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ จตุตฺถํฯ

๕-๑๐. สิขีสุตฺตาทิวณฺณนา

๕-๑๐. ปญฺจมาทีสุ **สิขิสฺส, ภิกฺขเว**ติอาทีนํ ปทานํ ‘‘สิขิสฺสปิ, ภิกฺขเว’’ติ น เอวํ โยเชตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ กสฺมา? เอกาสเน อเทสิตตฺตาฯ นานาฐาเนสุ หิ เอตานิ เทสิตานิ, อโตฺถ ปน สพฺพตฺถ สทิโสเยวฯ สพฺพโพธิสตฺตานญฺหิ โพธิปลฺลเงฺก นิสินฺนานํ น อโญฺญ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา เทโว วา มาโร วา พฺรหฺมา วา อาจิกฺขติ – ‘‘อตีเต โพธิสตฺตา ปจฺจยาการํ สมฺมสิตฺวา พุทฺธา ชาตา’’ติฯ ยถา ปน ปฐมกปฺปิกกาเล เทเว วุเฎฺฐ อุทกสฺส คตมเคฺคเนว อปราปรํ วุฎฺฐิอุทกํ คจฺฉติ, เอวํ เตหิ เตหิ ปุริมพุเทฺธหิ คตมเคฺคเนว ปจฺฉิมา ปจฺฉิมา คจฺฉนฺติฯ สพฺพโพธิสตฺตา หิ อานาปานจตุตฺถชฺฌานโต วุฎฺฐาย ปจฺจยากาเร ญาณํ โอตาเรตฺวา ตํ อนุโลมปฎิโลมํ สมฺมสิตฺวา พุทฺธา โหนฺตีติ ปฎิปาฎิยา สตฺตสุ สุเตฺตสุ พุทฺธวิปสฺสนา นาม กถิตาติฯ

พุทฺธวโคฺค ปฐโมฯ

๒. อาหารวคฺค

๑. อาหารสุตฺตวณฺณนา

๑๑. อาหารวคฺคสฺส ปฐเม **อาหารา**ติ ปจฺจยาฯ ปจฺจยา หิ อาหรนฺติ อตฺตโน ผลํ, ตสฺมา อาหาราติ วุจฺจนฺติฯ **ภูตานํ วา สตฺตาน**นฺติอาทีสุ **ภูตา**ติ ชาตา นิพฺพตฺตาฯ **สมฺภเวสิโน**ติ เย สมฺภวํ ชาตึ นิพฺพตฺตึ เอสนฺติ คเวสนฺติฯ ตตฺถ จตูสุ โยนีสุ อณฺฑชชลาพุชา สตฺตา ยาว อณฺฑโกสํ วตฺถิโกสญฺจ น ภินฺทนฺติ, ตาว สมฺภเวสิโน นาม, อณฺฑโกสํ วตฺถิโกสญฺจ ภินฺทิตฺวา พหิ นิกฺขนฺตา ภูตา นามฯ สํเสทชา โอปปาติกา จ ปฐมจิตฺตกฺขเณ สมฺภเวสิโน นาม, ทุติยจิตฺตกฺขณโต ปภุติ ภูตา นามฯ เยน วา อิริยาปเถน ชายนฺติ, ยาว ตโต อญฺญํ น ปาปุณนฺติ, ตาว สมฺภเวสิโน นาม, ตโต ปรํ ภูตา นามฯ อถ วา **ภูตา**ติ ชาตา อภินิพฺพตฺตา, เย ภูตา อภินิพฺพตฺตาเยว, น ปุน ภวิสฺสนฺตีติ สงฺขํ คจฺฉนฺติ, เตสํ ขีณาสวานํ เอตํ อธิวจนํฯ สมฺภวเมสนฺตีติ **สมฺภเวสิโน**ฯ อปฺปหีนภวสํโยชนตฺตา อายติมฺปิ สมฺภวํ เอสนฺตานํ เสกฺขปุถุชฺชนานเมตํ อธิวจนํฯ เอวํ สพฺพถาปิ อิเมหิ ทฺวีหิ ปเทหิ สพฺพสเตฺต ปริยาทิยติฯ **วา**สโทฺท เจตฺถ สมฺปิณฺฑนโตฺถ, ตสฺมา ภูตานญฺจ สมฺภเวสีนญฺจาติ อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ฐิติยาติ ฐิตตฺถํฯ **อนุคฺคหายา**ติ อนุคฺคหตฺถํฯ วจนเภโทเยว เจส, อโตฺถ ปน ทฺวินฺนมฺปิ ปทานํ เอโกเยวฯ อถ วา **ฐิติยา**ติ ตสฺส ตสฺส สตฺตสฺส อุปฺปนฺนธมฺมานํ อนุปฺปพนฺธวเสน อวิจฺเฉทายฯ **อนุคฺคหายา**ติ อนุปฺปนฺนานํ อุปฺปาทายฯ อุโภปิ เจตานิ ‘‘ภูตานํ วา ฐิติยา เจว อนุคฺคหาย จ, สมฺภเวสีนํ วา ฐิติยา เจว อนุคฺคหาย จา’’ติ เอวํ อุภยตฺถ ทฏฺฐพฺพานีติฯ

กพฬีการโร อาหาโรติ กพฬํ กตฺวา อโชฺฌหริตพฺพโก อาหาโร, โอทนกุมฺมาสาทิวตฺถุกาย โอชาเยตํ อธิวจนํฯ **โอฬาริโก วา สุขุโม วา**ติ วตฺถุโอฬาริกตาย โอฬาริโก, สุขุมตาย สุขุโมฯ สภาเวน ปน สุขุมรูปปริยาปนฺนตฺตา กพฬีการโร อาหาโร สุขุโมว โหติฯ สาปิ จสฺส วตฺถุโต โอฬาริกตา สุขุมตา จ อุปาทายุปาทาย เวทิตพฺพาฯ กุมฺภีลานญฺหิ อาหารํ อุปาทาย โมรานํ อาหาโร สุขุโมฯ กุมฺภีลา กิร ปาสาเณ คิลนฺติ, เต จ เนสํ กุจฺฉิปฺปตฺตา วิลียนฺติฯ โมรา สปฺปวิจฺฉิกาทิปาเณ ขาทนฺติฯ โมรานํ ปน อาหารํ อุปาทาย ตรจฺฉานํ อาหาโร สุขุโมฯ เต กิร ติวสฺสฉฑฺฑิตานิ วิสาณานิ เจว อฏฺฐีนิ จ ขาทนฺติ, ตานิ จ เนสํ เขเฬน เตมิตมตฺตาเนว กนฺทมูลํ วิย มุทุกานิ โหนฺติฯ ตรจฺฉานํ อาหารํ อุปาทาย หตฺถีนํ อาหาโร สุขุโมฯ เต หิ นานารุกฺขสาขาทโย ขาทนฺติฯ หตฺถีนํ อาหารโต ควยโคกณฺณมิคาทีนํ อาหาโร สุขุโมฯ เต กิร นิสฺสารานิ นานารุกฺขปณฺณาทีนิ ขาทนฺติฯ เตสมฺปิ อาหารโต คุนฺนํ อาหาโร สุขุโมฯ เต อลฺลสุกฺขติณานิ ขาทนฺติฯ เตสํ อาหารโต สสานํ อาหาโร สุขุโมฯ สสานํ อาหารโต สกุณานํ อาหาโร สุขุโมฯ สกุณานํ อาหารโต ปจฺจนฺตวาสีนํ อาหาโร สุขุโมฯ ปจฺจนฺตวาสีนํ อาหารโต คามโภชกานํ อาหาโร สุขุโมฯ คามโภชกานํ อาหารโต ราชราชมหามตฺตานํ อาหาโร สุขุโมฯ เตสมฺปิ อาหารโต จกฺกวตฺติโน อาหาโร สุขุโมฯ จกฺกวตฺติโน อาหารโต ภุมฺมานํ เทวานํ อาหาโร สุขุโมฯ ภุมฺมานํ เทวานํ อาหารโต จาตุมหาราชิกานํฯ เอวํ ยาว ปรนิมฺมิตวสวตฺตีนํ อาหารา วิตฺถาเรตพฺพาฯ เตสํ ปนาหาโร สุขุโมเตฺวว นิฏฺฐํ ปโตฺตฯ

เอตฺถ จ โอฬาริเก วตฺถุสฺมึ โอชา ปริตฺตา โหติ ทุพฺพลา, สุขุเม พลวตีฯ ตถา หิ เอกปตฺตปูรมฺปิ ยาคุํ ปีโต มุหุเตฺตเนว ชิฆจฺฉิโต โหติ ยํกิญฺจิเทว ขาทิตุกาโม, สปฺปึ ปน ปสตมตฺตํ ปิวิตฺวา ทิวสํ อโภตฺตุกาโม โหติฯ ตตฺถ วตฺถุ กมฺมชเตชสงฺขาตํ ปริสฺสยํ วิโนเทติ, น ปน สโกฺกติ ปาเลตุํฯ โอชา ปน ปาเลติ, น สโกฺกติ ปริสฺสยํ วิโนเทตุํฯ เทฺว ปน เอกโต หุตฺวา ปริสฺสยเญฺจว วิโนเทนฺติ ปาเลนฺติ จาติฯ

ผโสฺส ทุติโยติ จกฺขุสมฺผสฺสาทิ ฉพฺพิโธปิ ผโสฺส เอเตสุ จตูสุ อาหาเรสุ ทุติโย อาหาโรติ เวทิตโพฺพฯ เทสนานโย เอว เจส, ตสฺมา อิมินา นาม การเณน ทุติโย ตติโย จาติ อิทเมตฺถ น คเวสิตพฺพํฯ **มโนสเญฺจตนา**ติ เจตนาว วุจฺจติฯ **วิญฺญาณ**นฺติ จิตฺตํฯ อิติ ภควา อิมสฺมิํ ฐาเน อุปาทิณฺณกอนุปาทิณฺณกวเสน เอกราสิํ กตฺวา จตฺตาโร อาหาเร ทเสฺสสิฯ กพฬีการาหาโร หิ อุปาทิณฺณโกปิ อตฺถิ อนุปาทิณฺณโกปิ, ตถา ผสฺสาทโยฯ ตตฺถ สปฺปาทีหิ คิลิตานํ มณฺฑูกาทีนํ วเสน อุปาทิณฺณกกพฬีการาหาโร ทฏฺฐโพฺพฯ มณฺฑูกาทโย หิ สปฺปาทีหิ คิลิตา อโนฺตกุจฺฉิคตาปิ กิญฺจิ กาลํ ชีวนฺติเยวฯ เต ยาว อุปาทิณฺณกปเกฺข ติฏฺฐนฺติ, ตาว อาหารตฺถํ น สาเธนฺติ ฯ ภิชฺชิตฺวา ปน อนุปาทิณฺณกปเกฺข ฐิตา สาเธนฺติฯ ตทาปิ อุปาทิณฺณกาหาโรติ วุจฺจนฺตีติฯ อิทํ ปน อาจริยานํ น รุจฺจตีติ อฏฺฐกถายเมว ปฏิกฺขิปิตฺวา อิทํ วุตฺตํ – อิเมสํ สตฺตานํ ขาทนฺตานมฺปิ อขาทนฺตานมฺปิ ภุญฺชนฺตานมฺปิ อภุญฺชนฺตานมฺปิ ปฏิสนฺธิจิเตฺตเนว สหชาตา กมฺมชา โอชา นาม อตฺถิ, สา ยาวปิ สตฺตมา ทิวสา ปาเลติ, อยเมว อุปาทิณฺณกกพฬีการาหาโรติ เวทิตโพฺพฯ เตภูมกวิปากวเสน ปน อุปาทิณฺณกผสฺสาทโย เวทิตพฺพา, เตภูมกกุสลากุสลกิริยวเสน อนุปาทิณฺณกาฯ โลกุตฺตรา ปน รุฬฺหีวเสน กถิตาติฯ

เอตฺถาห – ''ยทิ ปจฺจยโฎฺฐ อาหารโฎฺฐ, อถ กสฺมา อเญฺญสุปิ สตฺตานํ ปจฺจเยสุ วิชฺชมาเนสุ อิเมเยว จตฺตาโร วุตฺตา''ติ? วุจฺจเต – อชฺฌตฺติกสนฺตติยา วิเสสปจฺจยตฺตาฯ วิเสสปจฺจโย หิ กพฬีการาหารภกฺขานํ สตฺตานํ รูปกายสฺส กพฬีกาโร อาหาโร, นามกาเย เวทนาย ผโสฺส, วิญฺญาณสฺส มโนสเญฺจตนา, นามรูปสฺส วิญฺญาณํฯ ยถาห – ''เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, อยํ กาโย อาหารฎฺฐิติโก อาหารํ ปฏิจฺจ ติฏฺฐติ, อนาหาโร โน ติฏฺฐติ (สํ. นิ. ๕.๑๘๓), ตถา ผสฺสปจฺจยา เวทนา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป''นฺติ (สํ. นิ. ๒.๑; วิภ. ๒๒๕)ฯ

โก ปเนตฺถ อาหาโร กิํ อาหรตีติ? กพฬีการาหาโร โอชฏฺฐมกรูปานิ อาหรติ ผสฺสาหาโร ติโสฺส เวทนา, มโนสเญฺจตนาหาโร ตโย ภเว, วิญฺญาณาหาโร ปฏิสนฺธินามรูปนฺติฯ

กถํ? กพฬีการาหาโร ตาว มุเข ฐปิตมเตฺตเยว อฎฺฐ รูปานิ สมุฎฺฐาเปติ, ทนฺตวิจุณฺณิตํ ปน อโชฺฌหริยมานํ เอเกกํ สิตฺถํ อฏฺฐฏฺฐรูปานิ สมุฏฺฐาเปติเยวฯ เอวํ กพฬีการาหาโร โอชฏฺฐมกรูปานิ อาหรติฯ ผสฺสาหาโร ปน สุขเวทนีโย ผโสฺส อุปฺปชฺชมาโนเยว สุขํ เวทนํ อาหรติ, ทุกฺขเวทนีโย ทุกฺขํ, อทุกฺขมสุขเวทนีโย อทุกฺขมสุขนฺติ เอวํ สพฺพถาปิ ผสฺสาหาโร ติโสฺส เวทนา อาหรติฯ

มโนสเญฺจตนาหาโร กามภวูปคํ กมฺมํ กามภวํ อาหรติ, รูปารูปภวูปคานิ ตํ ตํ ภวํฯ เอวํ สพฺพถาปิ มโนสเญฺจตนาหาโร ตโย ภเว อาหรติฯ วิญฺญาณาหาโร ปน เย จ ปฏิสนฺธิกฺขเณ ตํสมฺปยุตฺตกา ตโย ขนฺธา, ยานิ จ ติสนฺตติวเสน ติํส รูปานิ อุปฺปชฺชนฺติ, สหชาตาทิปจฺจยเยน ตานิ อาหรตีติ วุจฺจติฯ เอวํ วิญฺญาณาหาโร ปฏิสนฺธินามรูปํ อาหรตีติฯ เอตฺถ จ ''มโนสเญฺจตนา ตโย ภเว อาหรตี''ติ สาสวกุสลากุสลเจตนาว วุตฺตาฯ ''วิญฺญาณํ ปฏิสนฺธินามรูปํ อาหรตี''ติ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณเมว วุตฺตํฯ อวิเสเสน ปน ตํสมฺปยุตฺตตํสมุฏฺฐานธมฺมานํ อาหรณโตเปเต ''อาหารา''ติ เวทิตพฺพาฯ

เอเตสุ จตูสุ อาหาเรสุ กพฬีการาหาโร อุปตฺถมฺภโนฺต อาหารกิจฺจํ สาเธติ, ผโสฺส ผุสโนฺตเยว มโนสเญฺจตนา อายูหมานาว, วิญฺญาณํ วิชานนฺตเมวฯ กถํ? กพฬีการาหาโร หิ อุปตฺถมฺภโนฺตเยว กายฏฺฐปเนน สตฺตานํ ฐิติยา โหติฯ กมฺมชนิโตปิ หิ อยํ กาโย กพฬีการาหาเรน อุปตฺถโทฺธ ทสปิ วสฺสานิ วสฺสสตมฺปิ ยาว อายุปริมาณา ติฏฺฐติฯ ยถา กิํ ? ยถา มาตุยา

ชนิโตปิ ทารโก ธาติยา ถญฺญาทีนิ ปาเยตฺวา โปสิยมาโน จิรํ ติฏฺฐติ, ยถา จ อุปตฺถมฺภเกน อุปตฺถมฺภิตํ เคหํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ยถา, มหาราช, เคเห ปปตนฺเต อญฺญน ทารุนา อุปตฺถมฺภิตํ สนฺตํ เอว ตํ เคหํ น ปตติฯ เอวเมว โข, มหาราช, อยํ กาโย อาหารฏฺฐิติโก อาหารํ ปฏิจฺจ ติฏฺฐตี’’ติฯ

เอวํ กพฬีการโร อาหาโร อุปตฺถมฺภนฺโต อาหารกิจฺจํ สาเธติฯ

เอวํ สาเธนฺโตปิ จ กพฬีการโร อาหาโร ทฺวินฺนํ รูปสนฺตตีนํ ปจฺจโย โหติ อาหารสมุฏฺฐานสฺส จ อุปาทิณฺณกสฺส จฯ กมฺมชานํ อนุปาลโก หุตฺวา ปจฺจโย โหติ, อาหารสมุฏฺฐานานํ ชนโก หุตฺวาติฯ ผโสฺส ปน สุขาทิวตฺถุภูตํ อารมฺมณํ ผุสนฺโตเยว สุขาทิเวทนาปวตฺตเนน สตฺตานํ ฐิติยา โหติฯ มโนสเญฺจตนา กุสลากุสลกมฺมวเสน อายูหมานาเยว ภวมูลนิปฺผาทนโต สตฺตานํ ฐิติยา โหติฯ วิญฺญาณํ วิชานนฺตเมว นามรูปปฺปวตฺตเนน สตฺตานํ ฐิติยา โหตีติฯ

เอวํ อุปตฺถมฺภนาทิวเสน อาหารกิจฺจํ สาธยมาเนสุ ปเนเตสุ จตฺตาริ ภยานิ ทฏฺฐพฺพานิฯ เสยฺยถิทํ – กพฬีการาหาเร นิกนฺติเยว ภยํ, ผเสฺส อุปคมนเมว, มโนสเญฺจตนาย อายูหนเมว, วิญฺญาเณ อภินิปาโตเยว ภยนฺติฯ กึ การณา? กพฬีการาหาเร หิ นิกนฺตึ กตฺวา สีตาทีนํ ปุรกฺขตา สตฺตา อาหารตฺถาย มุทฺทาคณนาทิกมฺมานิ กโรนฺตา อนปฺปกํ ทุกฺขํ นิคจฺฉนฺติฯ เอกเจฺจ จ อิมสฺมึ สาสเน ปพฺพชิตฺวาปิ เวชฺชกมฺมาทิกาย อเนสนาย อาหารํ ปริเยสนฺตา ทิเฏฺฐว ธเมฺม คารยฺหา โหนฺติ, สมฺปราเยปิ, ‘‘ตสฺส สงฺฆาฏิปิ อาทิตฺตา สมฺปชฺชลิตา’’ติอาทินา ลกฺขณสํยุตฺเต (สํ. นิ. ๒.๒๑๘) วุตฺตนเยน สมณเปตา โหนฺติฯ อิมินา ตาว การเณน กพฬีกาเร อาหาเร นิกนฺติ เอว ภยนฺติ เวทิตพฺพาฯ

ผสฺสํ อุปคจฺฉนฺตาปิ ผสฺสสฺสาทิโน ปเรสํ รกฺขิตโคปิเตสุ ทาราทีสุ ภเณฺฑสุ อปรชฺฌนฺติ, เต สห ภเณฺฑน ภณฺฑสามิกา คเหตฺวา ขณฺฑาขณฺฑิกํ วา ฉินฺทิตฺวา สงฺการกูเฏ ฉเฑฺฑนฺติ , รโญฺญ วา นิยฺยาเทนฺติฯ ตโต เต ราชา วิวิธา กมฺมการณา การาเปติฯ กายสฺส จ เภทา ทุคฺคติ เตสํ ปาฏิกงฺขา โหติฯ อิติ ผสฺสสฺสาทมูลกํ ทิฏฺฐธมฺมิกมฺปิ สมฺปรายิกมฺปิ ภยํ สพฺพมาคตเมว โหติฯ อิมินา การเณน ผสฺสาหาเร อุปคมนเมว ภยนฺติ เวทิตพฺพํฯ

กุสลากุสลกมฺมายูหเน ปน ตมฺมูลกํ ตีสุ ภเวสุ ภยํ สพฺพํ อาคตเมว โหติฯ อิมินา การเณน มโนสเญฺจตนาหาเร อายูหนเมว ภยนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ปฏิสนฺธิวิญฺญาณญฺจ ยสฺมึ ยสฺมึ ฐาเน อภินิปตติ, ตสฺมึ ตสฺมึ ฐาเน ปฏิสนฺธินามรูปํ คเหตฺวาว นิพฺพตฺตติฯ ตสฺมิญฺจ นิพฺพเตฺต สพฺพภยานิ นิพฺพตฺตานิเยว โหนฺติ ตมฺมูลกตฺตาติ อิมินา การเณน วิญฺญาณาหาเร อภินิปาโตเยว ภยนฺติ เวทิตโพฺพติฯ

กึนิทานาติอาทีสุ นิทานาทีนิ สพฺพาเนว การณเววจนานิฯ การณญฺหิ ยสฺมา ผลํ นิเทติ, ‘‘หนฺท นํ คณฺหถา’’ติ อเปฺปติ วิย, ตสฺมา **นิทาน**นฺติ วุจฺจติฯ ยสฺมา ตํ ตโต สมุเทติ ชายติ ปภวติ, ตสฺมา **สมุทโย ชาติ ปภโว**ติ วุจฺจติฯ อยํ ปเนตฺถ ปทโตฺถ – กึนิทานํ เอเตสนฺติ **กึนิทานา**ฯ โก สมุทโย เอเตสนฺติ **กึสมุทยา**ฯ กา ชาติ เอเตสนฺติ **กึชาติกา**ฯ โก ปภโว เอเตสนฺติ **กึปภวา**ฯ ยสฺมา ปน เตสํ ตณฺหา ยถาวุเตฺตน อเตฺถน นิทานเญฺจว สมุทโย จ ชาติ จ ปภโว จ, ตสฺมา ‘‘ตณฺหานิทานา’’ติอาทิมาหฯ เอวํ สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอตฺถ จ อิเม จตฺตาโร อาหารา ตณฺหานิทานาติ ปฏิสนฺธึ อาทึ กตฺวา อตฺตภาวสงฺขาตานํ อาหารานํ ปุริมตณฺหานํ วเสน นิทานํ เวทิตพฺพํฯ กถํ? ปฏิสนฺธิกฺขเณ ตาว ปริปุณฺณายตนานํ สตฺตานํ สตฺตสนฺตติวเสน, เสสานํ ตโต อูนอูนสนฺตติวเสน อุปฺปนฺนรูปพฺภนฺตรํ ชาตา โอชา อตฺถิ, อยํ ตณฺหานิทาโน อุปาทิณฺณกกพฬีการาหาโรฯ ปฏิสนฺธิจิตฺตสมฺปยุตฺตา ปน ผสฺสเจตนา สยญฺจ จิตฺตํ วิญฺญาณนฺติ อิเม ตณฺหานิทานา อุปาทิณฺณก-ผสฺสมโนสเญฺจตนา-วิญฺญาณาหาราติ เอวํ ตาว ปุริมตณฺหานิทานา ปฏิสนฺธิกา อาหาราฯ ยถา จ ปฏิสนฺธิกา, เอวํ ตโต ปรํ ปฐมภวงฺคจิตฺตกฺขณาทินิพฺพตฺตาปิ เวทิตพฺพาฯ

ยสฺมา ปน ภควา น เกวลํ อาหารานเมว นิทานํ ชานาติ, อาหารนิทานภูตาย ตณฺหายปิ, ตณฺหาย นิทานานํ เวทนาทีนมฺปิ นิทานํ ชานาติเยว, ตสฺมา **ตณฺหา จายํ, ภิกฺขเว, กึนิทานา**ติอาทินา นเยน วฏฺฏํ ทเสฺสตฺวา วิวฏฺฏํ ทเสฺสสิฯ อิมสฺมิญฺจ ปน ฐาเน ภควา อตีตาภิมุขํ เทสนํ กตฺวา อตีเตน วฏฺฏํ ทเสฺสติฯ กถํ? อาหารวเสน หิ อยํ อตฺตภาโว คหิโตฯ

ตณฺหาติ อิมสฺสตฺตภาวสฺส ชนกํ กมฺมํ, เวทนาผสฺสสฬายตนนามรูปวิญฺญาณานิ ยสฺมึ อตฺตภาเว ฐตฺวา กมฺมํ อายูหิตํ, ตํ ทเสฺสตุํ วุตฺตานิ, อวิชฺชาสงฺขารา ตสฺสตฺตภาวสฺส ชนกํ กมฺมํฯ อิติ ทฺวีสุ ฐาเนสุ อตฺตภาโว, ทฺวีสุ ตสฺส ชนกํ กมฺมนฺติ สเงฺขเปน กมฺมเญฺจว กมฺมวิปากญฺจาติ, เทฺวปิ ธเมฺม ทเสฺสเนฺตน อตีตาภิมุขํ เทสนํ กตฺวา อตีเตน วฏฺฏํ ทสฺสิตํฯ

ตตฺรายํ เทสนา อนาคตสฺส อทสฺสิตตฺตา อปริปุณฺณาติ น ทฏฺฐพฺพาฯ นยโต ปน ปริปุณฺณาเตฺวว ทฏฺฐพฺพาฯ ยถา หิ จกฺขุมา ปุริโส อุทกปิเฏฺฐ นิปนฺนํ สุํสุมารํ ทิสฺวา ตสฺส ปรภาคํ โอโลเกนฺโต คีวํ ปเสฺสยฺย, โอรโต ปิฏฺฐึ, ปริโยสาเน นงฺคุฏฺฐมูลํ, เหฏฺฐา กุจฺฉึ โอโลเกนฺโต ปน อุทกคตํ อคฺคนงฺคุฏฺฐเญฺจว จตฺตาโร จ หตฺถปาเท น ปเสฺสยฺย, โส น เอตฺตาวตา ‘‘อปริปุโณฺณ สุํสุมาโร’’ติ คณฺหาติ, นยโต ปน ปริปุโณฺณเตฺวว คณฺหาติ, เอวํสมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ

อุทกปิเฏฺฐ นิปนฺนสุํสุมาโร วิย หิ เตภูมกวฏฺฏํฯ ตีเร ฐิโต จกฺขุมา ปุริโส วิย โยคาวจโรฯ เตน ปุริเสน อุทกปิเฏฺฐ สุํสุมารสฺส ทิฏฺฐกาโล วิย โยคินา อาหารวเสน อิมสฺสตฺตภาวสฺส ทิฏฺฐกาโลฯ ปรโต คีวาย ทิฏฺฐกาโล วิย อิมสฺสตฺตภาวสฺส ชนิกาย ตณฺหาย ทิฏฺฐกาโลฯ ปิฏฺฐิยา ทิฏฺฐกาโล วิย ยสฺมึ อตฺตภาเว ตณฺหาสงฺขาตํ กมฺมํ กตํ, เวทนาทิวเสน ตสฺส ทิฏฺฐกาโลฯ นงฺคุฏฺฐมูลสฺส ทิฏฺฐกาโล วิย ตสฺสตฺตภาวสฺส ชนกานํ อวิชฺชาสงฺขารานํ ทิฏฺฐกาโลฯ เหฏฺฐา กุจฺฉึ โอโลเกนฺตสฺส ปน อคฺคนงฺคุฏฺฐเญฺจว จตฺตาโร จ หตฺถปาเท อทิสฺวาปิ ‘‘อปริปุโณฺณ สุํสุมาโร’’ติ อคเหตฺวา นยโต ปริปุโณฺณเตฺวว คหณํ วิย ยตฺถ ยตฺถ ปจฺจยวฏฺฏํ ปาฬิยํ น อาคตํ, ตตฺถ ตตฺถ ‘‘เทสนา อปริปุณฺณา’’ติ อคเหตฺวา นยโต ปริปุณฺณาเตฺวว คหณํ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ จ อาหารตณฺหานํ อนฺตเร เอโก สนฺธิ, ตณฺหาเวทนานํ อนฺตเร เอโก, วิญฺญาณสงฺขารานํ อนฺตเร เอโกติ เอวํ ติสนฺธิจตุสเงฺขปเมว วฏฺฏํ ทสฺสิตนฺติฯ ปฐมํฯ

๒. โมฬิยผคฺคุนสุตฺตวณฺณนา

๑๒. ทุติเย **สมฺภเวสีนํ วา อนุคฺคหายา**ติ อิมสฺมึเยว ฐาเน ภควา เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ กสฺมา? ทิฏฺฐิคติกสฺส นิสินฺนตฺตาฯ ตสฺสญฺหิ ปริสติ โมฬิยผคฺคุโน นาม ภิกฺขุ ทิฏฺฐิคติโก นิสิโนฺนฯ อถ สตฺถา จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ อุฏฺฐหิตฺวา มํ ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสติ, อถสฺสาหํ วิสฺสเชฺชสฺสามี’’ติ ปุจฺฉาย โอกาสทานตฺถํ เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ **โมฬิยผคฺคุโน**ติ โมฬีติ จูฬา วุจฺจติฯ ยถาห –

‘‘เฉตฺวาน โมฬิํ วรคนฺธวาสิตํ
เวหายสํ อุกฺขิปิ สกฺยปุงฺคโว;
รตนจโงฺกฏวเรน วาสโว,
สหสฺสเนตฺโต สิรสา ปฏิคฺคหี’’ติฯ

สา ตสฺส คิหิกาเล มหนฺตา อโหสิฯ เตนสฺส ‘‘โมฬิยผคฺคุโน’’ติ สงฺขา อุทปาทิฯ ปพฺพชิตมฺปิ นํ เตเนว นาเมน สญฺชานนฺติฯ **เอตทโวจา**ติ เทสนานุสนฺธิํ ฆเฏนฺโต เอตํ ‘‘โก นุ โข, ภเนฺต, วิญฺญาณาหารํ อาหาเรตี’’ติ วจนํ อโวจฯ ตสฺสโตฺถ – ภเนฺต, โก นาม โส, โย เอตํ วิญฺญาณาหารํ ขาทติ วา ภุญฺชติ วาติ?

กสฺมา ปนายํ อิตเร ตโย อาหาเร อปุจฺฉิตฺวา อิมเมว ปุจฺฉตีติ? ชานามีติ ลทฺธิยาฯ โส หิ มหเนฺต ปิเณฺฑ กตฺวาว กพฬีการาหารํ ภุญฺชเนฺต ปสฺสติ, เตนสฺส ตํ ชานามีติ ลทฺธิฯ ติตฺติรวฏฺฏกโมรกุกฺกุฏาทโย ปน มาตุสมฺผเสฺสน ยาเปเนฺต ทิสฺวา ‘‘เอเต ผสฺสาหาเรน ยาเปนฺตี’’ติ ตสฺส ลทฺธิฯ กจฺฉปา ปน อตฺตโน อุตุสมเย มหาสมุทฺทโต นิกฺขมิตฺวา สมุทฺทตีเร วาลิกนฺตเร อณฺฑานิ ฐเปตฺวา วาลิกาย ปฏิจฺฉาเทตฺวา มหาสมุทฺทเมว โอตรนฺติฯ ตานิ มาตุอนุสฺสรณวเสน น ปูตีนิ โหนฺติฯ ตานิ มโนสเญฺจตนาหาเรน ยาเปนฺตีติ ตสฺส ลทฺธิฯ กิญฺจาปิ เถรสฺส อยํ ลทฺธิ, น ปน เอตาย ลทฺธิยา อิมํ ปญฺหํ ปุจฺฉติ ฯ ทิฏฺฐิคติโก หิ อุมฺมตฺตกสทิโสฯ ยถา อุมฺมตฺตโก ปจฺฉิํ คเหตฺวา อนฺตรวีถิํ โอติโณฺณ โคมยมฺปิ ปาสาณมฺปิ คูถมฺปิ ขชฺชขณฺฑมฺปิ ตํ ตํ มนาปมฺปิ อมนาปมฺปิ คเหตฺวา ปจฺฉิยํ ปกฺขิปติฯ เอวเมว ทิฏฺฐิคติโก ยุตฺตมฺปิ อยุตฺตมฺปิ ปุจฺฉติฯ โส ‘‘กสฺมา อิมํ ปุจฺฉสี’’ติ น นิคฺคเหตโพฺพ, ปุจฺฉิตปุจฺฉิตฏฺฐาเน ปน คหณเมว นิเสเธตพฺพํฯ เตเนว นํ ภควา ‘‘กสฺมา เอวํ ปุจฺฉสี’’ติ อวตฺวา คหิตคาหเมว ตสฺส โมเจตุํ **โน กโลฺล ปโญฺห**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **โน กโลฺล**ติ อยุโตฺตฯ **อาหาเรตีติ อหํ น วทามี**ติ อหํ โกจิ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา อาหาเรตีติ น วทามิฯ **อาหาเรตีติ จาหํ วเทยฺย**นฺติ ยทิ อหํ อาหาเรตีติ วเทยฺยํฯ **ตตฺรสฺส กโลฺล ปโญฺห**ติ ตสฺมิํ มยา เอวํ วุเตฺต อยํ ปโญฺห ยุโตฺต ภเวยฺยฯ **กิสฺส นุ โข, ภเนฺต, วิญฺญาณาหาโร**ติ, ภเนฺต, อยํ วิญฺญาณาหาโร กตมสฺส ธมฺมสฺส ปจฺจโยติ อโตฺถฯ **ตตฺร กลฺลํ เวยฺยากรณ**นฺติ ตสฺมิํ เอวํ ปุจฺฉิเต ปเญฺห อิมํ เวยฺยากรณํ ยุตฺตํ ‘‘วิญฺญาณาหาโร อายติํ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติยา ปจฺจโย’’ติฯ เอตฺถ จ **วิญฺญาณาหาโร**ติ ปฏิสนฺธิจิตฺตํฯ **อายติํ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺตี**ติ เตเนว วิญฺญาเณน สหุปฺปนฺนนามรูปํฯ **ตสฺมิํ ภูเต สติ สฬายตน**นฺติ ตสฺมิํ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติสงฺขาเต นามรูเป ชาเต สติ สฬายตนํ โหตีติ อโตฺถฯ

สฬายตนปจฺจยา ผโสฺสติ อิธาปิ ภควา อุตฺตริ ปญฺหสฺส โอกาสํ เทโนฺต เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ ทิฏฺฐิคติโก หิ นวปุจฺฉํ อุปฺปาเทตุํ น สโกฺกติ, นิทฺทิฏฺฐํ นิทฺทิฏฺฐํเยว ปน คณฺหิตฺวา ปุจฺฉติ, เตนสฺส ภควา โอกาสํ อทาสิฯ อโตฺถ ปนสฺส สพฺพปเทสุ วุตฺตนเยเนว คเหตโพฺพฯ ‘‘โก นุ โข, ภเนฺต, ภวตี’’ติ กสฺมา น ปุจฺฉติ? ทิฏฺฐิคติกสฺส หิ สโตฺต นาม ภูโต นิพฺพโตฺตเยวาติ ลทฺธิ, ตสฺมา อตฺตโน ลทฺธิวิรุทฺธํ อิทนฺติ น ปุจฺฉติฯ อปิจ อิทปฺปจฺจยา อิทํ อิทปฺปจฺจยา อิทนฺติ พหูสุ ฐาเนสุ กถิตตฺตา สญฺญตฺติํ อุปคโต, เตนาปิ น ปุจฺฉติฯ สตฺถาปิ ‘‘อิมสฺส พหุํ ปุจฺฉนฺตสฺสาปิ ติตฺติ นตฺถิ, ตุจฺฉปุจฺฉเมว ปุจฺฉตี’’ติ อิโต ปฏฺฐาย เทสนํ เอกาพทฺธํ กตฺวา เทเสสิฯ **ฉนฺนํ เตฺววา**ติ ยโต ปฏฺฐาย เทสนารุฬฺหํ, ตเมว คเหตฺวา เทสนํ วิวเฏฺฏโนฺต เอวมาหฯ อิมสฺมิํ ปน สุเตฺต วิญฺญาณนามรูปานํ อนฺตเร เอโก สนฺธิ, เวทนาตณฺหานํ อนฺตเร เอโก, ภวชาตีนํ อนฺตเร เอโกติฯ ทุติยํฯ

๓. สมณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๑๓. ตติเย **สมณา วา พฺราหฺมณา วา**ติ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌิตุํ อสมตฺถา พาหิรกสมณพฺราหฺมณาฯ **ชรามรณํ นปฺปชานนฺตี**ติอาทีสุ ชรามรณํ น ชานนฺติ ทุกฺขสจฺจวเสน , ชรามรณสมุทยํ น ชานนฺติ สห ตณฺหาย ชาติ ชรามรณสฺส สมุทโยติ สมุทยสจฺจวเสน, ชรามรณนิโรธํ น ชานนฺติ นิโรธสจฺจวเสน, ปฏิปทํ น ชานนฺติ มคฺคสจฺจวเสนฯ ชาตึ น ชานนฺติ ทุกฺขสจฺจวเสน, ชาติสมุทยํ น ชานนฺติ สห ตณฺหาย ภโว ชาติสมุทโยติ สมุทยสจฺจวเสนฯ เอวํ สห ตณฺหาย สมุทยํ โยเชตฺวา สพฺพปเทสุ จตุสจฺจวเสน อตฺโถ เวทิตพฺโพฯ **สามญฺญตฺถํ วา พฺรหฺมญฺญตฺถํ วา**ติ เอตฺถ อริยมคฺโค สามญฺญญฺเจว พฺรหฺมญฺญญฺจฯ อุภยตฺถาปิ ปน อตฺโถ นาม อริยผลํ เวทิตพฺพํฯ อิติ ภควา อิมสฺมึ สุตฺเต เอกาทสสุ ฐาเนสุ จตฺตาริ สจฺจานิ กเถสีติฯ ตติยํฯ

๔. ทุติยสมณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๑๔. จตุตฺเถ **อิเม ธมฺเม กตเม ธมฺเม**ติ เอตฺตกํ ปปญฺจํ กตฺวา กถิตํ, เทสนํ ปฏิวิชฺฌิตุํ สมตฺถานํ ปุคฺคลานํ อชฺฌาสเยน **อิเม ธมฺเม นปฺปชานนฺตี**ติอาทิ วุตฺตํฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวฯ จตุตฺถํฯ

๕. กจฺจานโคตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๕. ปญฺจเม **สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาทิฏฺฐี**ติ ยํ ปณฺฑิตา เทวมนุสฺสา เตสุ เตสุ ฐาเนสุ สมฺมาทสฺสนํ วทนฺติ, สพฺพมฺปิ ตํ ทฺวีหิ ปเทหิ สงฺขิปิตฺวา ปุจฺฉติฯ **ทฺวยนิสฺสิโต**ติ เทฺว โกฏฺฐาเส นิสฺสิโตฯ **เยภุยฺเยนา**ติ อิมินา ฐเปตฺวา อริยปุคฺคเล เสสมหาชนํ ทเสฺสติฯ **อตฺถิต**นฺติ สสฺสตํฯ **นตฺถิต**นฺติ อุจฺเฉทํฯ **โลกสมุทย**นฺติ โลโก นาม สงฺขารโลโก, ตสฺส นิพฺพตฺติฯ **สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสโต**ติ สมฺมาปญฺญา นาม สวิปสฺสนา มคฺคปญฺญา, ตาย ปสฺสนฺตสฺสาติ อตฺโถฯ **ยา โลเก นตฺถิตา**ติ สงฺขารโลเก นิพฺพเตฺตสุ ธมฺเมสุ ปญฺญายเนฺตเสฺวว ยา นตฺถีติ อุจฺเฉททิฏฺฐิ อุปฺปเชฺชยฺย, สา น โหตีติ อตฺโถฯ **โลกนิโรธ**นฺติ สงฺขารานํ ภงฺคํฯ **ยา โลเก อตฺถิตา**ติ สงฺขารโลเก ภิชฺชมาเนสุ ธมฺเมสุ ปญฺญายเนฺตเสฺวว ยา อตฺถีติ สสฺสตทิฏฺฐิ อุปฺปเชฺชยฺย , สา น โหตีติ อตฺโถฯ

อปิจ **โลกสมุทย**นฺติ อนุโลมปจฺจยาการํฯ **โลกนิโรธ**นฺติ ปฏิโลมปจฺจยาการํฯ โลกนิสฺสเย ปสฺสนฺตสฺสาปิ หิ ปจฺจยานํ อนุเจฺฉเทน ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส อนุเจฺฉทํ ปสฺสโต ยา นตฺถีติ อุเจฺฉททิฏฺฐิ อุปฺปเชฺชยฺย, สา น โหติฯ ปจฺจยนิโรธํ ปสฺสนฺตสฺสาปิ ปจฺจยนิโรเธน ปจฺจยุปฺปนฺนนิโรธํ ปสฺสโต ยา อตฺถีติ สสฺสตทิฏฺฐิ อุปฺปเชฺชยฺย, สา น โหตีติ อยเมฺปตฺถ อตฺโถฯ

อุปยุปาทานาภินิเวสวินิพโนฺธติ อุปเยหิ จ อุปาทาเนหิ จ อภินิเวเสหิ จ วินิพโนฺธฯ ตตฺถ **อุปยา**ติ เทฺว อุปยา ตณฺหุปโย จ ทิฏฺฐุปโย จฯ อุปาทานาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ตณฺหาทิฏฺฐิโย หิ ยสฺมา อหํ มมนฺติอาทีหิ อากาเรหิ เตภูมกธเมฺม อุเปนฺติ อุปคจฺฉนฺติ, ตสฺมา อุปยาติ วุจฺจนฺติฯ ยสฺมา ปน เต ธเมฺม อุปาทิยนฺติ เจว อภินิวิสนฺติ จ, ตสฺมา อุปาทานาติ จ อภินิเวสาติ จ วุจฺจนฺติฯ ตาหิ จายํ โลโก วินิพโนฺธฯ เตนาห ‘‘อุปยุปาทานาภินิเวสวินิพโนฺธ’’ติฯ

ตญฺจายํนฺติ ตญฺจ อุปยุปาทานํ อยํ อริยสาวโกฯ **เจตโส อธิฏฺฐาน**นฺติ จิตฺตสฺส ปติฏฺฐานภูตํฯ **อภินิเวสานุสย**นฺติ อภินิเวสภูตญฺจ อนุสยภูตญฺจฯ ตณฺหาทิฏฺฐีสุ หิ อกุสลจิตฺตํ

ปติฎฺฐาติ, ตา จ ตสฺมึ อภินิวิสนฺติ เจว อนุเสนฺติ จ, ตสฺมา ตทุภยํ เจตโส อธิฎฺฐานํ อภินิเวสานุสยนฺติ จ อาหฯ **น อุเปตี**ติ น อุปคจฺฉติฯ **น อุปาทิยตี**ติ น คณฺหาติฯ **นาธิฎฺฐาตี**ติ น อธิฎฺฐาติ, กินฺติ? **อตฺตา เม**ติฯ **ทุกฺขเมวา**ติ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธมตฺตเมวฯ **น กงฺขตี**ติ ''ทุกฺขเมว อุปฺปชฺชติ, ทุกฺขํ นิรุชฺฌติ, น อโญฺญ เอตฺถ สโตฺต นาม อตฺถี''ติ กงฺขํ น กโรติฯ **น วิจิกิจฺฉตี**ติ น วิจิกิจฺฉํ อุปฺปาเทติฯ

อปรปฺปจฺจยาติ น ปรปฺปจฺจเยน, อญฺญสฺส อปตฺติยาเยตฺวา อตฺตปจฺจกฺขญาณเมวสฺส เอตฺถ โหตีติฯ **เอตฺตาวตา โข, กจฺจาน, สมฺมาทิฎฺฐิ โหตี**ติ เอวํ สตฺตสญฺญาย ปหีนตฺตา เอตฺตเกน สมฺมาทสฺสนํ นาม โหตีติ มิสฺสกสมฺมาทิฎฺฐึ อาหฯ **อยเมโก อโนฺต**ติ เอส เอโก นิกูฎโนฺต ลามกโนฺต ปฐมกํ สสฺสตํฯ **อยํ ทุติโย**ติ เอส ทุติโย สพฺพํ นตฺถีติ อุปฺปชฺชนกทิฎฺฐิสงฺขาโต นิกูฎโนฺต ลามกโนฺต ทุติยโก อุเจฺฉโทติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ ปญฺจมํฯ

๖. ธมฺมกถิกสุตฺตวณฺณนา

๑๖. ฉเฎฺฐ **นิพฺพิทายา**ติ นิพฺพินฺทนตฺถายฯ **วิราคายา**ติ วิรชฺชนตฺถายฯ **นิโรธายา**ติ นิรุชฺฌนตฺถายฯ **ปฎิปโนฺน โหตี**ติ เอตฺถ สีลโต ปฎฺฐาย ยาว อรหตฺตมคฺคา ปฎิปโนฺนติ เวทิตโพฺพฯ **ธมฺมานุธมฺมปฺปฎิปโนฺน**ติ โลกุตฺตรสฺส นิพฺพานธมฺมสฺส อนุธมฺมภูตํ ปฎิปทํ ปฎิปโนฺนฯ **อนุธมฺมภูต**นฺติ อนุรูปสภาวภูตํฯ **นิพฺพิทา วิราคา นิโรธา**ติ นิพฺพิทาย เจว วิราเคน จ นิโรเธน จฯ **อนุปาทา วิมุโตฺต**ติ จตูหิ อุปาทาเนหิ กิญฺจิ ธมฺมํ อนุปาทิยิตฺวา วิมุโตฺตฯ **ทิฎฺฐธมฺมนิพฺพานปฺปโตฺต**ติ ทิเฎฺฐว ธเมฺม นิพฺพานปฺปโตฺตฯ **อลํ วจนายา**ติ, เอวํ วตฺตพฺพตํ อรหติ, ยุโตฺต อนุจฺฉวิโกติ อโตฺถ ฯ เอวเมตฺถ เอเกน นเยน ธมฺมกถิกสฺส ปุจฺฉา กถิตา, ทฺวีหิ ตํ วิเสเสตฺวา เสกฺขาเสกฺขภูมิโย นิทฺทิฎฺฐาติฯ ฉฎฺฐํฯ

๗. อเจลกสฺสปสุตฺตวณฺณนา

๑๗. สตฺตเม **อเจโล กสฺสโป**ติ ลิเงฺคน อเจโล นิเจฺจโล, นาเมน กสฺสโปฯ **ทูรโตวา**ติ มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน ปริวุตํ อาคจฺฉนฺตํ ทูรโต เอว อทฺทสฯ **กิญฺจิเทว เทส**นฺติ กิญฺจิเทว การณํฯ **โอกาส**นฺติ ปญฺหพฺยากรณสฺส ขณํ กาลํฯ **อนฺตรฆร**นฺติ ''น ปลฺลตฺถิกาย อนฺตรฆเร นิสีทิสฺสามี''ติ เอตฺถ อโนฺตนิเวสนํ อนฺตรฆรํฯ ''โอกฺขิตฺตจกฺขุ อนฺตรฆเร คมิสฺสามี''ติ เอตฺถ อินฺทขีลโต ปฎฺฐาย อโนฺตคาโมฯ อิธาปิ อยเมว อธิเปฺปโตฯ **ยทากงฺขสี**ติ ยํ อิจฺฉสิฯ

กสฺมา ปน ภควา กเถตุกาโม ยาวตติยํ ปฎิกฺขิปีติ? คารวชนนตฺถํฯ ทิฎฺฐิคติกา หิ ขิปฺปํ กถิยมาเน คารวํ น กโรนฺติ, ''สมณํ โคตมํ อุปสงฺกมิตฺวาปิ ปุจฺฉิตฺวาปิ สุกรํ, ปุจฺฉิตมเตฺตเยว กเถตี''ติ วจนมฺปิ น สทฺทหนฺติฯ เทฺว ตโย วาเร ปฎิกฺขิเตฺต ปน คารวํ กโรนฺติ, ''สมณํ โคตมํ อุปสงฺกมิตฺวาปิ ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวาปิ ทุกฺกร''นฺติ ยาวตติยํ ยาจิเต กถิยมานํ สุสฺสูสนฺติ สทฺทหนฺติฯ อิติ ภควา ''อยํ สุสฺสูสิสฺสติ สทฺทหิสฺสตี''ติ ยาวตติยํ ยาจาเปตฺวา กเถสิฯ อปิจ ยถา ภิสโกฺก เตลํ วา ผาณิตํ วา ปจโนฺต มุทุปากขรปากานํ ปากกาลํ อาคมยมาโน ปากกาลํ อนติกฺกมิตฺวาว โอตาเรติฯ เอวํ ภควา สตฺตานํ ญาณปริปากํ อาคมยมาโน ''เอตฺตเกน กาเลน อิมสฺส ญาณํ ปริปากํ คมิสฺสตี''ติ ญตฺวาว ยาวตติยํ ยาจาเปสิฯ

มา เหวํ, กสฺสปาติ, กสฺสป, มา เอวํ ภณิฯ **สยํกตํ ทุกฺข**นฺติ หิ วตฺตุํ น วฎฺฎติ, อตฺตา นาม โกจิ ทุกฺขสฺส การโก นตฺถีติ ทีเปติฯ ปรโตปิ เอเสว นโยฯ **อธิจฺจสมุปฺปนฺน**นฺติ อการเณน ยทิจฺฉาย อุปฺปนฺนํฯ **อิติ ปุเฎฺฐ สมาโน**ติ กสฺมา เอวมาห? เอวํ กิรสฺส อโหสิ –

‘‘อยํ ‘สยํกตํ ทุกฺข’นฺติอาทินา ปุโฏฺฐ ‘มา เหว’นฺติ วทติ, ‘นตฺถี’ติ ปุโฏฺฐ ‘อตฺถี’ติ วทติฯ ‘ภวํ โคตโม ทุกฺขํ น ชานาติ น ปสฺสตี’ติ ปุโฏฺฐ ‘ชานามิ ขฺวาห’นฺติ วทติฯ กิญฺจิ นุ โข มยา วิรชฺฌิตฺวา ปุจฺฉิโต’’ติ มูลโต ปฏฺฐาย อตฺตโน ปุจฺฉเมว โสเธโนฺต เอวมาหฯ **อาจิกฺขตุ จ เม, ภเนฺต, ภควา**ติ อิธ สตฺถริ สญฺชาตคารโว ‘‘ภว’’นฺติ อวตฺวา ‘‘ภควา’’ติ วทติฯ

โส กโรตีติอาทิ, ‘‘สยํกตํ ทุกฺข’’นฺติ ลทฺธิยา ปฏิเสธนตฺถํ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ **สโต**ติ อิทํ ภุมฺมเตฺถ สามิวจนํ, ตสฺมา เอวมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพ – โส กโรติ โส ปฏิสํเวทยตีติ โข, กสฺสป, อาทิมฺหิเยว เอวํ สติ ปจฺฉา สยํกตํ ทุกฺขนฺติ อยํ ลทฺธิ โหติฯ เอตฺถ จ **ทุกฺข**นฺติ วฎฺฎทุกฺขํ อธิเปฺปตํฯ **อิติ วท**นฺติ เอตสฺส ปุริเมน อาทิสเทฺทน อนฺตเรน จ สสฺสตสเทฺทน สมฺพโนฺธ โหติฯ ‘‘ทีเปติ คณฺหาตี’’ติ อยํ ปเนตฺถ ปาฐเสโสฯ อิทญฺหิ วุตฺตํ โหติ – อิติ เอวํ วทโนฺต อาทิโตว สสฺสตํ ทีเปติ, สสฺสตํ คณฺหาติฯ กสฺมา? ตสฺส หิ ตํ ทสฺสนํ เอตํ ปเรติ, การกญฺจ เวทกญฺจ เอกเมว คณฺหนฺตํ เอตํ สสฺสตํ อุปคจฺฉตีติ อโตฺถฯ

อโญฺญ กโรตีติอาทิ ปน ‘‘ปรํกตํ ทุกฺข’’นฺติ ลทฺธิยา ปฏิเสธนตฺถํ วุตฺตํฯ ‘‘อาทิโต สโต’’ติ อิทํ ปน อิธาปิ อาหริตพฺพํฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – อโญฺญ กโรติ อโญฺญ ปฏิสํเวทิยตีติ โข ปน, กสฺสป, อาทิมฺหิเยว เอวํ สติ, ปจฺฉา ‘‘การโก อิเธว อุจฺฉิชฺชติ, เตน กตํ อโญฺญ ปฏิสํเวทิยตี’’ติ เอวํ อุปฺปนฺนาย อุเจฺฉททิฎฺฐิยา สทฺธึ สมฺปยุตฺตาย เวทนาย อภิตุนฺนสฺส วิทฺธสฺส สโต ‘‘ปรํกตํ ทุกฺข’’นฺติ อยํ ลทฺธิ โหตีติฯ **อิติ วท**นฺติอาทิ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํฯ ตตฺรายํ โยชนา – เอวญฺจ วทโนฺต อาทิโตว อุเจฺฉทํ ทีเปติ, อุเจฺฉทํ คณฺหาติฯ กสฺมา? ตสฺส หิ ตํ ทสฺสนํ เอตํ ปเรติ, เอตํ อุเจฺฉทํ อุปคจฺฉตีติ อโตฺถฯ

เอเต เตติ เย สสฺสตุเจฺฉทสงฺขาเต อุโภ อเนฺต (อนุปคมฺม ตถาคโต ธมฺมํ เทเสติ, เอเต เต, กสฺสป, อุโภ อเนฺต) อนุปคมฺม ปหาย อนลฺลียิตฺวา มเชฺฌน ตถาคโต ธมฺมํ เทเสติ, มชฺฌิมาย ปฎิปทาย ฐิโต เทเสตีติ อโตฺถฯ กตรํ ธมฺมนฺติ เจ? ยทิทํ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาราติฯ เอตฺถ หิ การณโต ผลํ, การณนิโรเธน จสฺส นิโรโธ ทีปิโต, น โกจิ การโก วา เวทโก วา นิทฺทิโฎฺฐฯ เอตฺตาวตา เสสปญฺหา ปฏิเสธิตา โหนฺติฯ **อุโภ อเนฺต อนุปคมฺมา**ติ อิมินา หิ ตติยปโญฺห ปฏิกฺขิโตฺตฯ **อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา**ติ อิมินา อธิจฺจสมุปฺปนฺนตา เจว อชานนญฺจ ปฏิกฺขิตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ลเภยฺยนฺติ อิทํ โส ภควโต สนฺติเก ภิกฺขุภาวํ ปตฺถยมาโน อาหฯ อถ ภควา โยเนน ขนฺธเก ติตฺถิยปริวาโส (มหาว. ๘๖) ปญฺญโตฺต, ยํ อญฺญติตฺถิยปุโพฺพ สามเณรภูมิยํ ฐิโต ‘‘อหํ, ภเนฺต, อิตฺถนฺนาโม อญฺญติตฺถิยปุโพฺพ อิมสฺมึ ธมฺมวินเย อากงฺขามิ อุปสมฺปทํฯ สฺวาหํ, ภเนฺต, สงฺฆํ จตฺตาโร มาเส ปริวาสํ ยาจามี’’ติอาทินา นเยน สมาทิยิตฺวา ปริวสติ, ตํ สนฺธาย **โย โข, กสฺสป, อญฺญติตฺถิยปุโพฺพ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปพฺพชฺช**นฺติ วจนสิลิฎฺฐตาวเสน วุตฺตํฯ อปริวสิตฺวาเยว หิ ปพฺพชฺชํ ลภติฯ อุปสมฺปทตฺถิเกน ปน นาติกาเลน คามปฺปเวสนาทีนิ อฎฺฐ วตฺตานิ ปูเรเนฺตน ปริวสิตพฺพํฯ **อารทฺธจิตฺตา**ติ อฎฺฐวตฺตปูรเณน ตุฎฺฐจิตฺตาฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปเนส ติตฺถิยปริวาโส สมนฺตปาสาทิกาย วินยฎฺฐกถาย ปพฺพชฺชกฺขนฺธกวณฺณนายํ (มหาว. อฎฺฐ. ๘๖) วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

อปิจ มยาติ อยเมตฺถ ปาโฐ, อญฺญตฺถ ปน ‘‘อปิจ เมตฺถา’’ติฯ **ปุคฺคลเวมตฺตตา วิทิตา**ติ ปุคฺคลนานตฺตํ วิทิตํฯ ‘‘อยํ ปุคฺคโล ปริวาสารโห, อยํ น ปริวาสารโห’’ติ อิทํ มยฺหํ ปากฎนฺติ ทเสฺสติฯ ตโต กสฺสโป จิเนฺตสิ – ‘‘อโห อจฺฉริยํ พุทฺธสาสนํ, ยตฺถ เอวํ ฆํสิตฺวา โกเฎฺฎตฺวา ยุตฺตเมว คณฺหนฺติ, อยุตฺตํ ฉเฑฺฑนฺตี’’ติฯ ตโต สุฎฺฐุตรํ ปพฺพชฺชาย สญฺชาตุสฺ

สาโห **สเจ, ภเนฺต**ติอาทิมาหฯ อถ ภควา ตสฺส ติพฺพจฺฉนฺทตํ วิทิตฺวา ‘‘น กสฺสโป ปริวาสํ อรหตี’’ติ อญฺญตรํ ภิกฺขุํ อามเนฺตสิ – ‘‘คจฺฉ, ภิกฺขุ, กสฺสปํ นหาเปตฺวา ปพฺพาเชตฺวา อาเนหี’’ติฯ โส ตถา กตฺวา ตํ ปพฺพาเชตฺวา ภควโต สนฺติกํ อคมาสิฯ ภควา คเณ นิสีทิตฺวา อุปสมฺปาเทสิฯ เตน วุตฺตํ **อลตฺถ โข อเจโล กสฺสโป ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ, อลตฺถ อุปสมฺปทนฺ**ติฯ **อจิรูปสมฺปโนฺน**ติอาทิ เสสํ พฺราหฺมณสํยุเตฺต (สํ. นิ. ๑.๑๘๗) วุตฺตเมวาติฯ สตฺตมํฯ

๘. ติมฺพรุกสุตฺตวณฺณนา

๑๘. อฏฺฐเม **สา เวทนา**ติอาทิ ‘‘สยํกตํ สุขทุกฺข’’นฺติ ลทฺธิยา นิเสธนตฺถํ วุตฺตํฯ เอตฺถาปิ **สโต**ติ ภุมฺมเตฺถเยว สามิวจนํฯ ตตฺรายํ อตฺถทีปนา – ‘‘สา เวทนา, โส เวทิยตี’’ติ โข, ติมฺพรุก, อาทิมฺหิเยว เอวํ สติ ‘‘สยํกตํ สุขทุกฺข’’นฺติ อยํ ลทฺธิ โหติฯ เอวญฺหิ สติ เวทนาย เอว เวทนา กตา โหติฯ เอวญฺจ วทโนฺต อิมิสฺสา เวทนาย ปุเพฺพปิ อตฺถิตํ อนุชานาติ, สสฺสตํ ทีเปติ สสฺสตํ คณฺหาติฯ กสฺมา? ตสฺส หิ ตํ ทสฺสนํ เอตํ ปเรติ, เอตํ สสฺสตํ อุปคจฺฉตีติ อโตฺถฯ ปุริมญฺหิ อตฺถํ สนฺธาเยเวตํ ภควตา วุตฺตํ ภวิสฺสติ, ตสฺมา อฏฺฐกถายํ ตํ โยเชตฺวาวสฺส อโตฺถ ทีปิโตฯ **เอวมฺปาหํ น วทามี**ติ อหํ ‘‘สา เวทนา, โส เวทิยตี’’ติ เอวมฺปิ น วทามิฯ ‘‘สยํกตํ สุขทุกฺข’’นฺติ เอวมฺปิ น วทามีติ อโตฺถฯ

อญฺญา เวทนาติอาทิ ‘‘ปรํกตํ สุขทุกฺข’’นฺติ ลทฺธิยา ปฏิเสธนตฺถํ วุตฺตํฯ อิธาปิ อยํ อตฺถโยชนา –‘‘อญฺญา เวทนา อโญฺญ เวทิยตี’’ติ โข, ติมฺพรุก, อาทิมฺหิเยว เอวํ สติ ปจฺฉายา ปุริมปเกฺข การกเวทนา, สา อุจฺฉินฺนาฯ ตาย ปน กตํ อโญฺญ เวทิยตีติ เอวํ อุปฺปนฺนาย อุเจฺฉททิฏฺฐิยา สทฺธึ สมฺปยุตฺตาย เวทนาย อภิตุนฺนสฺส สโต ‘‘ปรํกตํ สุขทุกฺข’’นฺติ อยํ ลทฺธิ โหติฯ เอวญฺจ วทโนฺต การโก อุจฺฉิโนฺน, อเญฺญน ปฏิสนฺธิ คหิตาติ อุเจฺฉทํ ทีเปติ, อุเจฺฉทํ คณฺหาติฯ กสฺมา? ตสฺส หิ ตํ ทสฺสนํ เอตํ ปเรติ, เอตํ อุเจฺฉทํ อุปคจฺฉตีติ อโตฺถฯ อิธาปิ หิ อิมานิ ปทานิ อฏฺฐกถายํ อาหริตฺวา โยชิตาเนวฯ อิมสฺมึ สุเตฺต เวทนาสุขทุกฺขํ กถิตํฯ ตญฺจ โข วิปากสุขทุกฺขเมว วฏฺฏตีติ วุตฺตํฯ อฏฺฐมํฯ

๙. พาลปณฺฑิตสุตฺตวณฺณนา

๑๙. นวเม **อวิชฺชานีวรณสฺสา**ติ อวิชฺชาย นิวาริตสฺสฯ **เอวมยํ กาโย สมุทาคโต**ติ เอวํ อวิชฺชาย นิวาริตตฺตา ตณฺหาย จ สมฺปยุตฺตตฺตาเยว อยํ กาโย นิพฺพโตฺตฯ **อยเญฺจว กาโย**ติ อยญฺจสฺส อตฺตโน สวิญฺญาณโก กาโยฯ **พหิทฺธา จ นามรูป**นฺติ พหิทฺธา จ ปเรสํ สวิญฺญาณโก กาโยฯ อตฺตโน จ ปรสฺส จ ปญฺจหิ ขเนฺธหิ ฉหิ อายตเนหิ จาปิ อยํ อโตฺถ ทีเปตโพฺพฯ **อิเตฺถตํ ทฺวย**นฺติ เอวเมตํ ทฺวยํฯ **ทฺวยํ ปฏิจฺจ ผโสฺส**ติ อญฺญตฺถ จกฺขุรูปาทีนิ ทฺวยานิ ปฏิจฺจ จกฺขุสมฺผสฺสาทโย วุตฺตา, อิธ ปน อชฺฌตฺติกพาหิรานิ อายตนานิฯ มหาทฺวยํ นาม กิเรตํฯ **สเฬวายตนานี**ติ สเฬว ผสฺสายตนานิ ผสฺสการณานิฯ **เยหิ ผุโฏฺฐ**ติ เยหิ การณภูเตหิ อายตเนหิ อุปฺปเนฺนน ผเสฺสน ผุโฏฺฐฯ **อญฺญตเรนา**ติ เอเตฺถ ปริปุณฺณวเสน อญฺญตรตา เวทิตพฺพาฯ **ตตฺรา**ติ ตสฺมึ พาลปณฺฑิตานํ กายนิพฺพตฺตนาทิมฺหิฯ **โก อธิปฺปยาโส**ติ โก อธิกปโยโคฯ

ภควํมูลกาติ ภควา มูลํ เอเตสนฺติ ภควํมูลกาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อิเม, ภเนฺต, อมฺหากํ ธมฺมา ปุเพฺพ กสฺสปสมฺมาสมฺพุเทฺธน อุปฺปาทิตา, ตสฺมึ ปรินิพฺพุเต เอกํ พุทฺธนฺตรํ อโญฺญ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา อิเม ธเมฺม อุปฺปาเทตุํ สมโตฺถ นาม นาโหสิ, ภควตา ปน โน อิเม

ธมฺมา อุปฺปาทิตาฯ ภควนฺตญฺหิ นิสฺสาย มยํ อิเม ธมฺเม อาชานาม ปฏิวิชฺฌามาติ เอวํ ภควํมูลกา โน, ภนฺเต, ธมฺมาติฯ **ภควํเนตฺติกา**ติ ภควา หิ ธมฺมานํ เนตา วิเนตา อนุเนตา, ยถาสภาวโต ปาฏิเยกฺกํ ปาฏิเยกฺกํ นามํ คเหตฺวา ทเสฺสตาติ ธมฺมา ภควํเนตฺติกา นาม โหนฺติฯ **ภควํปฏิสรณา**ติ จตุภูมกธมฺมา สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส อาปาถํ อาคจฺฉมานา ภควติ ปฏิสรนฺติ นามาติ ภควํปฏิสรณาฯ **ปฏิสรนฺตี**ติ สโมสรนฺติฯ อปิจ มหาโพธิมณฺฑ นิสินฺนสฺส ภควโต ปฏิเวธวเสน ผโสฺส อาคจฺฉติ ''อหํ ภควา กินฺนาโม''ติ? ตฺวํ ผุสนเฏฺฐน ผโสฺส นามฯ เวทนา, สญฺญา, สงฺขารา, วิญฺญาณํ อาคจฺฉติ ''อหํ ภควา กินฺนาม''นฺติ, ตฺวํ วิชานนเฏฺฐน วิญฺญาณํ นามาติ เอวํ จตุภูมกธมฺมานํ ยถาสภาวโต ปาฏิเยกฺกํ ปาฏิเยกฺกํ นามํ คณฺหนฺโต ภควา ธมฺเม ปฏิสรตีติ ภควํปฏิสรณาฯ **ภควนฺตํเยว ปฏิภาตู**ติ ภควโตว เอตสฺส ภาสิตสฺส อโตฺถ อุปฏฺฐาตุ, ตุเมฺหเยว โน กเถตฺวา เทถาติ อโตฺถฯ

สา เจว อวิชฺชาติ เอตฺถ กิญฺจาปิ สา อวิชฺชา จ ตณฺหา จ กมฺมํ ชวาเปตฺวา ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒิตฺวา นิรุทฺธา, ยถา ปน อชฺชาปิ ยํ หิโยฺย เภสชฺชํ ปีตํ, ตเทว โภชนํ ภุญฺชาติ สริกฺขกเตฺตน ตเทวาติ วุจฺจติ, เอวมิธาปิ สา เจว อวิชฺชา สา จ ตณฺหาติ อิทมฺปิ สริกฺขกเตฺตน วุตฺตํฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยํฯ **ทุกฺขกฺขยายา**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺส ขยตฺถายฯ **กายูปโคโหตี**ติ อญฺญํ ปฏิสนฺธิกายํ อุปคนฺตา โหติฯ **ยทิทํ พฺรหฺมจริยวาโส**ติ โย อยํ มคฺคพฺรหฺมจริยวาโส, อยํ พาลโต ปณฺฑิตสฺส วิเสโสติ ทเสฺสติฯ อิติ อิมสฺมึ สุเตฺต สโพฺพปิ สปฏิสนฺธิโก ปุถุชฺชโน ''พาโล''ติ, อปฺปฏิสนฺธิโก ขีณาสโว ''ปณฺฑิโต''ติ วุโตฺตฯ โสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามิโน ปน ''ปณฺฑิตา''ติ วา ''พาลา''ติ วา น วตฺตพฺพา, ภชมานา ปน ปณฺฑิตปกฺขํ ภชนฺติฯ นวมํฯ

๑๐. ปจฺจยสุตฺตวณฺณนา

๒๐. ทสเม **ปฏิจฺจสมุปฺปาทญฺจ โว ภิกฺขเว, เทเสสฺสามิ ปฏิจฺจสมุปฺปเนฺน จ ธเมฺม**ติ สตฺถา อิมสฺมึ สุเตฺต ปจฺจเย จ ปจฺจยนิพฺพเตฺต จ สภาวธเมฺม เทเสสฺสามีติ อุภยํ อารภิฯ **อุปฺปาทา วา ตถาคตาน**นฺติ ตถาคตานํ อุปฺปาเทปิ, พุเทฺธสุ อุปฺปเนฺนสุ อนุปฺปเนฺนสุปิ ชาติปจฺจยา ชรามรณํ, ชาติเยว ชรามรณสฺส ปจฺจโยฯ **ฐิตาว สา ธาตู**ติ ฐิโตว โส ปจฺจยสภาโว, น กทาจิ ชาติ ชรามรณสฺส ปจฺจโย น โหติฯ **ธมฺมฏฺฐิตตา ธมฺมนิยามตา**ติ อิเมหิปิ ทฺวีหิ ปจฺจยเมว กเถติฯ ปจฺจเยน หิ ปจฺจยุปฺปนฺนา ธมฺมา ติฏฺฐนฺติ, ตสฺมา ปจฺจโยว ''ธมฺมฏฺฐิตตา''ติ วุจฺจติฯ ปจฺจโย ธเมฺม นิยเมติ, ตสฺมา ''ธมฺมนิยามตา''ติ วุจฺจติฯ **อิทปฺปจฺจยตา**ติ อิเมสํ ชรามรณาทีนํ ปจฺจยา อิทปฺปจฺจยา, อิทปฺปจฺจยาว อิทปฺปจฺจยตาฯ **ต**นฺติ ตํ ปจฺจยํฯ **อภิสมฺพุชฺฌตี**ติ ญาเณน อภิสมฺพุชฺฌติฯ **อภิสเมตี**ติ ญาเณน อภิสมาคจฺฉติฯ **อาจิกฺขตี**ติ กเถติฯ **เทเสตี**ติ ทเสฺสติฯ **ปญฺญาเปตี**ติ ชานาเปติฯ **ปฏฺฐเปตี**ติ ญาณมุเข ฐเปติฯ **วิวรตี**ติ วิวริตฺวา ทเสฺสติฯ **วิภชตี**ติ วิภาคโต ทเสฺสติฯ **อุตฺตานีกโรตี**ติ ปากฏํ กโรติฯ **ปสฺสถาติ จาหา**ติ ปสฺสถ อิติ จ วทติฯ กินฺติ? **ชาติปจฺจยา, ภิกฺขเว, ชรามรณ**นฺติอาทิฯ

อิติ โข, ภิกฺขเวติ เอวํ โข, ภิกฺขเวฯ **ยา ตตฺรา**ติ ยา เตสุ ''ชาติปจฺจยา ชรามรณ''นฺติ อาทีสุฯ **ตถตา**ติอาทีนิ ปจฺจยาการเสฺสว เววจนานิฯ โส เตหิ เตหิ ปจฺจเยหิ อนูนาธิเกเหว ตสฺส ตสฺส ธมฺมสฺส สมฺภวโต **ตถตา**ติ, สามคฺคึ อุปคเตสุ ปจฺจเยสุ มุหุตฺตมฺปิ ตโต นิพฺพตฺตานํ ธมฺมานํ อสมฺภวาภาวโต **อวิตถตา**ติ, อญฺญธมฺมปจฺจเยหิ อญฺญธมฺมานุปฺปตฺติโต **อนญฺญถตา**ติ, ชรามรณาทีนํ ปจฺจยโต วา ปจฺจยสมูหโต วา **อิทปฺปจฺจยตา**ติ วุโตฺตฯ ตตฺ

รายํ วจนโตฺถ – อิเมสํ ปจฺจยา อิทปฺปจฺจยา, อิทปฺปจฺจยา เอว อิทปฺปจฺจยตา, อิทปฺปจฺจยานํ วา สมูโห อิทปฺปจฺจยตาฯ ลกฺขณํ ปเนตฺถ สทฺทสตฺถโต เวทิตพฺพํฯ

อนิจฺจนฺติ หุตฺวา อภาวฏฺเฐน อนิจฺจํฯ เอตฺถ จ อนิจฺจนฺติ น ชรามรณํ อนิจฺจํ, อนิจฺจสภาวานํ ปน ขนฺธานํ ชรามรณตฺตา อนิจฺจํ นาม ชาตํฯ **สงฺขตา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ **สงฺขต**นฺติ ปจฺจเยหิ สมาคนฺตฺวา กตํฯ **ปฏิจฺจสมุปฺปนฺน**นฺติ ปจฺจเย นิสฺสาย อุปฺปนฺนํฯ **ขยธมฺม**นฺติ ขยสภาวํฯ **วยธมฺม**นฺติ วิคจฺฉนกสภาวํฯ **วิราคธมฺม**นฺติ วิรชฺชนกสภาวํฯ **นิโรธธมฺม**นฺติ นิรุชฺฌนกสภาวํฯ ชาติยาปิ วุตฺตนเยเนว อนิจฺจตา เวทิตพฺพาฯ ชนกปจฺจยานํ วา กิจฺจานุภาวกฺขเณ ทิฏฺฐตฺตา เอเกน ปริยาเยเนตฺถ อนิจฺจาติอาทีนิ ยุชฺชนฺติเยวฯ ภวาทโย อนิจฺจาทิสภาวาเยวฯ

สมฺมปฺปญฺญายาติ สวิปสฺสนาย มคฺคปญฺญายฯ **ปุพฺพนฺต**นฺติ ปุริมํ อตีตนฺติ อโตฺถฯ **อโหสึ นุ โข**ติอาทีสุ ‘‘อโหสึ นุ โข นนุ โข’’ติ สสฺสตาการญฺจ อธิจฺจสมุปฺปตฺติอาการญฺจ นิสฺสาย อตีเต อตฺตโน วิชฺชมานตญฺจ อวิชฺชมานตญฺจ กงฺขติฯ กึ การณนฺติ น วตฺตพฺพํ, อุมฺมตฺตโก วิย พาลปุถุชฺชโน ยถา วา ตถา วา ปวตฺตติฯ **กึ นุ โข อโหสิ**นฺติ ชาติลิงฺคุปปตฺติโย นิสฺสาย ‘‘ขตฺติโย นุ โข อโหสึ, พฺราหฺมณเวสฺสสุทฺทคหฏฺฐปพฺพชิตเทวมนุสฺสานํ อญฺญตโร’’ติ กงฺขติฯ **กถํ นุ โข**ติ สณฺฐานาการํ นิสฺสาย ‘‘ทีโฆ นุ โข อโหสึ รสฺสโอทาตกณฺหปมาณิกอปฺปมาณิกาทีนํ อญฺญตโร’’ติ กงฺขติฯ เกจิ ปน ‘‘อิสฺสรนิมฺมานาทีนิ นิสฺสาย ‘เกน นุ โข การเณน อโหสิ’นฺติ เหตุโต กงฺขตี’’ติ วทนฺติฯ **กึ หุตฺวา กึ อโหสิ**นฺติ ชาติอาทีนิ นิสฺสาย ‘‘ขตฺติโย หุตฺวา นุ โข พฺราหฺมโณ อโหสึ…เป.… เทโว หุตฺวา มนุโสฺส’’ติ อตฺตโน ปรมฺปรํ กงฺขติฯ สพฺพเตฺถว ปน **อทฺธาน**นฺติ กาลาธิวจนเมตํฯ **อปรนฺต**นฺติ อนาคตํ อนฺตํฯ **ภวิสฺสามิ นุ โข นนุ โข**ติ สสฺสตาการญฺจ อุเจฺฉทาการญฺจ นิสฺสาย อนาคเต อตฺตโน วิชฺชมานตญฺจ อวิชฺชมานตญฺจ กงฺขติฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยเมวฯ

เอตรหิ วา ปจฺจุปฺปนฺนํ อทฺธานนฺติ อิทานิ วา ปฏิสนฺธิมาทึ กตฺวา จุติปริยนฺตํ สพฺพมฺปิ วตฺตมานกาลํ คเหตฺวาฯ **อชฺฌตฺตํ กถํกถี ภวิสฺสตี**ติ อตฺตโน ขเนฺธสุ วิจิกิจฺฉี ภวิสฺสติฯ **อหํ นุ โขสฺมี**ติ อตฺตโน อตฺถิภาวํ กงฺขติฯ ยุตฺตํ ปเนตนฺติ? ยุตฺตํ อยุตฺตนฺติ กา เอตฺถ จินฺตาฯ อปิ เจตฺถ อิทํ วตฺถุมฺปิ อุทาหรนฺติ – จูฬมาตาย กิร ปุโตฺต มุโณฺฑ, มหามาตาย ปุโตฺต อมุโณฺฑ, ตํ ปุตฺตํ มุเณฺฑสุํ, โส อุฏฺฐาย ‘‘อหํ นุ โข จูฬมาตาย ปุโตฺต’’ติ จิเนฺตสิฯ เอวํ อหํ นุ โขสฺมีติ กงฺขา โหติฯ **โน นุ โขสฺมี**ติ อตฺตโน นตฺถิภาวํ กงฺขติฯ ตตฺราปิ อิทํ วตฺถุ – เอโก กิร มเจฺฉ คณฺหโนฺต อุทเก จิรฏฺฐาเนน สีติภูตํ อตฺตโน อูรุํ มโจฺฉติ จิเนฺตตฺวา ปหริฯ อปโร สุสานปเสฺส เขตฺตํ รกฺขโนฺต ภีโต สงฺกุฏิโต สยิ, โส ปฏิพุชฺฌิตฺวา อตฺตโน ชณฺณุกานิ เทฺว ยกฺขาติ จิเนฺตตฺวา ปหริฯ เอวํ โน นุ โขสฺมีติ กงฺขติฯ

กึ นุ โขสฺมีติ ขตฺติโยว สมาโน อตฺตโน ขตฺติยภาวํ กงฺขติฯ เอเสว นโย เสเสสุปิฯ เทโว ปน สมาโน เทวภาวํ อชานโนฺต นาม นตฺถิ, โสปิ ปน ‘‘อหํ รูปี นุ โข อรูปี นุ โข’’ติอาทินา นเยน กงฺขติฯ ขตฺติยาทโย กสฺมา น ชานนฺตีติ เจ? อปจฺจกฺขา เตสํ ตตฺถ ตตฺถ กุเล อุปฺปตฺติฯ คหฏฺฐาปิ จ โปตฺถลิกาทโย ปพฺพชิตสญฺญิโน, ปพฺพชิตาปิ ‘‘กุปฺปํ นุ โข เม กมฺม’’นฺติอาทินา นเยน คหฏฺฐสญฺญิโนฯ มนุสฺสาปิ จ ราชาโน วิย อตฺตนิ เทวสญฺญิโน โหนฺติฯ **กถํ นุ โขสฺมี**ติ วุตฺตนยเมวฯ เกวลเญฺหตฺถ อพฺภนฺตเร ชีโว นาม อตฺถีติ คเหตฺวา ตสฺส สณฺฐานาการํ นิสฺสาย ‘‘ทีโฆ นุ โขสฺมิ รสฺสจตุรสฺสฉฬํสอฏฺฐํสโสฬสํสาทีนํ อญฺญตรปฺปกาโร’’ติ กงฺขโนฺต กถํ นุ โขสฺมีติ? กงฺขตีติ เวทิตโพฺพฯ สรีรสณฺฐานํ ปน ปจฺจุปฺปนฺนํ อชานโนฺต นาม นตฺถิฯ **กุโต**

อาคโต โส กุหึ คามี ภวิสฺสตีติ อตฺตภาวสฺส อาคติคติฏฺฐานํ กงฺขโนฺต เอวํ กงฺขติฯ **อริยสาวกสฺสา**ติ อิธ โสตาปโนฺน อธิเปฺปโต, อิตเรปิ ปน ตโย อวาริตาเยวาติฯ ทสมํฯ

อาหารวโคฺค ทุติโยฯ

๓. ทสพลวโคฺค

๑. ทสพลสุตฺตวณฺณนา

๒๑. ทสพลวคฺคสฺส ปฐมํ ทุติยเสฺสว สเงฺขโปฯ

๒. ทุติยทสพลสุตฺตวณฺณนา

๒๒. ทุติยํ ภควตา อตฺตโน อชฺฌาสยสฺส วเสน วุตฺตํฯ ตตฺถ **ทสพลสมนฺนาคโต**ติ ทสหิ พเลหิ สมนฺนาคโตฯ พลญฺจ นาเมตํ ทุวิธํ กายพลญฺจ ญาณพลญฺจฯ เตสุ ตถาคตสฺส กายพลํ หตฺถิกุลานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ โปราเณหิ –

‘‘กาฬาวกญฺจ คเงฺคยฺยํ, ปณฺฑรํ ตมฺพปิงฺคลํ;
คนฺธมงฺคลเหมญฺจ, อุโปสถฉทฺทนฺติเม ทสา’’ติฯ(ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔๘; วิภ. อฏฺฐ. ๗๖๐); –

อิมานิ ทส หตฺถิกุลานิฯ ตตฺถ **กาฬาวก**นฺติ ปกติหตฺถิกุลํ ทฏฺฐพฺพํฯ ยํ ทสนฺนํ ปุริสานํ กายพลํ, ตํ เอกสฺส กาฬาวกสฺส หตฺถิโนฯ ยํ ทสนฺนํ กาฬาวกานํ พลํ, ตํ เอกสฺส คเงฺคยฺยสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ คเงฺคยฺยานํ, ตํ เอกสฺส ปณฺฑรสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ ปณฺฑรานํ, ตํ เอกสฺส ตมฺพสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ ตมฺพานํ, ตํ เอกสฺส ปิงฺคลสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ ปิงฺคลานํ, ตํ เอกสฺส คนฺธหตฺถิโนฯ ยํ ทสนฺนํ คนฺธหตฺถีนํ, ตํ เอกสฺส มงฺคลสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ มงฺคลานํ, ตํ เอกสฺส เหมวตสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ เหมวตานํ, ตํ เอกสฺส อุโปสถสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ อุโปสถานํ, ตํ เอกสฺส ฉทฺทนฺตสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ ฉทฺทนฺตานํ, ตํ เอกสฺส ตถาคตสฺสฯ นารายนสงฺฆาตพลนฺติปิ อิทเมว วุจฺจติฯ ตเทตํ ปกติหตฺถิคณนาย หตฺถีนํ โกฏิสหสฺสานํ, ปุริสคณนาย ทสนฺนํ ปุริสโกฏิสหสฺสานํ พลํ โหติฯ อิทํ ตาว ตถาคตสฺส กายพลํฯ ‘‘ทสพลสมนฺนาคโต’’ติ เอตฺถ ปน เอตํ สงฺคหํ น คจฺฉติฯ เอตญฺหิ พาหิรกํ ลามกํ ติรจฺฉานคตานํ สีหาทีนมฺปิ โหติฯ เอตญฺหิ นิสฺสาย ทุกฺขปริญฺญา วา สมุทยปฺปหานํ วา มคฺคภาวนา วา ผลสจฺฉิกิริยา วา นตฺถิฯ อญฺญํ ปน ทสสุ ฐาเนสุ อกมฺปนเฏฺฐน อุปตฺถมฺภนเฏฺฐน จ ทสวิธํ ญาณพลํ นาม อตฺถิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ทสพลสมนฺนาคโต’’ติฯ

กตมํ ปน ตนฺติ? ฐานาฏฺฐานาทีนํ ยถาภูตํ ชานนํฯ เสยฺยถิทํ – ฐานญฺจ ฐานโต อฏฺฐานญฺจ อฏฺฐานโต ชานนํ เอกํ, อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ กมฺมสมาทานานํ ฐานโส เหตุโส ยถาภูตํ วิปากชานนํ เอกํ, สพฺพตฺถคามินิปฏิปทาชานนํ เอกํ, อเนกธาตุนานาธาตุโลกชานนํ เอกํ, ปรสตฺตานํ ปรปุคฺคลานํ นานาธิมุตฺติกตาชานนํ เอกํ, เตสํเยว อินฺทฺริยปโรปริยตฺตชานนํ เอกํ, ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺตีนํ สํกิเลสโวทานวุฏฺฐานชานนํ เอกํ, ปุเพฺพนิวาสชานนํ เอกํ, สตฺตานํ จุตูปปาตชานนํ เอกํ, อาสวกฺขยชานนํ เอกนฺติฯ อภิธเมฺม ปน –

‘‘อิธ ตถาคโต ฐานญฺจ ฐานโต อฏฺฐานญฺจ อฏฺฐานโต ยถาภูตํ ปชานาติฯ ยมฺปิ ตถาคโต ฐานญฺจ ฐานโต อฏฺฐานญฺจ อฏฺฐานโต ยถาภูตํ ปชานาติฯ อิทมฺปิ ตถาคต

สฺส ตถาคตพลํ โหติ, ยํ พลํ อาคมฺม ตถาคโต อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ , ปริสาสุ สีหนาทํ นทติ, พฺรหฺมจกฺกํ ปวตฺเตตี’’ติฯ

อาทินา (วิภ. ๗๖๐) นเยน วิตฺถารโต อาคตาเนวฯ อตฺถวณฺณนาปิ เนสํ วิภงฺคฏฺฐกถายเญฺจว (วิภ. อฏฺฐ. ๗๖๐) ปปญฺจสูทนิยา จ มชฺฌิมฏฺฐกถาย (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔๘) สพฺพาการโต วุตฺตาฯ สา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว คเหตพฺพาฯ

จตูหิ จ เวสารเชฺชหีติ เอตฺถ สารชฺชปฏิปกฺขํ เวสารชฺชํ, จตูสุ ฐาเนสุ เวสารชฺชภาวํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อุปฺปนฺนโสมนสฺสมยญาณเสฺสตํ นามํฯ กตเมสุ จตูสุ? ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต ปฏิชานโต อิเม ธมฺมา อนภิสมฺพุทฺธา’’ติอาทีสุ โจทนาวตฺถูสุฯ ตตฺรายํ ปาฬิ –

> ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, ตถาคตสฺส เวสารชฺชานิ…เป.…ฯ กตมานิ จตฺตาริ? ‘สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต ปฏิชานโต อิเม ธมฺมา อนภิสมฺพุทฺธา’ติ ตตฺร วต มํ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา เทโว วา มาโร วา พฺรหฺมา วา โกจิ วา โลกสฺมึ สห ธมฺเมน ปฏิโจเทสฺสตีติ นิมิตฺตเมตํ, ภิกฺขเว, น สมนุปสฺสามิฯ เอตมหํ, ภิกฺขเว, นิมิตฺตํ อสมนุปสฺสโนฺต เขมปฺปโตฺต อภยปฺปโตฺต เวสารชฺชปฺปโตฺต วิหรามิฯ ‘ขีณาสวสฺส เต ปฏิชานโต อิเม อาสวา อปริกฺขีณา’ติ ตตฺร วต มํ…เป.… ‘เย โข ปน เต อนฺตรายิกา ธมฺมา วุตฺตา, เต ปฏิเสวโต นาลํ อนฺตรายายา’ติ ตตฺร วต มํ…เป.… ‘ยสฺส โข ปน เต อตฺถาย ธโมฺม เทสิโต, โส น นิยฺยาติ ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยายา’ติ ตตฺร วต มํ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา…เป.… เวสารชฺชปฺปโตฺต วิหรามี’’ติ (อ. นิ. ๔.๘)ฯ

อาสภํ ฐานนฺติ เสฏฺฐฏฺฐานํ อุตฺตมฏฺฐานํฯ อาสภา วา ปุพฺพพุทฺธา, เตสํ ฐานนฺติ อโตฺถฯ อปิจ ควสตเชฏฺฐโก อุสโภ, ควสหสฺสเชฏฺฐโก วสโภ, วชสตเชฏฺฐโก วา อุสโภ, วชสหสฺสเชฏฺฐโก วสโภ, สพฺพควเสฏฺโฐ สพฺพปริสฺสยสโห เสโต ปาสาทิโก มหาภารวโห อสนิสตสเทฺทหิปิ อสมฺปกมฺปิโย นิสโภ, โส อิธ อุสโภติ อธิเปฺปโตฯ อิทมฺปิ หิ ตสฺส ปริยายวจนํฯ อุสภสฺส อิทนฺติ **อาสภํฯ ฐาน**นฺติ จตูหิ ปาเทหิ ปถวึ อุปฺปีเฬตฺวา อวฏฺฐานํ (ม. นิ. ๑.๑๕๐)ฯ อิทํ ปน อาสภํ วิยาติ **อาสภํ**ฯ ยเถว หิ นิสภสงฺขาโต อุสโภ อุสภพเลน สมนฺนาคโต จตูหิ ปาเทหิ ปถวึ อุปฺปีเฬตฺวา อจลฏฺฐาเนน ติฏฺฐติ, เอวํ ตถาคโตปิ ทสหิ ตถาคตพเลหิ สมนฺนาคโต จตูหิ เวสารชฺชปาเทหิ อฏฺฐปริสปถวึ อุปฺปีเฬตฺวา สเทวเก โลเก เกนจิ ปจฺจตฺถิเกน ปจฺจามิเตฺตน อกมฺปิโย อจลฏฺฐาเนน ติฏฺฐติฯ เอวํ ติฏฺฐมาโน จ ตํ อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ อุปคจฺฉติ น ปจฺจกฺขาติ, อตฺตนิ อาโรเปติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาตี’’ติฯ

ปริสาสูติ ‘‘อฏฺฐ โข อิมา, สาริปุตฺต, ปริสาฯ กตมา อฏฺฐ? ขตฺติยปริสา พฺราหฺมณปริสา คหปติปริสา สมณปริสา จาตุมหาราชิกปริสา ตาวตึสปริสา มารปริสา พฺรหฺมปริสา’’ติ, อิมาสุ อฏฺฐสุ ปริสาสุฯ **สีหนาทํ นทตี**ติ เสฏฺฐนาทํ อภีตนาทํ นทติ, สีหนาทสทิสํ วา นาทํ นทติฯ อยมโตฺถ สีหนาทสุเตฺตน ทีเปตโพฺพฯ ยถา วา สีโห สหนโต เจว หนนโต จ สีโหติ วุจฺจติ, เอวํ ตถาคโต โลกธมฺมานํ สหนโต ปรปฺปวาทานญฺจ หนนโต สีโหติ วุจฺจติฯ เอวํ วุตฺตสฺส สีหสฺส นาทํ สีหนาทํฯ ตตฺถ ยถา สีโห สีหพเลน สมนฺนาคโต สพฺพตฺถ วิสารโท วิคตโลมหํโส สีหนาทํ นทติ, เอวํ ตถาคตสีโหปิ ตถาคตพเลหิ สมนฺนาคโต อฏฺฐสุ ปริสาสุ วิสารโท วิคตโลมหํโส, ‘‘อิติ รูป’’นฺติอาทินา นเยน นานาวิธเทสนาวิลาสสมฺปนฺนํ สีหนาทํ นทติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปริสาสุ สีหนาทํ นทตี’’ติฯ

พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตตีติ เอตฺถ **พฺรหฺม**นฺติ เสฏฺฐํ อุตฺตมํ, วิสุทฺธสฺส ธมฺมจกฺกเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตํ ปน ธมฺมจกฺกํ ทฺวิธํ โหติ ปฏิเวธญาณญฺจ เทสนาญาณญฺจฯ ตตฺถ ปญฺญาปภาวิตํ อตฺตโน อริยผลาวหํ ปฏิเวธญาณํ, กรุณาปภาวิตํ สาวกานํ อริยผลาวหํ เทสนาญาณํฯ ตตฺถ ปฏิเวธญาณํ อุปฺปชฺชมานํ อุปฺปนฺนนฺติ ทุวิธํฯ ตญฺหิ อภินิกฺขมนโต ปฏฺฐาย ยาว อรหตฺตมคฺคา อุปฺปชฺชมานํ, ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นามฯ ตุสิตภวนโต วา ยาว มหาโพธิปลฺลงฺเก อรหตฺตมคฺคา อุปฺปชฺชมานํ, ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นามฯ ทีปงฺกรโต วา ปฏฺฐาย ยาว อรหตฺตมคฺคา อุปฺปชฺชมานํ , ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นามฯ เทสนาญาณมฺปิ ปวตฺตมานํ ปวตฺตนฺติ ทุวิธํฯ ตญฺหิ ยาว อญฺญาสิโกณฺฑญฺญสฺส โสตาปตฺติมคฺคา ปวตฺตมานํ, ผลกฺขเณ ปวตฺตํ นามฯ เตสุ ปฏิเวธญาณํ โลกุตฺตรํ, เทสนาญาณํ โลกิยํฯ อุภยมฺปิ ปเนตํ อเญฺญหิ อสาธารณํ พุทฺธานํเยว โอรสญาณํฯ

อิทานิ ยํ อิมินา ญาเณน สมนฺนาคโต สีหนาทํ นทติ, ตํ ทเสฺสตุํ **อิติ รูป**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิติ รูป**นฺติ อิทํ รูปํ เอตฺตกํ รูปํ, อิโต อุทฺธํ รูปํ นตฺถีติ รุปฺปนสภาวเญฺจว ภูตุปาทายเภทญฺจ อาทิํ กตฺวา ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานวเสน อนวเสสรูปปริคฺคโห วุตฺโตฯ **อิติ รูปสฺส สมุทโย**ติ อิมินา เอวํ ปริคฺคหิตสฺส รูปสฺส สมุทโย วุตฺโตฯ ตตฺถ **อิตี**ติ เอวํ สมุทโย โหตีติ อโตฺถฯ ตสฺส วิตฺถาโร ''อวิชฺชาสมุทยา รูปสมุทโย ตณฺหาสมุทยา, กมฺมสมุทยา อาหารสมุทยา รูปสมุทโยติ นิพฺพตฺติลกฺขณํ ปสฺสโนฺตปิ รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสตี''ติ (ปฏิ. ม. ๑.๕๐) เอวํ เวทิตโพฺพฯ อตฺถงฺคเมปิ ''อวิชฺชานิโรธา รูปนิโรโธ…เป…. วิปริณามลกฺขณํ ปสฺสโนฺตปิ รูปกฺขนฺธสฺส นิโรธํ ปสฺสตี''ติ อยํ วิตฺถาโรฯ

อิติ เวทนาติอาทีสุปิ อยํ เวทนา เอตฺตกา เวทนา, อิโต อุทฺธํ เวทนา นตฺถิ, อยํ สญฺญา, อิเม สงฺขารา, อิทํ วิญฺญาณํ เอตฺตกํ วิญฺญาณํ , อิโต อุทฺธํ วิญฺญาณํ นตฺถีติ เวทยิตสญฺชานนอภิสงฺขรณวิชานนสภาวเญฺจว สุขาทิรูปสญฺญาทิผสฺสาทิจกฺขุวิญฺญาณาทิเภทญฺจ อาทิํ กตฺวา ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานวเสน อนวเสสเวทนาสญฺญาสงฺขารวิญฺญาณปริคฺคโห วุตฺโตฯ **อิติ เวทนาย สมุทโย**ติอาทีหิ ปน เอวํ ปริคฺคหิตานํ เวทนาสญฺญาสงฺขารวิญฺญาณานํ สมุทโย วุตฺโตฯ ตตฺราปิ **อิตี**ติ เอวํ สมุทโย โหตีติ อโตฺถฯ เตสมฺปิ วิตฺถาโร ''อวิชฺชาสมุทยา เวทนาสมุทโย''ติ (ปฏิ. ม. ๑.๕๐) รูเป วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อยํ ปน วิเสโส – ตีสุ ขเนฺธสุ ''อาหารสมุทยา''ติ อวตฺวา ''ผสฺสสมุทยา''ติ วตฺตพฺพํ, วิญฺญาณกฺขเนฺธ ''นามรูปสมุทยา''ติฯ อตฺถงฺคมปทมฺปิ เตสํเยว วเสน โยเชตพฺพํฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถารโต ปน อุทยพฺพยวินิจฺฉโย สพฺพาการปริปูโร วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺโตฯ

อิมสฺมิํ สติ อิทํ โหตีติ อยมฺปิ อปโร สีหนาโทฯ ตสฺสโตฺถ – อิมสฺมิํ อวิชฺชาทิเก ปจฺจเย สติ อิทํ สงฺขาราทิกํ ผลํ โหติฯ **อิมสฺสุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชตี**ติ อิมสฺส อวิชฺชาทิกสฺส ปจฺจยสฺส อุปฺปาทา อิทํ สงฺขาราทิกํ ผลํ อุปฺปชฺชติฯ **อิมสฺมิํ อสติ อิทํ น โหตี**ติ อิมสฺมิํ อวิชฺชาทิเก ปจฺจเย อสติ อิทํ สงฺขาราทิกํ ผลํ น โหติฯ **อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌตี**ติ อิมสฺส อวิชฺชาทิกสฺส ปจฺจยสฺส นิโรธา อิทํ สงฺขาราทิกํ ผลํ นิรุชฺฌติฯ อิทานิ ยถา ตํ โหติ เจว นิรุชฺฌติ จ, ตํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **ยทิทํ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา**ติอาทิมาหฯ

เอวํ สฺวากฺขาโตติ เอวํ ปญฺจกฺขนฺธวิภชนาทิวเสน สุฏฺฐุ อกฺขาโต กถิโตฯ **ธโมฺม**ติ ปญฺจกฺขนฺธปจฺจยาการธโมฺมฯ **อุตฺตาโน**ติ อนิกฺกุชฺชิโตฯ **วิวโฏ**ติ วิวริตฺวา ฐปิโตฯ **ปกาสิโต**ติ ทีปิโต โชติโตฯ **ฉินฺนปิโลติโก**ติ ปิโลติกา วุจฺจติ ฉินฺนํ ภินฺนํ ตตฺถ ตตฺถ สิพฺพิตคณฺฐิตํ ชิณฺณวตฺถํ, ตํ ยสฺส นตฺถีติ อฏฺฐหตฺถํ นวหตฺถํ วา อหตสาฏกํ นิวโตฺถ, โส ฉินฺนปิโลติโก

นามฯ อยมฺปิ ธมฺโม ตาทิโสฯ น เหตฺถ โกหญฺญาทิวเสน ฉินฺนภินฺนสิพฺพิตคณฺฐิตภาโว อตฺถิฯ อปิจ ขุทฺทกสาฏโกปิ ปิโลติกาติ วุจฺจติ, สา ยสฺส นตฺถิ, อฏฺฐนวหโตฺถ มหาปโฏ อตฺถิ, โสปิ ฉินฺนปิโลติโก, อปคตปิโลติโกติ อโตฺถฯ ตาทิโส อยํ ธมฺโมฯ ยถา หิ จตุหตฺถํ สาฏกํ ค เหตฺวา ปริคฺคหณํ กโรโนฺต ปุริโส อิโต จิโต จ อญฺฉโนฺต กิลมติ, เอวํ พาหิรกสมเย ปพฺพชิตา อตฺตโน ปริตฺตกํ ธมฺมํ ‘‘เอวํ สติ เอวํ ภวิสฺสตี’’ติ กเปฺปตฺวา กเปฺปตฺวา วเฑฺฒนฺตา กิลมนฺติฯ ยถา ปน อฏฺฐหตฺถนวหเตฺถน ปริคฺคหณํ กโรโนฺต ยถารุจิ ปารุปติ น กิลมติ, นตฺถิ ตตฺถ อญฺฉิตฺวา วฑฺฒนกิจฺจํ; เอวํ อิมสฺมิมฺปิ ธเมฺม กเปฺปตฺวา กเปฺปตฺวา วิภชนกิจฺจํ นตฺถิ, เตหิ เตหิ การเณหิ มยาว อยํ ธมฺโม สุวิภโตฺต สุวิตฺถาริโตติ อิทมฺปิ สนฺธาย ‘‘ฉินฺนปิโลติโก’’ติ อาหฯ อปิจ กจวโรปิ ปิโลติกาติ วุจฺจติ, อิมสฺมิญฺจ สาสเน สมณกจวรํ นาม ปติฏฺฐาตุํ น ลภติฯ เตเนวาห –

> ‘‘การณฺฑวํ นิทฺธมถ, กสมฺพุํ อปกสฺสถ;
> ตโต ปลาเป วาเหถ, อสฺสมเณ สมณมานิเนฯ
>
> ‘‘นิทฺธมิตฺวาน ปาปิเจฺฉ, ปาปอาจารโคจเร;
> สุทฺธา สุเทฺธหิ สํวาสํ, กปฺปยโวฺห ปติสฺสตา;
> ตโต สมคฺคา นิปกา, ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสถา’’ติฯ (อ. นิ. ๘.๑๐);

อิติ สมณกจวรสฺส ฉินฺนตฺตาปิ อยํ ธมฺโม ฉินฺนปิโลติโก นาม โหติฯ

อลเมวาติ ยุตฺตเมวฯ **สทฺธาปพฺพชิเตนา**ติ สทฺธาย ปพฺพชิเตนฯ **กุลปุเตฺตนา**ติ เทฺว กุลปุตฺตา อาจารกุลปุโตฺต ชาติกุลปุโตฺต จฯ ตตฺถ โย ยโต กุโตจิ กุลา ปพฺพชิตฺวา สีลาทโย ปญฺจ ธมฺมกฺขเนฺธ ปูเรติ, อยํ **อาจารกุลปุโตฺต** นามฯ โย ปน ยสกุลปุตฺตาทโย วิย ชาติสมฺปนฺนกุลา ปพฺพชิโต, อยํ **ชาติกุลปุโตฺต** นามฯ เตสุ อิธ อาจารกุลปุโตฺต อธิเปฺปโตฯ สเจ ปน ชาติกุลปุโตฺต อาจารวา โหติ, อยํ อุตฺตโมเยวฯ เอวรูเปน กุลปุเตฺตนฯ **วีริยํ อารภิตุ**นฺติ จตุรงฺคสมนฺนาคตํ วีริยํ กาตุํฯ อิทานิสฺส จตุรงฺคํ ทเสฺสโนฺต **กามํ ตโจ จา**ติอาทิมาหฯ เอตฺถ หิ ตโจ เอกํ องฺคํ, นฺหารุ เอกํ, อฏฺฐิ เอกํ, มํสโลหิตํ เอกนฺติฯ อิทญฺจ ปน จตุรงฺคสมนฺนาคตํ วีริยํ อธิฏฺฐหเนฺตน นวสุ ฐาเนสุ สมาธาตพฺพํ ปุเรภเตฺต ปจฺฉาภเตฺต ปุริมยาเม มชฺฌิมยาเม ปจฺฉิมยาเม คมเน ฐาเน นิสชฺชาย สยเนติฯ

ทุกฺขํ , **ภิกฺขเว, กุสีโต วิหรตี**ติ อิมสฺมิํ สาสเน โย กุสีโต ปุคฺคโล, โส ทุกฺขํ วิหรติฯ พาหิรสมเย ปน โย กุสีโต, โส สุขํ วิหรติฯ **โวกิโณฺณ**ติ มิสฺสีภูโตฯ **สทตฺถ**นฺติ โสภนํ วา อตฺถํ สกํ วา อตฺถํ, อุภเยนาปิ อรหตฺตเมว อธิเปฺปตํฯ **ปริหาเปตี**ติ หาเปติ น ปาปุณาติฯ กุสีตปุคฺคลสฺส หิ ฉ ทฺวารานิ อคุตฺตานิ โหนฺติ, ตีณิ กมฺมานิ อปริสุทฺธานิ, อาชีวฏฺฐมกํ สีลํ อปริโยทาตํ, ภินฺนาชีโว กุลูปโก โหติฯ โส สพฺรหฺมจารีนํ อกฺขิมฺหิ ปติตรชํ วิย อุปฆาตกโร หุตฺวา ทุกฺขํ วิหรติ, ปีฐมทฺทโน เจว โหติ ลณฺฑปูรโก จ, สตฺถุ อชฺฌาสยํ คเหตุํ น สโกฺกติ, ทุลฺลภํ ขณํ วิราเธติ, เตน ภุโตฺต รฏฺฐปิโณฺฑปิ น มหปฺผโล โหติฯ

อารทฺธวีริโย จ โข, ภิกฺขเวติ อารทฺธวีริโย ปุคฺคโล อิมสฺมิํเยว สาสเน สุขํ วิหรติฯ พาหิรสมเย ปน โย อารทฺธวีริโย, โส ทุกฺขํ วิหรติฯ **ปวิวิโตฺต**ติ วิวิโตฺต วิยุโตฺต หุตฺวาฯ **สทตฺถํ ปริปูเรตี**ติ อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ อารทฺธวีริยสฺส หิ ฉ ทฺวารานิ สุคุตฺตานิ โหนฺติ, ตีณิ กมฺมานิ ปริสุทฺธานิ, อาชีวฏฺฐมกํ สีลํ ปริโยทาตํ สพฺรหฺมจารีนํ อกฺขิมฺหิ สุสีตลญฺชนํ วิย ธาตุคตจนฺทนํ วิย จ มนาโป หุตฺวา สุขํ วิหรติ, สตฺถุ อชฺฌาสยํ คเหตุํ สโกฺกติฯ สตฺถา หิ –

‘‘จิรํ ชีว มหาวีร, กปฺปํ ติฏฺฐ มหามุนี’’ติ –

เอวํ โคตมิยา วนฺทิโต, ‘‘น โข, โคตมิ, ตถาคตา เอวํ วนฺทิตพฺพา’’ติ ปฏิกฺขิปิตฺวา ตาย ยาจิโต วนฺทิตพฺพาการํ อาจิกฺขนฺโต เอวมาห –

> ‘‘อารทฺธวีริเย ปหิตตฺเต, นิจฺจํ ทฬฺหปรกฺกเม;
> สมคฺเค สาวเก ปสฺส, เอสา พุทฺธาน วนฺทนา’’ติฯ (อป. เถรี ๒.๒.๑๗๑);

เอวํ อารทฺธวีริโย สตฺถุ อชฺฌาสยํ คเหตุํ สกฺกติ, ทุลฺลภํ ขณํ น วิราเธติฯ ตสฺส หิ พุทฺธุปฺปาโท ธมฺมเทสนา สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติ สผลา โหติ สอุทฺรยา, รฏฺฐปิโณฺฑปิ เตน ภุตฺโต มหปฺผโล โหติฯ

หีเนน อคฺคสฺสาติ หีนาย สทฺธาย หีเนน วีริเยน หีนาย สติยา หีเนน สมาธินา หีนาย ปญฺญาย อคฺคสงฺขาตสฺส อรหตฺตสฺส ปตฺติ นาม น โหติฯ **อเคฺคน จ โข**ติ อเคฺคหิ สทฺธาทีหิ อคฺคสฺส อรหตฺตสฺส ปตฺติ โหติฯ **มณฺฑเปยฺย**นฺติ ปสนฺนเฏฺฐน มณฺฑํ, ปาตพฺพเฏฺฐน เปยฺยํฯ ยญฺหิ ปิวิตฺวา อนุตฺตรวีถิยํ ปติโต วิสญฺญี อตฺตโน สาฏกาทีนมฺปิ อสฺสามิโก โหติ, ตํ ปสนฺนมฺปิ น ปาตพฺพํ, มยฺหํ ปน สาสนํ เอวํ ปสนฺนญฺจ ปาตพฺพญฺจาติ ทเสฺสนฺโต ‘‘มณฺฑเปยฺย’’นฺติ อาหฯ

ตตฺถ ติวิโธ มโณฺฑ – เทสนามโณฺฑ, ปฏิคฺคหมโณฺฑ, พฺรหฺมจริยมโณฺฑติฯ กตโม เทสนามโณฺฑ? จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ อาจิกฺขนา เทสนา ปญฺญาปนา ปฏฺฐปนา วิวรณา วิภชนา อุตฺตานีกมฺมํ, จตุนฺนํ สติปฏฺฐานานํ…เป.… อริยสฺส อฏฺฐงฺคิกสฺส มคฺคสฺส อาจิกฺขนา…เป.… อุตฺตานีกมฺมํ, อยํ **เทสนามโณฺฑ**ฯ กตโม ปฏิคฺคหมโณฺฑ? ภิกฺขู ภิกฺขุนิโย อุปาสกา อุปาสิกาโย เทวา มนุสฺสา เย วา ปนเญฺญปิ เกจิ วิญฺญาตาโร, อยํ **ปฏิคฺคหมโณฺฑ**ฯ กตโม พฺรหฺมจริยมโณฺฑ? อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค, เสยฺยถิทํ – สมฺมาทิฏฺฐิ…เป.… สมฺมาสมาธิ, อยํ **พฺรหฺมจริยมโณฺฑ**ฯ อปิจ อธิโมกฺขมโณฺฑ สทฺธินฺทฺริยํ, อสฺสทฺธิยํ กสโฏ, อสฺสทฺธิยํ กสฏํ ฉเฑฺฑตฺวา สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิโมกฺขมณฺฑํ ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยนฺติอาทินาปิ (ปฏิ. ม. ๑.๒๓๘) นเยเนตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **สตฺถา สมฺมุขีภูโต**ติ อิทเมตฺถ การณวจนํฯ ยสฺมา สตฺถา สมฺมุขีภูโต, ตสฺมา วีริยสมฺปโยคํ กตฺวา ปิวถ เอตํ มณฺฑํฯ พาหิรกญฺหิ เภสชฺชมณฺฑมฺปิ เวชฺชสฺส อสมฺมุขา ปิวนฺตานํ ปมาณํ วา อุคฺคมนํ วา นิคฺคมนํ วา น ชานามาติ อาสงฺกา โหติฯ เวชฺชสมฺมุขา ปน ‘‘เวโชฺช ชานิสฺสตี’’ติ นิราสงฺกา ปิวนฺติฯ เอวเมว อมฺหากํ ธมฺมสฺสามิ สตฺถา สมฺมุขีภูโตติ วีริยํ กตฺวา ปิวถาติ มณฺฑปาเน เนสํ นิโยเชนฺโต **ตสฺมาติห, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สผลา**ติ สานิสํสาฯ **สอุทฺรยา**ติ สวฑฺฒิฯ อิทานิ นิโยชนานุรูปํ สิกฺขิตพฺพตํ นิทฺทิสนฺโต **อตฺตตฺถํ วา หิ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อตฺตตฺถ**นฺติ อตฺตโน อตฺถภูตํ อรหตฺตํฯ **อปฺปมาเทน สมฺปาเทตุ**นฺติ อปฺปมาเทน สพฺพกิจฺจานิ กาตุํฯ **ปรตฺถ**นฺติ ปจฺจยทายกานํ มหปฺผลานิสํสํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ ทุติยํฯ

๓. อุปนิสสุตฺตวณฺณนา

๒๓. ตติเย ‘‘ชานโต อห’’นฺติอาทีสุ **ชานโต**ติ ชานนฺตสฺสฯ **ปสฺสโต**ติ ปสฺสนฺตสฺสฯ เทฺวปิ ปทานิ เอกตฺถานิ, พฺยญฺชนเมว นานํฯ เอวํ สเนฺตปิ ‘‘ชานโต’’ติ ญาณลกฺขณํ อุปาทาย ปุคฺคลํ นิทฺทิสติฯ ชานนลกฺขณญฺหิ ญาณํฯ ‘‘ปสฺสโต’’ติ ญาณปฺปภาวํ อุปาทายฯ ปสฺสนปฺปภาวญฺหิ ญาณํ, ญาณสมงฺคีปุคฺคโล จกฺขุมา วิย จกฺขุนา รูปานิ , ญาเณน วิวเฏ ธเมฺม

ปสฺสติฯ **อาสวานํ ขย**นฺติ เอตฺถ อาสวานํ ปหานํ อสมุปฺปาโท ขีณากาโร นตฺถิภาโวติ อยมฺปิ อาสวกฺขโยติ วุจฺจติ, ภโงฺคปิ มคฺคผลนิพฺพานานิปิฯ ‘‘อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตฺติ’’นฺติ อาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๓๘; วิภ. ๘๓๑) หิ ขีณากาโร อาสวกฺขโยติ วุจฺจติฯ ‘‘โย อาสวานํ ขโย วโย เภโท ปริเภโท อนิจฺจตา อนฺตรธาน’’นฺติ (วิภ. ๓๕๔) เอตฺถ ภโงฺคฯ

‘‘เสกฺขสฺส สิกฺขมานสฺส, อุชุมคฺคานุสาริโน;
ขยสฺมึ ปฐมํ ญาณํ, ตโต อญฺญา อนนฺตรา’’ติฯ (อิติวุ. ๖๒); –

เอตฺถ มโคฺคฯ โส หิ อาสเว เขเปนฺโต วูปสเมนฺโต อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา อาสวานํ ขโยติ วุโตฺตฯ ‘‘อาสวานํ ขยา สมโณ โหตี’’ติ เอตฺถ ผลํฯ ตญฺหิ อาสวานํ ขีณเนฺต อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา อาสวานํ ขโยติ วุตฺตํฯ

‘‘อาสวา ตสฺส วฑฺฒนฺติ, อารา โส อาสวกฺขยา’’ติ; (ธ. ป. ๒๕๓) –
เอตฺถ นิพฺพานํฯ ตญฺหิ อาคมฺม อาสวา ขียนฺติ, ตสฺมา อาสวานํ ขโยติ วุตฺตํฯ อิธ ปน มคฺคผลานิ อธิเปฺปตานิฯ **โน อชานโต โน อปสฺสโต**ติ โย ปน น ชานาติ น ปสฺสติ, ตสฺส โน วทามีติ อโตฺถฯ เอเตน เย อชานโต อปสฺสโตปิ สํสาราทีหิเยว สุทฺธึ วทนฺติ, เต ปฏิกฺขิตฺตา โหนฺติฯ ปุริเมน ปททฺวเยน อุปาโย วุโตฺต, อิมินา อนุปายํ ปฏิเสเธติฯ

อิทานิ ยํ ชานโต อาสวานํ ขโย โหติ, ตํ ทเสฺสตุกาโม **กิญฺจ, ภิกฺขเว, ชานโต**ติ ปุจฺฉํ อารภิฯ ตตฺถ ชานนา พหุวิธาฯ ทพฺพชาติโก เอว หิ โกจิ ภิกฺขุ ฉตฺตํ กาตุํ ชานาติ, โกจิ จีวราทีนํ อญฺญตรํ, ตสฺส อีทิสานิ กมฺมานิ วตฺตสีเส ฐตฺวา กโรนฺตสฺส สา ชานนา สคฺคมคฺคผลานํ ปทฏฺฐานํ น โหตีติ น วตฺตพฺพํฯ โย ปน สาสเน ปพฺพชิตฺวา เวชฺชกมฺมาทีนิ กาตุํ ชานาติ, ตเสฺสวํ ชานโต อาสวา วฑฺฒนฺติเยวฯ ตสฺมา ยํ ชานโต ปสฺสโต จ อาสวานํ ขโย โหติ, ตเทว ทเสฺสโนฺต **อิติ รูป**นฺติอาทิมาหฯ **เอวํ โข, ภิกฺขเว, ชานโต**ติ เอวํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ ชานนฺตสฺสฯ **อาสวานํ ขโย โหตี**ติ อาสวานํ ขยเนฺต ชาตตฺตา ‘‘อาสวานํ ขโย’’ติ ลทฺธนามํ อรหตฺตํ โหติฯ

เอวํ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐเปตฺวา อิทานิ ขีณาสวสฺส อาคมนียํ ปุพฺพภาคปฏิปทํ ทเสฺสตุํ **ยมฺปิสฺส ตํ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ขยสฺมึ ขเยญาณ**นฺติ อาสวกฺขยสงฺขาเต อรหตฺตผเล ปฏิลทฺเธ สติ ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ ตญฺหิ อรหตฺตผลสงฺขาเต ขยสฺมึ ปฐมวารํ อุปฺปเนฺนน ปจฺฉา อุปฺปนฺนตฺตา ขเยญาณนฺติ วุจฺจติฯ **สอุปนิส**นฺติ สการณํ สปฺปจฺจยํฯ **วิมุตฺตี**ติ อรหตฺตผลวิมุตฺติฯ สา หิสฺส อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย โหติฯ เอวํ อิโต ปเรสุปิ ลพฺภมานวเสน ปจฺจยภาโว เวทิตโพฺพฯ

วิราโคติ มโคฺคฯ โส หิ กิเลเส วิราเชโนฺต เขเปโนฺต อุปฺปโนฺน, ตสฺมา วิราโคติ วุจฺจติฯ **นิพฺพิทา**ติ นิพฺพิทาญาณํฯ เอเตน พลววิปสฺสนํ ทเสฺสติฯ **พลววิปสฺสนา**ติ ภยตูปฏฺฐาเน ญาณํ อาทีนวานุปสฺสเน ญาณํ มุญฺจิตุกมฺยตาญาณํ สงฺขารุเปกฺขาญาณนฺติ จตุนฺนํ ญาณานํ อธิวจนํฯ **ยถาภูตญาณทสฺสน**นฺติ ยถาสภาวชานนสงฺขาตํ ทสฺสนํฯ เอเตน ตรุณวิปสฺสนํ ทเสฺสติฯ ตรุณวิปสฺสนา หิ พลววิปสฺสนาย ปจฺจโย โหติฯ **ตรุณวิปสฺสนา**ติ สงฺขารปริเจฺฉเท ญาณํ กงฺขาวิตรเณ ญาณํ สมฺมสเน ญาณํ มคฺคามเคฺค ญาณนฺติ จตุนฺนํ ญาณานํ อธิวจนํฯ **สมาธี**ติ ปาทกชฺฌานสมาธิฯ โส หิ ตรุณวิปสฺสนาย ปจฺจโย โหติฯ **สุข**นฺติ อปฺปนาย ปุพฺพภาคสุขํฯ ตญฺหิ ปาทกชฺฌานสฺส ปจฺจโย โหติฯ **ปสฺสทฺธี**ติ ทรถปฏิปฺปสฺสทฺธิฯ สา หิ อปฺปนาปุพฺพภาคสฺส สุขสฺส ปจฺจโย โหติฯ **ปีตี**ติ พลวปีติฯ สา หิ ทรถปฏิปฺปสฺสทฺธิยา ปจฺจโย โห

ติฯ **ปาโมชฺช**นฺติ ทุพฺพลปีติฯ สา หิ พลวปีติยา ปจฺจโย โหติฯ **สทฺธา**ติ อปราปรํ อุปฺปชฺชน สทฺธาฯ สา หิ ทุพฺพลปีติยา ปจฺจโย โหติฯ **ทุกฺข**นฺติ วฏฺฏทุกฺขํฯ ตณฺหิ อปราปรสทฺธาย ปจฺจโย โหติฯ **ชาตี**ติ สวิการา ขนฺธชาติ ฯ สา หิ วฏฺฏทุกฺขสฺส ปจฺจโย โหติฯ **ภโว**ติ กมฺมภโวฯ (โส หิ สวิการาย ชาติยา ปจฺจโย โหติฯ) เอเตนุปาเยน เสสปทานิปิ เวทิตพฺพานิฯ

ถุลฺลผุสิตเกติ มหาผุสิตเกฯ **ปพฺพตกนฺทรปทรสาขา**ติ เอตฺถ **กนฺทรํ** นาม 'ก'นฺติลทฺธนาเมน อุทเกน ทาริโต อุทกภิโนฺน ปพฺพตปเทโส, โย ''นิตโมฺพ''ติปิ ''นทีกุโญฺช''ติปิ วุจฺจติฯ **ปทรํ** นาม อฏฺฐมาเส เทเว อวสฺสเนฺต ผลิโต ภูมิปฺปเทโสฯ **สาขา**ติ กุสฺมฺภคามินิโย ขุทฺทกมาติกาโยฯ **กุโสพฺภา**ติ ขุทฺทกอาวาฏาฯ **มหาโสพฺภา**ติ มหาอาวาฏาฯ **กุนฺนทิโย**ติ ขุทฺทกนทิโยฯ **มหานทิโย**ติ คงฺคายมุนาทิกา มหาสริตาฯ **เอวเมว โข** , **ภิกฺขเว, อวิชฺชูปนิสา สงฺขารา**ติอาทีสุ อวิชฺชา ปพฺพโตติ ทฏฺฐพฺพาฯ อภิสงฺขารา เมโฆติ, วิญฺญาณาทิวฏฺฏํ กนฺทราทโยติ, วิมุตฺติ สาคโรติฯ

ยถา ปพฺพตมตฺถเก เทโว วสฺสิตฺวา ปพฺพตกนฺทราทีนิ ปูเรเนฺต อนุปุเพฺพน มหาสมุทฺทํ สาครํ ปูเรติ, เอวํ อวิชฺชาปพฺพตมตฺถเก ตาว อภิสงฺขารเมฆสฺส วสฺสนํ เวทิตพฺพํฯ อสฺสุตวา หิ พาลปุถุชฺชโน อวิชฺชาย อญฺญาณี หุตฺวา ตณฺหาย อภิลาสํ กตฺวา กุสลากุสลกมฺมํ อายูหติ, ตํ กุสลากุสลกมฺมํ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส ปจฺจโย โหติ, ปฏิสนฺธิวิญฺญาณาทีนิ นามรูปาทีนํฯ อิติ ปพฺพตมตฺถเก วุฏฺฐเทวสฺส กนฺทราทโย ปูเรตฺวา มหาสมุทฺทํ อาหจฺจ ฐิตกาโล วิย อวิชฺชาปพฺพตมตฺถเก วุฏฺฐสฺส อภิสงฺขารเมฆสฺส ปรมฺปรปจฺจยตาย อนุปุเพฺพน วิญฺญาณาทิวฏฺฏํ ปูเรตฺวา ฐิตกาโลฯ พุทฺธวจนํ ปน ปาฬิยํ อคหิตมฺปิ ''อิธ ตถาคโต โลเก อุปฺปชฺชติ, อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชตี''ติ อิมาย ปาฬิยา วเสน คหิตเมวาติ เวทิตพฺพํฯ ยา หิ ตสฺส กุลเคเห นิพฺพตฺติ, สา กมฺมภวปจฺจยา สวิการา ชาติ นามฯ โส พุทฺธานํ วา พุทฺธสาวกานํ วา สมฺมุขีภาวํ อาคมฺม วฏฺฏโทสทีปกํ ลกฺขณาหฏํ ธมฺมกถํ สุตฺวา วฏฺฏวเสน ปีฬิโต โหติ, เอวมสฺส สวิการา ขนฺธชาติ วฏฺฏทุกฺขสฺส ปจฺจโย โหติฯ โส วฏฺฏทุเกฺขน ปีฬิโต อปราปรํ สทฺธํ ชเนตฺวา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชติ, เอวมสฺส วฏฺฏทุกฺขํ อปราปรสทฺธาย ปจฺจโย โหติฯ โส ปพฺพชฺชามเตฺตเนว อสนฺตุโฏฺฐ อูนปญฺจวสฺสกาเล นิสฺสยํ คเหตฺวา วตฺตปฏิปตฺตึ ปูเรเนฺต เทฺวมาติกา ปคุณํ กตฺวา กมฺมากมฺมํ อุคฺคเหตฺวา ยาว อรหตฺตา นิชฺชฏํ กตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรเญฺญ วสเนฺต ปถวีกสิณาทีสุ กมฺมํ อารภติ, ตสฺส กมฺมฏฺฐานํ นิสฺสาย ทุพฺพลปีติ อุปฺปชฺชติฯ ตทสฺส สทฺธูปนิสํ ปาโมชฺชํ, ตํ พลวปีติยา ปจฺจโย โหติฯ พลวปีติ ทรถปฏิปฺปสฺสทฺธิยา, สา อปฺปนาปุพฺพภาคสุขสฺส, ตํ สุขํ ปาทกชฺฌานสมาธิสฺสฯ โส สมาธินา จิตฺตกลฺลตํ ชเนตฺวา ตรุณวิปสฺสนาย กมฺมํ กโรติฯ อิจฺจสฺส ปาทกชฺฌานสมาธิ ตรุณวิปสฺสนาย ปจฺจโย โหติ, ตรุณวิปสฺสนา พลววิปสฺสนาย, พลววิปสฺสนา มคฺคสฺส, มโคฺค ผลวิมุตฺติยา, ผลวิมุตฺติ ปจฺจเวกฺขณญาณสฺสาติ ฯ เอวํ เทวสฺส อนุปุเพฺพน สาครํ ปูเรตฺวา ฐิตกาโล วิย ขีณาสวสฺส วิมุตฺติสาครํ ปูเรตฺวา ฐิตกาโล เวทิตโพฺพติฯ ตติยํฯ

๔. อญฺญติตฺถิยสุตฺตวณฺณนา

๒๔. จตุเตฺถ **ปาวิสี**ติ ปวิโฏฺฐฯ โส จ น ตาว ปวิโฏฺฐ, ''ปวิสิสฺสามี''ติ นิกฺขนฺตตฺตา ปน เอวํ วุโตฺตฯ ยถา กึ? ยถา ''คามํ คมิสฺสามี''ติ นิกฺขนฺตปุริโส ตํ คามํ อปฺปโตฺตปิ ''กหํ อิตฺถนฺนาโม''ติ วุเตฺต ''คามํ คโต''ติ วุจฺจติ, เอวํฯ **อติปฺปโค**ติ ตทา กิร เถรสฺส อติปฺปโคเยว นิกฺขนฺตทิวโส อโหสิ, อติปฺปโคเยว นิกฺขนฺตภิกฺขู โพธิยงฺคเณ เจติยงฺคเณ นิวาสนปารุปนฏฺฐาเนติ อิเมสุ ฐาเนสุ ยาว ภิกฺขาจารเวลา โหติ, ตาว ปปญฺจํ กโรนฺติฯ เถรสฺส ปน ''ยาว ภิกฺขา

จารเวลา โหติ, ตาว ปริพฺพาชเกหิ สทฺธึ เอกเทฺวกถาวาเร กริสฺสามี’’ติ จินฺตยโต **ยํนูนาหนฺ**ติ เอตทโหสิฯ **ปริพฺพาชกานํ อาราโม**ติ โส กิร อาราโม ทกฺขิณทฺวารสฺส จ เวฬุวนสฺส จ อนฺตรา อโหสิฯ **อิธา**ติ อิเมสุ จตูสุ วาเทสุฯ **กึวาที กิมกฺขายี**ติ กึ วทติ กึ อาจิกฺขติ, กึ เอตฺถ สมณสฺส โคตมสฺส ทสฺสนนฺติ ปุจฺฉนฺติฯ **ธมฺมสฺส จานุธมฺมํ พฺยากเรยฺยามา**ติ, โภตา โคตเมน ยํ วุตฺตํ การณํ, ตสฺส อนุการณํ กเถยฺยามฯ **สหธมฺมิโก วาทานุปาโต**ติ ปเรหิ วุตฺตการเณน สการโณ หุตฺวา สมณสฺส โคตมสฺส วาทานุปาโต วาทปฺปวตฺติ วิญฺญูหิ ครหิตพฺพํ การณํ โกจิ อปฺปมตฺตโกปิ กถํ นาคเจฺฉยฺย? อิทํ วุตฺตํ โหติ – กถํ สพฺพากาเรนปิ สมณสฺส โคตมสฺส วาเท คารยฺหํ การณํ น ภเวยฺยาติ?

อิติ วทนฺติ ผสฺสปจฺจยา ทุกฺขนฺติ เอวํ วทโนฺตติ อโตฺถฯ **ตตฺรา**ติ เตสุ จตูสุ วาเทสุฯ **เตวต อญฺญตฺร ผสฺสา**ติ อิทํ ‘‘ตทปิ ผสฺสปจฺจยา’’ติ ปฏิญฺญาย สาธกวจนํฯ ยสฺมา หิ น วินา ผเสฺสน ทุกฺขปฏิสํเวทนา อตฺถิ, ตสฺมา ชานิตพฺพเมตํ ยถา ‘‘ตทปิ ผสฺสปจฺจยา’’ติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ

สาธุ , **สาธุ, อานนฺทา**ติ อยํ สาธุกาโร สาริปุตฺตเตฺถรสฺส ทิโนฺน, อานนฺทเตฺถเรน ปน สทฺธึ ภควา อามเนฺตสิฯ **เอกมิทาหนฺ**ติ เอตฺถ **อิธา**ติ นิปาตมตฺตํ, เอกํ สมยนฺติ อโตฺถฯ อิทํ วจนํ ‘‘น เกวลํ สาริปุโตฺตว ราชคหํ ปวิโฏฺฐ, อหมฺปิ ปาวิสึฯ น เกวลญฺจ ตเสฺสวายํ วิตโกฺก อุปฺปโนฺน, มยฺหมฺปิ อุปฺปชฺชิฯ น เกวลญฺจ ตเสฺสว สา ติตฺถิเยหิ สทฺธึ กถา ชาตา, มยฺหมฺปิ ชาตปุพฺพา’’ติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ

อจฺฉริยํ อพฺภุตนฺติ อุภยเมฺปตํ วิมฺหยทีปนเมวฯ วจนโตฺถ ปเนตฺถ อจฺฉรํ ปหริตุํ ยุตฺตนฺติ อจฺฉริยํฯ อภูตปุพฺพํ ภูตนฺติ อพฺภุตํฯ **เอเกน ปเทนา**ติ ‘‘ผสฺสปจฺจยา ทุกฺข’’นฺติ อิมินา เอเกน ปเทนฯ เอเตน หิ สพฺพวาทานํ ปฏิเกฺขปโตฺถ วุโตฺตฯ **เอเสวโตฺถ**ติ เอโสเยว ผสฺสปจฺจยา ทุกฺขนฺติ ปฏิจฺจสมุปฺปาทโตฺถฯ **ตเญฺญเวตฺถ ปฏิภาตู**ติ ตเญฺญเวตฺถ อุปฏฺฐาตุฯ อิทานิ เถโร ชรามรณาทิกาย ปฏิจฺจสมุปฺปาทกถาย ตํ อตฺถคมฺภีรเญฺจว คมฺภีราวภาสญฺจ กโรโนฺต **สเจ มํ, ภเนฺต**ติอาทึ วตฺวา ยํมูลกา กถา อุปฺปนฺนา, ตเทว ปทํ คเหตฺวา วิวฏฺฏํ ทเสฺสโนฺต **ฉนฺนํเตฺววา**ติอาทิมาหฯ เสสํ อุตฺตานเมวาติฯ จตุตฺถํฯ

๕. ภูมิชสุตฺตวณฺณนา

๒๕-๒๖. ปญฺจเม **ภูมิโช**ติ ตสฺส เถรสฺส นามํฯ เสสมิธาปิ ปุริมสุเตฺต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อยํ ปน วิเสโส – ยสฺมา อิทํ สุขทุกฺขํ น เกวลํ ผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ, กาเยนปิ กริยมานํ กรียติ, วาจายปิ มนสาปิ, อตฺตนาปิ กริยมานํ กรียติ, ปเรนปิ กริยมานํ กรียติ, สมฺปชาเนนปิ กริยมานํ กรียติ, อสมฺปชาเนนปิ, ตสฺมา ตสฺส อปรมฺปิ ปจฺจยวิเสสํ ทเสฺสตุํ **กาเย วา หานนฺท, สตี**ติอาทิมาหฯ **กายสเญฺจตนาเหตู**ติ กายทฺวาเร อุปฺปนฺนเจตนาเหตุฯ วจีสเญฺจตนามโนสเญฺจตนาสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ กายทฺวาเร กามาวจรกุสลากุสลวเสน วีสติ เจตนา ลพฺภนฺติ, ตถา วจีทฺวาเรฯ มโนทฺวาเร นวหิ รูปารูปเจตนาหิ สทฺธึ เอกูนตึสาติ ตีสุ ทฺวาเรสุ เอกูนสตฺตติ เจตนา โหนฺติ, ตปฺปจฺจยํ วิปากสุขทุกฺขํ ทสฺสิตํฯ **อวิชฺชาปจฺจยา จา**ติ อิทํ ตาปิ เจตนา อวิชฺชาปจฺจยา โหนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน ตํ ยถาวุตฺตเจตนาเภทํ กายสงฺขารเญฺจว วจีสงฺขารญฺจ มโนสงฺขารญฺจ ปเรหิ อนุสฺสาหิโต สามํ อสงฺขาริกจิเตฺตน กโรติ, ปเรหิ การิยมาโน สสงฺขาริกจิเตฺตนาปิ กโรติ, ‘‘อิทํ นาม กมฺมํ กโรติ, ตสฺส เอวรูโป นาม วิปาโก ภวิสฺสตี’’ติ, เอวํ กมฺมญฺจ วิปากญฺจ ชานโนฺตปิ กโรติ, มาตาปิตูสุ เจติยวนฺทนาทีนิ กโรเนฺตสุ อนุกโรนฺตา ทารกา วิย เกวลํ กมฺมเมว ชานโนฺต ‘‘อิมสฺส ปน กมฺมสฺส อยํ วิปา

โก’’ติ วิปากํ อชานนฺโตปิ กโรติ, ตสฺมา ตํ ทเสฺสตุํ **สามํ วา ตํ, อานนฺท, กายสงฺขารํ อภิสงฺขโรตี**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อิเมสุ, อานนฺท, ธเมฺมสูติ เย อิเม ‘‘สามํ วา ตํ, อานนฺท, กายสงฺขาร’’นฺติอาทีสุ จตูสุ ฐาเนสุ วุตฺตา ฉสตฺตติ เทฺวสตา เจตนาธมฺมา, อิเมสุ ธเมฺมสุ อวิชฺชา อุปนิสฺสยโกฏิยา อนุปติตาฯ สเพฺพปิ หิ เต ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติ เอเตฺถว สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ อิทานิ วิวฏฺฏํ ทเสฺสโนฺต **อวิชฺชาย เตฺววา**ติอาทิมาหฯ **โส กาโย น โหตี**ติ ยสฺมิํ กาเย สติ กายสเญฺจตนาปจฺจยํ อชฺฌตฺตํ สุขทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ, โส กาโย น โหติฯ วาจามเนสุปิ เอเสว นโยฯ อปิจ กาโยติ เจตนากาโย, วาจาปิ เจตนาวาจา, มโนปิ กมฺมมโนเยวฯ ทฺวารกาโย วา กาโยฯ วาจามเนสุปิ เอเสว นโยฯ ขีณาสโว เจติยํ วนฺทติ, ธมฺมํ ภณติ, กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรติ, กถมสฺส กายาทโย น โหนฺตีติ? อวิปากตฺตาฯ ขีณาสเวน หิ กตํ กมฺมํ เนว กุสลํ โหติ นากุสลํฯ อวิปากํ หุตฺวา กิริยามเตฺต ติฎฺฐติ, เตนสฺส เต กายาทโย น โหนฺตีติ วุตฺตํฯ

เขตฺตํ ตํ น โหตีติอาทีสุปิ วิรุหนเฎฺฐน ตํ เขตฺตํ น โหติ, ปติฎฺฐานเฎฺฐน วตฺถุ น โหติ, ปจฺจยเฎฺฐน อายตนํ น โหติ, การณเฎฺฐน อธิกรณํ น โหติฯ สเญฺจตนามูลกญฺหิ อชฺฌตฺตํ สุขทุกฺขํ อุปฺปเชฺชยฺย, สา สเญฺจตนา เอเตสํ วิรุหนาทีนํ อตฺถานํ อภาเวน ตสฺส สุขทุกฺขสฺส เนว เขตฺตํ, น วตฺถุ น อายตนํ, น อธิกรณํ โหตีติฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต เวทนาทีสุ สุขทุกฺขเมว กถิตํ, ตญฺจ โข วิปากเมวาติฯ ปญฺจมํฯ

ฉฎฺฐํ อุปวาณสุตฺตํ อุตฺตานเมวฯ เอตฺถ ปน วฎฺฎทุกฺขเมว กถิตนฺติฯ ฉฎฺฐํฯ

๗. ปจฺจยสุตฺตวณฺณนา

๒๗-๒๘. สตฺตเม ปฎิปาฎิยา วุเตฺตสุ ปริโยสานปทํ คเหตฺวา **กตมญฺจ, ภิกฺขเว, ชรามรณ**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **เอวํ ปจฺจยํ ปชานาตี**ติ เอวํ ทุกฺขสจฺจวเสน ปจฺจยํ ชานาติฯ ปจฺจยสมุทยาทโยปิ สมุทยสจฺจาทีนํเยว วเสน เวทิตพฺพาฯ **ทิฎฺฐิสมฺปโนฺน**ติ มคฺคทิฎฺฐิยา สมฺปโนฺนฯ **ทสฺสนสมฺปโนฺน**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **อาคโต อิมํ สทฺธมฺม**นฺติ มคฺคสทฺธมฺมํ อาคโตฯ **ปสฺสตี**ติ มคฺคสทฺธมฺมเมว ปสฺสติฯ **เสเกฺขน ญาเณนา**ติ มคฺคญาเณเนวฯ **เสกฺขาย วิชฺชายา**ติ มคฺควิชฺชาย เอวฯ **ธมฺมโสตํ สมาปโนฺน**ติ มคฺคสงฺขาตเมว ธมฺมโสตํ สมาปโนฺนฯ **อริโย**ติ ปุถุชฺชนภูมิํ อติกฺกโนฺตฯ **นิเพฺพธิกปโญฺญ**ติ นิเพฺพธิกปญฺญาย สมนฺนาคโตฯ **อมตทฺวารํ อาหจฺจ ติฎฺฐตี**ติ อมตํ นาม นิพฺพานํ, ตสฺส ทฺวารํ อริยมคฺคํ อาหจฺจ ติฎฺฐตีติฯ อฎฺฐมํ อุตฺตานเมวฯ สตฺตมอฎฺฐมานิฯ

๙. สมณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๒๙-๓๐. นวมํ อกฺขรภาณกานํ ภิกฺขูนํ อชฺฌาสเยน วุตฺตํฯ เต หิ **ปรี**ติ อุปสคฺคํ ปกฺขิปิตฺวา วุจฺจมาเน ปฎิวิชฺฌิตุํ สโกฺกนฺติฯ นวมํฯ

ทสเม สพฺพํ อุตฺตานเมวฯ อิเมสุ ทฺวีสุ สุเตฺตสุ จตุสจฺจปฎิเวโธว กถิโตฯ ทสมํฯ

ทสพลวโคฺค ตติโยฯ

๔. กฬารขตฺติยวโคฺค

๑. ภูตสุตฺตวณฺณนา

๓๑. กฬารขตฺติยวคฺคสฺส ปฐเม **อชิตปเญฺห**ติ อชิตมาณเวน ปุจฺฉิตปเญฺหฯ **สงฺขาตธมฺมาเส**ติ สงฺขาตธมฺมา วุจฺจนฺติ ญาตธมฺมา ตุลิตธมฺมา ตีริตธมฺมาฯ **เสกฺขา**ติ สตฺต เสกฺขาฯ **ปุถู**ติ เตเยว สตฺต ชเน สนฺธาย ปุถูติ วุตฺตํฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สาสเนฯ **นิปโก**ติ เนปกฺกํ วุจฺจติ ปญฺญา, ตาย สมนฺนาคตตฺตา นิปโก, ตฺวํ ปณฺฑิโต ปพฺรูหีติ ยาจติฯ **อิริย**นฺติ วุตฺตึ อาจารํ โคจรํ วิหารํ ปฏิปตฺตึฯ **มาริสา**ติ ภควนฺตํ อาลปติฯ เสกฺขานญฺจ สงฺขาตธมฺมานญฺจ ขีณาสวานญฺจ ปฏิปตฺตึ มยา ปุจฺฉิโต ปณฺฑิต, มาริส, มยฺหํ กเถหีติ อยเมตฺถ สเงฺขปโตฺถฯ

ตุณฺหี อโหสีติ กสฺมา ยาว ตติยํ ปุโฏฺฐ ตุณฺหี อโหสิ? กึ ปเญฺห กงฺขติ, อุทาหุ อชฺฌาสเยติ? อชฺฌาสเย กงฺขติ, โน ปเญฺหฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘สตฺถา มํ เสกฺขาเสกฺขานํ อาคมนียปฏิปทํ กถาเปตุกาโม; สา จ ขนฺธวเสน ธาตุวเสน อายตนวเสน ปจฺจยาการวเสนาติ พหูหิ การเณหิ สกฺกา กเถตุํฯ กถํ กเถโนฺต นุ โข สตฺถุ อชฺฌาสยํ คเหตฺวา กเถตุํ สกฺขิสฺสามี’’ติ? อถ สตฺถา จิเนฺตสิ – ‘‘ฐเปตฺวา มํ อโญฺญ ปตฺตํ อาทาย จรโนฺต สาวโก นาม ปญฺญาย สาริปุตฺตสโม นตฺถิฯ อยมฺปิ มยา ปญฺหํ ปุโฏฺฐ ยาว ตติยํ ตุณฺหี เอวฯ ปเญฺห นุ โข กงฺขติ, อุทาหุ อชฺฌาสเย’’ติฯ อถ ‘‘อชฺฌาสเย’’ติ ญตฺวา ปญฺหกถนตฺถาย นยํ ททมาโน **ภูตมิทนฺติ, สาริปุตฺต, ปสฺสสี**ติ อาหฯ

ตตฺถ **ภูต**นฺติ ชาตํ นิพฺพตฺตํ, ขนฺธปญฺจกเสฺสตํ นามํฯ อิติ สตฺถา ‘‘ปญฺจกฺขนฺธวเสน, สาริปุตฺต, อิมํ ปญฺหํ กเถหี’’ติ เถรสฺส นยํ เทติฯ สหนยทาเนน ปน เถรสฺส ตีเร ฐิตปุริสสฺส วิวโฏ เอกงฺคโณ มหาสมุโทฺท วิย นยสเตน นยสหเสฺสน ปญฺหพฺยากรณํ อุปฏฺฐาสิฯ อถ นํ พฺยากโรโนฺต **ภูตมิทนฺติ, ภเนฺต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ภูตมิท**นฺติ อิทํ นิพฺพตฺตํ ขนฺธปญฺจกํฯ **สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสตี**ติ สห วิปสฺสนาย มคฺคปญฺญาย สมฺมา ปสฺสติฯ **ปฏิปโนฺน โหตี**ติ สีลโต ปฏฺฐาย ยาว อรหตฺตมคฺคา นิพฺพิทาทีนํ อตฺถาย ปฏิปโนฺน โหติฯ **ตทาหารสมฺภว**นฺติ อิทํ กสฺมา อารภิ? เอตํ ขนฺธปญฺจกํ อาหารํ ปฏิจฺจ ฐิตํ, ตสฺมา ตํ อาหารสมฺภวํ นาม กตฺวา ทเสฺสตุํ อิทํ อารภิฯ อิติ อิมินาปิ ปริยาเยน เสกฺขปฏิปทา กถิตา โหติฯ **ตทาหารนิโรธา**ติ เตสํ อาหารานํ นิโรเธนฯ อิทํ กสฺมา อารภิ? ตณฺหิ ขนฺธปญฺจกํ อาหารนิโรธา นิรุชฺฌติ, ตสฺมา ตํ อาหารนิโรธสมฺภวํ นาม กตฺวา ทเสฺสตุํ อิทํ อารภิฯ อิติ อิมินาปิ ปริยาเยน เสกฺขเสฺสว ปฏิปทา กถิตาฯ **นิพฺพิทา**ติ อาทีนิ สพฺพานิ การณวจนานีติ เวทิตพฺพานิฯ **อนุปาทา วิมุโตฺต**ติ จตูหิ อุปาทาเนหิ กญฺจิ ธมฺมํ อคเหตฺวา วิมุโตฺตฯ **สาธุ สาธู**ติ อิมินา เถรสฺส พฺยากรณํ สมฺปหํเสตฺวา สยมฺปิ ตเถว พฺยากโรโนฺต ปุน ‘‘ภูตมิท’’นฺติอาทิมาหาติฯ ปฐมํฯ

๒. กฬารสุตฺตวณฺณนา

๓๒. ทุติเย **กฬารขตฺติโย**ติ ตสฺส เถรสฺส นามํฯ ทนฺตา ปนสฺส กฬารา วิสมสณฺฐานา, ตสฺมา ‘‘กฬาโร’’ติ วุจฺจติฯ **หีนายาวโตฺต**ติ หีนสฺส คิหิภาวสฺส อตฺถาย นิวโตฺตฯ **อสฺสาสมลตฺถา**ติ อสฺสาสํ อวสฺสยํ ปติฏฺฐํ น หิ นูน อลตฺถ, ตโย มเคฺค ตีณิ จ ผลานิ นูน นาลตฺถาติ ทีเปติฯ ยทิ หิ ตานิ ลเภยฺย, น สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย หีนายาวเตฺตยฺยาติ อยํ เถรสฺส อธิปฺปาโยฯ **น ขฺวาหํ, อาวุโส**ติ อหํ โข, อาวุโส, ‘‘อสฺสาสํ ปโตฺต, น ปโตฺต’’ติ น กงฺขามิฯ เถรสฺส หิ สาวกปารมีญาณํ อวสฺสโย, ตสฺมา โส น กงฺขติฯ **อายตึ ปนาวุโส**ติ อิมินา ‘‘อายตึ ปฏิสนฺธิ ตุมฺหากํ อุคฺฆาฏิตา, น อุคฺฆาฏิตา’’ติ อรหตฺตปฺปตฺตึ ปุจฺฉติฯ **น ขฺวาหํ, อาวุโส, วิจิกิจฺฉามี**ติ อิมินา เถโร ตตฺถ วิจิกิจฺฉาภาวํ ทีเปติฯ

เยน ภควา เตนุปสงฺกมีติ ‘‘อิมํ สุตการณํ ภควโต อาโรเจสฺสามี’’ติ อุปสงฺกมิฯ **อญฺญา พฺยากตา**ติ อรหตฺตํ พฺยากตํฯ **ขีณา ชาตี**ติ น เถเรน เอวํ พฺยากตา, อยํ ปน เถโร ตุโฏฺฐ ปสโนฺน เอวํ ปทพฺยญฺชนานิ อาโรเปตฺวา อาหฯ **อญฺญตรํ ภิกฺขุํ อามเนฺตสี**ติ ตํ สุตฺวา สตฺถา จิเนฺตสิ – ‘‘สาริปุโตฺต ธีโร คมฺภีโรฯ น โส เกนจิ การเณน เอวํ พฺยากริสฺสติฯ สํขิเตฺตน ปน ปโญฺห พฺยากโต ภวิสฺสติฯ ปโกฺกสาเปตฺวา นํ ปญฺหํ พฺยากราเปสฺสามี’’ติ อญฺญตรํ ภิกฺขุํ อามเนฺตสิฯ

สเจ ตํ สาริปุตฺตาติ อิทํ ภควา ‘‘น เอส อตฺตโน ธมฺมตาย อญฺญํ พฺยากริสฺสติ, ปญฺห เมตํ ปุจฺฉิสฺสามิ, ตํ กเถโนฺตว อญฺญํ พฺยากริสฺสตี’’ติ อญฺญํ พฺยากราเปตุํ เอวํ ปุจฺฉิฯ **ยํนิทา นาวุโส, ชาตี**ติ, อาวุโส, อยํ ชาติ นาม ยํปจฺจยา, ตสฺส ปจฺจยสฺส ขยา ขีณสฺมิํ ชาติยา ปจฺจเย ชาติสงฺขาตํ ผลํ ขีณนฺติ วิทิตํฯ อิธาปิ จ เถโร ปเญฺห อกงฺขิตฺวา อชฺฌาสเย กงฺขติฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘อญฺญา นาม ตณฺหา ขีณา, อุปาทานํ ขีณํ, ภโว ขีโณ, ปจฺจโย ขีโณ, กิเลสา ขีณาติอาทีหิ พหูหิ การเณหิ สกฺกา พฺยากาตุํ, กถํ กเถโนฺต ปน สตฺถุ อชฺฌาสยํ คเหตุํ สกฺขิสฺสามี’’ติฯ

กิญฺจาปิ เอวํ อชฺฌาสเย กงฺขติ, ปญฺหํ ปน อฎฺฐเปตฺวาว ปจฺจยาการวเสน พฺยากาสิฯ สตฺถาปิ ปจฺจยาการวเสเนว พฺยากราเปตุกาโม, ตสฺมา เอส พฺยากโรโนฺตว อชฺฌาสยํ คณฺหิฯ ตาวเทว ‘‘คหิโต เม สตฺถุ อชฺฌาสโย’’ติ อญฺญาสิฯ อถสฺส นยสเตน นยสหเสฺสน ปญฺหพฺยา กรณํ อุปฎฺฐาสิฯ ยสฺมา ปน ภควา อุตฺตริ ปญฺหํ ปุจฺฉติ, ตสฺมา เตน ตํ พฺยากรณํ อนุโมทิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

กถํ ชานโต ปน เตติ อิทํ กสฺมา อารภิ? สวิสเย สีหนาทํ นทาเปตุํฯ เถโร กิร สูกรนิ ขาตเลณทฺวาเร ทีฆนขปริพฺพาชกสฺส เวทนาปริคฺคหสุเตฺต กถิยมาเน ตาลวณฺฎํ คเหตฺวา สตฺถารํ พีชยมาโน ฐิโต ติโสฺส เวทนา ปริคฺคเหตฺวา สาวกปารมีญาณํ อธิคโต, อยมสฺส สวิส โยฯ อิมสฺมิํ สวิสเย ฐิโต สีหนาทํ นทิสฺสตีติ นํ สนฺธาย สตฺถา อิทํ ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ **อนิจฺจา**ติ หุตฺวา อภาวเฎฺฐน อนิจฺจาฯ **ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขนฺ**ติ เอตฺถ กิญฺจาปิ สุขา เวทนา ฐิติสุขา วิปริณาม ทุกฺขา, ทุกฺขา เวทนา ฐิติทุกฺขา วิปริณามสุขา, อทุกฺขมสุขา ญาณสุขา อญฺญาณทุกฺขา, วิ ปริณามโกฎิยา ปน สพฺพาว ทุกฺขา นาม ชาตาฯ **วิทิต**นฺติ ยสฺมา เอวํ เวทนาตฺตยํ ทุกฺขนฺติ วิ ทิตํ, ตสฺมา ยา ตตฺถ ตณฺหา, สา น อุปฎฺฐาสีติ ทเสฺสติฯ

สาธุ สาธูติ เถรสฺส เวทนาปริเจฺฉทชานเน สมฺปหํสนํฯ เถโร หิ เวทนา เอกาติ วา เทฺว ติโสฺส จตโสฺสติ วา อวุเตฺตปิ วุตฺตนเยน ตาสํ ติโสฺสติ ปริเจฺฉทํ อญฺญาสิ, เตน ตํ ภควา สมฺปหํสโนฺต เอวมาหฯ **ทุกฺขสฺมิ**นฺติ อิทํ ภควา อิมินา อธิปฺปาเยน อาห – ‘‘สาริปุตฺต, ยํ ตยา ‘อิมินา การเณน เวทนาสุ ตณฺหา น อุปฎฺฐาสี’ติ พฺยากตํ, ตํ สุพฺยากตํฯ ‘ติโสฺส เวทนา’ติ วิภชเนฺตน ปน เต อติปฺปปโญฺจ กโต, ตํ ‘ทุกฺขสฺมิ’นฺติ พฺยากโรเนฺตนปิ หิ เต สุพฺยากตเมว ภเวยฺยฯ ยํกิญฺจิ เวทยิตํ, ตํ ทุกฺขนฺติ ญาตมเตฺตปิ หิ เวทนาสุ ตณฺหา น ติฎฺฐตี’’ติฯ

กถํ วิโมกฺขาติ กตรา วิโมกฺขา, กตเรน วิโมเกฺขน ตยา อญฺญา พฺยากตาติ อโตฺถ? **อชฺฌตฺตํ วิโมกฺขา**ติ อชฺฌตฺตวิโมเกฺขน, อชฺฌตฺตสงฺขาเร ปริคฺคเหตฺวา ปตฺตอรหเตฺตนาติ อโตฺถฯ ตตฺถ จตุกฺกํ เวทิตพฺพํ – อชฺฌตฺตํ อภินิเวโส อชฺฌตฺตํ วุฎฺฐานํ, อชฺฌตฺตํ อภินิเวโส พหิทฺธา วุฎฺฐานํ, พหิทฺธา อภินิเวโส พหิทฺธา วุฎฺฐานํ, พหิทฺธา อภินิเวโส อชฺฌตฺตํ วุฎฺฐานนฺติฯ อชฺฌตฺตญฺหิ อภินิเวสิตฺวา พหิทฺธาธมฺมาปิ ทฎฺฐพฺพาเยว, พหิทฺธา อภินิเวสิตฺวา อชฺฌตฺตธมฺมาปิฯ ตสฺมา โกจิ ภิกฺขุ อชฺฌตฺตํ สงฺขาเรสุ ญาณํ โอตาเรตฺวา เต ววตฺถเปตฺวา

พหิทฺธา โอตาเรติ, พหิทฺธาปิ ปริคฺคเหตฺวา ปุน อชฺฌตฺตํ โอตาเรติ, ตสฺส อชฺฌตฺต สงฺขาเร สมฺมสนกาเล มคฺควุฏฺฐานํ โหติฯ อิติ อชฺฌตฺตํ อภินิเวโส อชฺฌตฺตํ วุฏฺฐานํ นามฯ โกจิ อชฺฌตฺตํ สงฺขาเรสุ ญาณํ โอตาเรตฺวา เต ววตฺถเปตฺวา พหิทฺธา โอตาเรติ, ตสฺส พหิทฺธา สงฺขาเร สมฺมสนกาเล มคฺควุฏฺฐานํ โหติฯ อิติ อชฺฌตฺตํ อภินิเวโส พหิทฺธา วุฏฺฐานํ นามฯ โกจิ พหิทฺธา สงฺขาเรสุ ญาณํ โอตาเรตฺวา, เต ววตฺถเปตฺวา อชฺฌตฺตํ โอตาเรติ, อชฺฌตฺตมฺปิ ปริคฺคเหตฺวา ปุน พหิทฺธา โอตาเรติ, ตสฺส พหิทฺธา สงฺขาเร สมฺมสนกาเล มคฺควุฏฺฐานํ โหติฯ อิติ พหิทฺธา อภินิเวโส พหิทฺธา วุฏฺฐานํ นามฯ โกจิ พหิทฺธา สงฺขาเรสุ ญาณํ โอตาเรตฺวา เต ววตฺถเปตฺวา อชฺฌตฺตํ โอตาเรติ, ตสฺส อชฺฌตฺตสงฺขาเร สมฺมสนกาเล มคฺควุฏฺฐานํ โหติฯ อิติ พหิทฺธา อภินิเวโส อชฺฌตฺตํ วุฏฺฐานํ นามฯ ตตฺร เถโร ‘‘อชฺฌตฺตสงฺขาเร ปริคฺคเหตฺวา เตสํ ววตฺถานกาเล มคฺควุฏฺฐาเนน อรหตฺตํ ปโตฺตสฺมี’’ติ ทเสฺสโนฺต **อชฺฌตฺตํ วิโมกฺขา ขฺวาหํ, อาวุโส**ติ อาหฯ

สพฺพุปาทานกฺขยาติ สเพฺพสํ จตุนฺนมฺปิ อุปาทานานํ ขเยนฯ **ตถา สโต วิหรามี**ติ เตนากาเรน สติยา สมนฺนาคโต วิหรามิฯ **ยถา สตํ วิหรนฺตนฺ**ติ เยนากาเรน มํ สติยา สมนฺนาคตํ วิหรนฺตํฯ **อาสวา นานุสฺสวนฺตี**ติ จกฺขุโต รูเป สวนฺติ อาสวนฺติ สนฺทนฺติ ปวตฺตนฺตีติ เอวํ ฉหิ ทฺวาเรหิ ฉสุ อารมฺมเณสุ สวนธมฺมา กามาสวาทโย อาสวา นานุสฺสวนฺติ นานุปฺปวชฺฌนฺติ, ยถา เม น อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ **อตฺตานญฺจ นาวชานามี**ติ อตฺตานญฺจ น อวชานามิฯ อิมินา โอมานปหานํ กถิตํฯ เอวญฺหิ สติ ปชานนา ปสนฺนา โหติฯ

สมเณนาติ พุทฺธสมเณนฯ **เตสฺวาหํ น กงฺขามี**ติ เตสุ อหํ ‘‘กตโร กามาสโว, กตโร ภวาสโว, กตโร ทิฏฺฐาสโว, กตโร อวิชฺชาสโว’’ติ เอวํ สรูปเภทโตปิ, ‘‘จตฺตาโร อาสวา’’ติ เอวํ คณนปริเจฺฉทโตปิ น กงฺขามิฯ **เต เม ปหีนาติ น วิจิกิจฺฉามี**ติ เต มยฺหํ ปหีนาติ วิจิกิจฺฉํ น อุปฺปาเทมิฯ อิทํ ภควา ‘‘เอวํ พฺยากโรเนฺตนปิ ตยา สุพฺยากตํ ภเวยฺย ‘อชฺฌตฺตํ วิโมกฺขา ขฺวาหํ, อาวุโส’ติอาทีนิ ปน เต วทเนฺตน อติปฺปปโญฺจ กโต’’ติ ทเสฺสโนฺต อาหฯ

อุฏฺฐายาสนา วิหารํ ปาวิสีติ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสนโต อุฏฺฐหิตฺวา วิหารํ อโนฺตมหาคนฺธกุฏิํ ปาวิสิ อสมฺภินฺนาย เอว ปริสายฯ กสฺมา? พุทฺธา หิ อนิฏฺฐิตาย เทสนาย อสมฺภินฺนาย ปริสาย อุฏฺฐายาสนา คนฺธกุฏิํ ปวิสนฺตา ปุคฺคลโถมนตฺถํ วา ปวิสนฺติ ธมฺมโถมนตฺถํ วาฯ ตตฺถ ปุคฺคลโถมนตฺถํ ปวิสโนฺต สตฺถา เอวํ จิเนฺตสิ – ‘‘อิมํ มยา สํขิเตฺตน อุเทฺทสํ อุทฺทิฏฺฐํ วิตฺถาเรน จ อวิภตฺตํ ธมฺมปฏิคฺคาหกา ภิกฺขู อุคฺคเหตฺวา อานนฺทํ วา กจฺจายนํ วา อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิสฺสนฺติ, เต มยฺหํ ญาเณน สํสเนฺทตฺวา กเถสฺสนฺติ, ตโตปิ ธมฺมปฏิคฺคาหกา ปุน มํ ปุจฺฉิสฺสนฺติฯ เตสมหํ ‘สุกถิตํ, ภิกฺขเว, อานเนฺทน, สุกถิตํ กจฺจายเนน, มํ เจปิ ตุเมฺห เอตมตฺถํ ปุเจฺฉยฺยาถ, อหมฺปิ นํ เอวเมว พฺยากเรยฺย’นฺติ เอวํ เต ปุคฺคเล โถเมสฺสามิฯ ตโต เตสุ คารวํ ชเนตฺวา ภิกฺขู อุปสงฺกมิสฺสนฺติ, เตปิ ภิกฺขู อเตฺถ จ ธเมฺม จ นิโยเชสฺสนฺติ, เต เตหิ นิโยชิตา ติโสฺส สิกฺขา ปริปูเรตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสนฺตี’’ติฯ

อถ วา ปนสฺส เอวํ โหติ – ‘‘เอส มยิ ปกฺกเนฺต อตฺตโน อานุภาวํ กริสฺสติ, อถ นํ อหมฺปิ ตเถว โถเมสฺสามิ, ตํ มม โถมนํ สุตฺวา คารวชาตา ภิกฺขู อิมํ อุปสงฺกมิตพฺพํ, วจนญฺจสฺส โสตพฺพํ สทฺธาตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺติ, ตํ เตสํ ภวิสฺสติ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา’’ติ ธมฺมโถมนตฺถํ ปวิสโนฺต เอวํ จิเนฺตสิ ยถา ธมฺมทายาทสุเตฺต จิเนฺตสิฯ ตตฺร หิสฺส เอวํ อโหสิ – ‘‘มยิ วิหารํ ปวิเฏฺฐ อามิสทายาทํ ครหโนฺต ธมฺมทายาทญฺจ โถเมโนฺต อิมิสฺสํเยว ปริสติ นิสิโนฺน สาริปุ

โตฺต ธมฺมํ เทเสสฺสติ, เอวํ ทฺวินฺนมฺปิ อมฺหากํ เอกชฺฌาสยาย มติยา เทสิตา อยํ เทสนา อคฺคา จ ครุกา จ ภวิสฺสติ ปาสาณจฺฉตฺตสทิสา’’ติฯ

อิธ ปน อายสฺมนฺตํ สาริปุตฺตํ อุกฺกํเสตฺวา ปกาเสตฺวา ฐเปตุกาโม ปุคฺคลโถมนตฺถํ อุฏฺฐายาสนา วิหารํ ปาวิสิฯ อีทิเสสุ ฐาเนสุ ภควา นิสินฺนาสเนเยว อนฺตรหิโต จิตฺตคติยา วิหารํ ปวิสตีติ เวทิตพฺพํฯ ยทิ หิ กายคติยา คจฺเฉยฺย, สพฺพา ปริสา ภควนฺตํ ปริวาเรตฺวา คจฺเฉยฺย, สา เอกวารํ ภินฺนา ปุน ทุสฺสนฺนิปาตา ภเวยฺยาติ ภควา อทิสฺสมาเนน กาเยน จิตฺตคติยา เอว ปาวิสิฯ

เอวํ ปวิฏฺเฐ ปน ภควติ ภควโต อธิปฺปายานุรูปเมว สีหนาทํ นทิตุกาโม **ตตฺร โข อายสฺมา สาริปุตฺโต อจิรปกฺกนฺตสฺส ภควโต ภิกฺขู อามนฺเตสิฯ ปุพฺเพ อปฺปฏิสํวิทิต**นฺติ อิทํ นาม ปุจฺฉิสฺสตีติ ปุพฺเพ มยา อวิทิตํ อญฺญาตํฯ **ปฐมํ ปญฺห**นฺติ, ‘‘สเจ ตํ, สาริปุตฺต, เอวํ ปุจฺเฉยฺยุํ กถํ ชานตา ปน ตยา, อาวุโส สาริปุตฺต, กถํ ปสฺสตา อญฺญา พฺยากตา ขีณา ชาตี’’ติ อิมํ ปฐมํ ปญฺหํฯ **ทนฺธายิตตฺต**นฺติ สตฺถุ อาสยชานนตฺถํ ทนฺธภาโว อสีฆตาฯ **ปฐมํ ปญฺหํ อนุโมที**ติ, ‘‘ชาติ ปนาวุโส สาริปุตฺต, กึนิทานา’’ติ อิมํ ทุติยํ ปญฺหํ ปุจฺฉนฺโต, ‘‘ยํนิทานาวุโส, ชาตี’’ติ เอวํ วิสฺสชฺชิตํ ปฐมํ ปญฺหํ อนุโมทิฯ

เอตทโหสีติ ภควตา อนุโมทิเต นยสเตน นยสหสฺเสน ปญฺหสฺส เอกงฺคณิกภาเวน ปากฏีภูตตฺตา เอตํ อโหสิฯ **ทิวสมฺปาหํ ภควโต เอตมตฺถํ พฺยากเรยฺย**นฺติ สกลทิวสมฺปิ อหํ ภควโต เอตํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทตฺถํ ปุโฏฺฐ สกลทิวสมฺปิ อญฺญมญฺเญหิ ปทพฺยญฺชเนหิ พฺยากเรยฺยํฯ **เยน ภควา เตนุปสงฺกมี**ติ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘เถโร อุฬารสีหนาทํ นทติ, สุการณํ เอตํ, ทสพลสฺส นํ อาโรเจสฺสามี’’ติฯ ตสฺมา เยน ภควา เตนุปสงฺกมิฯ

สา หิ ภิกฺขุ สาริปุตฺตสฺส ธมฺมธาตูติ เอตฺถ ธมฺมธาตูติ ปจฺจยาการสฺส วิวฏภาวทสฺสนสมตฺถํ สาวกปารมีญาณํฯ สาวกานญฺหิ สาวกปารมีญาณํ สพฺพญฺญุตญฺญาณคติกเมว โหติฯ ยถา พุทฺธานํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนา ธมฺมา สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ปากฏา โหนฺติ, เอวํ เถรสฺส สาวกปารมีญาณํ สเพฺพปิ สาวกญาณสฺส โคจรธเมฺม ชานาตีติฯ ทุติยํฯ

๓. ญาณวตฺถุสุตฺตวณฺณนา

๓๓. ตติเย **ตํ สุณาถา**ติ ตํ ญาณวตฺถุเทสนํ สุณาถฯ **ญาณวตฺถูนี**ติ เจตฺถ ญาณเมว ญาณวตฺถูติ เวทิตพฺพํฯ **ชรามรเณ ญาณ**นฺติอาทีสุ จตูสุ ปฐมํ สวนมยญาณํ สมฺมสนญาณํ ปฏิเวธญาณํ ปจฺจเวกฺขณญาณนฺติ จตุพฺพิธํ วฏฺฏติ, ตถา ทุติยํฯ ตติยํ ปน ฐเปตฺวา สมฺมสนญาณํ ติวิธเมว โหติ, ตถา จตุตฺถํฯ โลกุตฺตรธเมฺมสุ หิ สมฺมสนํ นาม นตฺถิฯ **ชาติยา ญาณ**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อิมินา ธเมฺมนา**ติ อิมินา จตุสจฺจธเมฺมน วา มคฺคญาณธเมฺมน วาฯ

ทิเฏฺฐนาติอาทีสุ **ทิเฏฺฐนา**ติ ญาณจกฺขุนา ทิเฏฺฐนฯ **วิทิเตนา**ติ ปญฺญาย วิทิเตนฯ **อกาลิเกนา**ติ กิญฺจิ กาลํ อนติกฺกมิตฺวา ปฏิเวธานนฺตรํเยว ผลทายเกนฯ **ปเตฺตนา**ติ อธิคเตนฯ **ปริโยคาเฬฺหนา**ติ ปริโยคาหิเตน ปญฺญาย อนุปวิเฏฺฐนฯ **อตีตานาคเต นยํ เนตี**ติ ‘‘เย โข เกจี’’ติอาทินา นเยน อตีเต จ อนาคเต จ นยํ เนติฯ เอตฺถ จ น จตุสจฺจธเมฺมน วา มคฺคญาณธเมฺมน วา สกฺกา อตีตานาคเต นยํ เนตุํ, จตุสเจฺจ ปน มคฺคญาเณน ปฏิวิเทฺธ ปรโต ปจฺจเวกฺขณญาณํ นาม โหติฯ เตน นยํ เนตีติ เวทิตพฺพาฯ **อพฺภญฺญํสู**ติ อภิอญฺญํสุ ชานึสุฯ **เสยฺยถาปาหํ, เอตรหี**ติ ยถา อหํ เอตรหิ จตุสจฺจวเสน ชานามิฯ **อนฺวเย ญาณ**นฺติ

อนุอเย ญาณํ, ธมฺมญาณสฺส อนุคมเน ญาณํ, ปจฺจเวกฺขณญาณเสฺสตํ นามํฯ **ธเมฺม ญาณ**นฺติ มคฺคญาณํฯ อิมสฺมึ สุเตฺต ขีณาสวสฺส เสกฺขภูมิ กถิตา โหติฯ ตติยํฯ

๔. ทุติยญาณวตฺถุสุตฺตวณฺณนา

๓๔. จตุเตฺถ **สตฺตสตฺตรี**ติ สตฺต จ สตฺตริ จฯ พฺยญฺชนภาณกา กิร เต ภิกฺขู, พหุพฺยญฺชนํ กตฺวา วุจฺจมาเน ปฏิวิชฺฌิตุํ สโกฺกนฺติ, ตสฺมา เตสํ อชฺฌาสเยน อิทํ สุตฺตํ วุตฺตํฯ **ธมฺมฏฺฐิติญาณ**นฺติ ปจฺจยากาเร ญาณํฯ ปจฺจยากาโร หิ ธมฺมานํ ปวตฺติฏฺฐิติการณตฺตา ธมฺมฏฺฐิตีติ วุจฺจติ, เอตฺถ ญาณํ ธมฺมฏฺฐิติญาณํ, เอตเสฺสว ฉพฺพิธสฺส ญาณเสฺสตํ อธิวจนํฯ **ขยธมฺม**นฺติ ขยคมนสภาวํฯ **วยธมฺม**นฺติ วยคมนสภาวํฯ **วิราคธมฺม**นฺติ วิรชฺชนสภาวํฯ **นิโรธธมฺม**นฺติ นิรุชฺฌนสภาวํฯ **สตฺตสตฺตรี**ติ เอเกกสฺมึ สตฺต สตฺต กตฺวา เอกาทสสุ ปเทสุ สตฺตสตฺตริฯ อิมสฺมึ สุเตฺต วิปสฺสนาปฏิวิปสฺสนา กถิตาฯ จตุตฺถํฯ

๕. อวิชฺชาปจฺจยสุตฺตวณฺณนา

๓๕. ปญฺจเม **สมุทโย โหตี**ติ สตฺถา อิเธว เทสนํ โอสาเปสิฯ กิํการณาติ? ทิฏฺฐิคติกสฺส โอกาสทานตฺถํฯ ตสฺสญฺหิ ปริสติ อุปารมฺภจิโตฺต ทิฏฺฐิคติโก อตฺถิ, โส ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสติ, อถสฺสาหํ วิสฺสเชฺชสฺสามีติ ตสฺส โอกาสทานตฺถํ เทสนํ โอสาเปสิฯ **โน กโลฺล ปโญฺห**ติ อยุโตฺต ปโญฺหฯ ทุปฺปโญฺห เอโสติ อโตฺถฯ นนุ จ ‘‘กตมํ นุ โข, ภเนฺต, ชรามรณ’’นฺติ? อิทํ สุปุจฺฉิตนฺติฯ กิญฺจาปิ สุปุจฺฉิตํ, ยถา ปน สตสหสฺสคฺฆนิเก สุวณฺณถาเล วฑฺฒิตสฺส สุโภชนสฺส มตฺถเก อามลกมตฺตมฺปิ คูถปิเณฺฑ ฐปิเต สพฺพํ โภชนํ ทุโพฺภชนํ โหติ ฉเฑฺฑตพฺพํ, เอวเมว ‘‘กสฺส จ ปนิทํ ชรามรณ’’นฺติ? อิมินา สตฺตูปลทฺธิวาทปเทน คูถปิเณฺฑน ตํ โภชนํ ทุโพฺภชนํ วิย อยมฺปิ สโพฺพ ทุปฺปโญฺหว ชาโตติฯ

พฺรหฺมจริยวาโสติ อริยมคฺควาโสฯ **ตํ ชีวํ ตํ สรีร**นฺติ ยสฺส หิ อยํ ทิฏฺฐิ, โส ‘‘ชีเว อุจฺฉิชฺชมาเน สรีรํ อุจฺฉิชฺชติ, สรีเร อุจฺฉิชฺชเนฺต ชีวิตํ อุจฺฉิชฺชตี’’ติ คณฺหาติฯ เอวํ คณฺหโต สา ทิฏฺฐิ ‘‘สโตฺต อุจฺฉิชฺชตี’’ติ คหิตตฺตา อุเจฺฉททิฏฺฐิ นาม โหติ ฯ สเจ ปน สงฺขาราว อุปฺปชฺชนฺติ เจว นิรุชฺฌนฺติ จาติ คเณฺหยฺย, สาสนาวจรา สมฺมาทิฏฺฐิ นาม ภเวยฺยฯ อริยมโคฺค จ นาเมโส วฏฺฏํ นิโรเธโนฺต วฏฺฏํ สมุจฺฉินฺทโนฺต อุปฺปชฺชติ , ตเทว ตํ วฏฺฏํ อุเจฺฉททิฏฺฐิยา คหิตาการสฺส สมฺภเว สติ วินาว มคฺคภาวนาย นิรุชฺฌตีติ มคฺคภาวนา นิรตฺถกา โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘พฺรหฺมจริยวาโส น โหตี’’ติฯ

ทุติยนเย **อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีร**นฺติ ยสฺส อยํ ทิฏฺฐิ, โส ‘‘สรีรํ อิเธว อุจฺฉิชฺชติ, น ชีวิตํ, ชีวิตํ ปน ปญฺชรโต สกุโณ วิย ยถาสุขํ คจฺฉตี’’ติ คณฺหาติฯ เอวํ คณฺหโต สา ทิฏฺฐิ ‘‘อิมสฺมา โลกา ชีวิตํ ปรโลกํ คต’’นฺติ คหิตตฺตา สสฺสตทิฏฺฐิ นาม โหติฯ อยญฺจ อริยมโคฺค เตภูมกวฏฺฏํ วิวเฏฺฏโนฺต อุปฺปชฺชติ, โส เอกสงฺขาเรปิ นิเจฺจ ธุเว สสฺสเต สติ อุปฺปโนฺนปิ วฏฺฏํ วิวเฏฺฏตุํ น สโกฺกตีติ มคฺคภาวนา นิรตฺถกา โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรนฺติ วา ภิกฺขุ ทิฏฺฐิยา สติ พฺรหฺมจริยวาโส น โหตี’’ติฯ

วิสูกายิกานีติอาทิ สพฺพํ มิจฺฉาทิฏฺฐิเววจนเมวฯ สา หิ สมฺมาทิฏฺฐิยา วินิวิชฺฌนเฏฺฐน วิสูกมิว อตฺตานํ อาวรณโต **วิสูกายิกํ,** สมฺมาทิฏฺฐึ อนนุวตฺติตฺวา ตสฺสา วิโรเธน ปวตฺตนโต **วิเสวิตํ,** กทาจิ อุเจฺฉทสฺส กทาจิ สสฺสตสฺส คหณโต วิรูปํ ผนฺทิตํ **วิปฺผนฺทิต**นฺติ วุจฺจติฯ **ตาลาวตฺถุกตานี**ติ ตาลวตฺถุ วิย กตานิ, ปุน อวิรุหณเฏฺฐน มตฺถกจฺฉินฺนตาโล วิย สมูลํ ตาลํ

อุทฺธริตฺวา ตสฺส ปติฏฺฐิตฏฺฐานํ วิย จ กตานีติ อโตฺถฯ **อนภาวํกตานี**ติ อนุอภาวํ กตานีติฯ ปญฺจมํฯ

๖. ทุติยอวิชฺชาปจฺจยสุตฺตวณฺณนา

๓๖. ฉเฏฺฐ **อิติ วา, ภิกฺขเว, โย วเทยฺยา**ติ ตสฺสํ ปริสติ ทิฏฺฐิคติโก ปญฺหํ ปุจฺฉิตุกาโม อตฺถิ, โส ปน อวิสารทธาตุโก อุฏฺฐาย ทสพลํ ปุจฺฉิตุํ น สโกฺกติ, ตสฺมา ตสฺส อชฺฌาสเยน สยเมว ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสเชฺชโนฺต สตฺถา เอวมาหฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. นตุมฺหสุตฺตวณฺณนา

๓๗. สตฺตเม **น ตุมฺหาก**นฺติ อตฺตนิ หิ สติ อตฺตนิยํ นาม โหติฯ อตฺตาเยว จ นตฺถิ, ตสฺมา ‘‘น ตุมฺหาก’’นฺติ อาหฯ **นปิ อเญฺญส**นฺติ อโญฺญ นาม ปเรสํ อตฺตา, ตสฺมิํ สติ อเญฺญสํ นาม สิยา, โสปิ นตฺถิ, ตสฺมา ‘‘นปิ อเญฺญส’’นฺติ อาหฯ **ปุราณมิทํ, ภิกฺขเว, กมฺม**นฺติ นยิทํ ปุราณกมฺมเมว, ปุราณกมฺมนิพฺพโตฺต ปเนส กาโย, ตสฺมา ปจฺจยโวหาเรน เอวํ วุโตฺตฯ **อภิสงฺขต**นฺติอาทิ กมฺมโวหารเสฺสว วเสน ปุริมลิงฺคสภาคตาย วุตฺตํ, อยํ ปเนตฺถ อโตฺถ – **อภิสงฺขต**นฺติ ปจฺจเยหิ กโตติ ทฏฺฐโพฺพฯ **อภิสเญฺจตยิต**นฺติ เจตนาวตฺถุโก เจตนามูลโกติ ทฏฺฐโพฺพฯ **เวทนิย**นฺติ เวทนิยวตฺถูติ ทฏฺฐโพฺพฯ สตฺตมํฯ

๘. เจตนาสุตฺตวณฺณนา

๓๘. อฏฺฐเม **ยญฺจ, ภิกฺขเว, เจเตตี**ติ ยํ เจตนํ เจเตติ, ปวเตฺตตีติ อโตฺถฯ **ยญฺจ ปกเปฺปตี**ติ ยํ ปกปฺปนํ ปกเปฺปติ, ปวเตฺตติเจฺจว อโตฺถฯ **ยญฺจ อนุเสตี**ติ ยญฺจ อนุสยํ อนุเสติ, ปวเตฺตติเจฺจว อโตฺถฯ เอตฺถ จ **เจเตตี**ติ เตภูมกกุสลากุสลเจตนา คหิตา, **ปกเปฺปตี**ติ อฏฺฐสุ โลภสหคตจิเตฺตสุ ตณฺหาทิฏฺฐิกปฺปา คหิตา, **อนุเสตี**ติ ทฺวาทสนฺนํ เจตนานํ สหชาตโกฏิยา เจว อุปนิสฺสยโกฏิยา จ อนุสโย คหิโตฯ **อารมฺมณเมตํ โหตี**ติ (เจตนาทิธมฺมชาเต สติ กมฺมวิญฺญาณสฺส อุปฺปตฺติยา อวาริตตฺตา) เอตํ เจตนาทิธมฺมชาตํ ปจฺจโย โหติฯ ปจฺจโย หิ อิธ อารมฺมณนฺติ อธิเปฺปตาฯ **วิญฺญาณสฺส ฐิติยา**ติ กมฺมวิญฺญาณสฺส ฐิตตฺถํฯ **อารมฺมเณ สตี**ติ ตสฺมิํ ปจฺจเย สติฯ **ปติฏฺฐา วิญฺญาณสฺส โหตี**ติ ตสฺส กมฺมวิญฺญาณสฺส ปติฏฺฐา โหติฯ **ตสฺมิํ ปติฏฺฐิเต วิญฺญาเณ**ติ ตสฺมิํ กมฺมวิญฺญาเณ ปติฏฺฐิเตฯ **วิรูเฬฺห**ติ กมฺมํ ชวาเปตฺวา ปฏิสนฺธิอากฑฺฒนสมตฺถตาย นิพฺพตฺตมูเล ชาเตฯ **ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺตี**ติ ปุนพฺภวสงฺขาตา อภินิพฺพตฺติฯ

โน เจ, ภิกฺขเว, เจเตตีติ อิมินา เตภูมกเจตนาย อปฺปวตฺตนกฺขโณ วุโตฺตฯ **โน เจ ปกเปฺปตี**ติ อิมินา ตณฺหาทิฏฺฐิกปฺปานํ อปฺปวตฺตนกฺขโณฯ **อถ เจ อนุเสตี**ติ อิมินา เตภูมกวิปาเกสุ ปริตฺตกิริยาสุ รูเปติ เอตฺถ อปฺปหีนโกฏิยา อนุสโย คหิโตฯ **อารมฺมณเมตํ โหตี**ติ อนุสเย สติ กมฺมวิญฺญาณสฺส อุปฺปตฺติยา อวาริตตฺตา เอตํ อนุสยชาตํ ปจฺจโยว โหติฯ

โน เจว เจเตตีติอาทีสุ ปฐมปเท เตภูมกกุสลากุสลเจตนา นิวตฺตา, ทุติยปเท อฏฺฐสุ จิเตฺตสุ ตณฺหาทิฏฺฐิโย, ตติยปเท วุตฺตปฺปกาเรสุ ธเมฺมสุ โย อปฺปหีนโกฏิยา อนุสยิโต อนุสโย, โส นิวโตฺตฯ

อปิเจตฺถ อสโมฺมหตฺถํ เจเตติ ปกเปฺปติ อนุเสติ, เจเตติ น ปกเปฺปติ อนุเสติ, น เจเตติ น ปกเปฺปติ อนุเสติ, น เจเตติ น ปกเปฺปติ น อนุเสตีติ อิทมฺปิ จตุกฺกํ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ ปฐมนเย

ธมฺมปริเจฺฉโท ทสฺสิโตฯ ทุติยนเย **เจเตตี**ติ เตภูมกกุสลเจตนา เจว จตโสฺส จ อกุสลเจตนา คหิตาฯ **น ปกเปฺปตี**ติ อฏฺฐสุ จิเตฺตสุ ตณฺหาทิฏฺฐิโย นิวตฺตาฯ **อนุเสตี**ติ เตภูมกกุสเล อุปนิสฺสยโกฏิยา, จตูสุ อกุสลเจตนาสุ สหชาตโกฏิยา เจว อุปนิสฺสยโกฏิยา จ อนุสโย คหิโตฯ ตติยนเย **น เจเตตี**ติ เตภูมกกุสลากุสลํ นิวตฺตํ, **น ปกเปฺปตี**ติ อฏฺฐสุ จิเตฺตสุ ตณฺหาทิฏฺฐิโย นิวตฺตา, **อนุเสตี**ติ สุเตฺต อาคตํ วาเรตฺวา เตภูมกกุสลากุสลวิปากกิริยารูเปสุ อปฺปหีนโกฏิยา อุปนิสฺสโย คหิโตฯ จตุตฺถนโย ปุริมสทิโสวฯ

ตทปฺปติฏฺฐิเตติ ตสฺมิํ อปฺปติฏฺฐิเตฯ **อวิรูเฬฺห**ติ กมฺมํ ชวาเปตฺวา ปฏิสนฺธิอากฑฺฒน สมตฺถตาย อนิพฺพตฺตมูเลฯ เอตฺถ ปน กิํ กถิตนฺติ? อรหตฺตมคฺคสฺส กิจฺจํ, ขีณาสวสฺส กิจฺจกรณนฺติปิ นวโลกุตฺตรธมฺมาติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ เอตฺถ จ วิญฺญาณสฺส เจว อายติํ ปุนพฺภวสฺส จ อนฺตเร เอโก สนฺธิ, เวทนาตณฺหานมนฺตเร เอโก, ภวชาตีนมนฺตเร เอโกติฯ อฏฺฐมํฯ

๙. ทุติยเจตนาสุตฺตวณฺณนา

๓๙. นวเม วิญฺญาณนามรูปานํ อนฺตเร เอโก สนฺธิ, เวทนาตณฺหานมนฺตเร เอโก, ภวชาตีนมนฺตเร เอโกติฯ นวมํฯ

๑๐. ตติยเจตนาสุตฺตวณฺณนา

๔๐. ทสเม **นตี**ติ ตณฺหาฯ สา หิ ปิยรูเปสุ รูปาทีสุ นมนเฏฺฐน ‘‘นตี’’ติ วุจฺจติฯ **อาคติคติ โหตี**ติ อาคติมฺหิ คติ โหติ, อาคเต ปจฺจุปฏฺฐิเต กเมฺม วา กมฺมนิมิเตฺต วา คหินิมิเตฺต วา ปฏิสนฺธิวเสน วิญฺญาณสฺส คติ โหติฯ **จุตูปปาโต**ติ เอวํ วิญฺญาณสฺส อาคเต ปฏิสนฺธิวิสเย คติยา สติ อิโต จวนสงฺขาตา จุติ, ตตฺถูปปตฺติสงฺขาโต อุปปาโตติ อยํ จุตูปปาโต นาม โหติฯ เอวํ อิมสฺมิํ สุเตฺต นติยา จ อาคติคติยา จ อนฺตเร เอโกว สนฺธิ กถิโตติฯ ทสมํฯ

กฬารขตฺติยวโคฺค จตุโตฺถฯ

๕. คหปติวโคฺค

๑. ปญฺจเวรภยสุตฺตวณฺณนา

๔๑. คหปติวคฺคสฺส ปฐเม **ยโต**ติ ยทาฯ **ภยานิ เวรานี**ติ ภยเวรเจตนาโยฯ **โสตาปตฺติยเงฺคหี**ติ ทุวิธํ โสตาปตฺติยา องฺคํ, (โสตาปตฺติยา จ องฺคํ,) ยํ ปุพฺพภาเค โสตาปตฺติปฏิลาภาย สํวตฺตติ, ‘‘สปฺปุริสสํเสโว สทฺธมฺมสฺสวนํ โยนิโสมนสิกาโร ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปตฺตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๑๑) เอวํ อาคตํ, ปฏิลทฺธคุณสฺส จ โสตาปตฺติํ ปตฺวา ฐิตสฺส องฺคํ, ยํ โสตาปนฺนสฺส องฺคนฺติปิ วุจฺจติ, พุเทฺธ อเวจฺจปฺปสาทาทีนํ เอตํ อธิวจนํฯ อิทมิธ อธิเปฺปตํฯ **อริโย**ติ นิโทฺทโส นิรุปารโมฺภฯ **ญาโย**ติ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ ญตฺวา ฐิตญาณมฺปิ ปฏิจฺจสมุปฺปาโทปิฯ ยถาห – ‘‘ญาโย วุจฺจติ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท, อริโยปิ อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค ญาโย’’ติฯ **ปญฺญายา**ติ อปราปรํ อุปฺปนฺนาย วิปสฺสนาปญฺญายฯ **สุทิโฎฺฐ โหตี**ติ อปราปรํ อุปฺปชฺชิตฺวา ทสฺสนวเสน สุฎฺฐุ ทิโฎฺฐฯ

ขีณนิรโยติอาทีสุ อายติํ ตตฺถ อนุปฺปชฺชนตาย ขีโณ นิรโย มยฺหนฺติ โส อหํ ขีณนิรโยฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **โสตาปโนฺน**ติ มคฺคโสตํ อาปโนฺนฯ **อวินิปาตธโมฺม**ติ น วินิปาตสภาโว ฯ **นิยโต**ติ ปฐมมคฺคสงฺขาเตน สมฺมตฺตนิยาเมน นิยโตฯ **สโมฺพธิปรายโน**ติ อุตฺตริ

มคฺคตฺตยสงฺขาโต สโมฺพธิ ปรํ อยนํ มยฺหนฺติ โสหํ สโมฺพธิปรายโน, ตํ สโมฺพธึ อวสฺสํ อภิสมฺพุชฺฌนโกติ อโตฺถฯ

ปาณาติปาตปจฺจยาติ ปาณาติปาตกมฺมการณาฯ **ภยํ เวร**นฺติ อตฺถโต เอกํฯ เวรญฺจ นาเมตํ ทุวิธํ โหติ พาหิรํ อชฺฌตฺติกนฺติฯ เอเกน หิ เอกสฺส ปิตา มาริโต โหติ, โส จินฺเตสิ ‘‘เอเตน กิร เม ปิตา มาริโต, อหมฺปิ ตํเยว มาเรสฺสามี’’ติ นิสิตํ สตฺถํ อาทาย จรติฯ ยา ตสฺส อพฺภนฺตเร อุปฺปนฺนเวรเจตนา, อิทํ พาหิรํ เวรํ นามฯ ยา ปน อิตรสฺส ‘‘อยํ กิร มํ มาเรสฺสามีติ จรติ, อหเมว นํ ปฐมตรํ มาเรสฺสามี’’ติ เจตนา อุปฺปชฺชติ, อิทํ อชฺฌตฺติกํ เวรํ นามฯ อิทํ ตาว อุภยมฺปิ ทิฏฺฐธมฺมิกเมวฯ ยา ปน ตํ นิรเย อุปฺปนฺนํ ทิสฺวา ‘‘เอตํ ปหริสฺสามี’’ติ ชลิตํ อยมุคฺครํ คณฺหโต นิรยปาลสฺส เจตนา อุปฺปชฺชติ, อิทมสฺส สมฺปรายิกํ พาหิรเวรํฯ ยา จสฺส ‘‘อยํ นิโทฺทสํ มํ ปหริสฺสามีติ อาคจฺฉติ, อหเมว นํ ปฐมตรํ ปหริสฺสามี’’ติ เจตนา อุปฺปชฺชติ, อิทมสฺส สมฺปรายิกํ อชฺฌตฺตเวรํฯ ยํ ปเนตํ พาหิรเวรํ, ตํ อฏฺฐกถายํ ‘‘ปุคฺคลเวร’’นฺติ วุตฺตํฯ **ทุกฺขํ โทมนสฺส**นฺติ อตฺถโต เอกเมวฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ เสสปเทสุปิ ‘‘อิมินา มม ภณฺฑํ หฏํ , มยฺหํ ทาเรสุ จาริตฺตํ อาปนฺนํ, มุสา วตฺวา อโตฺถ ภโคฺค, สุรามทมตฺเตน อิทํ นาม กต’’นฺติอาทินา นเยน เวรุปฺปตฺติ เวทิตพฺพาฯ **อเวจฺจปฺปสาเทนา**ติ อธิคเตน อจลปฺปสาเทนฯ **อริยกเนฺตหี**ติ ปญฺจหิ สีเลหิฯ ตานิ หิ อริยานํ กนฺตานิ ปิยานิฯ ภวนฺตรคตาปิ อริยา ตานิ น วิชหนฺติ, ตสฺมา ‘‘อริยกนฺตานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ เสสเมตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ วิสุทฺธิมเคฺค อนุสฺสตินิเทฺทเส วุตฺตเมวฯ ปฐมํฯ

๒. ทุติยปญฺจเวรภยสุตฺตวณฺณนา

๔๒. ทุติเย ภิกฺขูนํ กถิตภาวมตฺตเมว วิเสโสฯ ทุติยํฯ

๓. ทุกฺขสุตฺตวณฺณนา

๔๓. ตติเย **ทุกฺขสฺสา**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺสฯ **สมุทย**นฺติ เทฺว สมุทยา ขณิกสมุทโย จ ปจฺจยสมุทโย จฯ ปจฺจยสมุทยํ ปสฺสโนฺตปิ ภิกฺขุ ขณิกสมุทยํ ปสฺสติ, ขณิกสมุทยํ ปสฺสโนฺตปิ ปจฺจยสมุทยํ ปสฺสติฯ อตฺถงฺคโมปิ อจฺจนฺตตฺถงฺคโม เภทตฺถงฺคโมติ ทุวิโธฯ อจฺจนฺตตฺถงฺคมํ ปสฺสโนฺตปิ เภทตฺถงฺคมํ ปสฺสติ, เภทตฺถงฺคมํ ปสฺสโนฺตปิ อจฺจนฺตตฺถงฺคมํ ปสฺสติฯ **เทเสสฺสามี**ติ อิทํ วฏฺฏทุกฺขสฺส สมุทยอตฺถงฺคมํ นิพฺพตฺติเภทํ นาม เทเสสฺสามิ, ตํ สุณาถาติ อโตฺถฯ **ปฏิจฺจา**ติ นิสฺสยวเสน เจว อารมฺมณวเสน จ ปจฺจยํ กตฺวาฯ **ติณฺณํ สงฺคติ ผโสฺส**ติ ติณฺณํ สงฺคติยา ผโสฺสฯ **อยํ โข, ภิกฺขเว, ทุกฺขสฺส สมุทโย**ติ อยํ วฏฺฏทุกฺขสฺส นิพฺพตฺติ นามฯ **อตฺถงฺคโม**ติ เภโทฯ เอวญฺหิ วฏฺฏทุกฺขํ ภินฺนํ โหติ อปฺปฏิสนฺธิยํฯ ตติยํฯ

๔. โลกสุตฺตวณฺณนา

๔๔. จตุเตฺถ **โลกสฺสา**ติ สงฺขารโลกสฺสฯ อยเมตฺถ วิเสโสฯ จตุตฺถํฯ

๕. ญาติกสุตฺตวณฺณนา

๔๕. ปญฺจเม **ญาติเก**ติ ทฺวินฺนํ ญาตกานํ คาเมฯ **คิญฺชกาวสเถ**ติ อิฏฺฐกาหิ กเต มหาปาสาเทฯ **ธมฺมปริยาย**นฺติ ธมฺมการณํฯ **อุปสฺสุตี**ติ อุปสฺสุติฏฺฐานํ, ยํ ฐานํ อุปคเตน สกฺกา โหติ ภควโต สทฺทํ โสตุํ, ตตฺถ ฐิโตติ อโตฺถฯ โส กิร คนฺธกุฏิปริเวณสมฺมชฺชนตฺถํ อาคโต อตฺตโน กมฺมํ ปหาย ภควโต ธมฺมโฆสํ สุณโนฺต อฏฺฐาสิฯ **อทฺทสา**ติ ตทา กิร ภควโต อาทิ

โตว ปจฺจยาการํ มนสิกโรนฺตสฺส ‘‘อิทํ อิมินา ปจฺจเยน โหติ, อิทํ อิมินา’’ติ อาวชฺชโต ยาว ภวคฺคา เอกงฺคณํ อโหสิ, สตฺถา มนสิการํ ปหาย วจสา สชฺฌายํ กโรโนฺต ยถานุสนฺธินา เทสนํ นิฏฺฐเปตฺวา, ‘‘อปิ นุ โข อิมํ ธมฺมปริยายํ โกจิ อโสฺสสี’’ติ อาวเชฺชโนฺต ตํ ภิกฺขุมทฺทสฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อทฺทสา โข ภควา’’ติฯ

อโสฺสสิ โนติ อโสฺสสิ นุฯ อถ วา **อโสฺสสิ โน**ติ อมฺหากํ ภาสนฺตานํ อโสฺสสีติฯ **อุคฺคณฺหาหี**ติอาทีสุ สุตฺวา ตุณฺหีภูโตว ปคุณํ กโรโนฺต อุคฺคณฺหาติ นามฯ ปทานุปทํ ฆเฏฺตฺวา วาจาย ปริจิตํ กโรโนฺต ปริยาปุณาติ นามฯ อุภยถาปิ ปคุณํ อาธารปฺปตฺตํ กโรโนฺต ธาเรติ นามฯ **อตฺถสํหิโต**ติ การณนิสฺสิโตฯ **อาทิพฺรหฺมจริยโก**ติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิ ปติฎฺฐานภูโตฯ อิติ ตีสุปิ อิเมสุ สุเตฺตสุ วฎฺฎวิวฎฺฎเมว กถิตํฯ ปญฺจมํฯ

๖. อญฺญตรพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๔๖. ฉเฎฺฐ **อญฺญตโร**ติ นามวเสน อปากโฎ อญฺญตโร พฺราหฺมโณฯ ฉฎฺฐํฯ

๗. ชาณุโสฺสณิสุตฺตวณฺณนา

๔๗. สตฺตเม **ชาณุโสฺสณี**ติ ฐานนฺตรวเสน เอวํลทฺธนาโม อสีติโกฎิวิภโว มหาปุโรหิโตฯ สตฺตมํฯ

๘. โลกายติกสุตฺตวณฺณนา

๔๘. อฎฺฐเม **โลกายติโก**ติ วิตณฺฑสเตฺถ โลกายเต กตปริจโยฯ **เชฎฺฐเมตํ โลกายต**นฺติ ปฐมํ โลกายตํฯ **โลกายต**นฺติ จ โลกเสฺสว อายตํ, พาลปุถุชฺชนโลกสฺส อายตํ, มหนฺตํ คมฺภีรนฺติ อุปธาริตพฺพํ ปริตฺตํ ภาวํ ทิฎฺฐิคตํฯ **เอกตฺต**นฺติ เอกสภาวํ, นิจฺจสภาวเมวาติ ปุจฺฉติฯ **ปุถุตฺต**นฺติ ปุริมสภาเวน นานาสภาวํ, เทวมนุสฺสาทิภาเวน ปฐมํ หุตฺวา ปจฺฉา น โหตีติ อุเจฺฉทํ สนฺธาย ปุจฺฉติฯ เอวเมตฺถ ‘‘สพฺพมตฺถิ, สพฺพเมกตฺต’’นฺติ อิมา เทฺวปิ สสฺสตทิฎฺฐิโย, ‘‘สพฺพํ นตฺถิ, สพฺพํ ปุถุตฺต’’นฺติ อิมา เทฺว อุเจฺฉททิฎฺฐิโยติ เวทิตพฺพาฯ อฎฺฐมํฯ

๙. อริยสาวกสุตฺตวณฺณนา

๔๙. นวเม **กิํ นุ โข**ติ สํสยุปฺปตฺติอาการทสฺสนํฯ **สมุทยตี**ติ อุปฺปชฺชติฯ นวมํฯ

๑๐. ทุติยอริยสาวกสุตฺตวณฺณนา

๕๐. ทสเม เทฺวปิ นยา เอกโต วุตฺตาฯ อิทเมว ปุริเมน นานตฺตํ, เสสํ ตาทิสเมวาติฯ ทสมํฯ

คหปติวโคฺค ปญฺจโมฯ

๖. ทุกฺขวโคฺค

๑. ปริวีมํสนสุตฺตวณฺณนา

๕๑. ทุกฺขวคฺคสฺส ปฐเม **ปริวีมํสมาโน**ติ อุปปริกฺขมาโนฯ **ชรามรณ**นฺติ กสฺมา ชรามรณํ เอกเมว ''อเนกวิธํ นานปฺปการก''นฺติ วตฺวา คหิตนฺติ เจ? ตสฺมึ คหิเต สพฺพทุกฺขสฺส คหิตตฺตาฯ ยถา หิ จูฬาย คหิเต ปุริเส โส ปุริโส คหิโตว โหติ, เอวํ ชรามรเณ คหิเต สพฺพทุกฺขํ คหิตเมว โหติฯ ตสฺมา ''ยํ โข อิทํ อเนกวิธํ นานปฺปการกํ ทุกฺขํ โลเก อุปฺปชฺชตี''ตินฺหตฺวา ฐิตํ ปุริสํ วิย สพฺพทุกฺขํ ทเสฺสตฺวา ตํ จูฬาย คณฺหโนฺต วิย ชรามรณํ คณฺหิฯ

ชรามรณนิโรธสารุปฺปคามินีติ ชรามรณนิโรธสฺส สารุปฺปภาเวน นิกฺกิเลสตาย ปริสุทฺธตาย สทิสาว หุตฺวา คามินีติ อโตฺถฯ **ตถา ปฏิปโนฺน จ โหตี**ติ ยถา ตํ ปฏิปโนฺนติ วุจฺจติ, เอวํ ปฏิปโนฺน โหติฯ **อนุธมฺมจารี**ติ นิพฺพานธมฺมํ อนุคตํ ปฏิปตฺติธมฺมํ จรติ, ปูเรตีติ อโตฺถฯ **ทุกฺขกฺขยาย ปฏิปโนฺน**ติ สีลํ อาทึ กตฺวา ชรามรณทุกฺขสฺส นิโรธตฺถาย ปฏิปโนฺนฯ **สงฺขารนิโรธายา**ติ สงฺขารทุกฺขสฺส นิโรธตฺถายฯ เอตฺตาวตา ยาว อรหตฺตา เทสนา กถิตาฯ

อิทานิ อรหตฺตผลปจฺจเวกฺขณํ สตตวิหารญฺจ ทเสฺสตฺวา เทสนา นิวเตฺตตพฺพา สิยา, ตถา อกตฺวา **อวิชฺชาคโต**ติ อิทํ กสฺมา คณฺหาตีติ? ขีณาสวสฺส สมติกฺกนฺตวฏฺฏทุกฺขทสฺสนตฺถํ ฯ อปิจ ปุน วฏฺฏํ อารภิตฺวา วิวเฏฺฏ กถิยมาเน พุชฺฌนกสโตฺต เจตฺถ อตฺถิ, ตสฺส อชฺฌาสยวเสนาปิ อิทํ คณฺหาตีติ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **อวิชฺชาคโต**ติ อวิชฺชาย คโต อุปคโต สมนฺนาคโตฯ **ปุริสปุคฺคโล**ติ ปุริโสเยว ปุคฺคโลฯ อุภเยนาปิ สมฺมุติกถํ กเถติฯ พุทฺธานญฺหิ สมฺมุติกถา ปรมตฺถกถาติ เทฺว กถา โหนฺติฯ ตตฺถ ''สโตฺต นโร ปุริโส ปุคฺคโล ติโสฺส นาโค''ติ เอวํ ปวตฺตา สมฺมุติกถา นามฯ ''ขนฺธา ธาตุโย อายตนานี''ติ เอวํ ปวตฺตา ปรมตฺถกถา นามฯ ปรมตฺถํ กเถนฺตาปิ สมฺมุตึ อมุญฺจิตฺวา กเถนฺติฯ เต สมฺมุตึ กเถนฺตาปิ ปรมตฺถํ กเถนฺตาปิ สจฺจเมว กเถนฺติฯ เตเนว วุตฺตํ –

> ''ทุเว สจฺจานิ อกฺขาสิ, สมฺพุโทฺธ วทตํ วโร;
> สมฺมุตึ ปรมตฺถญฺจ, ตติยํ นูปลพฺภติ;
> สเงฺกตวจนํ สจฺจํ, โลกสมฺมุติการณํ;
> ปรมตฺถวจนํ สจฺจํ, ธมฺมานํ ภูตลกฺขณ''นฺติฯ

ปุญฺญํ เจ สงฺขารนฺติ เตรสเจตนาเภทํ ปุญฺญาภิสงฺขารํฯ **อภิสงฺขโรตี**ติ กโรติฯ **ปุญฺญูปคํ โหติ วิญฺญาณ**นฺติ กมฺมวิญฺญาณํ กมฺมปุเญฺญน อุปคตํ สมฺปยุตฺตํ โหติ, วิปากวิญฺญาณํ วิปากปุเญฺญนฯ **อปุญฺญํ เจ สงฺขาร**นฺติ ทฺวาทสเจตนาเภทํ อปุญฺญาภิสงฺขารํ อภิสงฺขโรติฯ **อาเนญฺชํ เจ สงฺขาร**นฺติ จตุเจตนาเภทํ อาเนญฺชาภิสงฺขารํฯ **อาเนญฺชูปคํ โหติ วิญฺญาณ**นฺติ กมฺมาเนเญฺชน กมฺมวิญฺญาณํ, วิปากาเนเญฺชน วิปากวิญฺญาณํ อุปคตํ โหติฯ เอตฺถ จ ติวิธสฺส กมฺมาภิสงฺขารสฺส คหิตตฺตา ทฺวาทสปทิโก ปจฺจยากาโร คหิโตว โหติฯ เอตฺตาวตา วฏฺฏํ ทสฺสิตํฯ

อิทานิ วิวฏฺฏํ ทเสฺสโนฺต **ยโต โข, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อวิชฺชา**ติ จตูสุ สเจฺจสุ อญฺญาณํฯ **วิชฺชา**ติ อรหตฺตมคฺคญาณํฯ เอตฺถ จ ปฐมเมว อวิชฺชาย ปหีนาย วิชฺชา อุปฺปชฺชติฯ ยถา ปน จตุรเงฺคปิ ตเม รตฺติํ ปทีปุชฺชเลน อนฺธกาโร ปหียติ, เอวํ วิชฺชุปฺปาทา อวิชฺชาย ปหานํ เวทิตพฺพํฯ **น กิญฺจิ โลเก อุปาทิยตี**ติ โลเก กิญฺจิ ธมฺมํ น คณฺหาติ น ปรามสติฯ **อนุปาทิยํ น ปริตสฺสตี**ติ อนุปาทิยโนฺต อคณฺหโนฺต เนว ตณฺหาปริตสฺสนาย, น ภยปริตสฺสนาย ปริตสฺสติ, น ตณฺหายติ น ภายตีติ อโตฺถฯ **ปจฺจตฺตเญฺญว**ติ สยเมว อตฺตนาว ปรินิพฺพายติ, น อญฺญสฺส อานุภาเวนฯ

โส สุขํ เจ เวทนนฺติ อิทํ กสฺมา อารภิ? ขีณาสวสฺส ปจฺจเวกฺขณญาณํ ทเสฺสตฺวา สตตวิหารํ ทเสฺสตุํ อารภิฯ **อนโชฺฌสิตา**ติ ตณฺหาย คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา อคหิตาฯ อถ ทุกฺขเวทนา กสฺมา วุตฺตา, กึ ตมฺปิ อภินนฺทโนฺต อตฺถีติ? อาม อตฺถิฯ สุขํ อภินนฺทโนฺตเยว หิ ทุกฺขํ อภินนฺทติ นาม ทุกฺขํ ปตฺวา สุขํ ปตฺถนโต สุขสฺส จ วิปริณามทุกฺขโตติฯ **กายปริยนฺติก**นฺติ กายปริจฺฉินฺนํ, ยาว ปญฺจทฺวารกาโย ปวตฺตติ, ตาว ปวตฺตํ ปญฺจทฺวาริกเวทนนฺติ อโตฺถฯ **ชีวิตปริยนฺติก**นฺติ ชีวิตปริจฺฉินฺนํ ฯ ยาว ชีวิตํ ปวตฺตติ, ตาว ปวตฺตํ มโนทฺวาริกเวทนนฺติ อโตฺถฯ

ตตฺถ ปญฺจทฺวาริกเวทนา ปจฺฉา อุปฺปชฺชิตฺวา ปฐมํ นิรุชฺฌติ, มโนทฺวาริกเวทนา ปฐมํ อุปฺปชฺชิตฺวา ปจฺฉา นิรุชฺฌติฯ สา หิ ปฏิสนฺธิกฺขเณ วตฺถุรูปสฺมึเยว ปติฏฺฐาติฯ ปญฺจทฺวาริกา ปวเตฺต ปญฺจทฺวารวเสน ปวตฺตมานา ปฐมวเย วีสติวสฺสกาเล รชฺชนทุสฺสนมุยฺหนวเสน อธิมตฺตา พลวตี โหติ, ปณฺณาสวสฺสกาเล ฐิตา โหติ, สฏฺฐิวสฺสกาลโต ปฏฺฐาย ปริหายมานา อสีตินวุติวสฺสกาเล มนฺทา โหติฯ ตทา หิ สตฺตา ‘‘จิรรตฺตํ เอกโต นิสีทิมฺหา นิปชฺชิมฺหา’’ติ วทเนฺตปิ ‘‘น สญฺชานามา’’ติ วทนฺติฯ อธิมตฺตานิปิ รูปาทิอารมฺมณานิ ‘‘น ปสฺสาม น สุณาม’’, ‘‘สุคนฺธํ ทุคฺคนฺธํ วา สาทุํ อสาทุํ วา ถทฺธํ มุทุกนฺติ วา น ชานามา’’ติ วทนฺติฯ อิติ เนสํ ปญฺจทฺวาริกเวทนา ภคฺคา โหติ, มโนทฺวาริกาว ปวตฺตติฯ สาปิ อนุปุเพฺพน ปริหายมานา มรณสมเย หทยโกฏึเยว นิสฺสาย ปวตฺตติฯ ยาว ปเนสา ปวตฺตติ, ตาว สโตฺต ชีวตีติ วุจฺจติฯ ยทา นปฺปวตฺตติ, ตทา มโต นิรุโทฺธติ วุจฺจติฯ

สฺวายมโตฺถ วาปิยา ทีเปตโพฺพ –

ยถา หิ ปุริโส ปญฺจอุทกมคฺคสมฺปนฺนํ วาปึ กเรยฺย, ปฐมํ เทเว วุเฏฺฐ ปญฺจหิ อุทกมเคฺคหิ อุทกํ ปวิสิตฺวา อโนฺตวาปิยํ อาวาเฏ ปูเรยฺย, ปุนปฺปุนํ เทเว วสฺสเนฺต อุทกมเคฺค ปูเรตฺวา คาวุตฑฺฒโยชนมตฺตํ โอตฺถริตฺวา อุทกํ ติเฏฺฐยฺย ตโต ตโต วิสฺสนฺทมานํ, อถ นิทฺธมนตุเมฺพ วิวริตฺวา เขเตฺตสุ กเมฺม กริยมาเน อุทกํ นิกฺขมนฺตํ, สสฺสปากกาเล (อุทกํ นิกฺขมนฺตํ,) อุทกํ ปริหีนํ ‘‘มเจฺฉ คณฺหามา’’ติ วตฺตพฺพตํ อาปเชฺชยฺย, ตโต กติปาเหน อาวาเฏสฺเยว อุทกํ สณฺฐเหยฺยฯ ยาว ปน ตํ อาวาเฏสุ โหติ, ตาว ‘‘มหาวาปิยํ อุทกํ อตฺถี’’ติ สงฺขํ คจฺฉติฯ ยทา ปน ตตฺถ ฉิชฺชติ, ตทา ‘‘วาปิยํ อุทกํ นตฺถี’’ติ วุจฺจติ, เอวํสมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ

ปฐมํ เทเว วสฺสเนฺต ปญฺจหิ มเคฺคหิ อุทเก ปวิสเนฺต อาวาฏานํ ปูรณกาโล วิย หิ ปฐมเมว ปฏิสนฺธิกฺขเณ มโนทฺวาริกเวทนาย วตฺถุรูเป ปติฏฺฐิตกาโล, ปุนปฺปุนํ เทเว วสฺสเนฺต ปญฺจนฺนํ มคฺคานํ ปูริตกาโล วิย ปวเตฺต ปญฺจทฺวาริกเวทนาย ปวตฺติกาโล, คาวุตฑฺฒโยชนมตฺตํ อโชฺฌตฺถรณํ วิย ปฐมวเย วีสติวสฺสกาเล รชฺชนาทิวเสน ตสฺสา อธิมตฺตพลวภาโว, ยาว วาปิโต อุทกํ น นิคฺคจฺฉติ, ตาว ปูราย วาปิยา ฐิตกาโล วิย ปญฺญาสวสฺสกาเล ตสฺสา ฐิตกาโล, นิทฺธมนตุเมฺพสุ วิวเฏสุ กมฺมเนฺต กริยมาเน อุทกสฺส นิกฺขมนกาโล วิย สฏฺฐิวสฺสกาลโต ปฏฺฐาย ตสฺสา ปริหานิ, อุทเก ภเฏฺฐ อุทกมเคฺคสุ ปริโตฺตทกสฺส ฐิตกาโล วิย อสีตินวุติวสฺสกาเล ปญฺจทฺวาริกเวทนาย มนฺทกาโล, อาวาเฏสฺเยว อุทกสฺส ปติฏฺฐานกาโล วิย หทยวตฺถุโกฏึ นิสฺสาย มโนทฺวาริกเวทนาย ปวตฺติกาโล, อาวาเฏสุ ปริเตฺตปิ อุทเก สติ ‘‘วาปิยํ อุทกํ อตฺถี’’ติ วตฺตพฺพกาโล วิย ยาว สา ปวตฺตติ, ตาว ‘‘สโตฺต ชีวตี’’ติ วุจฺจติฯ ยถา ปน อาวาเฏสุ อุทเก ฉิเนฺน ‘‘นตฺถิ วาปิยํ อุทก’’นฺติ วุจฺจติ, เอวํ มโนทฺวาริกเวทนาย อปฺปวตฺตมานาย ‘‘สโตฺต มโต’’ติ วุจฺจติฯ อิมํ เวทนํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ชีวิตปริยนฺติกํ เวทนํ เวทิยมาโน’’ติฯ

กายสฺส เภทาติ กายสฺส เภเทนฯ **ชีวิตปริยาทานา อุทฺธ**นฺติ ชีวิตกฺขยโต อุทฺธํฯ **อิเธวา**ติ ปฏิสนฺธิวเสน ปรโต อคนฺตฺวา อิเธวฯ **สีตีภวิสฺสนฺตี**ติ ปวตฺติวิปฺผนฺททรถรหิตานิ สีตานิ

อปฺปวตฺตนธมฺมานิ ภวิสฺสนฺติฯ **สรีรานี**ติ ธาตุสรีรานิฯ **อวสิสฺสนฺตี**ติ อวสิฏฺฐานิ ภวิสฺสนฺติฯ

กุมฺภการปากาติ กุมฺภการสฺส ภาชนปจนฏฺฐานโตฯ **ปฏิสิเสฺสยฺยา**ติ ฐเปยฺยฯ **กปลฺลานี**ติ สห มุขวฏฺฏิยา เอกาพทฺธานิ กุมฺภกปลฺลานิฯ **อวสิเสฺสยฺยุ**นฺติ ติเฏฺฐยฺยุํฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – อาทิตฺตกุมฺภการปาโก วิย หิ ตโย ภวา ทฏฺฐพฺพา, กุมฺภกาโร วิย โยคาวจโร, ปากโต กุมฺภการภาชนานํ นีหรณทณฺฑโก วิย อรหตฺตมคฺคญาณํ, สโม ภูมิภาโค วิย อสงฺขตํ นิพฺพานตลํ, ทณฺฑเกน อุณฺหกุมฺภํ อากฑฺฒิตฺวา สเม ภูมิภาเค กุมฺภสฺส ฐปิตกาโล วิย อารทฺธวิปสฺสกสฺส รูปสตฺตกํ อรูปสตฺตกํ วิปสฺสนฺตสฺส กมฺมฏฺฐาเน จ ปคุเณ วิภูเต อุปฏฺฐหมาเน ตถารูปํ อุตุสปฺปายาทึ ลภิตฺวา เอกาสเน นิสินฺนสฺส วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อคฺคผลํ อรหตฺตํ ปตฺวา จตูหิ อปาเยหิ อตฺตภาวํ อุทฺธริตฺวา ผลสมาปตฺติวเสน อสงฺขเต นิพฺพานตเล ฐิตกาโล ทฏฺฐโพฺพฯ ขีณาสโว ปน อุณฺหกุโมฺภ วิย อรหตฺตปฺปตฺตทิวเสเยว น ปรินิพฺพาติ, สาสนปฺปเวณึ ปน ฆฏยมาโน ปณฺณาสสฏฺฐิวสฺสานิ ฐตฺวา จริมกจิตฺตปฺปตฺติยา อุปาทิณฺณกกฺขนฺธเภทา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพาติฯ อถสฺส กุมฺภสฺส วิย กปลฺลานิ อนุปาทิณฺณกสรีราเนว อวสิสฺสนฺตีติฯ **สรีรานิ อวสิสฺสนฺตีติ ปชานาตี**ติ อิทํ ปน ขีณาสวสฺส อนุโยคาโรปนตฺถํ วุตฺตํฯ

วิญฺญาณํ ปญฺญาเยถาติ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํ ปญฺญาเยถฯ **สาธุ สาธู**ติ เถรานํ พฺยากรณํ สมฺปหํสติฯ **เอวเมต**นฺติ ยเทตํ ติวิเธ อภิสงฺขาเร อสติ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส อปฺปญฺญาณนฺติอาทิ, เอวเมว เอตํฯ **อธิมุจฺจถา**ติ สนฺนิฏฺฐานสงฺขาตํ อธิโมกฺขํ ปฏิลภถฯ **เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺสา**ติ อยเมว วฏฺฏทุกฺขสฺส อโนฺต อยํ ปริเจฺฉโท, ยทิทํ นิพฺพานนฺติฯ ปฐมํฯ

๒. อุปาทานสุตฺตวณฺณนา

๕๒. ทุติเย **อุปาทานิเยสู**ติ จตุนฺนํ อุปาทานานํ ปจฺจเยสุ เตภูมกธเมฺมสุฯ **อสฺสาทานุปสฺสิโน**ติ อสฺสาทํ อนุปสฺสนฺตสฺสฯ **ตตฺรา**ติ ตสฺมึ อคฺคิกฺขเนฺธฯ **ตทาหาโร**ติ ตํปจฺจโยฯ **ตทุปาทาโน**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ อคฺคิกฺขโนฺธ วิย หิ ตโย ภวา, เตภูมกวฏฺฏนฺติปิ เอตเทว, อคฺคิชคฺคกปุริโส วิย วฏฺฏนิสฺสิโต พาลปุถุชฺชโน, สุกฺขติณโคมยาทิปกฺขิปนํ วิย อสฺสาทานุปสฺสิโน ปุถุชฺชนสฺส ตณฺหาทิวเสน ฉหิ ทฺวาเรหิ กุสลากุสลกมฺมกรณํฯ ติณโคมยาทีสุ ขีเณสุ ปุนปฺปุนํ เตสํ ปกฺขิปเนน อคฺคิกฺขนฺธสฺส วฑฺฒนํ วิย พาลปุถุชฺชนสฺส อุฏฺฐาย สมุฏฺฐาย ยถาวุตฺตกมฺมายูหเนน อปราปรํ วฏฺฏทุกฺขนิพฺพตฺตนํฯ

น กาเลน กาลํ สุกฺขานิ เจว ติณานิ ปกฺขิเปยฺยาติ ตญฺหิ โกจิ อตฺถกาโม เอวํ วเทยฺย – ''โภ กสฺมา อุฏฺฐาย สมุฏฺฐาย กลาเป พนฺธิตฺวา สุกฺขติณกฏฺฐานํ ปจฺฉิยญฺจ ปูเรตฺวา สุกฺขโคมยานิ ปกฺขิปโนฺต เอตํ อคฺคึ ชาเลสิ? อปิ นุ เต อตฺถิ อิโตนิทานํ กาจิ วฑฺฒีติ? วํสาคตเมตํ โภ อมฺหากํ, อิโตนิทานํ ปน เม อวฑฺฒิเยว, กุโต วฑฺฒิ? อหญฺหิ อิมํ อคฺคึ ชคฺคโนฺต เนว นฺหายิตุํ น ภุญฺชิตุํ น นิปชฺชิตุํ ลภามีติฯ เตน หิ โภ กึ เต อิมินา นิรตฺถเกน อคฺคิชาลเนน? เอหิ ตฺวํ เอตานิ อาภตานิ ติณาทีนิ เอตฺถ นิกฺขิป, ตานิ สยเมว ฌายิสฺสนฺติ, ตฺวํ ปน อสุกสฺมึ ฐาเน สีโตทกา โปกฺขรณี อตฺถิ, ตตฺถ นฺหตฺวา, มาลาคนฺธวิเลปเนหิ อตฺตานํ มเณฺฑตฺวา สุนิวโตฺถ สุปารุโตว ปาทุกาหิ นครํ ปวิสิตฺวา ปาสาทวรมารุยฺห วาตปานํ วิวริตฺวา มหาวีถึ วิโรจมาโน นิสีท เอกโคฺค สุขสมปฺปิโต หุตฺวา, ตตฺถ เต นิสินฺนสฺส ติณาทีนํ ขเยน สยเมว อยํ อคฺคิ อปฺปณฺณตฺติภาวํ คมิสฺสตี''ติฯ โส ตถา กเรยฺยฯ ตเถว จ ตตฺถ นิสินฺนสฺส โส อคฺคิ อุปาทานกฺขเยน อปฺปณฺณตฺติภาวํ คเจฺฉยฺยฯ อิทํ สนฺธาเยตํ ''น กาเลน กาล''นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ ปน อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – จตฺตาลีสาย กฏฺฐวาหานํ ชลมาโน มหา อคฺคิกฺขนฺโธ วิย หิ เตภูมกวฏฺฏํ ทฏฺฐพฺพํ, อคฺคิชคฺคนกปุริโส วิย วฏฺฏสนฺนิสฺสิตโก โยคาวจโร, อตฺถกาโม ปุริโส วิย สมฺมาสมฺพุทฺโธ, เตน ปุริเสน ตสฺส ทินฺนโอวาโท วิย ตถาคเตน ''เอหิ ตฺวํ, ภิกฺขุ, เตภูมกธมฺเมสุ นิพฺพินฺท, เอวํ วฏฺฏทุกฺขา มุจฺจิสฺสสี''ติ ตสฺส เตภูมกธมฺเมสุ กมฺมฏฺฐานสฺส กถิตกาโล, ตสฺส ปุริสสฺส ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชิตฺวา ปาสาเท นิสินฺนกาโล วิย โยคิโน สุคโตวาทํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา สุญฺญาคารํ ปวิฏฺฐสฺส เตภูมกธมฺเมสุ วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อนุกฺกเมน ยถานุรูปํ อาหารสปฺปายาทีนิ ลภิตฺวา, เอกาสเน นิสินฺนสฺส อคฺคผเล ปติฏฺฐิตกาโล, ตสฺส นฺหานวิเลปนาทีหิ สุโธตมณฺฑิตกายตฺตา ตสฺมึ นิสินฺนสฺส เอกคฺคสุขสมปฺปิตกาโล วิย โยคิโน อริยมคฺคโปกฺขรณิยํ มคฺคญาโณทเกน สุนฺหาตสุโธตกิเลสมลสฺส หิโรตฺตปฺปสาฏเก นิวาเสตฺวา สีลวิเลปนานุลิตฺตสฺส อรหตฺตมณฺฑเนน อตฺตภาวํ มเณฺฑตฺวา วิมุตฺติปุปฺผทามํ ปิฬนฺธิตฺวา อิทฺธิปาทปาทุกา อารุยฺห นิพฺพานนครํ ปวิสิตฺวา ธมฺมปาสาทํ อารุยฺห สติปฏฺฐาน มหาวีถิยํ วิโรจมานสฺส นิพฺพานารมฺมณํ ผลสมาปตฺตึ อเปฺปตฺวา นิสินฺนกาโลฯ ตสฺส ปน ปุริสสฺส ตสฺมึ นิสินฺนสฺส ติณาทีนํ ขเยน อคฺคิกฺขนฺธสฺส อปฺปณฺณตฺติคมนกาโล วิย ขีณาสวสฺส ยาวตายุกํ ฐตฺวา อุปาทิณฺณกกฺขนฺธเภเทน อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุตสฺส มหาวฏฺฏวูปสโม ทฏฺฐโพฺพฯ ทุติยํฯ

๓. สํโยชนสุตฺตวณฺณนา

๕๓. ตติเย **สํโยชนิเยสู**ติ ทสนฺนํ สํโยชนานํ ปจฺจเยสุฯ **ฌาเยยฺยา**ติ ชเลยฺยฯ **เตลํ อาสิเญฺจยฺย วฏฺฏึ อุปสํหเรยฺยา**ติ ทีปปฏิชคฺคนตฺถํ เตลภาชนญฺจ มหนฺตญฺจ วฏฺฏิกปาลํ คเหตฺวา สมีเป นิจฺจํ ฐิโตว เตเล ขีเณ เตลํ อาสิเญฺจยฺย, วฏฺฏิยา ขีณาย วฏฺฏึ อุปสํหเรยฺยฯ เสสเมตฺถ สทฺธึ โอปมฺมสํสนฺทเนน ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ตติยํฯ

๔. ทุติยสํโยชนสุตฺตวณฺณนา

๕๔. จตุเตฺถ อุปมํ ปฐมํ กตฺวา ปจฺฉา อโตฺถ วุโตฺตฯ เสสํ ตาทิสเมวฯ จตุตฺถํฯ

๕. มหารุกฺขสุตฺตวณฺณนา

๕๕. ปญฺจเม **อุทฺธํ โอชํ อภิหรนฺตี**ติ ปถวีรสญฺจ อาโปรสญฺจ อุปริ อาโรเปนฺติฯ โอชาย อาโรปิตตฺตา หตฺถสตุเพฺพธสฺส รุกฺขสฺส องฺกุรเคฺคสุ พินฺทุพินฺทูนิ วิย หุตฺวา สิเนโห ติฏฺฐติฯ อิทํ ปเนตฺถ โอปมฺมสํสนฺทนํ – มหารุโกฺข วิย หิ เตภูมกวฏฺฏํ, มูลานิ วิย อายตนานิ, มูเลหิ โอชาย อาโรหนํ วิย ฉหิ ทฺวาเรหิ กมฺมาโรหนํ, โอชาย อภิรุฬฺหตฺตา มหารุกฺขสฺส ยาวกปฺปฏฺฐานํ วิย วฏฺฏนิสฺสิตพาลปุถุชฺชนสฺส ฉหิ ทฺวาเรหิ กมฺมํ อายูหนฺตสฺส อปราปรํ วฏฺฏสฺส วฑฺฒนวเสน ทีฆรตฺตํ ฐานํฯ

กุทฺทาลปิฏกนฺติ กุทฺทาลเญฺจว ปจฺฉิภาชนญฺจฯ **ขณฺฑาขณฺฑิกํ ฉิเนฺทยฺยา**ติ ขุททกมหนฺตานิ ขณฺฑาขณฺฑานิ กโรโนฺต ฉิเนฺทยฺยฯ อิทํ ปเนตฺถ โอปมฺมสํสนฺทนํ – อิธาปิ หิ มหารุโกฺข วิย เตภูมกวฏฺฏํ, รุกฺขํ นาเสตุกาโม ปุริโส วิย โยคาวจโร, กุทฺทาโล วิย ญาณํ, ปจฺฉิ วิย สมาธิ, รุกฺขเจฺฉทนผรสุ วิย ญาณํ, รุกฺขสฺส มูเล ฉินฺนกาโล วิย โยคิโน อาจริยสนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา มนสิกโรนฺตสฺส ปญฺญา, ขณฺฑาขณฺฑิกํ ฉินฺทนกาโล วิย สเงฺขปโต จตุนฺนํ มหาภูตานํ มนสิกาโร, ผาลนํ วิย เทฺวจตฺตาลีสาย โกฏฺฐาเสสุ วิตฺถารมนสิกาโร, สกลิกํ สกลิกํ กรณกาโล วิย อุปาทารูปสฺส เจว รูปกฺขนฺธารมฺมณสฺส วิญฺญาณสฺส จาติ อิเมสํ

วเสน นามรูปปริคฺคโห, มูลานํ อุปเจฺฉทนํ วิย ตเสฺสว นามรูปสฺส ปจฺจยปริเยสนํ, วาตาตเป วิโสเสตฺวา อคฺคินา ฑหนกาโล วิย อนุปุพฺพน วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อณุญฺตรํ สปฺปายํ ลภิตฺวา กมฺมฏฺฐาเน วิภูเต อุปฏฺฐหมาเน เอกปลฺลงฺเก นิสินฺนสฺส สมณธมฺมํ กโรนฺตสฺส อคฺคผลปฺปตฺติ, มสิกรณํ วิย อรหตฺตปฺปตฺตทิวเสเยว อปรินิพฺพายนฺตสฺส ยาวตายุกํ ฐิต กาโล, มหาวาเต โอปุนนํ นทิยา ปวาหนํ วิย จ อุปาทิณฺณกกฺขนฺธเภเทน อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุตสฺส วฏฺฏูปสโม เวทิตโพฺพฯ ปญฺจมํฯ

๖. ทุติยมหารุกฺขสุตฺตวณฺณนา

๕๖. ฉเฏฺฐปิ อุปมํ ปฐมํ วตฺวา ปจฺฉา อโตฺถ วุโตฺต, อิทเมว นานตฺตํฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. ตรุณรุกฺขสุตฺตวณฺณนา

๕๗-๕๙. สตฺตเม **ตรุโณ**ติ อชาตผโลฯ **ปลิมเชฺชยฺยา**ติ โสเธยฺยฯ **ปํสุํ ทเทยฺยา**ติ ถทฺธผรุสปํสุํ หริตฺวา มุทฺโคมยจุณฺณมิสฺสํ มธุรปํสุํ ปกฺขิเปยฺยฯ **วุทฺธิ**นฺติ วุทฺธึ อาปชฺชิตฺวา ปุปฺผูปโค ปุปฺผํ, ผลูปโค ผลํ คเณฺหยฺยฯ อิทํ ปเนตฺถ โอปมฺมสํสนฺทนํ – ตรุณรุโกฺข วิย หิ เตภูมกวฏฺฏํ, รุกฺขชคฺคโก ปุริโส วิย วฏฺฏนิสฺสิโต ปุถุชฺชโน, มูลผลสนฺตานาทีนิ วิย ตีหิ ทฺวาเรหิ กุสลากุสลกมฺมายูหนํ, รุกฺขสฺส วุฑฺฒิอาปชฺชนํ วิย ปุถุชฺชนสฺส ตีหิ ทฺวาเรหิ กมฺมํ อายูหโต อปราปรํ วฏฺฏปฺปวตฺติฯ วิวฏฺฏํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อฏฺฐมนวมานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ สตฺตมาทีนิฯ

๑๐. นิทานสุตฺตวณฺณนา

๖๐. ทสเม **กุรูสุ วิหรตี**ติ กุรูติ เอวํ พหุวจนวเสน ลทฺธโวหาเร ชนปเท วิหรติฯ **กมฺมาสธมฺมํ นาม กุรูนํ นิคโม**ติ เอวํนามโก กุรูนํ นิคโม, ตํ โคจรคามํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **อายสฺมา**ติ ปิยวจนเมตํ ครุวจนเมตํฯ **อานโนฺท**ติ ตสฺส เถรสฺส นามํฯ **เอกมนฺตํ นิสีที**ติ ฉ นิสชฺชโทเส วิวเชฺชโนฺต ทกฺขิณชาณุมณฺฑลสฺส อภิมุขฏฺฐาเน ฉพฺพณฺณานํ พุทฺธรสฺมีนํ อโนฺต ปวิสิตฺวา ปสนฺนลาขารสํ วิคาหโนฺต วิย สุวณฺณปฏํ ปารุปโนฺต วิย รตฺตกมฺพลวิตานมชฺฌํ ปวิสโนฺต วิย ธมฺมภณฺฑาคาริโก อายสฺมา อานโนฺท นิสีทิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เอกมนฺตํ นิสีที’’ติฯ

กาย ปน เวลาย เกน การเณน อยมายสฺมา ภควนฺตํ อุปสงฺกมโนฺตติ? สายนฺหเวลาย ปจฺจยาการปญฺหํ ปุจฺฉนการเณนฯ ตํ ทิวสํ กิร อยมายสฺมา กุลสงฺคหตฺถาย ฆรทฺวาเร ฆรทฺวาเร สหสฺสภณฺฑิกํ นิกฺขิปโนฺต วิย กมฺมาสธมฺมํ ปิณฺฑาย จริตฺวา ปิณฺฑปาตปฏิกฺกโนฺต สตฺถุวตฺตํ ทเสฺสตฺวา สตฺถริ คนฺธกุฏึ ปวิเฏฺฐ สตฺถารํ วนฺทิตฺวา อตฺตโน ทิวาฏฺฐานํ คนฺตฺวา อเนฺตวาสิเกสุ วตฺตํ ทเสฺสตฺวา ปฏิกฺกเนฺตสุ ทิวาฏฺฐานํ ปฏิสมฺมชฺชิตฺวา จมฺมกฺขณฺฑํ ปญฺญเปตฺวา อุทกตุมฺพโต อุทเกน หตฺถปาเท สีตลํ กตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสิโนฺน โสตาปตฺติผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวาฯ อถ ปริจฺฉินฺนกาลวเสน สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย ปจฺจยากาเร ญาณํ โอตาเรสิฯ โส ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติอาทิโต ปฏฺฐาย อนฺตํ, อนฺตโต ปฏฺฐาย อาทึ, อุภยนฺตโต ปฏฺฐาย มชฺฌํ, มชฺฌโต ปฏฺฐาย อุโภ อเนฺต ปาเปโนฺต ติกฺขตฺตุํ ทฺวาทสปทํ ปจฺจยาการํ สมฺมสิฯ ตเสฺสวํ สมฺมสนฺตสฺส ปจฺจยากาโร วิภูโต หุตฺวา อุตฺตานกุตฺตานโก วิย อุปฏฺฐาสิฯ ตโต จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ ปจฺจยากาโร สพฺพพุเทฺธหิ คมฺภีโร เจว คมฺภีราวภาโส จาติ กถิโต, มยฺหํ โข ปน ปเทสญาเณ ฐิตสฺส สาวกสฺส สโต อุตฺตาโน วิย วิภูโต ปากโฏ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, มยฺหํเยว นุ โข เอส อุตฺตานโก วิย อุปฏฺฐาติ, อุทาหุ อเญฺญสมฺปีติ อตฺตโน อุปฏฺฐานการณํ

สตฺถุ อาโรเจสฺสามี’’ติ นิสินฺนฏฺฐานโต อุฏฺฐาย จมฺมกฺขณฺฑํ ปปฺโผเฏตฺวา อาทาย สายนฺห สมเย ภควนฺตํ อุปสงฺกมิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สายนฺหเวลายํ ปจฺจยาการปญฺหํ ปุจฺฉนการเณน อุป สงฺกมนฺโต’’ติฯ

ยาว คมฺภีโรติ เอตฺถ **ยาว**สโทฺท ปมาณาติกฺกเมฯ อติกฺกมฺม ปมาณํ คมฺภีโร, อติคมฺภี โรติ อโตฺถฯ **คมฺภีราวภาโส**ติ คมฺภีโรว หุตฺวา อวภาสติ, ทิสฺสตีติ อโตฺถฯ เอกญฺหิ อุตฺตาน เมว คมฺภีราวภาสํ โหติ ปูติปณฺณรสวเสน กาฬวณฺณํ ปุราณอุทกํ วิยฯ ตญฺหิ ชาณุปฺ ปมาณมฺปิ สตโปริสํ วิย ทิสฺสติฯ เอกํ คมฺภีรํ อุตฺตานาวภาสํ โหติ มณิภาสํ วิปฺปสนฺนอุทกํ วิยฯ ตญฺหิ สตโปริสมฺปิ ชาณุปฺปมาณํ วิย ขายติฯ เอกํ อุตฺตานํ อุตฺตานาวภาสํ โหติ ปาติอา ทีสุ อุทกํ วิยฯ เอกํ คมฺภีรํ คมฺภีราวภาสํ โหติ สิเนรุปาทกมหาสมุเทฺท อุทกํ วิยฯ เอวํ อุทก เมว จตฺตาริ นามานิ ลภติฯ ปฏิจฺจสมุปฺปาเท ปเนตํ นตฺถิฯ อยญฺหิ คมฺภีโร จ คมฺภีราวภาโส จาติ เอกเมว นามํ ลภติ ฯ เอวรูโป สมาโนปิ อถ จ ปน เม อุตฺตานกุตฺตานโก วิย ขายติ, ตทิทํ อจฺฉริยํ, ภเนฺต, อพฺภุตํ, ภเนฺตติ เอวํ อตฺตโน วิมฺหยํ ปกาเสนฺโต ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา ตุณฺหี ภูโต นิสีทิฯ

ภควา ตสฺส วจนํ สุตฺวา ‘‘อานโนฺท ภวคฺคคหณาย หตฺถํ ปสาเรนฺโต วิย สิเนรุํ ภินฺทิตฺวา มิญฺชํ นีหริตุํ วายมมาโน วิย วินา นาวาย มหาสมุทฺทํ ตริตุกาโม วิย ปถวิํ ปริวเตฺตตฺวา ปถ โวชํ คเหตุํ วายมมาโน วิย พุทฺธวิสยํ ปญฺหํ อตฺตโน อุตฺตานุตฺตานนฺติ วทติ, หนฺทสฺส คมฺภีร ภาวํ อาจิกฺขามี’’ติ จิเนฺตตฺวา **มา เหวนฺ**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **มา เหวนฺ**ติ **ห**-กาโร นิปาตมตฺตํ, เอวํ มา ภณีติ อโตฺถฯ ‘‘มา เหว’’นฺติ จ อิทํ วจนํ ภควา อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อุสฺสาเทโนฺตปิ ภณติ อปสาเทโนฺตปิฯ ตตฺถ อุสฺสาเทโนฺตปีติ, อานนฺท, ตฺวํ มหาปโญฺญ วิสทญาโณ, เตน เต คมฺภีโรปิ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อุตฺตานโก วิย ขายติ, อเญฺญสํ ปเนส อุตฺตานโกติ น สลฺลเกฺขตโพฺพ, คมฺภีโรเยว จ โส คมฺภีราวภาโส จฯ

ตตฺถ จตโสฺส อุปมา วทนฺติ – ฉ มาเส สุโภชนรสปุฏฺฐสฺส กิร กตโยคสฺส มหามลฺลสฺส สมชฺชสมเย กตมลฺลปาสาณปริจยสฺส ยุทฺธภูมิํ คจฺฉนฺตสฺส อนฺตรา มลฺลปาสาณํ ทเสฺสสุํฯ โส ‘‘กิํ เอต’’นฺติ อาหฯ มลฺลปาสาโณติฯ อาหรถ นนฺติฯ ‘‘อุกฺขิปิตุํ น สโกฺกมา’’ติ วุเตฺต สยํ คนฺตฺวา ‘‘กุหิํ อิมสฺส ภาริยฏฺฐาน’’นฺติ วตฺวา ทฺวีหิ หเตฺถหิ เทฺว ปาสาเณ อุกฺขิปิตฺวา กีฬาคุเฬ วิย ขิปิตฺวา อคมาสิฯ ตตฺถ มลฺลสฺส มลฺลปาสาโณ ลหุโกติ น อเญฺญสมฺปิ ลหุโกติ วตฺต โพฺพฯ ฉ มาเส สุโภชนรสปุโฏฺฐ มโลฺล วิย หิ กปฺปสตสหสฺสํ อภินีหารสมฺปโนฺน อายสฺมา อานโนฺทฯ ยถา มลฺลสฺส มหาพลตาย มลฺลปาสาโณ ลหุโก, เอวํ เถรสฺส มหาปญฺญตาย ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อุตฺตาโนติ วตฺตโพฺพ, โส อเญฺญสํ อุตฺตาโนติ น วตฺตโพฺพฯ

มหาสมุเทฺท จ ติมิ นาม มหามโจฺฉ ทฺวิโยชนสติโก, ติมิงฺคโล ติโยชนสติโก, ติ มิรปิงฺคโล ปญฺจโยชนสติโก, อานโนฺท ติมินโนฺท อชฺฌาโรโห มหาติมีติ อิเม จตฺตาโร โย ชนสหสฺสิกาฯ ตตฺถ ติมิรปิงฺคเลเนว ทีเปนฺติฯ ตสฺส กิร ทกฺขิณกณฺณํ จาเลนฺตสฺส ปญฺจโยชน สเต ปเทเส อุทกํ จลติ, ตถา วามกณฺณํ, ตถา นงฺคุฏฺฐํ, ตถา สีสํฯ เทฺว ปน กเณฺณ จาเลตฺวา นงฺคุเฏฺฐน ปหริตฺวา สีสํ อปราปรํ กตฺวา กีฬิตุํ อารทฺธสฺส สตฺตฏฺฐโยชนสเต ฐาเน ภาชเน ปกฺขิปิตฺวา อุทฺธเน อาโรปิตํ วิย อุทกํ ปกฺกุถติฯ โยชนสตมเตฺต ปเทเส อุทกํ ปิฏฺฐิํ ฉาเทตุํ น สโกฺกติฯ โส เอวํ วเทยฺย – ‘‘อยํ มหาสมุโทฺท คมฺภีโรติ วทนฺติ, กุตสฺส คมฺภีรตา, มยํ ปิฏฺฐิมตฺตจฺฉาทนมฺปิ อุทกํ น ลภามา’’ติฯ ตตฺถ กายูปปนฺนสฺส ติมิรปิงฺคลสฺส มหาสมุโทฺท อุตฺตาโนติ อเญฺญสญฺจ ขุทฺทกมจฺฉานํ อุตฺตาโนติ น วตฺตโพฺพ, เอวเมว ญาณูปปนฺนสฺส เถร

สฺส ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อุตฺตาโนติ อเญฺญสมฺปิ อุตฺตาโนติ น วตฺตโพฺพฯ สุปณฺณราชา จ ทิยฑฺฒโยชนสติโก โหติฯ ตสฺส ทกฺขิณปกฺโข ปญฺญาสโยชนิโก โหติ, ตถา วามปกฺโข, ปิญฺฉวฏฺฏิ จ สฏฺฐิโยชนิกา, คีวา ตึสโยชนิกา, มุขํ นวโยชนํ, ปาทา ทฺวาทสโยชนิกา, ตสฺมิํ สุปณฺณวาตํ ทเสฺสตุํ อารเทฺธ สตฺตฏฺฐโยชนสตํ ฐานํ นปฺปโหติฯ โส เอวํ วเทยฺย – ‘‘อยํ อากาโส อนโนฺตติ วทนฺติ, กุตสฺส อนนฺตตา, มยํ ปกฺขวาตปฺปตฺถรโณกาสมฺปิ น ลภามา’’ติฯ ตตฺถ กายูปปนฺนสฺส สุปณฺณรโญฺญ อากาโส ปริโตฺตติ อเญฺญสญฺจ ขุทฺทกปกฺขีนํ ปริโตฺตติ น วตฺตโพฺพ, เอวเมว ญาณูปปนฺนสฺส เถรสฺส ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อุตฺตาโนติ อเญฺญสมฺปิ อุตฺตาโนติ น วตฺตโพฺพฯ

ราหุ อสุริโนฺท ปน ปาทนฺตโต ยาว เกสนฺตา โยชนานํ จตฺตาริ สหสฺสานิ อฏฺฐ จ สตานิ โหนฺติฯ ตสฺส ทฺวินฺนํ พาหานํ อนฺตเร ทฺวาทสโยชนสติกํ, พหลเตฺตน ฉโยชนสติกํ, หตฺถปาทตลานิ ติโยชนสติกานิ, ตถา มุขํ, เอกงฺคุลิปพฺพํ ปญฺญาสโยชนํ, ตถา ภมุกนฺตรํ, นลาฏํ ติโยชนสติกํ, สีสํ นวโยชนสติกํฯ ตสฺส มหาสมุทฺทํ โอติณฺณสฺส คมฺภีรํ อุทกํ ชาณุปฺปมาณํ โหติฯ โส เอวํ วเทยฺย – ‘‘อยํ มหาสมุโทฺท คมฺภีโรติ วทนฺติฯ กุตสฺส คมฺภีรตา? มยํ ชาณุปฺปฏิจฺฉาทนมตฺตมฺปิ อุทกํ น ลภามา’’ติฯ ตตฺถ กายูปปนฺนสฺส ราหุโน มหาสมุโทฺท อุตฺตาโนติ อเญฺญสญฺจ อุตฺตาโนติ น วตฺตโพฺพฯ เอวเมว ญาณูปปนฺนสฺส เถรสฺส ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อุตฺตาโนติ อเญฺญสมฺปิ อุตฺตาโนติ น วตฺตโพฺพฯ เอตมตฺถํ สนฺธาย ภควา **มา เหวํ, อานนฺท, มา เหวํ, อานนฺทา**ติ อาหฯ

เถรสฺส หิ จตูหิ การเณหิ คมฺภีโร ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อุตฺตาโนติ อุปฏฺฐาสิฯ กตเมหิ จตูหิ? ปุพฺพูปนิสฺสยสมฺปตฺติยา ติตฺถวาเสน โสตาปนฺนตาย พหุสฺสุตภาเวนาติฯ

อิโต กิร สตสหสฺสิเม กเปฺป ปทุมุตฺตโร นาม สตฺถา โลเก อุปฺปชฺชิฯ ตสฺส หํสวตี นาม นครํ อโหสิ, อานโนฺท นาม ราชา ปิตา, สุเมธา นาม เทวี มาตา, โพธิสโตฺต อุตฺตรกุมาโร นาม อโหสิฯ โส ปุตฺตสฺส ชาตทิวเส มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมฺม ปพฺพชิตฺวา ปธานมนุยุโตฺต อนุกฺกเมน สพฺพญฺญุตํ ปตฺวา, ‘‘อเนกชาติสํสาร’’นฺติ อุทานํ อุทาเนตฺวา สตฺตาหํ โพธิปลฺลเงฺก วีตินาเมตฺวา ‘‘ปถวิยํ ปาทํ ฐเปสฺสามี’’ติ ปาทํ อภินีหริฯ อถ ปถวิํ ภินฺทิตฺวา มหนฺตํ ปทุมํ อุฏฺฐาสิฯ ตสฺส ธุรปตฺตานิ นวุติหตฺถานิ, เกสรํ ตึสหตฺถํ, กณฺณิกา ทฺวาทสหตฺถา, นวฆฏปฺปมาณา เรณุ อโหสิฯ

สตฺถา ปน อุเพฺพธโต อฏฺฐปญฺญาสหโตฺถ อโหสิ, ตสฺส อุภินฺนํ พาหานมนฺตรํ อฏฺฐารสหตฺถํ, นลาฏํ ปญฺจหตฺถํ, หตฺถปาทา เอกาทสหตฺถาฯ ตสฺส เอกาทสหเตฺถน ปาเทน ทฺวาทสหตฺถาย กณฺณิกาย อกฺกนฺตมตฺตาย นวฆฏปฺปมาณา เรณุ อุฏฺฐาย อฏฺฐปญฺญาสหตฺถํ ปเทสํ อุคฺคนฺตฺวา โอกิณฺณมโนสิลาจุณฺณํ วิย ปโจฺจกิณฺณํฯ ตทุปาทาย ภควา ‘‘ปทุมุตฺตโร’’เตฺวว ปญฺญายิตฺถฯ ตสฺส เทวิโล จ สุชาโต จ เทฺว อคฺคสาวกา อเหสุํ, อมิตา จ อสมา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, สุมโน นาม อุปฏฺฐาโกฯ ปทุมุตฺตโร ภควา ปิตุสงฺคหํ กุรุมาโน ภิกฺขุสตสหสฺสปริวาโร หํสวติยา ราชธานิยา วสติฯ

กนิฏฺฐภาตา ปนสฺส สุมนกุมาโร นามฯ ตสฺส ราชา หํสวติโต วีสโยชนสเต โภคํ อทาสิฯ โส กทาจิ อาคนฺตฺวา ปิตรญฺจ สตฺถารญฺจ ปสฺสติฯ อเถกทิวสํ ปจฺจโนฺต กุปิโตฯ สุมโน รโญฺญ สาสนํ เปเสสิฯ ราชา ‘‘ตฺวํ มยา, ตาต, กสฺมา ฐปิโต’’ติ ปฏิเปเสสิฯ โส โจเร วูปสเมตฺวา ‘‘อุปสโนฺต, เทว, ชนปโท’’ติ รโญฺญ เปเสสิฯ ราชา ตุโฏฺฐ ‘‘สีฆํ มม ปุโตฺต อาคจฺฉตู’’ติ อาหฯ ตสฺส สหสฺสมตฺตา อมจฺจา โหนฺติฯ โส เตหิ สทฺธิํ อนฺตรามเคฺค มเนฺตสิ – ‘‘มยฺหํ ปิตา

ตฺโฐฺฐ สเจ เม วรํ เทติ, กึ คณฺหามี’’ติ? อถ นํ เอกเจฺจ ‘‘หตฺถึ คณฺหถ, อสฺสํ คณฺหถ, ชนปทํ คณฺหถ, สตฺตรตนานิ คณฺหถา’’ติ อาหํสุฯ อปเร ‘‘ตุเมฺห ปถวิสฺสรสฺส ปุตฺตา, น ตุมฺหากํ ธนํ ทุลฺลภํ, ลทฺธมฺปิ เจตํ สพฺพํ ปหาย คมนียํ, ปุญฺญเมว เอกํ อาทาย คมนียํ, ตสฺมา เทเว วรํ ททมาเน เตมาสํ ปทุมุตฺตรํ ภควนฺตํ อุปฏฺฐาตุํ วรํ คณฺหถา’’ติฯ โส ‘‘ตุเมฺห มยฺหํ กลฺยาณมิตฺตา นาม, มเมตํ จิตฺตํ นตฺถิ, ตุเมฺหหิ ปน อุปฺปาทิตํ, เอวํ กริสฺสามี’’ติ, คนฺตฺวา ปิตรํ วนฺทิตฺวา ปิตรา อาลิงฺคิตฺวา, มตฺถเก จุมฺพิตฺวา ‘‘วรํ เต, ปุตฺต, เทมี’’ติ วุเตฺต ‘‘อิจฺฉามหํ, มหาราช, ภควนฺตํ เตมาสํ จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหโนฺต ชีวิตํ อวญฺฌํ กาตุํ, อิทํ เม วรํ เทหี’’ติ อาหฯ น สกฺกา, ตาต, อญฺญํ วเรหีติฯ เทว, ขตฺติยานํ นาม เทฺวกถา นตฺถิ, เอตเมว เม เทหิ, น มมเญฺญน อโตฺถติฯ ตาต, พุทฺธานํ นาม จิตฺตํ ทุชฺชานํ, สเจ ภควา น อิจฺฉิสฺสติ, มยา ทิเนฺนมฺปิ กึ ภวิสฺสตีติ? ‘‘สาธุ, เทว, อหํ ภควโต จิตฺตํ ชานิสฺสามี’’ติ วิหารํ คโตฯ

เตน จ สมเยน ภตฺตกิจฺจํ นิฏฺฐาเปตฺวา ภควา คนฺธกุฏึ ปวิโฏฺฐ โหติฯ โส มณฺฑลมาเฬ สนฺนิสินฺนานํ ภิกฺขูนํ สนฺติกํ อคมาสิฯ เต นํ อาหํสุ – ‘‘ราชปุตฺต กสฺมา อาคโตสี’’ติ? ภควนฺตํ ทสฺสนาย, ทเสฺสถ เม ภควนฺตนฺติฯ ‘‘น มยํ, ราชปุตฺต, อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ สตฺถารํ ทฏฺฐุํ ลภามา’’ติฯ โก ปน, ภเนฺต, ลภตีติ? สุมนเตฺถโร นาม ราชปุตฺตาติฯ โส ‘‘กุหึ ภเนฺต เถโร’’ติ? เถรสฺส นิสินฺนฏฺฐานํ ปุจฺฉิตฺวา คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา – ‘‘อิจฺฉามหํ, ภเนฺต, ภควนฺตํ ปสฺสิตุํ, ทเสฺสถ เม ภควนฺต’’นฺติ อาหฯ เถโร ‘‘เอหิ, ราชปุตฺตา’’ติ ตํ คเหตฺวา คนฺธกุฏิปริเวเณ ฐเปตฺวา คนฺธกุฏึ อารุหิฯ อถ นํ ภควา ‘‘สุมน, กสฺมา อาคโตสี’’ติ อาหฯ ราชปุโตฺต, ภเนฺต, ภควนฺตํ ทสฺสนาย อาคโตติฯ เตน หิ ภิกฺขุ อาสนํ ปญฺญเปหีติฯ เถโร อาสนํ ปญฺญเปสิฯ นิสีทิ ภควา ปญฺญเตฺต อาสเนฯ ราชปุโตฺต ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปฏิสนฺถารํ อกาสิ, ‘‘กทา อาคโตสิ ราชปุตฺตา’’ติ? ภเนฺต, ตุเมฺหสุ คนฺธกุฏึ ปวิเฏฺฐสุ, ภิกฺขู ปน ‘‘น มยํ อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ ภควนฺตํ ทฏฺฐุํ ลภามา’’ติ มํ เถรสฺส สนฺติกํ ปาเหสุํ, เถโร ปน เอกวจเนเนว ทเสฺสสิ, เถโร, ภเนฺต, ตุมฺหากํ สาสเน วลฺลโภ มเญฺญติฯ อาม, ราชกุมาร, วลฺลโภ เอส ภิกฺขุ มยฺหํ สาสเนติฯ ภเนฺต, พุทฺธานํ สาสเน กึ กตฺวา วลฺลโภ โหตีติ? ทานํ ทตฺวา สีลํ สมาทิยิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา, กุมาราติฯ ภควา อหมฺปิ เถโร วิย พุทฺธสาสเน วลฺลโภ โหตุกาโม, เตมาสํ เม วสฺสาวาสํ อธิวาเสถาติฯ ภควา, ‘‘อตฺถิ นุ โข คเตน อโตฺถ’’ติ โอโลเกตฺวา ‘‘อตฺถี’’ติ ทิสฺวา ‘‘สุญฺญาคาเร โข, ราชกุมาร, ตถาคตา อภิรมนฺตี’’ติ อาหฯ กุมาโร ‘‘อญฺญาตํ ภควา, อญฺญาตํ สุคตา’’ติ วตฺวา – ‘‘อหํ, ภเนฺต, ปุริมตรํ คนฺตฺวา วิหารํ กาเรมิ, มยา เปสิเต ภิกฺขุสตสหเสฺสน สทฺธึ อาคจฺฉถา’’ติ ปฏิญฺญํ คเหตฺวา ปิตุ สนฺติกํ คนฺตฺวา, ‘‘ทินฺนา เม, เทว, ภควตา ปฏิญฺญา, มยา ปหิเต ตุเมฺห ภควนฺตํ เปเสยฺยาถา’’ติ ปิตรํ วนฺทิตฺวา นิกฺขมิตฺวา โยชเน โยชเน วิหารํ กาเรตฺวา วีสโยชนสตํ อทฺธานํ คโตฯ คนฺตฺวา อตฺตโน นคเร วิหารฏฺฐานํ วิจินโนฺต โสภนสฺส นาม กุฎุมฺพิกสฺส อุยฺยานํ ทิสฺวา สตสหเสฺสน กิณิตฺวา สตสหสฺสํ วิสฺสเชฺชตฺวา วิหารํ กาเรสิฯ ตตฺถ ภควโต คนฺธกุฏึ, เสสภิกฺขูนญฺจ รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานตฺถาย กุฏิเลณมณฺฑเป การาเปตฺวา ปาการปริเกฺขปํ ทฺวารโกฏฺฐกญฺจ นิฏฺฐาเปตฺวา ปิตุ สนฺติกํ เปเสสิ ‘‘นิฏฺฐิตํ มยฺหํ กิจฺจํ, สตฺถารํ ปหิณถา’’ติฯ

ราชา ภควนฺตํ โภเชตฺวา ‘‘ภควา สุมนสฺส กิจฺจํ นิฏฺฐิตํ, ตุมฺหากํ อาคมนํ ปจฺจาสีสตี’’ติฯ ภควา สตสหสฺสภิกฺขุปริวาโร โยชเน โยชเน วิหาเรสุ วสมาโน อคมาสิฯ กุมาโร ‘‘สตฺถา อาคจฺฉตี’’ติ สุตฺวา โยชนํ ปจฺจุคฺคนฺตฺวา คนฺธมาลาทีหิ ปูชยมาโน วิหารํ ปเวเสตฺวา –

> ‘‘สตสหเสฺสน เม กีตํ, สตสหเสฺสน มาปิตํ;
> โสภนํ นาม อุยฺยานํ ปฏิคฺคณฺห, มหามุนี’’ติฯ –

วิหารํ นิยฺยาเตสิฯ โส วสฺสูปนายิกทิวเส ทานํ ทตฺวา อตฺตโน ปุตฺตทาเร จ อมจฺเจ จ ปโกฺกสาเปตฺวา อาห –“สตฺถา อมฺหากํ สนฺติกํ ทูรโต อาคโต, พุทฺธา จ นาม ธมฺมครุโนว, นามิสครุกาฯ ตสฺมา อหํ อิมํ เตมาสํ เทฺว สาฏเก นิวาเสตฺวา ทส สีลานิ สมาทิยิตฺวา อิเธว วสิสฺสามิ, ตุเมฺห ขีณาสวสตสหสฺสสฺส อิมินาว นีหาเรน เตมาสํ ทานํ ทเทยฺยาถา’’ติฯ

โส สุมนเตฺถรสฺส วสนฏฺฐานสภาเคเยว ฐาเน วสโนฺต ยํ เถโร ภควโต วตฺตํ กโรติ, ตํ สพฺพํ ทิสฺวา, ‘‘อิมสฺมิํ ฐาเน เอกนฺตวลฺลโภ เอส เถโร, เอตเสฺสว ฐานนฺตรํ ปเตฺถตุํ วฏฺฏตี’’ติ จิเนฺตตฺวา, อุปกฏฺฐาย ปวารณาย คามํ ปวิสิตฺวา สตฺตาหํ มหาทานํ ทตฺวา สตฺตเม ทิวเส ภิกฺขูสตสหสฺสสฺส ปาทมูเล ติจีวรํ ฐเปตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา, ‘‘ภเนฺต, ยเทตํ มยา มเคฺค โยชนนฺตริกวิหารการาปนโต ปฏฺฐาย ปุญฺญํ กตํ, ตํ เนว สกฺกสมฺปตฺติํ, น มารพฺรหฺมสมฺปตฺติํ ปตฺถยเนฺตน, พุทฺธสฺส ปน อุปฏฺฐากภาวํ ปเตฺถเนฺตน กตํฯ ตสฺมา อหมฺปิ ภควา อนาคเต สุมนเตฺถโร วิย เอกสฺส พุทฺธสฺส อุปฏฺฐาโก โหมี’’ติ ปญฺจปติฏฺฐิเตน ปติตฺวา วนฺทิตฺวา นิปโนฺนฯ ภควา ‘‘มหนฺตํ กุลปุตฺตสฺส จิตฺตํ, อิชฺฌิสฺสติ นุ โข, โน’’ติ โอโลเกโนฺต , ‘‘อนาคเต อิโต สตสหสฺสิเม กเปฺป โคตโม นาม พุโทฺธ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตเสฺสว อุปฏฺฐาโก ภวิสฺสตี’’ติ ญตฺวา –

> ‘‘อิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ ตุยฺหํ, สพฺพเมว สมิชฺฌตุ;
> สเพฺพ ปูเรนฺตุ สงฺกปฺปา, จโนฺท ปนฺนรโส ยถา’’ติฯ –

อาหฯ กุมาโร สุตฺวา ‘‘พุทฺธา นาม อเทฺวชฺฌกถา โหนฺตี’’ติ ทุติยทิวเสเยว ตสฺส ภควโต ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต คจฺฉโนฺต วิย อโหสิฯ โส ตสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท วสฺสสตสหสฺสํ ทานํ ทตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺติตฺวา กสฺสปพุทฺธกาเลปิ ปิณฺฑาย จรโต เถรสฺส ปตฺตคฺคหณตฺถํ อุตฺตริสาฏกํ ทตฺวา ปูชํ อกาสิฯ ปุน สเคฺค นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จุโต พาราณสิราชา หุตฺวา อฏฺฐนฺนํ ปเจฺจกพุทฺธานํ ปณฺณสาลาโย กาเรตฺวา มณิอาธารเก อุปฏฺฐเปตฺวา จตูหิ ปจฺจเยหิ ทสวสฺสสหสฺสานิ อุปฏฺฐานํ อกาสิฯ เอตานิ ปากฏฏฺฐานานิฯ

กปฺปสตสหสฺสํ ปน ทานํ ททมาโนว อมฺหากํ โพธิสเตฺตน สทฺธิํ ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จุโต อมิโตทนสกฺกสฺส เคเห ปฏิสนฺธิํ คเหตฺวา อนุปุเพฺพน กตาภินิกฺขมโน สมฺมาสโมฺพธิํ ปตฺวา ปฐมคมเนน กปิลวตฺถุํ อาคนฺตฺวา ตโต นิกฺขมเนฺต ภควติ ภควโต ปริวารตฺถํ ราชกุมาเรสุ ปพฺพชเนฺตสุ ภทฺทิยาทีหิ สทฺธิํ นิกฺขมิตฺวา ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา นจิเรเสฺสว อายสฺมโต ปุณฺณสฺส มนฺตาณิปุตฺตสฺส สนฺติเก ธมฺมกถํ สุตฺวา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิฯ เอวเมส อายสฺมา ปุพฺพูปนิสฺสยสมฺปโนฺน, ตสฺสิมาย ปุพฺพูปนิสฺสยสมฺปตฺติยา คมฺภีโรปิ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อุตฺตานโก วิย อุปฏฺฐาสิฯ

ติตฺถวาโสติ ปน ครูนํ สนฺติเก อุคฺคหณสวนปริปุจฺฉนธารณานิ วุจฺจนฺติฯ โส เถรสฺส อติวิย ปริสุโทฺธฯ เตนาปิสฺสายํ คมฺภีโรปิ อุตฺตานโก วิย อุปฏฺฐาสิฯ โสตาปนฺนานญฺจ นาม ปจฺจยากาโร อุตฺตานโก หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, อยญฺจ อายสฺมา โสตาปโนฺนฯ พหุสฺสุตานํ จตุหเตฺถ โอวรเก ปทีเป ชลมาเน มญฺจปีฐํ วิย นามรูปปริเจฺฉโท ปากโฏ โหติ, อยญฺจ อายสฺมา พหุสฺสุตานํ อโคฺคฯ อิติ **พาหุสจฺจภาเวน**ปิสฺส คมฺภีโรปิ ปจฺจยากาโร อุตฺตานโก วิย อุปฏฺฐาสิฯ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท จตูหิ คมฺภีรตาหิ คมฺภีโรฯ สา ปนสฺส คมฺภีรตา วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถาริตาวฯ สา สพฺพาปิ เถรสฺส อุตฺตานกา วิย อุปฏฺฐาสิฯ เตน ภควา อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อุสฺสาเทโนฺต **มา เหว**นฺติอาทิมาหฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – อานนฺท, ตฺวํ มหาปโญฺญ วิสทญาโณ, เตน เต คมฺภีโรปิ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อุตฺตานโก วิย ขายติฯ ตสฺมา ‘‘มยฺหเมว นุ โข เอส อุตฺตานโก วิย หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, อุทาหุ อเญฺญสมฺปี’’ติ มา เอวํ อวจฯ

ยํ ปน วุตฺตํ ‘‘อปสาเทนฺโต’’ติ, ตตฺถายมธิปฺปาโย – อานนฺท, ‘‘อถ จ ปน เม อุตฺตานกุตฺตานโก วิย ขายตี’’ติ มา เหวํ อวจฯ ยทิ หิ เต เอส อุตฺตานกุตฺตานโก วิย ขายติ, กสฺมา ตฺวํ อตฺตโน ธมฺมตาย โสตาปนฺโน นาโหสิ, มยา ทินฺนนเย ฐตฺวา โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิวิชฺฌิ? อานนฺท , อิทํ นิพฺพานเมว คมฺภีรํ, ปจฺจยากาโร ปน อุตฺตานโก ชาโต, อถ กสฺมา โอฬาริกํ กามราคสํโยชนํ ปฏิฆสํโยชนํ โอฬาริกํ กามราคานุสยํ ปฏิฆานุสยนฺติ อิเม จตฺตาโร กิเลเส สมุคฺฆาเตตฺวา สกทาคามิผลํ น สจฺฉิกโรสิ, เตเยว อณุสหคเต จตฺตาโร กิเลเส สมุคฺฆาเตตฺวา อนาคามิผลํ น สจฺฉิกโรสิ, รูปราคาทีนิ ปญฺจ สํโยชนานิ, มานานุสยํ ภวราคานุสยํ อวิชฺชานุสยนฺติ อิเม อฏฺฐ กิเลเส สมุคฺฆาเตตฺวา อรหตฺตํ น สจฺฉิกโรสิ? กสฺมา วา สตสหสฺสกปฺปาธิกํ เอกํ อสงฺเขฺยยฺยํ ปูริตปารมิโน สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา วิย สาวกปารมีญาณํ น ปฏิวิชฺฌสิ, สตสหสฺสกปฺปาธิกานิ เทฺว อสงฺเขฺยยฺยานิ ปูริตปารมิโน ปเจฺจกพุทฺธา วิย จ ปเจฺจกโพธิญาณํ น ปฏิวิชฺฌสิ? ยทิ วา เต สพฺพถาว เอส อุตฺตานโก หุตฺวา อุปฏฺฐาสิฯ อถ กสฺมา สตสหสฺสกปฺปาธิกานิ จตฺตาริ อฏฺฐ โสฬส วา อสงฺเขฺยยฺยานิ ปูริตปารมิโน พุทฺธา วิย สพฺพญฺญุตญฺญาณํ น สจฺฉิกโรสิ? กึ อนตฺถิโกสิ เอเตหิ วิเสสาธิคเมหิ? ปสฺส ยาว จ เต อปรทฺธํ, ตฺวํ นาม สาวกปเทสญาเณ ฐิโต อติคมฺภีรํ ปจฺจยาการํ ‘‘อุตฺตานโก วิย เม อุปฏฺฐาตี’’ติ วทสิฯ ตสฺส เต อิทํ วจนํ พุทฺธานํ กถาย ปจฺจนีกํ โหติฯ ตาทิเสน นาม ภิกฺขุนา พุทฺธานํ กถาย ปจฺจนีกํ กเถตพฺพนฺติ น ยุตฺตเมตํฯ นนุ มยฺหํ, อานนฺท, อิมํ ปจฺจยาการํ ปฏิวิชฺฌิตุํ วายมนฺตเสฺสว กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสงฺเขฺยยฺยานิ อติกฺกนฺตานิฯ ปจฺจยาการปฏิวิชฺฌนตฺถาย จ ปน เม อทินฺนทานํ นาม นตฺถิ, อปูริตปารมี นาม นตฺถิฯ ‘‘อชฺช ปจฺจยาการํ ปฏิวิชฺฌิสฺสามี’’ติ ปน เม นิรุสฺสาหํ วิย มารพลํ วิธมนฺตสฺส อยํ มหาปถวี ทฺวงฺคุลมตฺตมฺปิ นากมฺปิ, ตถา ปฐมยาเม ปุเพฺพนิวาสํ, มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุํ สมฺปาเทนฺตสฺสฯ ปจฺฉิมยาเม ปน เม พลวปจฺจูสสมเย, ‘‘อวิชฺชา สงฺขารานํ นวหิ อากาเรหิ ปจฺจโย โหตี’’ติ ทิฏฺฐมตฺตเยว ทสสหสฺสิโลกธาตุ อยทณฺฑเกน อาโกฏิตกํสถาโล วิย วิรวสตํ วิรวสหสฺสํ มุญฺจมานา วาตาหเต ปทุมินิปเณฺณ อุทกพินฺทุ วิย ปกมฺปิตฺถฯ เอวํ คมฺภีโร จายํ, อานนฺท, ปฏิจฺจสมุปฺปาโท คมฺภีราวภาโส จ, เอตสฺส, อานนฺท, ธมฺมสฺส อนนุโพธา…เป…. นาติวตฺตตีติฯ

เอตสฺส ธมฺมสฺสาติ เอตสฺส ปจฺจยธมฺมสฺสฯ **อนนุโพธา**ติ ญาตปริญฺญาวเสน อนนุพุชฺฌนาฯ **อปฺปฏิเวธา**ติ ตีรณปฺปหานปริญฺญาวเสน อปฺปฏิวิชฺฌนาฯ **ตนฺตากุลกชาตา**ติ ตนฺตํ วิย อากุลชาตาฯ ยถา นาม ทุนฺนิกฺขิตฺตํ มูสิกจฺฉินฺนํ เปสการานํ ตนฺตํ ตหึ ตหึ อากุลํ โหติ, ‘‘อิทํ อคฺคํ, อิทํ มูล’’นฺติ อเคฺคน วา อคฺคํ, มูเลน วา มูลํ สมาเนตุํ ทุกฺกรํ โหติฯ เอวเมว สตฺตา อิมสฺมึ ปจฺจยากาเร ขลิตา อากุลา พฺยากุลา โหนฺติ , น สโกฺกนฺติ ปจฺจยาการํ อุชุํ กาตุํฯ ตตฺถ ตนฺตํ ปจฺจตฺตปุริสกาเร ฐตฺวา สกฺกาปิ ภเวยฺย อุชุํ กาตุํ, ฐเปตฺวา ปน เทฺว โพธิสเตฺต อโญฺญ สโตฺต อตฺตโน ธมฺมตาย ปจฺจยาการํ อุชุํ กาตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิฯ ยถา ปน อากุลํ ตนฺตํ กญฺชิยํ ทตฺวา โกเจฺฉน ปหฏํ ตตฺถ ตตฺถ คุฬกชาตํ โหติ คณฺฐิพทฺธํ, เอวมิเม สตฺตา ปจฺจเยสุ ปกฺขลิตฺวา ปจฺจเย อุชุํ กาตุํ อสโกฺกนฺตา ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตวเสน คุฬกชาตา โหนฺติ คณฺฐิพทฺธาฯ เย หิ เกจิ ทิฏฺฐิโย สนฺนิสฺสิตา, สเพฺพ เต ปจฺจยํ อุชุํ กาตุํ อสโกฺกนฺตาเยวฯ

กุลาคณฺฐิกชาตาติ กุลาคณฺฐิกํ วุจฺจติ เปสการกญฺชิยสุตฺตํฯ กุลา นาม สกุณิกา, ตสฺสา กุลาวโกติปิ เอเกฯ ยถา หิ ตทุภยมฺปิ อากุลํ อเคฺคน วา อคฺคํ, มูเลน วา มูลํ สมาเนตุํ ทุกฺกรนฺติ ปุริมนยเยนว โยเชตพฺพํฯ

มุญฺชปพฺพชภูตาติ มุญฺชติณํ วิย ปพฺพชติณํ วิย จ ภูตา ตาทิสา ชาตาฯ ยถา หิ ตานิ ติณานิ โกเฏฺฏตฺวา กตรชฺชุ ชิณฺณกาเล กตฺถจิ ปติตํ คเหตฺวา เตสํ ติณานํ ‘‘อิทํ อคฺคํ, อิทํ

มูล’’นฺติ อเคฺคน วา อคฺคํ, มูเลน วา มูลํ สมาเนตุํ ทุกฺกรํ, ตมฺปิ ปจฺจตฺตปุริสกาเร ฐตฺวา สกฺกา ภเวยฺย อุชุํ กาตุํ, ฐเปตฺวา ปน เทฺว โพธิสเตฺต อโญฺญ สโตฺต อตฺตโน ธมฺมตาย ปจฺจยาการํ อุชุํ กาตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิ, เอวมยํ ปชา ปจฺจยํ อุชุํ กาตุํ อสโกฺกนฺตี ทิฏฺฐิคตวเสน คณฺฐิกชาตา หุตฺวา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ สํสารํ นาติวตฺตติฯ

ตตฺถ **อปาโย**ติ นิรยติรจฺฉานโยนิเปตฺติวิสยอสุรกายาฯ สเพฺพปิ หิ เต วฑฺฒิสงฺขาตสฺส อยสฺส อภาวโต ‘‘อปาโย’’ติ วุจฺจติ, ตถา ทุกฺขสฺส คติภาวโต **ทุคฺคติ,** สุขสมุสฺสยโต วินิปติตตฺตา **วินิปาโต**ฯ อิตโร ปน –

> ‘‘ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนาน จ;
> อโพฺภจฺฉินฺนํ วตฺตมานา, **สํสาโร**ติ ปวุจฺจติ’’ฯ

ตํ สพฺพมฺปิ นาติวตฺตติ นาติกฺกมติ, อถ โข จุติโต ปฏิสนฺธึ, ปฏิสนฺธิโต จุตินฺติ เอวํ ปุนปฺปุนํ จุติปฏิสนฺธิโย คณฺหมานา ตีสุ ภเวสุ จตูสุ โยนีสุ ปญฺจสุ คตีสุ สตฺตสุ วิญฺญาณฏฺฐิตีสุ นวสุ สตฺตาวาเสสุ มหาสมุเทฺท วาตกฺขิตฺตา นาวา วิย ยเนฺต ยุตฺตโคโณ วิย จ ปริพฺภมติเยวฯ อิติ สพฺพเมตํ ภควา อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อปสาเทโนฺต อาหฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยเมวาติฯ ทสมํฯ

ทุกฺขวโคฺค ฉโฎฺฐฯ

๗. มหาวโคฺค

๑. อสฺสุตวาสุตฺตวณฺณนา

๖๑. มหาวคฺคสฺส ปฐเม **อสฺสุตวา**ติ ขนฺธธาตุอายตนปจฺจยาการสติปฏฺฐานาทีสุ อุคฺคหปริปุจฺฉาวินิจฺฉยรหิโตฯ **ปุถุชฺชโน**ติ ปุถูนํ นานปฺปการานํ กิเลสาทีนํ ชนนาทิการเณหิ ปุถุชฺชโนฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ปุถุ กิเลเส ชเนนฺตีติ ปุถุชฺชนา’’ติ สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ อปิจ ปุถูนํ คณนปถมตีตานํ อริยธมฺมปรมฺมุขานํ นีจธมฺมสมาจารานํ ชนานํ อโนฺตคธตฺตาปิ ปุถุชฺชโน, ปุถุ วา อยํ วิสุํเยว สงฺขํ คโต, วิสํสโฎฺฐ สีลสุตาทิคุณยุเตฺตหิ อริเยหิ ชโนติ ปุถุชฺชโนฯ เอวเมเตหิ ‘‘อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน’’ติ ทฺวีหิปิ ปเทหิ เย เต –

> ‘‘ทุเว ปุถุชฺชนา วุตฺตา, พุเทฺธนาทิจฺจพนฺธุนา;
> อโนฺธ ปุถุชฺชโน เอโก, กลฺยาเณโก ปุถุชฺชโน’’ติฯ (มหานิ. ๙๔); –

เทฺว ปุถุชฺชนา วุตฺตา, เตสุ อนฺธปุถุชฺชโน คหิโตฯ **อิมสฺมิ**นฺติ ปจฺจุปฺปนฺนปจฺจกฺขกายํ ทเสฺสติฯ **จาตุมหาภูติกสฺมิ**นฺติ จตุมหาภูตกาเย จตุมหาภูเตหิ นิพฺพเตฺต จตุมหาภูตมเยติ อโตฺถฯ **นิพฺพิเนฺทยฺยา**ติ อุกฺกเณฺฐยฺยฯ **วิรเชฺชยฺยา**ติ น รเชฺชยฺยฯ **วิมุเจฺจยฺยา**ติ มุจฺจิตุกาโม ภเวยฺยฯ **อาจโย**ติ วุฑฺฒิฯ **อปจโย**ติ ปริหานิฯ **อาทาน**นฺติ นิพฺพตฺติฯ **นิเกฺขปน**นฺติ เภโทฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา อิเม จตฺตาโร วุฑฺฒิหานินิพฺพตฺติเภทา ปญฺญายนฺติ, ตสฺมา ตํการณาติ อโตฺถฯ อิติ ภควา จาตุมหาภูติเก กาเย รูปํ ปริคฺคเหตุํ อยุตฺตรูปํ กตฺวา อรูปํ ปริคฺคเหตุํ ยุตฺตรูปํ กโรติฯ กสฺมา? เตสญฺหิ ภิกฺขูนํ รูปสฺมึ คาโห พลวา อธิมโตฺต, เตน เตสํ รูเป คาหสฺส ปริคฺคเหตพฺพรูปตํ ทเสฺสตฺวา นิกฺกฑฺฒโนฺต อรูเป ปติฏฺฐาปนตฺถํ เอวมาหฯ

จิตฺตนฺติอาทิ สพฺพํ มนายตนเสฺสว นามํฯ ตณฺหิ จิตฺตวตฺถุตาย จิตฺตโคจรตาย สมฺปยุตฺตธมฺมจิตฺตตาย จ **จิตฺตํ,** มนนเฏฺฐน **มโน,** วิชานนเฏฺฐน **วิญฺญาณ**นฺติ วุจฺจติฯ **นาล**นฺติ น สมโตฺถฯ **อโชฺฌสิต**นฺติ ตณฺหาย คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา คหิตํฯ **มมายิต**นฺติ ตณฺหามมเตฺตน มม อิทนฺติ คหิตํฯ **ปรามฏฺฐ**นฺติ ทิฏฺฐิยา ปรามสิตฺวา คหิตํฯ **เอตํ มมา**ติ ตณฺหาคาโห, เตน อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตํ คหิตํ โหติฯ **เอโสหมสฺมี**ติ มานคาโห, เตน นว มานา คหิตา โหนฺติฯ **เอโส เม อตฺตา**ติ ทิฏฺฐิคาโห, เตน ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย คหิตา โหนฺติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เอวํ ทีฆรตฺตํ คหิตํ, ตสฺมา นิพฺพินฺทิตุํ น สมโตฺถฯ

วรํ, ภิกฺขเวติ อิทํ กสฺมา อาห? ปฐมณฺหิ เตน รูปํ ปริคฺคเหตุํ อยุตฺตรูปํ กตํ, อรูปํ ยุตฺตรูปํ, อถ ''เตสํ ภิกฺขูนํ รูปโต คาโห นิกฺขมิตฺวา อรูปํ คโต''ติ ญตฺวา ตํ นิกฺกฑฺฒิตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **อตฺตโต อุปคเจฺฉยฺยา**ติ อตฺตาติ คเณฺหยฺยฯ **ภิโยฺยปี**ติ วสฺสสตโต อุทฺธมฺปิฯ กสฺมา ปน ภควา เอวมาห? กึ อติเรกวสฺสสตํ ติฏฺฐมานํ รูปํ นาม อตฺถิ? นนุ ปฐมวเย ปวตฺตํ รูปํ มชฺฌิมวยํ น ปาปุณาติ, มชฺฌิมวเย ปวตฺตํ ปจฺฉิมวยํ, ปุเรภเตฺต ปวตฺตํ ปจฺฉาภตฺตํ, ปจฺฉาภเตฺต ปวตฺตํ ปฐมยามํ, ปฐมยาเม ปวตฺตํ มชฺฌิมยามํ, มชฺฌิมยาเม ปวตฺตํ ปจฺฉิมยามํ น ปาปุณาติ? ตถา คมเน ปวตฺตํ ฐานํ, ฐาเน ปวตฺตํ นิสชฺชํ, นิสชฺชาย ปวตฺตํ สยนํ น ปาปุณาติฯ เอกอิริยาปเถปิ ปาทสฺส อุทฺธรเณ ปวตฺตํ อติหรณํ, อติหรเณ ปวตฺตํ วีติหรณํ, วีติหรเณ ปวตฺตํ โวสฺสชฺชนํ, โวสฺสชฺชเน ปวตฺตํ สนฺนิเกฺขปนํ, สนฺนิเกฺขปเน ปวตฺตํ สนฺนิรุชฺฌนํ น ปาปุณาติ, ตตฺถ ตเตฺถว โอธิ โอธิ ปพฺพํ ปพฺพํ หุตฺวา ตตฺตกปาเล ปกฺขิตฺตติลา วิย ปฏปฏายนฺตา สงฺขารา ภิชฺชนฺตีติ? สจฺจเมตํฯ ยถา ปน ปทีปสฺส ชลโต ชาตา ตํ ตํ วฏฺฏิปฺปเทสํ อนติกฺกมิตฺวา ตตฺถ ตเตฺถว ภิชฺชติ, อถ จ ปน ปเวณิสมฺพนฺธวเสน สพฺพรตฺตึ ชลิโต ปทีโปติ วุจฺจติ, เอวมิธาปิ ปเวณิวเสน อยมฺปิ กาโย เอวํ จิรฏฺฐิติโก วิย กตฺวา ทสฺสิโตฯ

รตฺติยา จ ทิวสสฺส จาติ รตฺติมฺหิ จ ทิวเส จฯ ภุมฺมเตฺถ เหตํ สามิวจนํฯ **อญฺญเทว อุปฺปชฺชติ, อญฺญํ นิรุชฺฌตี**ติ ยํ รตฺตึ อุปฺปชฺชติ จ นิรุชฺฌติ จ, ตโต อญฺญเทว ทิวา อุปฺปชฺชติ จ นิรุชฺฌติ จาติ อโตฺถฯ อญฺญํ อุปฺปชฺชติ, อนุปฺปนฺนเมว อญฺญํ นิรุชฺฌตีติ เอวํ ปน อโตฺถ น คเหตโพฺพฯ ''รตฺติยา จ ทิวสสฺส จา''ติ อิทํ ปุริมปเวณิโต ปริตฺตกํ ปเวณึ คเหตฺวา ปเวณิวเสเนว วุตฺตํ, เอกรตฺตึ ปน เอกทิวสํ วา เอกเมว จิตฺตํ ฐาตุํ สมตฺถํ นาม นตฺถิฯ เอกสฺมิณฺหิ อจฺฉราก ฺขเณ อเนกานิ จิตฺตโกฏิสตสหสฺสานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ มิลินฺทปเญฺห –

> ''วาหสตํ โข, มหาราช , วีหีนํ, อฑฺฒจูฬญฺจ วาหา, วีหิสตฺตมฺพณานิ, เทฺว จ ตุมฺพา, เอกจฺฉราก ฺขเณ ปวตฺตสฺส จิตฺตสฺส เอตฺตกา วีหี ลกฺขํ ฐปียมานา ปริกฺขยํ ปริยาทานํ คเจฺฉยฺยุ''นฺติฯ

ปวเนติ มหาวเนฯ **ตํ มุญฺจิตฺวา อญฺญํ คณฺหาติ, ตํ มุญฺจิตฺวา อญฺญํ คณฺหาตี**ติ อิมินา น โส คณฺหิตพฺพสาขํ อลภิตฺวา ภูมึ โอตรติฯ อถ โข ตสฺมึ มหาวเน วิจรโนฺต ตํ ตํ สาขํ คณฺหโนฺตเยว จรตีติ อยมโตฺถ ทสฺสิโตฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – อรญฺญมหาวนํ วิย หิ อารมฺมณวนํ เวทิตพฺพํฯ ตสฺมึ วเน วิจรณมกฺกโฏ วิย อารมฺมณวเน อุปฺปชฺชนกจิตฺตํฯ สาขาคหณํ วิย อารมฺมเณ ลุพฺภนํฯ ยถา โส อรเญฺญ วิจรโนฺต มกฺกโฏ ตํ ตํ สาขํ ปหาย ตํ ตํ สาขํ คณฺหาติ, เอวมิทํ อารมฺมณวเน วิจรนฺตํ จิตฺตมฺปิ กทาจิ รูปารมฺมณํ คเหตฺวา อุปฺปชฺชติ, กทาจิ สทฺทาทีสุ อญฺญตรํ, กทาจิ อตีตํ, กทาจิ อนาคตํ วา ปจฺจุปฺปนฺนํ วา, ตถา กทาจิ อชฺฌตฺตํ, กทาจิ พาหิรํฯ ยถา จ โส อรเญฺญ วิจรโนฺต มกฺกโฏ สาขํ อลภิตฺวา โอรุยฺห ภูมิยํ นิสิโนฺนติ น วตฺตโพฺพ,

เอกํ ปน ปณฺณสาขํ คเหตฺวาว นิสีทติ, เอวเมว อารมฺมณวเน วิจรนฺตํ จิตฺตมฺปิ เอกํ โอฬฺพฺภา รมฺมณํ อลภิตฺวา อุปฺปนฺนนฺติ น วตฺตพฺพํ, เอกชาติยํ ปน อารมฺมณํ คเหตฺวาว อุปฺปชฺชตีติ เวทิตพฺพํฯ เอตฺตาวตา จ ปน ภควตา รูปโต นีหริตฺวา อรูเป คาโห ปติฏฺฐาปิโต, อรูปโต นีหริตฺวา รูเปฯ

อิทานิ ตํ อุภยโต นิกฺกฑฺฒิตุกาโม **ตตฺร, ภิกฺขเว, สุตวา อริยสาวโก**ติ เทสนํ อารภิฯ อยํ ปนโตฺถ อาสีวิสทฏฺฐูปมาย ทีเปตโพฺพ – เอโก กิร ปุริโส อาสีวิเสน ทโฏฺฐ, อถสฺส วิสํ หริสฺสามีติ เฉโก ภิสโกฺก อาคนฺตฺวา วมนํ กาเรตฺวา เหฏฺฐา ครุโฬ, อุปริ นาโคติ มนฺตํ ปริวเตฺตตฺวา วิสํ อุปริ อาโรเปสิฯ โส ยาว อกฺขิปฺปเทสา อารุฬฺหภาวํ ญตฺวา ‘‘อิโต ปรํ อภิรุหิตุํ น ทสฺสามิ, ทฏฺฐฏฺฐาเนเยว ฐเปสฺสามี’’ติ อุปริ ครุโฬ, เหฏฺฐา นาโคติ มนฺตํ ปริวเตฺตตฺวา กเณฺณ ธุเมตฺวา ทณฺฑเกน ปหริตฺวา วิสํ โอตาเรตฺวา ทฏฺฐฏฺฐาเนเยว ฐเปสิฯ ตตฺรสฺส ฐิตภาวํ ญตฺวา อคทเลเปน วิสํ นิมฺมเถตฺวา นฺหาเปตฺวา ‘‘สุขี โหหี’’ติ วตฺวา เยนกามํ ปกฺกามิฯ

ตตฺถ อาสีวิเสน ทฏฺฐสฺส กาเย วิสปติฏฺฐานํ วิย อิเมสํ ภิกฺขูนํ รูเป อธิมตฺตคาหกาโล, เฉโก ภิสโกฺก วิย ตถาคโต, มนฺตํ ปริวเตฺตตฺวา อุปริ วิสสฺส อาโรปิตกาโล วิย ตถาคเตน เตสํ ภิกฺขูนํ รูปโต คาหํ นีหริตฺวา อรูเป ปติฏฺฐาปิตกาโล, ยาว อกฺขิปฺปเทสา อารุฬฺหวิสสฺส อุปริ อภิรุหิตุํ อทตฺวา ปุน มนฺตพเลน โอตาเรตฺวา ทฏฺฐฏฺฐาเนเยว ฐปนํ วิย สตฺถารา เตสํ ภิกฺขูนํ อรูปโต คาหํ นีหริตฺวา รูเป ปติฏฺฐาปิตกาโลฯ ทฏฺฐฏฺฐาเน ฐิตสฺส วิสสฺส อคทเลเปน นิมฺมถนํ วิย อุภยโต คาหํ นีหรณตฺถาย อิมิสฺสา เทสนาย อารทฺธกาโล เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **นิพฺพินฺทํ วิรชฺชตี**ติ อิมินา มโคฺค กถิโต, **วิราคา วิมุจฺจตี**ติ ผลํ, **วิมุตฺตสฺมิ**นฺติอาทินา ปจฺจเวกฺขณาฯ ปฐมํฯ

๒. ทุติยอสฺสุตวาสุตฺตวณฺณนา

๖๒. ทุติเย **สุขเวทนิย**นฺติ สุขเวทนาย ปจฺจยํฯ **ผสฺส**นฺติ จกฺขุสมฺผสฺสาทิํฯ นนุ จ จกฺขุสมฺผโสฺส สุขเวทนาย ปจฺจโย น โหตีติ? สหชาตปจฺจเยน น โหติ, อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปน ชวนเวทนาย โหติ , ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ โสตสมฺผสฺสาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ตชฺช**นฺติ ตชฺชาติกํ ตสฺสารุปฺปํ, ตสฺส ผสฺสสฺส อนุรูปนฺติ อโตฺถฯ **ทุกฺขเวทนิย**นฺติอาทิ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **สงฺฆฏฺฏนสโมธานา**ติ สงฺฆฏฺฏเนน เจว สโมธาเนน จ, สงฺฆฏฺฏนสมฺปิณฺฑเนนาติ อโตฺถฯ **อุสฺมา**ติ อุณฺหากาโรฯ **เตโช อภินิพฺพตฺตตี**ติ อคฺคิจุโณฺณ นิกฺขมตีติ น คเหตพฺพํ, อุสฺมาการเสฺสว ปน เอตํ เววจนํฯ ตตฺถ **ทฺวินฺนํ กฏฺฐาน**นฺติ ทฺวินฺนํ อรณีนํฯ ตตฺถ อโธอรณี วิย วตฺถุ, อุตฺตรารณี วิย อารมฺมณํ, สงฺฆฏฺฏนํ วิย ผโสฺส, อุสฺมาธาตุ วิย เวทนาฯ ทุติยํฯ

๓. ปุตฺตมํสูปมสุตฺตวณฺณนา

๖๓. ตติเย **จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, อาหารา**ติอาทิ วุตฺตนยเมวฯ ยสฺมา ปนสฺส อฏฺฐุปฺปตฺติโก นิเกฺขโป, ตสฺมา ตํ ทเสฺสตฺวาเวตฺถ อนุปุพฺพปทวณฺณนํ กริสฺสามิฯ กตราย ปน อิทํ อฏฺฐุปฺปตฺติยา นิกฺขิตฺตนฺติ? ลาภสกฺการเนฯ ภควโต กิร มหาลาภสกฺกาโร อุปฺปชฺชิ, ยถา ตํ จตฺตาโร อสเงฺขยฺเยฺย ปูริตทานปารมีสญฺจยสฺสฯ สพฺพทิสาสุ หิสฺส ยมกมหาเมโฆ วุฏฺฐหิตฺวา มโหฆํ วิย สพฺพปารมิโย ‘‘เอกสฺมิํ อตฺตภาเว วิปากํ ทสฺสามา’’ติ สมฺปิณฺฑิตา วิย ลาภสกฺการมโหฆํ นิพฺพตฺตยิํสุฯ ตโต ตโต อนฺนปานยานวตฺถมาลาคนฺธวิเลปนาทิหตฺถา ขตฺติยพฺราหฺมณาทโย อาคนฺตฺวา, ‘‘กหํ พุโทฺธ, กหํ ภควา, กหํ เทวเทโว นราสโภ ปุริสสีโห’’ติ? ภควนฺตํ ปริเยสนฺติฯ สกฏสเตหิปิ ปจฺจเย อาหริตฺวา โอกาสํ อลภมานา สมนฺตา คาวุตปฺ

ปมาณมฺปิ สกฏฺธุเรน สกฏฺธุรํ อาหจฺจ ติฏฺฐนฺติ เจว อนุปฺปวตฺตนฺติ จ อนฺธกวินฺทพฺราหฺมณาท โย วิยฯ สพฺพํ ขนฺธเก เตสุ เตสุ สุตฺเตสุ จ อาคตนเยน เวทิตพฺพํฯ

ยถา ภควโต, เอวํ ภิกฺขุสงฺฆสฺสาปิฯ วุตฺตเญฺจตํ –

> ‘‘เตน โข ปน สมเยน ภควา สกฺกโต โหติ ครุกโต มานิโต ปูชิโต อปจิโต ลาภี จีวร-ปิณฺฑปาต-เสนาสน-คิลาน-ปจฺจย-เภสชฺช-ปริกฺขารานํฯ ภิกฺขุสโงฺฆปิ โข สกฺก โต โหติ…เป…. ปริกฺขาราน’’นฺติ (อุทา. ๑๔; สํ. นิ. ๒.๗๐)ฯ
>
> ตถา ‘‘ยาวตา โข, จุนฺท, เอตรหิ สโงฺฆ วา คโณ วา โลเก อุปฺปโนฺน, นาหํ, จุนฺ ท, อญฺญํ เอกสงฺฆมฺปิ สมนุปสฺสามิ เอวํ ลาภคฺคยสคฺคปตฺตํ ยถริวายํ, จุนฺท, ภิกฺขุส โงฺฆ’’ติ (ที. นิ. ๓.๑๗๖)ฯ

สฺวายํ ภควโต จ สงฺฆสฺส จ อุปฺปโนฺน ลาภสกฺกาโร เอกโต หุตฺวา ทฺวินฺนํ มหานทีนํ อุ ทกํ วิย อปฺปเมโยฺย อโหสิฯ อถ สตฺถา รโหคโต จิเนฺตสิ – ‘‘มหาลาภสกฺกาโร อตีตพุทฺธา นมฺปิ เอวรูโป อโหสิ, อนาคตานมฺปิ เอวรูโป ภวิสฺสติ ฯ กึ นุ โข ภิกฺขู อาหารปริคฺคาหเกน สติสมฺปชเญฺญน สมนฺนาคตา มชฺฌตฺตา นิจฺฉนฺทราคา หุตฺวา อาหารํ ปริภุญฺชิตุํ สโกฺกนฺติ, น สโกฺกนฺตี’’ติ?

โส อทฺทส เอกเจฺจ อธุนา ปพฺพชิเต กุลปุเตฺต อปจฺจเวกฺขิตฺวา อาหารํ ปริภุญฺชมาเนฯ ทิสฺวานสฺส เอตทโหสิ – ‘‘มยา กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขยฺยยานิ ปารมิโย ปูเรเนฺ ตน น จีวราทิเหตุ ปูริตา, อุตฺตมผลสฺส ปน อรหตฺตสฺสตฺถาย ปูริตาฯ อิเมปิ ภิกฺขู มม สนฺติเก ปพฺพชนฺตา น จีวราทิเหตุ ปพฺพชิตา, อรหตฺตเสฺสว ปน อตฺถาย ปพฺพชิตาฯ เต อิทานิ อสาร เมว สารํ อนตฺถเมว จ อตฺถํ กโรนฺตี’’ติ เอวมสฺส ธมฺมสํเวโค อุทปาทิฯ ตโต จิเนฺตสิ – ‘‘สเจ ปญฺจมํ ปาราชิกํ ปญฺญเปตุํ สกฺกา อภวิสฺส, อปจฺจเวกฺขิตาหารปริโภโค ปญฺจมํ ปาราชิกํ กตฺ วา ปญฺญเปตโพฺพ ภเวยฺยฯ น ปน สกฺกา เอวํ กาตุํ, ธุวปฏิเสวนฏฺฐานเญฺหตํ สตฺตานํฯ ยถา ปน กถิเต ปญฺจมํ ปาราชิกํ วิย นํ ปสฺสิสฺสนฺติฯ เอวํ ธมฺมาทาสํ สํวรํ มริยาทํ ฐเปสฺสามิ, ยํ อาว ชฺชิตฺวา อาวชฺชิตฺวา อนาคเต ภิกฺขู จตฺตาโร ปจฺจเย ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชิสฺสนฺตี’’ติฯ อิ มาย อฏฺฐุปฺปตฺติยา อิมํ ปุตฺตมํสูปมสุตฺตนฺตํ นิกฺขิปิฯ ตตฺถ **จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, อาหารา**ติ อาทิ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ

จตฺตาโร ปน อาหาเร วิตฺถาเรตฺวา อิทานิ เตสุ อาทีนวํ ทเสฺสตุํ **กถญฺจ, ภิกฺขเว, กพฬี กาโร อาหาโร ทฏฺฐโพฺพ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ชายมฺปติกา**ติ ชายา เจว ปติ จฯ **ปริตฺตํ สมฺ พล**นฺติ ปุฏภตฺตสตฺตุโมทกาทีนํ อญฺญตรํ อปฺปมตฺตกํ ปาเถยฺยํฯ **กนฺตารมคฺค**นฺติ กนฺตารภูตํ มคฺคํ, กนฺตาเร วา มคฺคํฯ **กนฺตาร**นฺติ โจรกนฺตารํ วาฬกนฺตารํ อมนุสฺสกนฺตารํ นิรุทกกนฺตารํ อปฺปภกฺขกนฺตารนฺติ ปญฺจวิธํฯ เตสุ ยตฺถ โจรภยํ อตฺถิ , ตํ โจรกนฺตารํฯ ยตฺถ สีหพฺยคฺฆาทโย วาฬา อตฺถิ, ตํ วาฬกนฺตารํฯ ยตฺถ พลวามุขยกฺขินิอาทีนํ อมนุสฺสานํ วเสน ภยํ อตฺถิ, ตํ อม นุสฺสกนฺตารํฯ ยตฺถ ปาตุํ วา นฺหายิตุํ วา อุทกํ นตฺถิ, ตํ นิรุทกกนฺตารํฯ ยตฺถ ขาทิตพฺพํ วา ภุญฺ ชิตพฺพํ วา อนฺตมโส กนฺทมูลาทิมตฺตมฺปิ นตฺถิ, ตํ อปฺปภกฺขกนฺตารํ นามฯ ยตฺถ ปเนตํ ปญฺจวิ ธมฺปิ ภยํ อตฺถิ, ตํ กนฺตารเมวฯ ตํ ปเนตํ เอกาหทฺวีหตีหาทิวเสน นิตฺถริตพฺพมฺปิ อตฺถิ, น ตํ อิธ อธิเปฺปตํฯ อิธ ปน นิรุทกํ อปฺปภกฺขํ โยชนสติกกนฺตารํ อธิเปฺปตํฯ เอวรูเป กนฺตาเร มคฺคํฯ **ปฏิปเชฺชยฺยุ**นฺติ ฉาตกภเยน เจว โรคภเยน จ ราชภเยน จ อุปทฺทุตา ปฏิปเชฺชยฺยุํ ‘‘เอตํ กนฺ ตารํ นิตฺถริตฺวา ธมฺมิกสฺส รโญฺญ นิรุปทฺทเว รเฏฺฐ สุขํ วสิสฺสามา’’ติ มญฺญมานาฯ

เอกปุตฺตโกติ อุกฺขิปิตฺวา คหิโต อนุกมฺปิตพฺพยุตฺโต อถิรสรีโร เอกปุตฺตโกฯ **วลฺลูรญฺจ โสณฺฑิกญฺจา**ติ ฆนฆนฏฺฐานโต คเหตฺวา วลฺลูรํ, อฏฺฐินิสฺสิตสิรานิสฺสิตฏฺฐานานิ คเหตฺวา สูลมํสญฺจาติ อโตฺถฯ **ปฏิปิเสยฺยุ**นฺติ ปหเรยฺยุํฯ **กหํ เอกปุตฺตกา**ติ อยํ เตสํ ปริเทวนากาโรฯ

อยํ ปเนตฺถ ภูตมตฺถํ กตฺวา อาทิโต ปฏฺฐาย สเงฺขปโต อตฺถวณฺณนา – เทฺว กิร ชายมฺปติกา ปุตฺตํ คเหตฺวา ปริเตฺตน ปาเถยฺเยน โยชนสติกํ กนฺตารมคฺคํ ปฏิปชฺชิํสุฯ เตสํ ปญฺญาสโยชนานิ คนฺตฺวา ปาเถยฺยํ นิฏฺฐาสิ, เต ขุปฺปิปาสาตุรา วิรฬจฺฉายายํ นิสีทิํสุฯ ตโต ปุริโส ภริยํ อาห – ‘‘ภเทฺท อิโต สมนฺตา ปญฺญาสโยชนานิ คาโม วา นิคโม วา นตฺถิฯ ตสฺมา ยํ ตํ ปุริเสน กาตพฺพํ พหุมฺปิ กสิโครกฺขาทิกมฺมํ, น ทานิ สกฺกา ตํ มยา กาตุํ, เอหิ มํ มาเรตฺวา อุปฑฺฒมํสํ ขาทิตฺวา อุปฑฺฒํ ปาเถยฺยํ กตฺวา ปุเตฺตน สทฺธิํ กนฺตารํ นิตฺถราหี’’ติฯ ปุน สาปิ ตํ อาห – ‘‘สามิ มยา ทานิ ยํ ตํ อิตฺถิยา กาตพฺพํ พหุมฺปิ สุตฺตกนฺตนาทิกมฺมํ, ตํ กาตุํ น สกฺกา, เอหิ มํ มาเรตฺวา อุปฑฺฒมํสํ ขาทิตฺวา อุปฑฺฒํ ปาเถยฺยํ กตฺวา ปุเตฺตน สทฺธิํ กนฺตารํ นิตฺถราหี’’ติฯ ปุน โสปิ ตํ อาห – ‘‘ภเทฺท มาตุคามมรเณน ทฺวินฺนํ มรณํ ปญฺญายติ ฯ น หิ มโนฺท กุมาโร มาตรา วินา ชีวิตุํ สโกฺกติฯ ยทิ ปน มยํ ชีวามฯ ปุน ทารกํ ลเภยฺยามฯ หนฺท ทานิ ปุตฺตกํ มาเรตฺวา, มํสํ คเหตฺวา กนฺตารํ นิตฺถรามา’’ติฯ ตโต มาตา ปุตฺตมาห – ‘‘ตาต, ปิตุสนฺติกํ คจฺฉา’’ติ, โส อคมาสิฯ อถสฺส ปิตา, ‘‘มยา ‘ปุตฺตกํ โปเสสฺสามี’ติ กสิโครกฺขาทีหิ อนปฺปกํ ทุกฺขมนุภูตํ, น สโกฺกมิ อหํ ปุตฺตํ มาเรตุํ, ตฺวํเยว ตว ปุตฺตํ มาเรหี’’ติ วตฺวา, ‘‘ตาต มาตุสนฺติกํ คจฺฉา’’ติ อาหฯ โส อคมาสิฯ อถสฺส มาตาปิ, ‘‘มยา ปุตฺตํ ปเตฺถนฺติยา โควตกุกฺกุรวตเทวตายาจนาทีหิปิ ตาว อนปฺปกํ ทุกฺขมนุภูตํ, โก ปน วาโท กุจฺฉินา ปริหรนฺติยา? น สโกฺกมิ อหํ ปุตฺตํ มาเรตุ’’นฺติ วตฺวา ‘‘ตาต, ปิตุสนฺติกเมว คจฺฉา’’ติ อาหฯ เอวํ โส ทฺวินฺนมนฺตรา คจฺฉโนฺตเยว มโตฯ เต ตํ ทิสฺวา ปริเทวิตฺวา วุตฺตนเยน มํสานิ คเหตฺวา ขาทนฺตา ปกฺกมิํสุฯ

เตสํ โส ปุตฺตมํสาหาโร นวหิ การเณหิ ปฏิกูลตฺตา เนว ทวาย โหติ, น มทาย, น มณฺฑนาย, น วิภูสนาย, เกวลํ กนฺตารนิตฺถรณตฺถาเยว โหติฯ กตเมหิ นวหิ การเณหิ ปฏิกูโลติ เจ? สชาติมํสตาย ญาติมํสตาย ปุตฺตมํสตาย ปิยปุตฺตมํสตาย ตรุณมํสตาย อามกมํสตาย อโภคมํสตาย อโลณตาย อธูปิตตายาติฯ เอวญฺหิ เต นวหิ การเณหิ ปฏิกูลํ ตํ ปุตฺตมํสํ ขาทนฺตา น สารตฺตา คิทฺธมานสา หุตฺวา ขาทิํสุ, มชฺฌตฺตภาเวเยว ปน นิจฺฉนฺทราคปริโภเค ฐิตา ขาทิํสุฯ น อฏฺฐินฺหารุจมฺมนิสฺสิตฏฺฐานานิ อปเนตฺวา ถูลถูลํ วรมํสเมว ขาทิํสุ, หตฺถสมฺปตฺตํ มํสเมว ปน ขาทิํสุฯ น ยาวทตฺถํ กณฺฐปฺปมาณํ กตฺวา ขาทิํสุ, โถกํ โถกํ ปน เอกทิวสํ ยาปนมตฺตเมว ขาทิํสุฯ น อญฺญมญฺญํ มจฺฉรายนฺตา ขาทิํสุ, วิคตมเจฺฉรมเลน ปน ปริสุเทฺธเนว เจตสา ขาทิํสุฯ น อญฺญํ กิญฺจิ มิคมํสํ วา โมรมํสาทีนํ วา อญฺญตรํ ขาทามาติ สมฺมูฬฺหา ขาทิํสุ, ปิยปุตฺตมํสภาวํ ปน ชานนฺตาว ขาทิํสุฯ น ‘‘อโห วต มยํ ปุนปิ เอวรูปํ ปุตฺตมํสํ ขาเทยฺยามา’’ติ ปตฺถนํ กตฺวา ขาทิํสุ, ปตฺถนํ ปน วีติวตฺตาว หุตฺวา ขาทิํสุฯ น ‘‘เอตฺตกํ กนฺตาเร ขาทิตฺวา อวสิฏฺฐํ กนฺตารํ อติกฺกมฺม โลณมฺพิลาทีหิ โยเชตฺวา ขาทิสฺสามา’’ติ สนฺนิธิํ อกํสุ, กนฺตารปริโยสาเน ปน ‘‘ปุเร มหาชโน ปสฺสตี’’ติ ภูมิยํ วา นิขณิํสุ, อคฺคินา วา ฌาปยิํสุฯ น ‘‘โกจิ อโญฺญ อเมฺห วิย เอวรูปํ ปุตฺตมํสํ ขาทิตุํ น ลภตี’’ติ มานํ วา ทปฺปํ วา อกํสุ, นิหตมานา ปน นิหตทปฺปา หุตฺวา ขาทิํสุฯ ‘‘กิํ อิมินา อโลเณน อนมฺพิเลน อธูปิเตน ทุคฺคเนฺธนา’’ติ น หีเฬตฺวา ขาทิํสุ, หีฬนํ ปน วีติวตฺตา หุตฺวา ขาทิํสุ ฯ น ‘‘ตุยฺหํ ภาโค มยฺหํ ภาโค ตว ปุโตฺต มม ปุโตฺต’’ติ อญฺญมญฺญํ อติมญฺญิํสุฯ สมคฺคา ปน สโมฺมทมานา หุตฺวา ขาทิํสุฯ อิมํ เนสํ เอวรูปํ นิจฺฉนฺทราคาทิปริโภคํ สมฺปสฺสมาโน สตฺถา ภิกฺขุสงฺฆมฺปิ ตํ การณํ อนุชานาเปโนฺต **ตํ กิํ มญฺญถ,**

ภิกฺขเว, อปิ นุ เต ทวาย วา อาหารํ อาหาเรยฺยุนฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ทวาย วา**ติอาทีนิ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๘) วิตฺถาริตาเนวฯ **กนฺตารสฺสา**ติ นิตฺถิณฺณาวเสสสฺส กนฺตารสฺสฯ

เอวเมว โขติ นวนฺนํ ปาฏิกุลฺยานํ วเสน ปิยปุตฺตมํสสทิโส กตฺวา ทฏฺฐโพฺพติ อโตฺถฯ กตเมสํ นวนฺนํ? คมนปาฏิกุลฺยตาทีนํฯ คมนปาฏิกุลฺยตํ ปจฺจเวกฺขโนฺตปิ กพฬีการาหารํ ปริคฺคณฺหาติ, ปริเยสนปาฏิกุลฺยตํ ปจฺจเวกฺขโนฺตปิ, ปริโภคนิธานอาสยปริปกฺกาปริปกฺกสมฺมกฺขณนิสฺสนฺทปาฏิกุลฺยตํ ปจฺจเวกฺขโนฺตปิ, ตานิ ปเนตานิ คมนปาฏิกุลฺยตาทีนิ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๒๙๔) อาหารปาฏิกุลฺยตานิเทฺทเส วิตฺถาริตาเนวฯ อิติ อิเมสํ นวนฺนํ ปาฏิกุลฺยานํ วเสน ปุตฺตมํสูปมํ กตฺวา อาหาโร ปริภุญฺชิตโพฺพฯ

ยถา เต ชายมฺปติกา ปาฏิกุลฺยํ ปิยปุตฺตมํสํ ขาทนฺตา น สารตฺตา คิทฺธมานสา หุตฺวา ขาทิํสุ, มชฺฌตฺตภาเวเยว นิจฺฉนฺทราคปริโภเค ฐิตา ขาทิํสุ, เอวํ นิจฺฉนฺทราคปริโภคํ กตฺวา ปริภุญฺชิตโพฺพฯ ยถา จ เต น อฏฺฐินฺหารุจมฺมนิสฺสิตํ อปเนตฺวา ถูลถูลํ วรมํสเมว ขาทิํสุ, หตฺถสมฺปตฺตเมว ปน ขาทิํสุ, เอวํ สุกฺขภตฺตมนฺทพฺยญฺชนาทีนิ ปิฏฺฐิหเตฺถน อปฺปฏิกฺขิปิตฺวา วฏฺฏเกน วิย กุกฺกุเฏน วิย จ โอธิํ อทเสฺสตฺวา ตโต ตโต สปฺปิมํสาทิสํสฏฺฐวรโภชนํเยว วิจินิตฺวา อภุญฺชเนฺตน สีเหน วิย สปทานํ ปริภุญฺชิตโพฺพฯ

ยถา จ เต น ยาวทตฺถํ กณฺฐปฺปมาณํ ขาทิํสุ, โถกํ โถกํ ปน เอเกกทิวสํ ยาปนมตฺตเมว ขาทิํสุ, เอวเมว อาหรหตฺถกาทิพฺราหฺมณานํ อญฺญตเรน วิย ยาวทตฺถํ อุทราวเทหกํ อภุญฺชเนฺตน จตุนฺนํ ปญฺจนฺนํ วา อาโลปานํ โอกาสํ ฐเปตฺวาว ธมฺมเสนาปตินา วิย ปริภุญฺชิตโพฺพฯ โส กิร ปญฺจจตฺตาลีส วสฺสานิ ติฏฺฐมาโน ‘‘ปจฺฉาภเตฺต อมฺพิลุคฺคารสมุฏฺฐาปกํ กตฺวา เอกทิวสมฺปิ อาหารํ น อาหาเรสิ’’นฺติ วตฺวา สีหนาทํ นทโนฺต อิมํ คาถมาห –

> ‘‘จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป, อภุตฺวา อุทกํ ปิเว;
> อลํ ผาสุวิหาราย, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโน’’ติฯ (เถรคา. ๙๘๓);

ยถา จ เต น อญฺญมญฺญํ มจฺฉรายนฺตา ขาทิํสุ, วิคตมลมเจฺฉเรน ปน ปริสุเทฺธเนว เจตสา ขาทิํสุ, เอวเมว ปิณฺฑปาตํ ลภิตฺวา อมจฺฉรายิตฺวา ‘‘อิมํ สพฺพํ คณฺหนฺตสฺส สพฺพํ ทสฺสามิ, อุปฑฺฒํ คณฺหนฺตสฺส อุปฑฺฒํ, สเจ คหิตาวเสโส ภวิสฺสติ, อตฺตนา ปริภุญฺชิสฺสามี’’ติ สาธารณียธเมฺม ฐิเตเนว ปริภุญฺชิตโพฺพฯ ยถา จ เต น ‘‘อญฺญํ กิญฺจิ มยํ มิคมํสํ วา โมรมํสาทีนํ วา อญฺญตรํ ขาทามา’’ติ สมฺมูฬฺหา ขาทิํสุ, ปิยปุตฺตมํสภาวํ ปน ชานนฺตาว ขาทิํสุ, เอวเมว ปิณฺฑปาตํ ลภิตฺวา ‘‘อหํ ขาทามิ ภุญฺชามี’’ติ อตฺตูปลทฺธิสโมฺมหํ อนุปฺปาเทตฺวา ‘‘กพฬีการาหาโร น ชานาติ ‘จาตุมหาภูติกกายํ วเฑฺฒมี’ติ, กาโยปิ น ชานาติ ‘กพฬีการาหาโร มํ วเฑฺฒตี’’’ติ, เอวํ สโมฺมหํ ปหาย ปริภุญฺชิตโพฺพฯ สติสมฺปชญฺญวเสนาปิ เจส อสมฺมูเฬฺหเนว หุตฺวา ปริภุญฺชิตโพฺพฯ

ยถา จ เต น ‘‘อโห วต มยํ ปุนปิ เอวรูปํ ปุตฺตมํสํ ขาเทยฺยามา’’ติ ปตฺถนํ กตฺวา ขาทิํสุ, ปตฺถนํ ปน วีติวตฺตาว หุตฺวา ขาทิํสุ, เอวเมว ปณีตโภชนํ ลทฺธา ‘อโห วตาหํ เสฺวปิ ปุนทิวเสปิ เอวรูปํ ลเภยฺยํ’, ลูขํ วา ปน ลทฺธา ‘‘หิโยฺย วิย เม อชฺช ปณีตโภชนํ น ลทฺธ’’นฺติ ปตฺถนํ วา อนุโสจนํ วา อกตฺวา นิตฺตเณฺหน –

> ‘‘อตีตํ นานุโสจามิ, นปฺปชปฺปามินาคตํ;
> ปจฺจุปฺปเนฺนน ยาเปมิ, เตน วโณฺณ ปสีทตี’’ติฯ (ชา. ๒.๒๒.๙๐) –

อิมํ โอวาทํ อนุสฺสรเนฺตน ‘‘ปจฺจุปฺปเนฺนเนว ยาเปสฺสามี’’ติ ปริภุญฺชิตโพฺพฯ

ยถา จ เต น ‘‘เอตฺตกํ กนฺตาเร ขาทิตฺวา อวสิฏฺฐํ กนฺตารํ อติกฺกมฺม โลณมฺพิลาทีหิ โยเชตฺวา ขาทิสฺสามา’’ติ สนฺนิธึ อกํสุ, กนฺตารปริโยสาเน ปน ‘‘ปุเร มหาชโน ปสฺสตี’’ติ ภูมิยํ วา นิขณึสุ, อคฺคินา วา ฌาปยึสุ, เอวเมว –

‘‘อนฺนานมโถ ปานานํ,
ขาทนียานํ อโถปิ วตฺถานํ;
ลทฺธา น สนฺนิธึ กยิรา,
น จ ปริตฺตเส ตานิ อลภมาโน’’ติฯ (สุ. นิ. ๙๓๐); –

อิมํ โอวาทํ อนุสฺสรเนฺตน จตูสุ ปจฺจเยสุ ยํ ยํ ลภติ, ตโต ตโต อตฺตโน ยาปนมตฺตํ คเหตฺวา, เสสํ สพฺรหฺมจารีนํ วิสฺสเชฺชตฺวา สนฺนิธึ ปริวชฺชเนฺตน ปริภุญฺชิตโพฺพฯ ยถา จ เต น ‘‘โกจิ อโญฺญ อเมฺห วิย เอวรูปํ ปุตฺตมํสํ ขาทิตุํ น ลภตี’’ติ มานํ วา ทปฺปํ วา อกํสุ, นิหตมานา ปน นิหตทปฺปา หุตฺวา ขาทึสุ, เอวเมว ปณีตโภชนํ ลภิตฺวา ‘‘อหมสฺมิ ลาภี จีวรปิณฺฑปาตาทีน’’นฺติ น มาโน วา ทโปฺป วา กาตโพฺพฯ ‘‘นายํ ปพฺพชฺชา จีวราทิเหตุ, อรหตฺตเหตุ ปนายํ ปพฺพชฺชา’’ติ ปจฺจเวกฺขิตฺวา นิหตมานทเปฺปเนว ปริภุญฺชิตโพฺพฯ

ยถา จ เต ‘‘กึ อิมินา อโลเณน อนมฺพิเลน อธูปิเตน ทุคฺคเนฺธนา’’ติ หีเฬตฺวา น ขาทึสุ, หีฬนํ ปน วีติวตฺตา หุตฺวา ขาทึสุ, เอวเมว ปิณฺฑปาตํ ลภิตฺวา ‘‘กึ อิมินา อสฺสโคณภตฺตสทิเสน ลูเขน นิรเสน, สุวานโทณิยํ ตํ ปกฺขิปถา’’ติ เอวํ ปิณฺฑปาตํ วา ‘‘โก อิมํ ภุญฺชิสฺสติ, กากสุนขาทีนํ เทหี’’ติ เอวํ ทายกํ วา อหีเฬเนฺตน –

‘‘ส ปตฺตปาณิ วิจรโนฺต, อมูโค มูคสมฺมโต;
อปฺปํ ทานํ น หีเฬยฺย, ทาตารํ นาวชานิยา’’ติฯ (สุ. นิ. ๗๑๘); –

อิมํ โอวาทํ อนุสฺสรเนฺตน ปริภุญฺชิตโพฺพฯ ยถา จ เต น ‘‘ตุยฺหํ ภาโค, มยฺหํ ภาโค, ตว ปุโตฺต มม ปุโตฺต’’ติ อญฺญมญฺญํ อติมญฺญึสุ, สมคฺคา ปน, สโมฺมทมานา หุตฺวา ขาทึสุ, เอวเมวํ ปิณฺฑปาตํ ลภิตฺวา ยถา เอกโจฺจ ‘‘โก ตุมฺหาทิสานํ ทสฺสติ นิกฺการณา อุมฺมาเรสุ ปกฺขลนฺตานํ อาหิณฺฑนฺตานํ วิชาตมาตาปิ โว ทาตพฺพํ น มญฺญติ, มยํ ปน คตคตฏฺฐาเน ปณีตานิ จีวราทีนิ ลภามา’’ติ สีลวเนฺต สพฺรหฺมจารี อติมญฺญติ, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘โส เตน ลาภสกฺการสิโลเกน อภิภูโต ปริยาทิณฺณจิโตฺต อเญฺญ เปสเล ภิกฺขู อติมญฺญติฯ ตญฺหิ ตสฺส, ภิกฺขเว, โมฆปุริสสฺส โหติ ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขายา’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๖๑)ฯ

เอวํ กญฺจิ อนติมญฺญิตฺวา สเพฺพหิ สพฺรหฺมจารีหิ สทฺธึ สมเคฺคน สโมฺมทมาเนน หุตฺวา ปริภุญฺชิตพฺพํฯ

ปริญฺญาเตติ ญาตปริญฺญา ตีรณปริญฺญา ปหานปริญฺญาติ อิมาหิ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริญฺญาเตฯ กถํ? อิธ ภิกฺขุ ‘‘กพฬีการาหาโร นาม อยํ สวตฺถุกวเสน โอชฏฺฐมกรูปํ โหติ, โอชฏฺฐมกรูปํ กตฺถ ปฏิหญฺญติ? ชิวฺหาปสาเท, ชิวฺหาปสาโท กินฺนิสฺสิโต? จตุมหาภูตนิสฺสิโตฯ อิติ โอชฏฺฐมกํ ชิวฺหาปสาโท ตสฺส ปจฺจยานิ มหาภูตานีติ อิเม ธมฺมา รูปกฺขโนฺธ นาม, ตํ ปริคฺคณฺหโต อุปฺปนฺนา ผสฺสปญฺจมกา ธมฺมา จตฺตาโร อรูปกฺขนฺธาฯ อิติ สเพฺพปิเม ปญฺจกฺ

ขนฺธา สงฺขปโต นามรูปมตฺตํ โหตี’’ติ ปชานาติฯ โส เต ธมฺเม สรสลกฺขณโต ววตฺถเปตฺวา เตสํ ปจฺจยํ ปริเยสนฺโต อนุโลมปฏิโลมํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ ปสฺสติฯ เอตฺตาวตาเนน กพฬีการาหารมุเขน สปฺปจฺจยสฺส นามรูปสฺส ยาถาวโต ทิฏฺฐตฺตา กพฬีการาหาโร ญาตปริญฺญาย ปริญฺญาโต โหติฯ โส ตเทว สปฺปจฺจยํ นามรูปํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ ตีณิ ลกฺขณานิ อาโรเปตฺวา สตฺตนฺนํ อนุปสฺสนานํ วเสน สมฺมสติฯ เอตฺตาวตาเนน โส ติลกฺขณปฏิเวธสมฺมสนญาณสงฺขาตาย ตีรณปริญฺญาย ปริญฺญาโต โหติฯ ตสฺมึเยว นามรูเป ฉนฺทราคาวกฑฺฒเนน อนาคามิมคฺเคน ปริชานตา ปหานปริญฺญาย ปริญฺญาโต โหตีติฯ

ปญฺจกามคุณิโกติ ปญฺจกามคุณสมฺภโว ราโค ปริญฺญาโต โหติฯ เอตฺถ ปน ติโสฺส ปริญฺญา เอกปริญฺญา สพฺพปริญฺญา มูลปริญฺญาติฯ กตมา **เอกปริญฺญา**? โย ภิกฺขุ ชิวฺหาทฺวาเร เอกรสตณฺหํ ปริชานาติ, เตน ปญฺจกามคุณิโก ราโค ปริญฺญาโตว โหตีติฯ กสฺมา? ตสฺสาเยว ตตฺถ อุปฺปชฺชนโตฯ สาเยว หิ ตณฺหา จกฺขุทฺวาเร อุปฺปนฺนา รูปราโค นาม โหติ, โสตทฺวาราทีสุ อุปฺปนฺนา สทฺทราคาทโยฯ อิติ ยถา เอกเสฺสว โจรสฺส ปญฺจมคฺเค หนโต เอกสฺมึ มคฺเค คเหตฺวา สีเส ฉินฺเน ปญฺจปิ มคฺคา เขมา โหนฺติ, เอวํ ชิวฺหาทฺวาเร รสตณฺหาย ปริญฺญาตาย ปญฺจกามคุณิโก ราโค ปริญฺญาโต โหตีติ อยํ เอกปริญฺญา นามฯ

กตมา **สพฺพปริญฺญา**? ปเตฺต ปกฺขิตฺตปิณฺฑปาตสฺมิญฺหิ เอกสฺมึเยว ปญฺจกามคุณิกราโค ลพฺภติฯ กถํ? ปริสุทฺธํ ตาวสฺส วณฺณํ โอโลกยโต รูปราโค โหติ, อุเณฺห สปฺปิมฺหิ ตตฺถ อาสิญฺจเนฺต ปฏปฏาติ สโทฺท อุฏฺฐหติ, ตถารูปํ ขาทนียํ วา ขาทนฺตสฺส มุรุมุรูติ สโทฺท อุปฺปชฺชติ, ตํ อสฺสาทยโต สทฺทราโคฯ ชีรกาทิวสคนฺธํ อสฺสาเทนฺตสฺส คนฺธราโค, สาทุรสวเสน รสราโคฯ มุทุโภชนํ ผสฺสวนฺตนฺติ อสฺสาทยโต โผฏฺฐพฺพราโคฯ อิติ อิมสฺมึ อาหาเร สติสมฺปชเญฺญน ปริคฺคเหตฺวา นิจฺฉนฺทราคปริโภเคน ปริภุเตฺต สโพฺพปิ โส ปริญฺญาโต โหตีติ อยํ สพฺพปริญฺญา นามฯ

กตมา **มูลปริญฺญา**? ปญฺจกามคุณิกราคสฺส หิ กพฬีการาหาโร มูลํฯ กสฺมา? ตสฺมึ สติ ตสฺสุปฺปตฺติโต ฯ พฺราหฺมณติสฺสภเย กิร ทฺวาทส วสฺสานิ ชายมฺปติกานํ อุปนิชฺฌานจิตฺตํ นาม นาโหสิฯ กสฺมา? อาหารมนฺทตายฯ ภเย ปน วูปสเนฺต โยชนสติโก ตมฺพปณฺณิทีโป ทารกานํ ชาตมงฺคเลหิ เอกมงฺคโล อโหสิฯ อิติ มูลภูเต อาหาเร ปริญฺญาเต ปญฺจกามคุณิโก ราโค ปริญฺญาโตว โหตีติ อยํ มูลปริญฺญา นามฯ

นตฺถิ ตํ สํโยชนนฺติ เตน ราเคน สทฺธึ ปหาเนกฏฺฐตาย ปหีนตฺตา นตฺถิฯ เอวมยํ เทสนา ยาว อนาคามิมคฺคา กถิตาฯ ‘‘เอตฺตเกน ปน มา โวสานํ อาปชฺชิสฺสู’’ติ เอเตสํเยว รูปาทีนํ วเสน ปญฺจสุ ขเนฺธสุ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ยาว อรหตฺตา กเถตุํ วฏฺฏตีติฯ ปฐมาหาโร (นิฏฺฐิโต)ฯ

ทุติเย **นิจฺจมฺมา**ติ ขุรโต ปฏฺฐาย ยาว สิงฺคมูลา สกลสรีรโต อุทฺทาลิตจมฺมา กึสุกราสิวณฺณาฯ กสฺมา ปน อญฺญํ หตฺถิอสฺสโคณาทิอุปมํ อคเหตฺวา นิจฺจมฺมคาวูปมา คหิตาติ? ติติกฺขิตุํ อสมตฺถภาวทีปนตฺถํฯ มาตุคาโม หิ อุปฺปนฺนํ ทุกฺขเวทนํ ติติกฺขิตุํ อธิวาเสตุํ น สโกฺกติ, เอวเมว ผสฺสาหาโร อพโล ทุพฺพโลติ ทสฺสนตฺถํ สทิสเมว อุปมํ อาหริฯ **กุฏฺฏ**นฺติ สิลากุฏฺฏาทีนํ อญฺญตรํฯ **กุฏฺฏนิสฺสิตา** ปาณา นาม อุณฺณนาภิสรพูมูสิกาทโยฯ **รุกฺขนิสฺสิตา**ติ อุจฺจาลิงฺคปาณกาทโยฯ **อุทกนิสฺสิตา**ติ มจฺฉสุสุมาราทโยฯ **อากาสนิสฺสิตา**ติ ฑํสมกสกากกุลลาทโยฯ **ขาเทยฺยุ**นฺติ ลุญฺจิตฺวา ขาเทยฺยุํฯ สา ตสฺมึ ตสฺมึ ฐาเน ตํ ตํฐานสนฺนิสฺสยมูลิกํ ปาณขาทนภยํ สมฺปสฺสมานา เนว อตฺตโน สกฺการสมฺมานํ, น ปิฏฺฐิปริกมฺมสรีรสมฺพาหน

อุโณฺหทกานิ อิจฺฉติ, เอวเมว ภิกฺขุ ผสฺสาหารมูลกํ กิเลสปาณกขาทนภยํ สมฺปสฺสมาโน เตภูมกผเสฺสน อนตฺถิโก โหติฯ

ผเสฺส, ภิกฺขเว, อาหาเร ปริญฺญาเตติ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริญฺญาเตฯ อิธาปิ ติโสฺส ปริญฺญาฯ ตตฺถ ''ผโสฺส สงฺขารกฺขโนฺธ , ตํสมฺปยุตฺตา เวทนา เวทนากฺขโนฺธ, สญฺญา สญฺญากฺขโนฺธ, จิตฺตํ วิญฺญาณกฺขโนฺธ, เตสํ วตฺถารมฺมณานิ รูปกฺขโนฺธ''ติ เอวํ สปฺปจฺจยสฺส นามรูปสฺส ยาถาวโต ทสฺสนํ ญาตปริญฺญาฯ ตเตฺถว ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา สตฺตนฺนํ อนุปสฺสนานํ วเสน อนิจฺจาทิโต ตุลนํ ตีรณปริญฺญาฯ ตสฺมิํเยว ปน นามรูเป ฉนฺทราคนิกฺกฑฺฒโน อรหตฺตมโคฺค ปหานปริญฺญาฯ **ติโสฺส เวทนา**ติ เอวํ ผสฺสาหาเร ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริญฺญาเต ติโสฺส เวทนา ปริญฺญาตาว โหนฺติ ตมฺมูลกตฺตา ตํสมฺปยุตฺตตฺตา จฯ อิติ ผสฺสาหารวเสน เทสนา ยาว อรหตฺตา กถิตาฯ ทุติยาหาโรฯ

ตติเย **องฺคารกาสู**ติ องฺคารานํ กาสุฯ **กาสู**ติ ราสิปิ วุจฺจติ อาวาโฏปิฯ

> ''องฺคารกาสุํ อปเร ผุณนฺติ,
> นรา รุทนฺตา ปริทฑฺฒคตฺตา;
> ภยญฺหิ มํ วินฺทติ สูต ทิสฺวา,
> ปุจฺฉามิ ตํ มาตลิ เทวสารถี''ติฯ (ชา. ๒.๒๒.๔๖๒); –

เอตฺถ ราสิ ''กาสู''ติ วุโตฺตฯ

> ''กินฺนุ สนฺตรมาโนว, กาสุํ ขนสิ สารถี''ติ? (ชา. ๒.๒๒.๓)ฯ –

เอตฺถ อาวาโฏฯ อิธาปิ อยเมว อธิเปฺปโตฯ **สาธิกโปริสา**ติ อติเรกโปริสา ปญฺจรตนปฺปมาณาฯ **วีตจฺจิกานํ วีตธูมาน**นฺติ เอเตนสฺส มหาปริฬาหตํ ทเสฺสติฯ ชาลาย วา หิ ธูเม วา สติ วาโต สมุฎฺฐาติ, ปริฬาโห มหา น โหติ, ตทภาเว วาตาภาวโต ปริฬาโห มหา โหติฯ **อารกาวสฺสา**ติ ทูเรเยว ภเวยฺยฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – องฺคารกาสุ วิย หิ เตภูมกวฎฺฎํ ทฎฺฐพฺพํฯ ชีวิตุกาโม ปุริโส วิย วฎฺฎนิสฺสิโต พาลปุถุชฺชโนฯ เทฺว พลวโนฺต ปุริสา วิย กุสลากุสลกมฺมํฯ เตสํ ตํ ปุริสํ นานาพาหาสุ คเหตฺวา องฺคารกาสุํ อุปกฑฺฒนกาโล วิย ปุถุชฺชนสฺส กมฺมายูหนกาโลฯ กมฺมญฺหิ อายูหิยมานเมว ปฎิสนฺธิํ อากฑฺฒติ นามฯ องฺคารกาสุนิทานํ ทุกฺขํ วิย กมฺมนิทานํ วฎฺฎทุกฺขํ เวทิตพฺพํฯ

ปริญฺญาเตติ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริญฺญาเตฯ ปริญฺญาโยชนา ปเนตฺถ ผเสฺส วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ **ติโสฺส ตณฺหา**ติ กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหาติ อิมา ปริญฺญาตา โหนฺติฯ กสฺมา? ตณฺหามูลกตฺตา มโนสเญฺจตนายฯ น หิ เหตุมฺหิ อปฺปหีเน ผลํ ปหียติฯ อิติ มโนสเญฺจตนาหารวเสนปิ ยาว อรหตฺตา เทสนา กถิตาฯ ตติยาหาโรฯ

จตุเตฺถ **อาคุจาริน**ฺติ ปาปจาริํ โทสการกํฯ **กถํ โส ปุริโส**ติ โส ปุริโส กถํภูโต, กิํ ยาเปติ, น ยาเปตีติ ปุจฺฉติ? **ตเถว เทว ชีวตี**ติ ยถา ปุเพฺพ, อิทานิปิ ตเถว ชีวติฯ

เอวเมว โขติ อิธาปิ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – ราชา วิย หิ กมฺมํ ทฎฺฐพฺพํ, อาคุจารี ปุริโส วิย วฎฺฎสนฺนิสฺสิโต พาลปุถุชฺชโน, ตีณิ สตฺติสตานิ วิย ปฎิสนฺธิวิญฺญาณํ, อาคุจาริํ ปุริสํ ''ตีหิ

สตฺติสเตหิ หนถา’’ติ รญฺญา อาณตฺตกาโล วิย กมฺมรญฺญา วฏฺฏสนฺนิสฺสิตปุถุชฺชนํ คเหตฺวา ปฏิสนฺธิยํ ปกฺขิปนกาโลฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ตีณิ สตฺติสตานิ วิย ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํ, สตฺตีสุ ปน ทุกฺขํ นตฺถิ, สตฺตีหิ ปหฏวณมูลกํ ทุกฺขํ, เอวเมว ปฏิสนฺธิยมฺปิ ทุกฺขํ นตฺถิ, ทินฺนาย ปน ปฏิสนฺธิยา ปวเตฺต วิปากทุกฺขํ สตฺติปหฏวณมูลกํ ทุกฺขํ วิย โหติฯ

ปริญฺญาเตติ ตีเหว ปริญฺญาหิ ปริญฺญาเตฯ อิธาปิ ปริญฺญาโยชนา ผสฺสาหาเร วุตฺตน เยเนว เวทิตพฺพาฯ **นามรูป**นฺติ วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํฯ วิญฺญาณสฺมิญฺหิ ปริญฺญาเต ตํ ปริญฺญาตเมว โหติ ตมฺมูลกตฺตา สหุปฺปนฺนตฺตา จฯ อิติ วิญฺญาณาหารวเสนปิ ยาว อรหตฺตา เทสนา กถิตาติฯ จตุตฺถาหาโรฯ ตติยํฯ

๔. อตฺถิราคสุตฺตวณฺณนา

๖๔. จตุเตฺถ **ราโค**ติอาทีนิ โลภเสฺสว นามานิฯ โส หิ รญฺชนวเสน ราโค, นนฺทนวเสน นนฺที, ตณฺหายนวเสน ตณฺหาติ วุจฺจติฯ **ปติฏฺฐิตํ ตตฺถ วิญฺญาณํ วิรูฬฺหนฺ**ติ กมฺมํ ชวาเปตฺวา ปฏิสนฺธิอากฑฺฒนสมตฺถตาย ปติฏฺฐิตเญฺจว วิรูฬฺหญฺจฯ **ยตฺถา**ติ เตภูมกวเฏฺฏ ภุมฺมํ, สพฺพตฺถ วา ปุริมปุริมปเท เอตํ ภุมฺมํฯ **อตฺถิ ตตฺถ สงฺขารานํ วุทฺธี**ติ อิทํ อิมสฺมึ วิปากวเฏฺฏ ฐิตสฺส อายติวฏฺฏเหตุเก สงฺขาเร สนฺธาย วุตฺตํฯ **ยตฺถ อตฺถิ อายตึ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺตี**ติ ยสฺมึ ฐาเน อายตึ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ อตฺถิฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – รชกจิตฺตการา วิย หิ สหกมฺมสมฺภารํ กมฺมํ, ผลกภิตฺติทุสฺสปฏา วิย เตภูมกวฏฺฏํฯ ยถา รชกจิตฺตการา ปริสุเทฺธสุ ผลกาทีสุ รูปํ สมุฏฺฐาเปนฺติ, เอวเมว สสมฺภารกกมฺมํ ภเวสุ รูปํ สมุฏฺฐาเปติฯ ตตฺถ ยถา อกุสเลน จิตฺตกาเรน สมุฏฺฐาปิตํ รูปํ วิรูปํ โหติ ทุสฺสณฺฐิตํ อมนาปํ, เอวเมว เอกโจฺจ กมฺมํ กโรนฺโต ญาณวิปฺปยุเตฺตน จิเตฺตน กโรติ, ตํ กมฺมํ รูปํ สมุฏฺฐาเปนฺตํ จกฺขาทีนํ สมฺปตฺตึ อทตฺวา ทุพฺพณฺณํ ทุสฺสณฺฐิตํ มาตาปิตูนมฺปิ อมนาปํ รูปํ สมุฏฺฐาเปติฯ ยถา ปน กุสเลน จิตฺตกาเรน สมุฏฺฐาปิตํ รูปํ สุรูปํ โหติ สุสณฺฐิตํ มนาปํ, เอวเมว เอกโจฺจ กมฺมํ กโรนฺโต ญาณสมฺปยุเตฺตน จิเตฺตน กโรติ, ตํ กมฺมํ รูปํ สมุฏฺฐาเปนฺตํ จกฺขาทีนํ สมฺปตฺตึ ทตฺวา สุวณฺณํ สุสณฺฐิตํ อลงฺกตปฏิยตฺตํ วิย รูปํ สมุฏฺฐาเปติฯ

เอตฺถ จ อาหารํ วิญฺญาเณน สทฺธึ สงฺขิปิตฺวา อาหารนามรูปานํ อนฺตเร เอโก สนฺธิ, วิปากวิธึ นามรูเปน สงฺขิปิตฺวา นามรูปสงฺขารานํ อนฺตเร เอโก สนฺธิ, สงฺขารานญฺจ อายติภวสฺส จ อนฺตเร เอโก สนฺธีติ เวทิตโพฺพฯ

กูฏาคารนฺติ เอกกณฺณิกํ คาหาเปตฺวา กตํ อคารํฯ **กูฏาคารสาลา**ติ เทฺว กณฺณิเก คเหตฺวา กตสาลาฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ ขีณาสวสฺส กมฺมํ สูริยรสฺมิสมํ เวทิตพฺพํฯ สูริยรสฺมิ ปน อตฺถิ, สา เกวลํ ปติฏฺฐาย อภาเวน อปฺปติฏฺฐา นาม ชาตา, ขีณาสวสฺส กมฺมํ นตฺถิตาย เอว อปฺปติฏฺฐํฯ ตสฺส หิ กายาทโย อตฺถิ, เตหิ ปน กตกมฺมํ กุสลากุสลํ นาม น โหติ, กิริยเตฺต ฐตฺวา อวิปากํ โหติฯ เอวมสฺส กมฺมํ นตฺถิตาย เอว อปฺปติฏฺฐํ นาม ชาตนฺติฯ จตุตฺถํฯ

๕. นครสุตฺตวณฺณนา

๖๕. ปญฺจเม **นามรูเป โข สติ วิญฺญาณ**นฺติ เอตฺถ ‘‘สงฺขาเรสุ สติ วิญฺญาณ’’นฺติ จ ‘‘อวิชฺชาย สติ สงฺขารา’’ติ จ วตฺตพฺพํ ภเวยฺย, ตทุภยมฺปิ น วุตฺตํฯ กสฺมา? อวิชฺชาสงฺขารา หิ

ตติโย ภโว, เตหิ สทฺธึ อยํ วิปสฺสนา น ฆฏียติฯ มหาปุริโส หิ ปจฺจุปฺปนฺนปญฺจโวการวเสน อภินิวิโฏฺฐติฯ

นนุ จ อวิชฺชาสงฺขาเรสุ อทิเฏฺฐสุ น สกฺกา พุทฺเธน ภวิตุนฺติฯ สจฺจํ น สกฺกา, อิมินา ปน เต ภวอุปาทานตณฺหาวเสน ทิฏฺฐาวฯ ตสฺมา ยถา นาม โคธํ อนุพนฺธโนฺต ปุริโส ตํ กูปํ ปวิฏฺฐํ ทิสฺวา โอตริตฺวา ปวิฏฺฐฏฺฐานํ ขณิตฺวา โคธํ คเหตฺวา ปกฺกเมยฺย, น ปรภาคํ ขเนยฺย , กสฺมา? กสฺสจิ นตฺถิตายฯ เอวํ มหาปุริโสปิ โคธํ อนุพนฺธโนฺต ปุริโส วิย โพธิปลฺลเงฺก นิสิโนฺน ชรามรณโต ปฏฺฐาย ‘‘อิมสฺส อยํ ปจฺจโย, อิมสฺส อยํ ปจฺจโย’’ติ ปริเยสโนฺต ยาว นามรูปธมฺมานํ ปจฺจยํ ทิสฺวา ตสฺสปิ ปจฺจยํ ปริเยสโนฺต วิญฺญาณเมว อทฺทสฯ ตโต ‘‘เอตฺตโก ปญฺจโวการภววเสน สมฺมสนจาโร’’ติ วิปสฺสนํ ปฏินิวเตฺตสิ, ปรโต ตุจฺฉกูปสฺส อภินฺนฏฺฐานํ วิย อวิชฺชาสงฺขารทฺวยํ อตฺถิ, ตเทตํ เหฏฺฐา วิปสฺสนาย คหิตตฺตา ปาฏิเยกฺกํ สมฺมสนูปคํ น โหตีติ น อคฺคเหสิฯ

ปจฺจุทาวตฺตตีติ ปฏินิวตฺตติฯ กตมํ ปเนตฺถ วิญฺญาณํ ปจฺจุทาวตฺตตีติ? ปฏิสนฺธิวิญฺญาณมฺปิ วิปสฺสนาวิญฺญาณมฺปิฯ ตตฺถ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํ ปจฺจยโต ปฏินิวตฺตติ, วิปสฺสนาวิญฺญาณํ อารมฺมณโตฯ อุภยมฺปิ นามรูปํ นาติกฺกมติ, นามรูปโต ปรํ น คจฺฉติฯ **เอตฺตาวตา ชาเยถ วา**ติอาทีสุ วิญฺญาเณ นามรูปสฺส ปจฺจเย โหเนฺต, นามรูเป วิญฺญาณสฺส ปจฺจเย โหเนฺต, ทฺวีสุปิ อญฺญมญฺญปจฺจเยสุ โหเนฺตสุ เอตฺตเกน ชาเยถ วา อุปฺปเชฺชถ วาฯ อิโต หิ ปรํ กิมญฺญํ ชาเยถ วา อุปฺปเชฺชถ วา, นนุ เอตเทว ชายติ จ อุปฺปชฺชติ จาติ?

เอวํ สทฺธึ อปราปรจุติปฏิสนฺธีหิ ปญฺจ ปทานิ ทเสฺสตฺวา ปุน ตํ เอตฺตาวตาติ วุตฺตมตฺถํ นิยฺยาเตโนฺต **ยทิทํ นามรูปปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป**นฺติ วตฺวา ตโต ปรํ อนุโลมปจฺจยาการวเสน วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปมูลกํ อายติชรามรณํ ทเสฺสตุํ **นามรูปปจฺจยา สฬายตน**นฺติอาทิมาหฯ

อญฺชสนฺติ มคฺคเสฺสว เววจนํฯ **อุทฺธาปวนฺต**นฺติ อาปโต อุคฺคตตฺตา อุทฺธาปนฺติ ลทฺธโวหาเรน ปาการวตฺถุนา สมนฺนาคตํฯ **รมณีย**นฺติ สมนฺตา จตุนฺนํ ทฺวารานํ อพฺภนฺตเร จ นานาภณฺฑานํ สมฺปตฺติยา รมณียํฯ **มาเปหี**ติ มหาชนํ เปเสตฺวา วาสํ กาเรหิฯ **มาเปยฺยา**ติ วาสํ กาเรยฺยฯ กาเรโนฺต จ ปฐมํ อฏฺฐารส มนุสฺสโกฏิโย เปเสตฺวา ‘‘สมฺปุณฺณ’’นฺติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘น ตาว สมฺปุณฺณ’’นฺติ วุเตฺต อปรานิ ปญฺจกุลานิ เปเสยฺยฯ ปุน ปุจฺฉิตฺวา ‘‘น ตาว สมฺปุณฺณ’’นฺติ วุเตฺต อปรานิ ปญฺจปญฺญาสกุลานิ เปเสยฺยฯ ปุน ปุจฺฉิตฺวา ‘‘น ตาว สมฺปุณฺณ’’นฺติ วุเตฺต อปรานิ ตึส กุลานิ เปเสยฺยฯ ปุน ปุจฺฉิตฺวา ‘‘น ตาว สมฺปุณฺณ’’นฺติ วุเตฺต อปรํ กุลสหสฺสํ เปเสยฺยฯ ปุน ปุจฺฉิตฺวา ‘‘น ตาว สมฺปุณฺณ’’นฺติ วุเตฺต อปรานิ เอกาทสนหุตานิ กุลานิ เปเสยฺยฯ ปุน ปุจฺฉิตฺวา ‘‘น ตาว สมฺปุณฺณ’’นฺติ วุเตฺต อปรานิ จตุราสีติกุลสหสฺสานิ เปเสยฺยฯ ปุน ‘‘สมฺปุณฺณ’’นฺติ ปุจฺฉิเต, ‘‘มหาราช, กึ วเทสิ? มหนฺตํ นครํ อสมฺพาธํ, อิมินา นเยน กุลานิ เปเสตฺวา น สกฺกา ปูเรตุํ, เภรึ ปน จราเปตฺวา ‘อมฺหากํ นครํ อิมาย จ อิมาย จ สมฺปตฺติยา สมฺปนฺนํ, เย ตตฺถ วสิตุกามา, ยถาสุขํ คจฺฉนฺตุ, อิมญฺจิมญฺจ ปริหารํ ลภิสฺสนฺตี’ติ นครสฺส เจว วณฺณํ โลกสฺส จ ปริหารลาภํ โฆสาเปถา’’ติ วเทยฺยฯ โส เอวํ กเรยฺยฯ ตโต มนุสฺสา นครคุณเญฺจว ปริหารลาภญฺจ สุตฺวา สพฺพทิสาหิ สโมสริตฺวา นครํ ปูเรยฺยุํฯ ตํ อปเรน สมเยน อิทฺธเญฺจว อสฺส ผีตญฺจฯ ตํ สนฺธาย **ตทสฺส นครํ อปเรน สมเยน อิทฺธเญฺจว ผีตญฺจา**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **อิทฺธ**นฺติ สมิทฺธํ สุภิกฺขํฯ **ผีต**นฺติ สพฺพสมฺปตฺตีหิ ปุปฺผิตํฯ **พาหุชญฺญ**นฺติ พหูหิ ญาตพฺพํ, พหุชนานํ หิตํ วาฯ ‘‘พหุชน’’นฺติปิ ปาโฐฯ **อากิณฺณมนุสฺส**นฺติ มนุเสฺสหิ อากิณฺณํ

นิรนฺตรํ ผุฏฺฐํ ฯ **วุฑฺฒิเวปุลฺลปฺปตฺต**นฺติ วุฑฺฒิปฺปตฺตเญฺจว เวปุลฺลปฺปตฺตญฺจ, เสฏฺฐภาวเญฺจว วิปุลภาวญฺจ ปตฺตํ, ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ อคฺคนครํ ชาตนฺติ อโตฺถ ฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – อรญฺญปวเน จรมานปุริโส วิย หิ ทีปงฺกร ปาทมูลโต ปฏฺฐาย ปารมิโย ปูรยมาโน มหาปุริโส ทฏฺฐโพฺพ, ตสฺส ปุริสสฺส ปุพฺพเกหิ มนุเสฺสหิ อนุยาตมคฺคทสฺสนํ วิย มหาสตฺตสฺส อนุปุเพฺพน โพธิปลฺลงฺก นิสินฺนสฺส ปุพฺพภาเค อฏฺฐงฺคิกสฺส วิปสฺสนามคฺคสฺส ทสฺสนํ, ปุริสสฺส ตํ เอกปทิกมคฺคํ อนุคจฺฉโต อปรภาเค มหามคฺคทสฺสนํ วิย มหาสตฺตสฺส อุปริวิปสฺสนาย จิณฺณเนฺต โลกุตฺตรมคฺคทสฺสนํ, ปุริสสฺส เตเนว มเคฺคน คจฺฉโต ปุรโต นครทสฺสนํ วิย ตถาคตสฺส นิพฺพานนครทสฺสนํ, พหินครํ ปเนตฺถ อเญฺญน ทิฏฺฐํ, อเญฺญน มนุสฺสวาสํ กตํ, นิพฺพานนครํ สตฺถา สยเมว ปสฺสิ, สยํ วาสมกาสิ ฯ ตสฺส ปุริสสฺส จตุนฺนํ ทฺวารานํ ทิฏฺฐกาโล วิย ตถาคตสฺส จตุนฺนํ มคฺคานํ ทิฏฺฐกาโล, ตสฺส จตูหิ ทฺวาเรหิ นครํ ปวิฏฺฐกาโล วิย ตถาคตสฺส จตูหิ มเคฺคหิ นิพฺพานํ ปวิฏฺฐกาโล, ตสฺส นครพฺภนฺตเร ภณฺฑาวตฺถานกาโล วิย ตถาคตสฺส ปจฺจเวกฺขณญาเณน ปโรปณฺณาสกุสลธมฺมวฺวตฺถานกาโล ฯ นครสฺส อคารกรณตฺถํ กุลปริเยสนกาโล วิย สตฺถุ ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐาย เวเนยฺยสเตฺต โวโลกนกาโล, เตน ปุริเสน ยาจิตสฺส รโญฺญ เอกํ มหากุฏุมฺพิกํ ทิฏฺฐกาโล วิย มหาพฺรหฺมุนา ยาจิตสฺส ภควโต อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถรํ ทิฏฺฐกาโล, รโญฺญ มหากุฏุมฺพิกํ ปโกฺกสาเปตฺวา ''นครวาสํ กโรหี''ติ ปหิตกาโล วิย ภควโต เอกสฺมิํ ปจฺฉาภเตฺต อฏฺฐารสโยชนมคฺคํ คนฺตฺวา อาสาฬฺหิปุณฺณมทิวเส พาราณสิยํ อิสิปตนํ ปวิสิตฺวา เถรํ กายสกฺขิํ กตฺวา ธมฺมํ เทสิตกาโล, มหากุฏุมฺพิเกน อฏฺฐารส ปุริสโกฏิโย คเหตฺวา นครํ อชฺฌาวุฏฺฐกาโล วิย ตถาคเตน ธมฺมจเกฺก ปวตฺติเต เถรสฺส อฏฺฐารสหิ พฺรหฺมโกฏีหิ สทฺธิํ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐิตกาโล, เอวํ นิพฺพานนครํ ปฐมํ อาวาสิตํ, ตโต สมฺปุณฺณํ นครนฺติ ปุจฺฉิตฺวา น ตาวาติ วุเตฺต ปญฺจ กุลานิ อาทิํ กตฺวา ยาว จตุราสีติกุลสหสฺสเปสนํ วิย ตถาคตสฺส ปญฺจมทิวสโต ปฏฺฐาย อนตฺตลกฺขณสุตฺตาทีนิ เทเสตฺวา ปญฺจวคฺคิเย อาทิํ กตฺวา ยสปมุขา ปญฺจปณฺณาส กุลปุตฺตา, ติํส ภทฺทวคฺคิยา, สหสฺสปุราณชฏิลา, พิมฺพิสารปมุขานิ เอกาทสปุริสนหุตานิ, ติโรกุฏฺฏานุโมทเน จตุราสีติสหสฺสานีติ เอตฺตกสฺส ชนสฺส อริยมคฺคํ โอตาเรตฺวา นิพฺพานนครํ เปสิตกาโล, อถ เตน นเยน นคเร อปูริยมาเน เภริํ จราเปตฺวา นครสฺส วณฺณโฆสนํ กุลานํ ปริหารลาภโฆสนํ วิย จ มาสสฺส อฏฺฐ ทิวเส ตตฺถ ตตฺถ นิสีทิตฺวา ธมฺมกถิกานํ นิพฺพานวณฺณสฺส เจว นิพฺพานปฺปตฺตานํ ชาติกนฺตาราทินิตฺถรณานิสํสสฺส จ โฆสนํ, ตโต สพฺพทิสาหิ อาคนฺตฺวา มนุสฺสานํ นครสโมสรณํ วิย ตตฺถ ตตฺถ ธมฺมกถํ สุตฺวา ตโต ตโต นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชฺชํ อาทิํ กตฺวา อนุโลมปฏิปทํ ปฏิปนฺนานํ อปริมาณานํ กุลปุตฺตานํ นิพฺพานสโมสรณํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

ปุราณํ มคฺคนฺติ อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ฯ อยญฺหิ อริยมโคฺค ปวารณสุเตฺต (สํ. นิ. ๑.๒๑๕) อวตฺตมานกเฏฺฐน ''อนุปฺปนฺนมโคฺค''ติ วุโตฺต, อิมสฺมิํ สุเตฺต อวฬญฺชนเฏฺฐน ''ปุราณมโคฺค''ติ ฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ สิกฺขตฺตยสงฺคหํ สกลสาสนํ ฯ **อิทฺธ**นฺติ ฌานสฺสาเทน สมิทฺธํ สุภิกฺขํ ฯ **ผีต**นฺติ อภิญฺญาภรเณหิ ปุปฺผิตํ ฯ **วิตฺถาริก**นฺติ วิตฺถิณฺณํ ฯ **พาหุชญฺญ**นฺติ พหุชนวิเญฺญยฺยํ ฯ **ยาว เทวมนุเสฺสหิ สุปฺปกาสิต**นฺติ ยาว ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ เทวมนุเสฺสหิ ปริเจฺฉโท อตฺถิ, เอตสฺมิํ อนฺตเร สุปฺปกาสิตํ สุเทสิตํ ตถาคเตนาติ ฯ ปญฺจมํ ฯ

๖. สมฺมสสุตฺตวณฺณนา

๖๖. ฉฏฺเฐ **อามเนฺตสี**ติ กสฺมา อามเนฺตสิ? ยสฺมาสฺส สุขุมา ติลกฺขณาหตา ธมฺมเทสนา อุปฏฺฐาสิฯ ตสฺมิํ กิร ชนปเท มนุสฺสา สเหตุกา ปญฺญวนฺโตฯ สินิทฺธานิ กิเรตฺถ โภชนานิ, ตา นิเสวโต ชนสฺส ปญฺญา วฑฺฒติ, เต คมฺภีรํ ติลกฺขณาหตํ ธมฺมกถํ ปฏิวิชฺฌิตุํ สมตฺถา โหนฺติฯ เตเนว ภควา ทีฆมชฺฌิเมสุ มหาสติปฏฺฐานานิ (ที. นิ. ๒.๓๗๒ อาทโย) มหานิทานํ (ที. นิ. ๒.๙๕ อาทโย), อาเนญฺชสปฺปายํ (ม. นิ. ๓.๖๖ อาทโย), สํยุตฺตเก จูฬนิทานาทิสุตฺตนฺติ เอวมาทีนิ อญฺญานิ คมฺภีรานิ สุตฺตานิ ตเตฺถว กเถสิฯ **สมฺมสถ โน**ติ สมฺมสถ นุฯ **อนฺตรํ สมฺมสนฺ**ติ อพฺภนฺตรํ ปจฺจยสมฺมสนํฯ **น โส ภิกฺขุ ภควโต จิตฺตํ อาราเธสี**ติ ปจฺจยาการวเสน พฺยาการาเปตุกามสฺส ภควโต ตถา อพฺยากริตฺวา ทฺวตฺติํสาการวเสน พฺยากโรนฺโต อชฺฌาสยํ คเหตุํ นาสกฺขิฯ

เอตทโวจาติ เทสนา ยถานุสนฺธิํ น คตา, เทสนาย ยถานุสนฺธิคมนตฺถํ เอตทโวจฯ **เต นหานนฺท, สุณาถา**ติ อิทํ เตปิฏเก พุทฺธวจเน อสมฺภินฺนปทํฯ อญฺญตฺถ หิ เอวํ วุตฺตํ นาม นตฺถิฯ **อุปธินิทาน**นฺติ ขนฺธุปธินิทานํฯ ขนฺธปญฺจกเญฺหตฺถ อุปธีติ อธิเปฺปตํฯ **อุปฺปชฺชตี**ติ ชายติฯ **นิวิสตี**ติ ปุนปฺปุนํ ปวตฺติวเสน ปติฏฺฐหติฯ

ยํ โข โลเก ปิยรูปํ สาตรูปนฺติ ยํ โลกสฺมิํ ปิยสภาวเญฺจว มธุรสภาวญฺจฯ **จกฺขุํ โลเก**ติ อาทีสุ โลกสฺมิญฺหิ จกฺขาทีสุ มมเตฺตน อภินิวิฏฺฐา สตฺตา สมฺปตฺติยํ ปติฏฺฐิตา อตฺตโน จกฺขุํ อาทาสาทีสุ นิมิตฺตคฺคหณานุสาเรน วิปฺปสนฺนปญฺจปสาทํ สุวณฺณวิมาเน อุคฺฆาฏิตมณิสีหปญฺชรํ วิย มญฺญนฺติ, โสตํ รชตปนาฬิกํ วิย ปามงฺคสุตฺตํ วิย จ มญฺญนฺติ, ตุงฺคนาสาติ ลทฺธโวหารํ ฆานํ วเฏฺฏตฺวา ฐปิตหริตาลวฏฺฏิํ วิย มญฺญนฺติ, ชิวฺหํ รตฺตกมฺพลปฏลํ วิย มุทุสินิทฺธมธุรรสทํ มญฺญนฺติ, กายํ สาลลฏฺฐิํ วิย สุวณฺณโตรณํ วิย จ มญฺญนฺติ, มนํ อเญฺญสํ มเนน อสทิสํ อุฬารํ มญฺญนฺติฯ

นิจฺจโต อทฺทกฺขุนฺติ นิจฺจนฺติ อทฺทสํสุฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **น ปริมุจฺจิํสุ ทุกฺขสฺมา**ติ สกลสฺมาปิ วฏฺฏทุกฺขา น ปริมุจฺจิํสุฯ **ทกฺขิสฺสนฺตี**ติ ปสฺสิสฺสนฺติฯ **อาปานียกํโส**ติ สรกสฺส นามํฯ ยสฺมา ปเนตฺถ อาปํ ปิวนฺติ, ตสฺมา ‘‘อาปานีโย’’ติ วุจฺจติฯ อาปานีโย จ โส กํโส จาติ อาปานียกํโสฯ สุรามณฺฑสรกเสฺสตํ นามํฯ ‘‘วณฺณสมฺปโนฺน’’ติอาทิวจนโต ปน กํเส ฐิตปานเมว เอวํ วุตฺตํฯ **ฆมฺมาภิตโตฺต**ติ ฆเมฺมน อภิตโตฺตฯ **ฆมฺมปเรโต**ติ ฆเมฺมน ผุโฏฺฐ, อนุคโตติ อโตฺถฯ **ปิวโต หิ โข ตํ ฉาเทสฺสตี**ติ ปิวนฺตสฺส ตํ ปานียํ วณฺณาทิสมฺปตฺติยา รุจฺจิสฺสติ, สกลสรีรํ วา ผริตฺวา ตุฏฺฐิํ อุปฺปาทยมานํ ฐสฺสติฯ **อปฺปฏิสงฺขา**ติ อปจฺจเวกฺขิตฺวาฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – อาปานียกํโส วิย หิ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ อารมฺมณํ ทฏฺฐพฺพํ, ฆมฺมาภิตตฺตปุริโส วิย วฏฺฏนิสฺสิโต ปุถุชฺชโน, อาปานียกํเสน นิมนฺตนปุริโส วิย โลเก ปิยรูเปน สาตรูเปน อารมฺมเณน นิมนฺตกชโน, อาปานียกํเส สมฺปตฺติญฺจ อาทีนวญฺจ อาโรเจโนฺต อาปานกมนุโสฺส วิย อาจริยุปชฺฌายาทิโก กลฺยาณมิโตฺตฯ ยเถว หิ ตสฺส ปุริสสฺส อปโลกิตมนุโสฺส อาปานียกํเส คุณญฺจ อาทีนวญฺจ อาโรเจติ, เอวเมว อาจริโย วา อุปชฺฌาโย วา ภิกฺขุโน ปญฺจสุ กามคุเณสุ อสฺสาทญฺจ นิสฺสรณญฺจ กเถติฯ

ตตฺถ ยถา อาปานียกํสมฺหิ คุเณ จ อาทีนเว จ อาโรจิเต โส ปุริโส ปิยวณฺณาทิสมฺปทายเมว สญฺชาตเวโค ‘‘สเจ มรณํ ภวิสฺสติ, ปจฺฉา ชานิสฺสามี’’ติ สหสา อปฺปฏิสงฺขาย ตํ ปิวิตฺวา มรณํ วา มรณมตฺตํ วา ทุกฺขํ นิคจฺฉติ, เอวเมว, ภิกฺขุ, ‘‘ปญฺจสุ กามคุเณสุ ทสฺสนาทิวเสน อุปฺปนฺนโสมนสฺสมตฺตเมว อสฺสาโท, อาทีนโว ปน ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิโก พหุ นานปฺปกาโร, อปฺปสฺสาทา กามา พหุทุกฺขา พหุปายาสา’’ติ เอวํ อาจริยุปชฺฌาเยหิ อานิสํสญฺจ อาที

นวญฺจ กเถตฺวา – ‘‘สมณปฏิปทํ ปฏิปชฺช, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร ภว โภชเน มตฺตญฺญู ชาคริยํ อนุยุตฺโต’’ติ เอวํ โอวทิโตปิ อสฺสาทพทฺธจิตฺตตาย ‘‘สเจ วุตฺตปฺปกาโร อาทีนโว ภวิสฺสติ, ปจฺฉา ชานิสฺสามี’’ติ อาจริยุปชฺฌาเย อปสาเทตฺวา อุทฺเทสปริปุจฺฉาทีนิ เจว วตฺตปฏิปตฺติญฺจ ปหาย โลกามิสกถํ กเถนฺโต กาเม ปริภุญฺชิตุกามตาย สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย หีนายาวตฺตติฯ ตโต ทุจฺจริตานิ ปูเรนฺโต สนฺธิเจฺฉทนาทิกาเล ‘‘โจโร อย’’นฺติ คเหตฺวา รโญฺญ ทสฺสิโต อิเธว หตฺถปาทาทิเฉทนํ ปตฺวา สมฺปราเย จตูสุ อปาเยสุ มหาทุกฺขํ อนุโภติฯ

ปานีเยน วา วิเนตุนฺติ สีเตน วารินา หริตุํฯ **ทธิมณฺฑเกนา**ติ ทธิมณฺฑนมเตฺตนฯ **ภฎฺฐโลณิกายา**ติ สโลเณน สตฺตุปานีเยนฯ **โลณโสวีรเกนา**ติ สพฺพธญฺญผลกฬีราทีนิ ปกฺขิปิตฺวา โลณโสวีรกํ นาม กโรนฺติ, เตนฯ

โอปมฺมสํสนฺทนํ ปเนตฺถ – ฆมฺมาภิตตฺตปุริโส วิย วฎฺฎสนฺนิสฺสิตกาเล โยคาวจโร ทฎฺฐพฺโพ, ตสฺส ปุริสสฺส ปฏิสงฺขา อาปานียกํสํ ปหาย ปานียาทีหิ ปิปาสสฺส วิโนทนํ วิย ภิกฺขุโน อาจริยุปชฺฌายานํ โอวาเท ฐตฺวา ฉทฺวาราทีนิ ปริคฺคเหตฺวา อนุกฺกเมน วิปสฺสนํ วเฑฺฒนฺตสฺส อรหตฺตผลาธิคโม, ปานียาทีนิ จตฺตาริ ปานานิ วิย หิ จตฺตาโร มคฺคา, เตสุ อญฺญตรํ ปิวิตฺวา สุราปิปาสิตํ วิโนเทตฺวา สุขิโน เยน กามํ คมนํ วิย ขีณาสวสฺส จตุมคฺคปานํ ปิวิตฺวา ตณฺหํ วิโนเทตฺวา อคตปุพฺพํ นิพฺพานทิสํ คมนกาโล เวทิตโพฺพฯ ฉฎฺฐํฯ

๗. นฬกลาปีสุตฺตวณฺณนา

๖๗. สตฺตเม **กินฺนุ โข, อาวุโส**ติ กสฺมา ปุจฺฉติ? ‘‘เอวํ ปุโฎฺฐ กถํ นุ โข พฺยากเรยฺยา’’ติฯ เถรสฺส อชฺฌาสยชานนตฺถํฯ อปิจ อตีเต เทฺว อคฺคสาวกา อิมํ ปญฺหํ วินิจฺฉยิํสูติ อนาคเต ภิกฺขู ชานิสฺสนฺตีติปิ ปุจฺฉติฯ **อิทาเนว โข มยนฺ**ติ อิทํ เถโร ยสฺส นามรูปสฺส วิญฺญาณํ ปจฺจโยติ วุตฺตํ, ตเทว นามรูปํ วิญฺญาณสฺส ปจฺจโยติ วุตฺตตฺตา อาห ฯ **นฬกลาปิโย**ติ อิธ ปน อยกลาปาทิวเสน อุปมํ อนาหริตฺวา วิญฺญาณนามรูปานํ อพลทุพฺพลภาวทสฺสนตฺถํ อยํ อุปมา อาภตาฯ

นิโรโธ โหตีติ เอตฺตเก ฐาเน ปจฺจยุปฺปนฺนปญฺจโวการภววเสน เทสนา กถิตาฯ **ฉตฺติํสาย วตฺถูหี**ติ เหฎฺฐา วิสฺสชฺชิเตสุ ทฺวาทสสุ ปเทสุ เอเกกสฺมิํ ติณฺณํ ติณฺณํ วเสน ฉตฺติํสาย การเณหิฯ เอตฺถ จ ปฐโม ธมฺมกถิกคุโณ, ทุติยา ปฏิปตฺติ, ตติยํ ปฏิปตฺติผลํฯ ตตฺถ ปฐมนเยน เทสนาสมฺปตฺติ กถิตา, ทุติเยน เสกฺขภูมิ, ตติเยน อเสกฺขภูมีติฯ สตฺตมํฯ

๘. โกสมฺพิสุตฺตวณฺณนา

๖๘. อฎฺฐเม **อญฺญเตฺรวา**ติ เอกโจฺจ หิ ปรสฺส สทฺทหิตฺวา ยํ เอส ภณติ, ตํ ภูตนฺติ คณฺหาติฯ อปรสฺส นิสีทิตฺวา จินฺเตนฺตสฺส ยํ การณํ รุจฺจติ, โส ‘‘อตฺถิ เอต’’นฺติ รุจิยา คณฺหาติฯ เอโก ‘‘จิรกาลโต ปฎฺฐาย เอวํ อนุสฺสโว อตฺถิ, ภูตเมต’’นฺติ อนุสฺสเวน คณฺหาติฯ อญฺญสฺส วิตกฺกยโต เอกํ การณํ อุปฎฺฐาติ, โส ‘‘อเตฺถต’’นฺติ อาการปริวิตกฺเกน คณฺหาติฯ อปรสฺส จินฺตยโต เอกา ทิฎฺฐิ อุปฺปชฺชติ, ยายสฺส ตํ การณํ นิชฺฌายนฺตสฺส ขมติ, โส ‘‘อเตฺถต’’นฺติ ทิฎฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติยา คณฺหาติฯ เถโร ปน ปญฺจปิ เอตานิ การณานิ ปฏิกฺขิปิตฺวา ปจฺจกฺขญาเณน ปฏิวิทฺธภาวํ ปุจฺฉนฺโต **อญฺญเตฺรว, อาวุโส มุสิล, สทฺธายา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อญฺญเตฺรวา**ติ สทฺธาทีนิ การณานิ ฐเปตฺวา, วินา เอเตหิ การเณหีติ อโตฺถฯ **ภวนิโรโธ นิพฺพาน**นฺติ ปญฺจกฺขนฺธนิโรโธ นิพฺพานํฯ

ตุณฺหี อโหสีติ เถโร ขีณาสโว, อหํ ปน ขีณาสโวติ วา น วาติ วา อวตฺวา ตุณฺหีเยว อโหสิฯ **อายสฺมา นารโท อายสฺมนฺตํ ปวิฏฺฐํ เอตทโวจา**ติ กสฺมา อโวจ? โส กิร จินฺเตสิ – ‘‘ภวนิโรโธ นิพฺพานํ นามาติ เสเขหิปิ ชานิตพฺพํ ปโญฺห เอส, อยํ ปน เถโร อิมํ เถรํ อเสขภูมิยา กาเรติ, อิมํ ฐานํ ชานาเปสฺสามี’’ติ เอตํ อโวจฯ

สมฺมปฺปญฺญาย สุทิฏฺฐนฺติ สห วิปสฺสนาย มคฺคปญฺญาย สุฏฺฐุ ทิฏฺฐํฯ **น จมฺหิ อรหนฺ**ติ อนาคามิมเคฺค ฐิตตฺตา อรหํ น โหมีติ ทีเปติฯ ยํ ปนสฺส อิทานิ ‘‘ภวนิโรโธ นิพฺพาน’’นฺติ ญาณํ, ตํ เอกูนวีสติยา ปจฺจเวกฺขณญาเณหิ วิมุตฺตํ ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ **อุทปาโน**ติ วีสติํสหตฺถคมฺภีโร ปานียกูโปฯ **อุทกวารโก**ติ อุทกอุสฺสิญฺจนวารโกฯ **อุทกนฺติ หิ โข ญาณํ อสฺสา**ติ ตีเร ฐิตสฺส โอโลกยโต เอวํ ญาณํ ภเวยฺยฯ **น จ กาเยน ผุสิตฺวา**ติ อุทกํ ปน นีหริตฺวา กาเยน ผุสิตฺวา วิหริตุํ น สกฺกุเณยฺยฯ อุทปาเน อุทกทสฺสนํ วิย หิ อนาคามิโน นิพฺพานทสฺสนํ, ฆมฺมาภิตตฺตปุริโส วิย อนาคามี, อุทกวารโก วิย อรหตฺตมโคฺค, ยถา ฆมฺมาภิตตฺตปุริโส อุทปาเน อุทกํ ปสฺสติฯ เอวํ อนาคามี ปจฺจเวกฺขณญาเณน ‘‘อุปริ อรหตฺตผลสมโย นาม อตฺถี’’ติ ชานาติฯ ยถา ปน โส ปุริโส อุทกวารกสฺส นตฺถิตาย อุทกํ นีหริตฺวา กาเยน ผุสิตุํ น ลภติ, เอวํ อนาคามี อรหตฺตมคฺคสฺส นตฺถิตาย นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา อรหตฺตผลสมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา นิสีทิตุํ น ลภติฯ อฏฺฐมํฯ

๙. อุปยนฺติสุตฺตวณฺณนา

๖๙. นวเม **อุปยโนฺต**ติ อุทกวฑฺฒนสมเย อุปริ คจฺฉโนฺตฯ **มหานทิโย**ติ คงฺคายมุนาทิกา มหาสริตาโยฯ **อุปยาเปตี**ติ อุปริ ยาเปติ, วเฑฺฒติ ปูเรตีติ อโตฺถฯ **อวิชฺชา อุปยนฺตี**ติ อวิชฺชา อุปริ คจฺฉนฺตี สงฺขารานํ ปจฺจโย ภวิตุํ สกฺกุณนฺตีฯ **สงฺขาเร อุปยาเปตี**ติ สงฺขาเร อุปริ ยาเปติ วเฑฺฒติฯ เอวํ สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อปยโนฺต**ติ อปคจฺฉโนฺต โอสรโนฺตฯ **อวิชฺชา อปยนฺตี**ติ อวิชฺชา อปคจฺฉมานา โอสรมานา อุปริ สงฺขารานํ ปจฺจโย ภวิตุํ น สกฺกุณนฺตีติ อโตฺถฯ **สงฺขาเร อปยาเปตี**ติ สงฺขาเร อปคจฺฉาเปติฯ เอส นโย สพฺพปเทสุฯ นวมํฯ

๑๐. สุสิมสุตฺตวณฺณนา

๗๐. ทสเม **ครุกโต**ติ สเพฺพหิ เทวมนุเสฺสหิ ปาสาณจฺฉตฺตํ วิย จิเตฺตน ครุกโตฯ **มานิโต**ติ มเนน ปิยายิโตฯ **ปูชิโต**ติ จตุปจฺจยปูชาย ปูชิโตฯ **อปจิโต**ติ นีจวุตฺติกรเณน อปจิโตฯ สตฺถารญฺหิ ทิสฺวา มนุสฺสา หตฺถิกฺขนฺธาทีหิ โอตรนฺติ มคฺคํ เทนฺติ, อํสกูฏโต สาฏกํ อปเนนฺติ, อาสนโต วุฏฺฐหนฺติ วนฺทนฺติฯ เอวํ โส เตหิ อปจิโต นาม โหติฯ **สุสิโม**ติ เอวํนามโก เวทเงฺคสุ กุสโล ปณฺฑิตปริพฺพาชโกฯ **เอหิ ตฺวน**ฺติ เตสํ กิร เอตทโหสิ – ‘‘สมโณ โคตโม น ชาติโคตฺตาทีนิ อาคมฺม ลาภคฺคปฺปโตฺต ชาโต, กวิเสโฏฺฐ ปเนส อุตฺตมกวิตาย สาวกานํ คนฺถํ พนฺธิตฺวา เทติ, ตํ เต อุคฺคณฺหิตฺวา อุปฏฺฐากานํ อุปนิสินฺนกถมฺปิ อนุโมทนมฺปิ สรภญฺญมฺปีติ เอวมาทีนิ กเถนฺติ, เต เตสํ ปสนฺนา ลาภํ อุปสํหรนฺติฯ สเจ มยํ ยํ สมโณ โคตโม ชานาติ, ตโต โถกํ ชาเนยฺยาม, อตฺตโน สมยํ ตตฺถ ปกฺขิปิตฺวา มยมฺปิ อุปฏฺฐากานํ กเถยฺยาม, ตโต เอเตหิ ลาภิตรา ภเวยฺยามฯ โก นุ โข สมณสฺส โคตมสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ขิปฺปเมว อุคฺคณฺหิตุํ สกฺขิสฺสตี’’ติฯ เต เอวํ จินฺเตตฺวา ‘‘สุสิโม ปฏิพโล’’ติ ทิสฺวา ตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอวมาหํสุฯ

เยนายสฺมา อานโนฺท เตนุปสงฺกมีติ กสฺมา อุปสงฺกมิ? เอวํ กิรสฺส อโหสิ, ‘‘กสฺส นุ โข สนฺติกํ คนฺตฺวา อหํ อิมํ ธมฺมํ ขิปฺปํ ลทฺธุํ สกฺขิสฺสามี’’ติ? ตโต จินฺเตสิ – ‘‘สมโณ โคตโม

ครุ เตชุสฺสโท นิยมมนุยุโตฺต, น สกฺกา อกาเล อุปสงฺกมิตุํ, อเญฺญปิ พหู ขตฺติยาทโย สมณํ โคตมํ อุปสงฺกมนฺติ, ตสฺมิมฺปิ สมเย น สกฺกา อุปสงฺกมิตุํฯ สาวเกสุปิสฺส สาริปุโตฺต มหาปโญฺญ วิปสฺสนาลกฺขณมฺหิ เอตทเคฺค ฐปิโต, มหาโมคฺคลฺลาโน สมาธิลกฺขณสฺมิํ เอตทเคฺค ฐปิโต, มหากสฺสโป ธุตงฺคธเรสุ อนุรุโทฺธ ทิพฺพจกฺขุเกสุ, ปุโณฺณ มนฺตาณิปุโตฺต ธมฺมกถิเกสุ, อุปาลิเตฺถโร วินยธเรสุ เอตทเคฺค ฐปิโต, อยํ ปน อานโนฺท พหุสฺสุโต ติปิฏกธโร, สตฺถาปิสฺส ตตฺถ ตตฺถ กถิตํ ธมฺมํ อาหริตฺวา กเถติ, ปญฺจสุ ฐาเนสุ เอตทเคฺค ฐปิโต, อฏฺฐนฺนํ วรานํ ลาภี, จตูหิ อจฺฉริยพฺภุตธเมฺมหิ สมนฺนาคโต, ตสฺส สมีปํ คโต ขิปฺปํ ธมฺมํ ลทฺธุํ สกฺขิสฺสามี''ติฯ ตสฺมา เยนายสฺมา อานโนฺท เตนุปสงฺกมิฯ

เยน ภควา เตนุปสงฺกมีติ กสฺมา สยํ อปพฺพาเชตฺวา อุปสงฺกมิ? เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ''อยํ ติตฺถิยสมเย ปาฏิเยโกฺก 'อหํ สตฺถา'ติ ปฏิชานโนฺต จรติ, ปพฺพชิตฺวา สาสนสฺส อลาภายปิ ปริสเกฺกยฺยฯ น โข ปนสฺสาหํ อชฺฌาสยํ อาชานามิ, สตฺถา ชานิสฺสตี''ติฯ ตสฺมา ตํ อาทาย เยน ภควา เตนุปสงฺกมิฯ **เตนหานนฺท, สุสิมํ ปพฺพาเชถา**ติ สตฺถา กิร จิเนฺตสิ – ''อยํ ปริพฺพาชโก ติตฺถิยสมเย 'อหํ ปาฏิเยโกฺก สตฺถา'ติ ปฏิชานมาโน จรติ, 'อิธ มคฺคพฺรหฺมจริยํ จริตุํ อิจฺฉามี'ติ กิร วทติฯ กิํ นุ โข มยิ ปสโนฺน, อุทาหุ มยฺหํ สาวเกสุ, อุทาหุ มยฺหํ วา มม สาวกานํ วา ธมฺมกถาย ปสโนฺน''ติ? อถสฺส เอกฏฺฐาเนปิ ปสาทาภาวํ ญตฺวา, ''อยํ มม สาสเน ธมฺมํ เถเนสฺสามีติ ปพฺพชติฯ อิติสฺส อาคมนํ อปริสุทฺธํ; นิปฺผตฺติ นุ โข กีทิสา''ติ? โอโลเกโนฺต ''กิญฺจาปิ 'ธมฺมํ เถเนสฺสามี'ติ ปพฺพชติ, กติปาเหเนว ปน ฆเฏตฺวา อรหตฺตํ คณฺหิสฺสตี''ติ ญตฺวา ''เตนหานนฺท, สุสิมํ ปพฺพาเชถา''ติ อาหฯ

อญฺญา พฺยากตา โหตีติ เต กิร ภิกฺขู สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา เตมาสํ วสฺสํ วสนฺตา ตสฺมิํเยว อโนฺตเตมาเส ฆเฏนฺตา วายมนฺตา อรหตฺตํ ปฏิลภิํสุฯ เต ''ปฏิลทฺธคุณํ สตฺถุ อาโรเจสฺสามา''ติ ปวาริตปวารณา เสนาสนํ สํสาเมตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ อาคนฺตฺวา อตฺตโน ปฏิลทฺธคุณํ อาโรเจสุํฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **อญฺญา**ติ อรหตฺตสฺส นามํฯ **พฺยากตา**ติ อาโรจิตาฯ **อโสฺสสี**ติ โส กิร โอหิตโสโต หุตฺวา เตสํ เตสํ ภิกฺขูนํ ฐิตฏฺฐานํ คจฺฉติ ตํ ตํ กถํ สุณิตุกาโมฯ **เยน เต ภิกฺขู เตนุปสงฺกมี**ติ กสฺมา อุปสงฺกมิ? ตํ กิรสฺส ปวตฺติํ สุตฺวา เอตทโหสิ – ''อญฺญา นาม อิมสฺมิํ สาสเน ปรมปฺปมาณํ สารภูตา อาจริยมุฏฺฐิ มเญฺญ ภวิสฺสติ, ปุจฺฉิตฺวา นํ ชานิสฺสามี''ติฯ ตสฺมา อุปสงฺกมิฯ

อเนกวิหิตนฺติ อเนกวิธํฯ **อิทฺธิวิธ**นฺติ อิทฺธิโกฏฺฐาสํฯ **อาวิภาวํ ติโรภาว**นฺติ อาวิภาวํ คเหตฺวา ติโรภาวํ, ติโรภาวํ คเหตฺวา อาวิภาวํ กาตุํ สโกฺกถาติ ปุจฺฉติฯ **ติโรกุฏฺฏ**นฺติ ปรกุฏฺฏํฯ อิตรปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **อุมฺมุชฺชนิมุชฺชน**นฺติ อุมฺมุชฺชนญฺจ นิมุชฺชนญฺจฯ **ปลฺลเงฺกนา**ติ ปลฺลงฺกพเนฺธนฯ **กมถา**ติ นิสีทิตุํ วา คนฺตุํ วา สโกฺกถาติ ปุจฺฉติ? **ปกฺขี สกุโณ**ติ ปกฺขยุโตฺต สกุโณฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปน อิมสฺส อิทฺธิวิธสฺส, อิโต ปเรสํ ทิพฺพโสตาทีนญฺจ วณฺณนานโย วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพติฯ

สนฺตา วิโมกฺขาติ องฺคสนฺตตาย เจว อารมฺมณสนฺตตาย จ สนฺตา อารุปฺปวิโมกฺขาฯ **กาเยน ผุสิตฺวา**ติ นามกาเยน ผุสิตฺวา ปฏิลภิตฺวาฯ **ปญฺญาวิมุตฺตา โข มยํ, อาวุโส**ติ, อาวุโส, มยํ นิชฺฌานกา สุกฺขวิปสฺสกา ปญฺญามเตฺตเนว วิมุตฺตาติ ทเสฺสติฯ **อาชาเนยฺยาสิ วา ตฺวํ, อาวุโส สุสิม, น วา ตฺวํ อาชาเนยฺยาสี**ติ กสฺมา เอวมาหํสุ? เอวํ กิร เนสํ อโหสิ – ''มยํ อิมสฺส อชฺฌาสยํ คเหตฺวา กเถตุํ น สกฺขิสฺสาม, ทสพลํ ปน ปุจฺฉิตฺวา นิกฺกงฺโข ภวิสฺ

สตี’’ติฯ **ธมฺมฏฺฐิติญาณ**นฺติ วิปสฺสนาญาณํ, ตํ ปฐมตรํ อุปฺปชฺชติฯ **นิพฺพาเน ญาณ**นฺติ วิปสฺสนาย จิณฺณนฺต ปวตฺตมคฺคญาณํ, ตํ ปจฺฉา อุปฺปชฺชติฯ ตสฺมา ภควา เอวมาหฯ

อาชาเนยฺยาสิ วาติอาทิ กสฺมา วุตฺตํ? วินาปิ สมาธิํ เอวํ ญาณุปฺปตฺติทสฺสนตฺถํฯ อิทญฺหิ วุตฺตํ โหติ – สุสิม, มโคฺค วา ผลํ วา น สมาธินิสฺสโนฺท, น สมาธิอานิสํโส, น สมาธิสฺส นิปฺผตฺติ, วิปสฺสนาย ปเนโส นิสฺสโนฺท, วิปสฺสนาย อานิสํโส, วิปสฺสนาย นิปฺผตฺติ, ตสฺมา ชาเนยฺยาสิ วา ตฺวํ, น วา ตฺวํ ชาเนยฺยาสิ, อถ โข ธมฺมฏฺฐิติญาณํ ปุเพฺพ, ปจฺฉา นิพฺพาเน ญาณนฺติฯ

อิทานิสฺส ปฏิเวธภพฺพตํ ญตฺวา เตปริวฏฺฏํ ธมฺมเทสนํ เทเสนฺต **ตํ กิํ มญฺญสิ, สุสิม? รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วา**ติอาทิมาห? เต ปริวฏฺฏเทสนาวสาเน ปน เถโร อรหตฺตํ ปโตฺตฯ อิทานิสฺส อนุโยคํ อาโรเปนฺต **ชาติปจฺจยา ชรามรณนฺติ, สุสิม, ปสฺสสี**ติอาทิมาหฯ **อปิ ปน ตฺวํ, สุสิมา**ติ อิทํ กสฺมา อารภิ? นิชฺฌานกานํ สุกฺขวิปสฺสกภิกฺขูนํ ปากฏกรณตฺถํฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – น เกวลํ ตฺวเมว นิชฺฌานโก สุกฺขวิปสฺสโก, เอเตปิ ภิกฺขู เอวรูปาเยวาติฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวาติฯ ทสมํฯ

มหาวโคฺค สตฺตโมฯ

๘. สมณพฺราหฺมณวโคฺค

๑. ชรามรณสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๑-๗๒. สมณพฺราหฺมณวเคฺค ชรามรณาทีสุ เอเกกปทวเสน เอเกกํ กตฺวา เอกาทส สุตฺตานิ วุตฺตานิ, ตานิ อุตฺตานตฺถาเนวาติฯ

สมณพฺราหฺมณวโคฺค อฏฺฐโมฯ

๙. อนฺตรเปยฺยาลํ

๑. สตฺถุสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๓. อิโต ปรํ ‘‘สตฺถา ปริเยสิตโพฺพ’’ติอาทินยปฺปวตฺตา ทฺวาทส อนฺตรเปยฺยาลวคฺคา นาม โหนฺติฯ เต สเพฺพปิ ตถา ตถา พุชฺฌนกานํ เวเนยฺยปุคฺคลานํ อชฺฌาสยวเสน วุตฺตาฯ ตตฺถ **สตฺถา**ติ พุโทฺธ วา โหตุ สาวโก วา, ยํ นิสฺสาย มคฺคญาณํ ลภติ, อยํ สตฺถา นาม, โส ปริเยสิตโพฺพฯ **สิกฺขา กรณียา**ติ ติวิธาปิ สิกฺขา กาตพฺพาฯ โยคาทีสุ **โยโค**ติ ปโยโคฯ **ฉโนฺท**ติ กตฺตุกมฺยตากุสลจฺฉโนฺทฯ **อุโสฺสฬฺหี**ติ สพฺพสหํ อธิมตฺตวีริยํฯ **อปฺปฏิวานี**ติ อนิวตฺตนาฯ **อาตปฺป**นฺติ กิเลสตาปนวีริยเมวฯ **สาตจฺจ**นฺติ สตตกิริยํฯ **สตี**ติ ชรามรณาทิวเสน จตุสจฺจปริคฺคาหิกา สติฯ **สมฺปชญฺญ**นฺติ ตาทิสเมว ญาณํฯ **อปฺปมาโท**ติ สจฺจภาวนาย อปฺปมาโทฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อนฺตรเปยฺยาโล นวโมฯ

นิทานสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อภิสมยสํยุตฺตํ

๑. นขสิขาสุตฺตวณฺณนา

๗๔. อภิสมยสํยุตฺตสฺส ปฐเม **นขสิขาย**นฺติ มํสฏฺฐาเนน วิมุเตฺต นขเคฺคฯ นขสิขา จ นาม โลกิยานํ มหตีปิ โหติ, สตฺถุ ปน รตฺตุปฺปลปตฺตโกฏิ วิย สุขุมาฯ กถํ ปเนตฺถ ปํสุ ปติฏฺฐิโตติ? อธิฏฺฐานพเลนฯ ภควตา หิ อตฺถํ ญาเปตุกาเมน อธิฏฺฐานพเลน ตตฺถ ปติฏฺฐาปิโตฯ **สติมํ กล**นฺติ มหาปถวิยา ปํสุํ สตโกฏฺฐาเส กตฺวา ตโต เอกโกฏฺฐาสํฯ ปรโตปิ เอเสว นโยฯ **อภิสเมตาวิโน**ติ ปญฺญาย อริยสจฺจานิ อภิสเมตฺวา ฐิตสฺสฯ **ปุริมํ ทุกฺขกฺขนฺธํ ปริกฺขีณํ ปริยาทิณฺณํ อุปนิธายา**ติ เอตเทว พหุตรํ ทุกฺขํ, ยทิทํ ปริกฺขีณนฺติ เอวํ ปฐมํ วุตฺตํ ทุกฺขกฺขนฺธํ อุปนิธาย, ญาเณน ตํ ตสฺส สนฺติเก ฐเปตฺวา อุปปริกฺขิยมาเนติ อโตฺถฯ กตมํ ปเนตฺถ ปุริมทุกฺขํ นาม? ยํ ปริกฺขีณํฯ กตมํ ปน ปริกฺขีณํ? ยํ ปฐมมคฺคสฺส อภาวิตตฺตา อุปฺปเชฺชยฺยฯ กตมํ ปน อุปนิธาย? ยํ สตฺตสุ อตฺตภาเวสุ อปาเย อฏฺฐมญฺจ ปฏิสนฺธิํ อาทิํ กตฺวา ยตฺถ กตฺถจิ อุปฺปเชฺชยฺย, สพฺพํ ตํ ปริกฺขีณนฺติ เวทิตพฺพํฯ **สตฺตกฺขตฺตุ**นฺติ สตฺต วาเร, สตฺตสุ อตฺตภาเวสูติ อโตฺถฯ **ปรมตา**ติ อิทมสฺส ปรํ ปมาณนฺติ ทเสฺสติฯ **มหตฺถิโย**ติ มหโต อตฺถสฺส นิปฺผาทโกฯ ปฐมํฯ

๒. โปกฺขรณีสุตฺตวณฺณนา

๗๕. ทุติเย **โปกฺขรณี**ติ วาปีฯ **อุเพฺพเธนา**ติ คมฺภีรตายฯ **สมติตฺติกา**ติ มุขวฏฺฏิสมาฯ **กากเปยฺยา**ติ สกฺกา โหติ ตีเร ฐิเตน กาเกน ปกติยาปิ มุขตุณฺฑิกํ โอตาเรตฺวา ปาตุํฯ ทุติยํฯ

๓. สํเภชฺชอุทกสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๖-๗๗. ตติเย **ยตฺถิมา**ติ ยสฺมิํ สมฺภิชฺชฏฺฐาเน อิมาฯ **สํสนฺทนฺตี**ติ สมาคนฺตฺวา สนฺทนฺติฯ **สเมนฺตี**ติ สมาคจฺฉนฺติฯ **เทฺว วา ติ วา**ติ เทฺว วา ตีณิ วาฯ **อุทกผุสิตานี**ติ อุทกพินฺทูนิฯ **สํเภชฺชอุทก**นฺติ อญฺญาหิ นทีหิ สทฺธิํ สมฺภินฺนฏฺฐาเน อุทกํฯ จตุตฺถํ อุตฺตานตฺถเมวฯ ตติยจตุตฺถานิฯ

๕. ปถวีสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๘-๘๔. ปญฺจเม **มหาปถวิยา**ติ จกฺกวาฬพฺภนฺตราย มหาปถวิยา อุทฺธริตฺวาฯ **โกลฏฺฐิมตฺติโย**ติ ปทรฏฺฐิปมาณาฯ **คุฬิกา**ติ มตฺติกคุฬิกาฯ **อุปนิกฺขิเปยฺยา**ติ เอกสฺมิํ ฐาเน ฐเปยฺยฯ ฉฏฺฐาทีสุ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปริโยสาเน ปน **อญฺญติตฺถิยสมณพฺราหฺมณปริพฺพาชกานํ อธิคโม**ติ พาหิรกานํ สโพฺพปิ คุณาธิคโม ปฐมมเคฺคน อธิคตคุณานํ สตภาคมฺปิ สหสฺสภาคมฺปิ สตสหสฺสภาคมฺปิ น อุปคจฺฉตีติฯ ปญฺจมาทีนิฯ

อภิสมยสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ธาตุสํยุตฺตํ

๑. นานตฺตวคฺโค

๑.ธาตุนานตฺตสุตฺตวณฺณนา

๘๕. ธาตุสํยุตฺตสฺส ปฐเม นิสฺสตฺตฏฺฐสุญฺญตฏฺฐสงฺขาเตน สภาวเฏฺฐน ธาตูติ ลทฺธนามานํ ธมฺมานํ นานาสภาโว **ธาตุนานตฺตํฯ จกฺขุธาตู**ติอาทีสุ จกฺขุปสาโท จกฺขุธาตุ, รูปารมฺมณํ รูปธาตุ, จกฺขุปสาทวตฺถุกํ จิตฺตํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุฯ โสตปสาโท โสตธาตุ, สทฺทารมฺมณํ สทฺทธาตุ, โสตปสาทวตฺถุกํ จิตฺตํ โสตวิญฺญาณธาตุฯ ฆานปสาโท ฆานธาตุ, คนฺธารมฺมณํ คนฺธธาตุ, ฆานปสาทวตฺถุกํ จิตฺตํ ฆานวิญฺญาณธาตุฯ ชิวฺหาปสาโท ชิวฺหาธาตุ, รสารมฺมณํ รสธาตุ, ชิวฺหาปสาทวตฺถุกํ จิตฺตํ ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุฯ กายปสาโท กายธาตุ, โผฏฺฐพฺพารมฺมณํ โผฏฺฐพฺพธาตุ, กายปสาทวตฺถุกํ จิตฺตํ กายวิญฺญาณธาตุฯ ติโสฺส มโนธาตุโย มโนธาตุ, เวทนาทโย ตโย ขนฺธา สุขุมรูปานิ นิพฺพานญฺจ ธมฺมธาตุ, สพฺพมฺปิ มโนวิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณธาตูติฯ เอตฺถ จ โสฬส ธาตุโย กามาวจรา, อวสาเน เทฺว จตุภูมิกาติฯ ปฐมํฯ

๒. ผสฺสนานตฺตสุตฺตวณฺณนา

๘๖. ทุติเย **อุปฺปชฺชติ ผสฺสนานตฺต**นฺติ นานาสภาโว ผโสฺส อุปฺปชฺชติฯ ตตฺถ จกฺขุสมฺผสฺสาทโย จกฺขุวิญฺญาณาทิสมฺปยุตฺตา, มโนสมฺผโสฺส มโนทฺวาเร ปฐมชวนสมฺปยุโตฺต, ตสฺมาฯ **มโนธาตุํ ปฏิจฺจา**ติ มโนทฺวาราวชฺชนํ กิริยามโนวิญฺญาณธาตุํ ปฏิจฺจ ปฐมชวนสมฺผโสฺส อุปฺปชฺชตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ ทุติยํฯ

๓. โนผสฺสนานตฺตสุตฺตวณฺณนา

๘๗. ตติเย **โน มโนสมฺผสฺสํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ มโนธาตู**ติ มโนทฺวาเร ปฐมชวนสมฺปยุตฺตํ ผสฺสํ ปฏิจฺจ อาวชฺชนกิริยามโนวิญฺญาณธาตุ โน อุปฺปชฺชตีติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ตติยํฯ

๔. เวทนานานตฺตสุตฺตวณฺณนา

๘๘. จตุเตฺถ **จกฺขุสมฺผสฺสชา เวทนา**ติ สมฺปฏิจฺฉนมโนธาตุโต ปฏฺฐาย สพฺพาปิ ตสฺมิํ ทฺวาเร เวทนา วเตฺตยฺยุํ, นิพฺพตฺติผาสุกตฺถํ ปน อนนฺตรํ สมฺปฏิจฺฉนเวทนเมว คเหตฺวํ วฏฺฏตีติ วุตฺตํฯ **มโนสมฺผสฺสํ ปฏิจฺจา**ติ มโนทฺวาเร อาวชฺชนสมฺผสฺสํ ปฏิจฺจ ปฐมชวนเวทนา, ปฐมชวนสมฺผสฺสํ ปฏิจฺจ ทุติยชวนเวทนาติ อยมธิปฺปาโยฯ จตุตฺถํฯ

๕. ทุติยเวทนานานตฺตสุตฺตวณฺณนา

๘๙. ปญฺจเม ตติยจตุเตฺถสุ วุตฺตนยาว เอกโต กตฺวา เทสิตาติฯ อิติ ทุติยาทีสุ จตูสุ สุเตฺตสุ มโนธาตุํ มโนธาตูติ อคเหตฺวา มโนทฺวาราวชฺชนํ มโนธาตูติ คหิตํฯ สพฺพานิ เจตานิ ตถา ตถา กถิเต พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสเยน เทสิตานิฯ อิโต ปรเสฺวปิ เอเสว นโยฯ ปญฺจมํฯ

๖. พาหิรธาตุนานตฺตสุตฺตวณฺณนา

๙๐. ฉฏฺฐ ปน ปญฺจ ธาตุโย กามาวจรา, ธมฺมธาตุ จตุภูมิกาติฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. สญฺญานานตฺตสุตฺตวณฺณนา

๙๑. สตฺตเม **รูปธาตู**ติ อาปาเถ ปติตํ อตฺตโน วา ปรสฺส วา สาฏฺกเวฐนาทิวตฺถุกํ รูปา รมฺมณํฯ **รูปสญฺญา**ติ จกฺขุวิญฺญาณสมฺปยุตฺตา สญฺญาฯ **รูปสงฺกปฺโป**ติ สมฺปฏิจฺฉนาทีหิ ตีหิ จิตฺเตหิ สมฺปยุตฺโต สงฺกปฺโปฯ **รูปจฺฉนฺโท**ติ รูเป ฉนฺทิกตฏฺเฐน ฉนฺโทฯ **รูปปริฬาโห**ติ รูเป อนุฑหนฏฺเฐน ปริฬาโหฯ **รูปปริเยสนา**ติ ปริฬาเห อุปฺปนฺเน สนฺทิฏฺฐสมฺภตฺเต คเหตฺวา ตสฺส รูปสฺส ปฏิลาภตฺถาย ปริเยสนาฯ เอตฺถ จ สญฺญาสงฺกปฺปฉนฺทา เอกชวนวาเรปิ นานา ชวนวาเรปิ ลพฺภนฺติ, ปริฬาหปริเยสนา ปน นานาชวนวาเรเยว ลพฺภนฺตีติฯ **เอวํ โข, ภิกฺขเว, ธาตุนานตฺต**นฺติ เอตฺถ จ เอวํ รูปาทินานาสภาวํ ธาตุํ ปฏิจฺจ รูปสญฺญาทินานาสภาวสญฺญา อุปฺปชฺชตีติ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สตฺตมํฯ

๘. โนปริเยสนานานตฺตสุตฺตวณฺณนา

๙๒. อฏฺฐเม **โน ธมฺมปริเยสนํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ ธมฺมปริฬาโห**ติ เอวํ อาคตํ ปฏิเส ธมตฺตเมว นานํฯ อฏฺฐมํฯ

๙. พาหิรผสฺสนานตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๓-๙๔. นวเม **อุปฺปชฺชติ รูปสญฺญา**ติ วุตฺตปฺปกาเร อารมฺมเณ อุปฺปชฺชติ สญฺญาฯ **รูปสงฺกปฺโป**ติ ตสฺมิํเยว อารมฺมเณ ตีหิ จิตฺเตหิ สมฺปยุตฺตสงฺกปฺโปฯ **รูปสมฺผโสฺส**ติ ตเทวา รมฺมณํ ผุสมาโน **ผโสฺสฯ เวทนา**ติ ตเทว อารมฺมณํ อนุภวมานา เวทนาฯ ฉนฺทาทโย วุตฺตน ยาวฯ **รูปลาโภ**ติ ปริเยสิตฺวา ลทฺธํ สห ตณฺหาย อารมฺมณํ ‘‘รูปลาโภ’’ติ วุตฺตํฯ อยํ ตาว สพฺพสงฺคาหิกนโย เอกสฺมิํ เยวารมฺมเณ สพฺพธมฺมานํ อุปฺปตฺติวเสน วุโตฺตฯ อปโร อาคนฺตุ การมฺมณมิสฺสโก โหติ – รูปสญฺญา รูปสงฺกปฺป ผโสฺส เวทนาติ อิเม ตาว จตฺตาโร ธมฺมา ธุว ปริโภเค นิพทฺธารมฺมเณ โหนฺติฯ นิพทฺธารมฺมณญฺหิ อิฏฺฐํ กนฺตํ มนาปํ ปิยํ ยํกิญฺจิ วิย อุป ฏฺฐาติ, อาคนฺตุการมฺมณํ ปน ยํกิญฺจิ สมานมฺปิ โขเภตฺวา ติฏฺฐติฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – เอโก กิร อมจฺจปุโตฺต คามิเยหิ ปริวาริโต คามมชฺเฌ ฐตฺวา กมฺมํ กโรติฯ ตสฺมิญฺจสฺส สมเย อุปาสิกา นทิํ คนฺตฺวา นฺหตฺวา อลงฺกตปฏิยตฺตา ธาติคณปริวุตา เคหํ คจฺฉ ติฯ โส ทูรโต ทิสฺวา ‘‘อาคนฺตุกมาตุคาโม ภวิสฺสตี’’ติ สญฺญํ อุปฺปาเทตฺวา ‘‘คจฺฉ, ภเณ ชา นาหิ, กา เอสา’’ติ ปุริสํ เปเสสิฯ โส คนฺตฺวา ตํ ทิสฺวา ปจฺจาคโต, ‘‘กา เอสา’’ติ ปุโฏฺฐ ยถา สภาวํ อาโรเจสิฯ เอวํ อาคนฺตุการมฺมณํ โขเภติ ฯ ตสฺมิํ อุปฺปโนฺน ฉโนฺท รูปฉโนฺท นาม, ตเทว อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปโนฺน ปริฬาโห รูปปริฬาโห นาม, สหาเย คณฺหิตฺวา ตสฺส ปริเยส นํ รูปปริเยสนา นาม, ปริเยสิตฺวา ลทฺธํ สห ตณฺหาย อารมฺมณํ รูปลาโภ นามฯ

อุรุวลฺลิยวาสี จูฬติสฺสเตฺถโร ปนาห – ‘‘กิญฺจาปิ ภควตา ผสฺสเวทนา ปาฬิยา มชฺฌ คหิตา, ปาฬิํ ปน ปริวตฺเตตฺวา วุตฺตปฺปกาเร อารมฺมเณ อุปฺปนฺนา สญฺญา รูปสญฺญา, ตสฺมิํเยว สงฺกปฺโป รูปสงฺกปฺโป ตสฺมิํ ฉโนฺท รูปจฺฉโนฺท, ตสฺมิํ ปริฬาโห รูปปริฬาโห, ตสฺมิํ ปริเยสนา รูปปริเยสนา, ปริเยสิตฺวา ลทฺธํ สห ตณฺหาย อารมฺมณํ รูปลาโภฯ เอวํ ลทฺธารมฺมเณ ปน ผุสนํ ผโสฺส, อนุภวนํ เวทนาฯ รูปสมฺผโสฺส รูปสมฺผสฺสชา เวทนาติ อิทํ ทฺวยํ ลพฺภตี’’ติฯ อปรมฺปิ อวิภูตวารํ นาม คณฺหนฺติฯ อารมฺมณญฺหิ สาณิปาการเรหิ วา ปริกฺขิตฺตํ ติณปณฺณาทีหิ วา

ปฏิจฺฉนฺนํ โหติ, ตํ ‘‘อุปฺปฏฺฐํ ทิฏฺฐํ เม อารมฺมณํ, สุฏฺฐุ นํ ปสฺสิสฺสามี’’ติ โอโลกยโต ตสฺมึ อารมฺมเณ อุปฺปนฺนา สญฺญา รูปสญฺญา นามฯ ตสฺมิํเยว อุปฺปนฺนา สงฺกปฺปาทโย รูปสงฺกปฺปาทโย นามาติ เวทิตพฺพาฯ เอตฺถาปิ จ สญฺญาสงฺกปฺปผสฺสเวทนาฉนฺทา เอกชวนวาเรปิ นานาชวนวาเรปิ ลพฺภนฺติ, ปริฬาหปริเยสนาลาภา นานาชวนวาเรเยวาติฯ ทสมํ อุตฺตานเมวาติฯ นวมทสมานิฯ

นานตฺตวคฺค ปฐโมฯ

๒. ทุติยวคฺค

๑. สตฺตธาตุสุตฺตวณฺณนา

๙๕. ทุติยวคฺคสฺส ปฐเม **อาภาธาตู**ติ อาโลกธาตุฯ อาโลกสฺสปิ อาโลกกสิเณ ปริกมฺมํ กตฺวา อุปฺปนฺนชฺฌานสฺสาปีติ สหารมฺมณสฺส ฌานสฺส เอตํ นามํฯ **สุภธาตู**ติ สุภกสิเณ อุปฺปนฺนชฺฌานวเสน สหารมฺมณชฺฌานเมว ฯ อากาสานญฺจายตนเมว **อากาสานญฺจายตนธาตุ**ฯ สญฺญาเวทยิตนิโรโธว **สญฺญาเวทยิตนิโรธธาตุ**ฯ อิติ ภควา อนุสนฺธิกุสลสฺส ภิกฺขุโน ตตฺถ นิสีทิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิตุกามสฺส โอกาสํ เทนฺโต เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ

อนฺธการํ ปฏิจฺจาติ อนฺธกาโร หิ อาโลเกน ปริจฺฉินฺโน, อาโลโกปิ อนฺธกาเรนฯ อนฺธกาเรน หิ โส ปากโฏ โหติฯ ตสฺมา ‘‘อนฺธการํ ปฏิจฺจ ปญฺญายตี’’ติ อาหฯ **อสุภํ ปฏิจฺจา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อสุภญฺหิ สุเภน, สุภญฺจ อสุเภน ปริจฺฉินฺนํ, อสุเภ สติ สุภํ ปญฺญายติ, ตสฺมา เอวมาหฯ **รูปํ ปฏิจฺจา**ติ รูปาวจรสมาปตฺตึ ปฏิจฺจฯ รูปาวจรสมาปตฺติยา หิ สติ อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติ นาม โหติ รูปสมติกฺกโม วา, ตสฺมา เอวมาหฯ **วิญฺญาณญฺจายตนธาตุ**อาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **นิโรธํ ปฏิจฺจา**ติ จตุนฺนํ ขนฺธานํ ปฏิสงฺขาอปฺปวตฺตึ ปฏิจฺจฯ ขนฺธนิโรธญฺหิ ปฏิจฺจ นิโรธสมาปตฺติ นาม ปญฺญายติ, น ขนฺธปวตฺตึ, ตสฺมา เอวมาหฯ เอตฺถ จ จตุนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธว นิโรธสมาปตฺตีติ เวทิตโพฺพฯ

กถํ สมาปตฺติ ปตฺตพฺพาติ กถํ สมาปตฺติโย กีทิสา สมาปตฺติโย นาม หุตฺวา ปตฺตพฺพาติ? **สญฺญาสมาปตฺติ ปตฺตพฺพา**ติ สญฺญาย อตฺถิภาเวน สญฺญาสมาปตฺติโย สญฺญาสมาปตฺติโย นาม หุตฺวา ปตฺตพฺพาฯ **สงฺขาราวเสสสมาปตฺติ ปตฺตพฺพา**ติ สุขุมสงฺขารานํ อวสิฏฺฐตาย สงฺขาราวเสสสมาปตฺติ นาม หุตฺวา ปตฺตพฺพาฯ **นิโรธสมาปตฺติ ปตฺตพฺพา**ติ นิโรโธว นิโรธสมาปตฺติ นิโรธสมาปตฺติ นาม หุตฺวา ปตฺตพฺพาติ อโตฺถฯ ปฐมํฯ

๒. สนิทานสุตฺตวณฺณนา

๙๖. ทุติเย **สนิทานนฺ**ติ ภาวนปุํสกเมตํ, สนิทาโน สปจฺจโย หุตฺวา อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ **กามธาตุํ, ภิกฺขเว, ปฏิจฺจา**ติ เอตฺถ กามวิตโกฺกปิ กามธาตุ กามาวจรธมฺมาปิ, วิเสสโต สพฺพากุสลมฺปิฯ ยถาห –

> ‘‘ตตฺถ กตมา กามธาตุ? กามปฏิสํยุโตฺต ตโกฺก วิตโกฺก สงฺกโปฺป อปฺปนา พฺยปฺปนา เจตโส อภินิโรปนา มิจฺฉาสงฺกโปฺป, อยํ วุจฺจติ กามธาตุฯ เหฏฺฐโต อวีจินิรยํ ปริยนฺตํ กริตฺวา อุปริโต ปรนิมฺมิตวสวตฺตี เทเว อโนฺตกริตฺวา ยํ เอตสฺมึ อนฺตเร เอตฺถาวจรา เอตฺถ ปริยาปนฺนา ขนฺธธาตุอายตนา รูปา เวทนา สญฺญา สงฺขารา วิญฺญาณํ, อยํ วุจฺจติ กามธาตุฯ สเพฺพปิ อกุสลา ธมฺมา กามธาตู’’ติ (วิภ. ๑๘๒)ฯ

เอตฺถ สพฺพสงฺคาหิกา อสมฺภินฺนาติ เทฺว กถา โหนฺติฯ กถํ? กามธาตุคฺคหเณน หิ พฺยาปาทธาตุวิหึสาธาตุโย คหิตา โหนฺตีติ อยํ สพฺพสงฺคาหิกาฯ ตาสํ ปน ทฺวินฺนํ ธาตูนํ วิสุํ อาคตตฺตา เสสธมฺมา กามธาตูติ อยํ อสมฺภินฺนกถาฯ อยมิธ คเหตพฺพาฯ อิมํ กามธาตุํ อารมฺมณวเสน วา สมฺปโยควเสน วา ปฏิจฺจ กามสญฺญา นาม อุปฺปชฺชติฯ **กามสญฺญํ ปฏิจฺจา**ติ กามสญฺญํ ปน สมฺปโยควเสน วา อุปนิสฺสยวเสน วา ปฏิจฺจ กามสงฺกปฺโป นาม อุปฺปชฺชติฯ อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตพฺโพฯ **ตีหิ ฐาเนหี**ติ ตีหิ การเณหิฯ **มิจฺฉา ปฏิปชฺชตี**ติ อยาถาวปฏิปทํ อนิยฺยานิกปฏิปทํ ปฏิปชฺชติฯ

พฺยาปาทธาตุํ, *ภิกฺขเว*ติ เอตฺถ พฺยาปาทวิตกฺโกปิ พฺยาปาทธาตุ พฺยาปาโทปิฯ ยถาห –

> ‘‘ตตฺถ กตมา พฺยาปาทธาตุ? พฺยาปาทปฏิสํยุโตฺต ตโกฺก วิตโกฺก…เป.… อยํ วุจฺจติ พฺยาปาทธาตุฯ ทสสุ อาฆาตวตฺถูสุ จิตฺตสฺส อาฆาโต ปฏิวิโรโธ โกโป ปโกโป…เป.… อนตฺตมนตา จิตฺตสฺส, อยํ วุจฺจติ พฺยาปาทธาตู’’ติ (วิภ. ๑๘๒)ฯ

อิมํ พฺยาปาทธาตุํ สหชาตปจฺจยาทิวเสน ปฏิจฺจ พฺยาปาทสญฺญา นาม อุปฺปชฺชติฯ เสสํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

วิหึสาธาตุํ, *ภิกฺขเว*ติ เอตฺถ วิหึสาวิตโกฺกปิ วิหึสาธาตุ วิหึสาปิฯ ยถาห –

> ‘‘ตตฺถ กตมา วิหึสาธาตุ? วิหึสาปฏิสํยุโตฺต ตโกฺก วิตโกฺก…เป.… อยํ วุจฺจติ วิหึสาธาตุฯ อิเธกโจฺจ ปาณินา วา เลฑฺฑุนา วา ทเณฺฑน วา สเตฺถน วา รชฺชุยา วา อญฺญตรญฺญตเรน วา สเตฺต วิเหเฐติฯ ยา เอวรูปา เหฐนา วิเหฐนา หึสนา วิหึสนา โรสนา ปรูปฆาโต, อยํ วุจฺจติ วิหึสาธาตู’’ติ (วิภ. ๑๘๒)ฯ

อิมํ วิหึสาธาตุํ สหชาตปจฺจยาทิวเสน ปฏิจฺจ วิหึสาสญฺญา นาม อุปฺปชฺชติฯ เสสมิธาปิ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

ติณทาเยติ ติณคหเน อรเญฺญฯ **อนยพฺยสน**นฺติ อวุฑฺฒึ วินาสํฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ สุกฺขติณทาโย วิย อารมฺมณํ ทฎฺฐพฺพํ, ติณุกฺกา วิย อกุสลสญฺญา, ติณกฎฺฐนิสฺสิตา ปาณา วิย อิเม สตฺตาฯ ยถา สุกฺขติณทาเย ฐปิตํ ติณุกฺกํ ขิปฺปํ วายมิตฺวา อนิพฺพาเปนฺตสฺส เต ปาณา อนยพฺยสนํ ปาปุณนฺติฯ เอวเมว เย สมณา วา พฺราหฺมณา วา อุปฺปนฺนํ อกุสลสญฺญํ วิกฺขมฺภนตทงฺคสมุเจฺฉทปฺปหาเนหิ นปฺปชหนฺติ, เต ทุกฺขํ วิหรนฺติฯ

วิสมคตนฺติ ราควิสมาทีนิ อนุคตํ อกุสลสญฺญํฯ **น ขิปฺปเมว ปชหตี**ติ วิกฺขมฺภนาทิวเสน สีฆํ นปฺปชหติฯ **น วิโนเทตี**ติ น นีหรติฯ **น พฺยนฺตีกโรตี**ติ ภงฺคมตฺตมฺปิ อนวเสเสโนฺต น วิคตนฺตํ กโรติฯ **น อนภาวํ คเมตี**ติ น อนุอภาวํ คเมติฯ เอวํ สพฺพปเทสุ น – กาโร อาหริตโพฺพฯ **ปาฎิกงฺขา**ติ ปาฎิกงฺขิตพฺพา อิจฺฉิตพฺพาฯ

เนกฺขมฺมธาตุํ, *ภิกฺขเว*ติ เอตฺถ เนกฺขมฺมวิตโกฺกปิ เนกฺขมฺมธาตุ สเพฺพปิ กุสลา ธมฺมาฯ ยถาห –

> ‘‘ตตฺถ กตมา เนกฺขมฺมธาตุ? เนกฺขมฺมปฏิสํยุโตฺต ตโกฺก วิตโกฺก…เป.… สมฺมาสงฺกโปฺป, อยํ วุจฺจติ เนกฺขมฺมธาตู’’ติ (วิภ. ๑๘๒)ฯ

อิธาปิ ทุวิธา กถาฯ เนกฺขมฺมธาตุคฺคหเณน หิ อิตราปิ เทฺว ธาตุโย คหณํ คจฺฉนฺติ กุสลธมฺมปริยาปนฺนตฺตา, อยํ สพฺพสงฺคาหิกาฯ ตา ปน ธาตุโย วิสุํ ทีเปตพฺพาติ ตา ฐเปตฺวา เสสา สพฺพกุสลา เนกฺขมฺมธาตูติ อยํ อสมฺภินฺนาฯ อิมํ เนกฺขมฺมธาตุํ สหชาตาทิปจฺจยวเสน ปฏิจฺจ เนกฺขมฺมสญฺญา นาม อุปฺปชฺชติฯ สญฺญาทีนิ ปฏิจฺจ วิตกฺกาทโย ยถานุรูปํฯ

อพฺยาปาทธาตุํ, ภิกฺขเวติ เอตฺถ อพฺยาปาทวิตกฺกปิ อพฺยาปาทธาตุ อพฺยาปาโทปิฯ ยถาห –

> ‘‘ตตฺถ กตมา อพฺยาปาทธาตุ ? อพฺยาปาทปฏิสํยุตฺโต ตกฺโก…เป.… อยํ วุจฺจติ อพฺยาปาทธาตุฯ ยา สตฺเตสุ เมตฺติ เมตฺตายนา เมตฺตายิตตฺตํ เมตฺตาเจโตวิมุตฺติ, อยํ วุจฺจติ อพฺยาปาทธาตู’’ติ (วิภ. ๑๘๒)ฯ

อิมํ อพฺยาปาทธาตุํ ปฏิจฺจ วุตฺตนเยเนว อพฺยาปาทสญฺญา นาม อุปฺปชฺชติฯ

อวิหิํสาธาตุํ, ภิกฺขเวติ เอตฺถาปิ อวิหิํสาวิตกฺกปิ อวิหิํสาธาตุ กรุณาปิฯ ยถาห –

> ‘‘ตตฺถ กตมา อวิหิํสาธาตุ? อวิหิํสาปฏิสํยุตฺโต ตกฺโก…เป.… อยํ วุจฺจติ อวิหิํสาธาตุฯ ยา สตฺเตสุ กรุณา กรุณายนา กรุณายิตตฺตํ กรุณาเจโตวิมุตฺติ, อยํ วุจฺจติ อวิหิํสาธาตู’’ติ (วิภ. ๑๘๒)ฯ

อิมํ อวิหิํสาธาตุํ ปฏิจฺจ วุตฺตนเยเนว อวิหิํสาสญฺญา นาม อุปฺปชฺชติฯ เสสํ สพฺพตฺถ วุตฺตานุสาเรเนว เวทิตพฺพํฯ ทุติยํฯ

๓. คิญฺชกาวสถสุตฺตวณฺณนา

๙๗. ตติเย **ธาตุํ, ภิกฺขเว**ติ อิโต ปฏฺฐาย อชฺฌาสยํ ธาตูติ ทีเปติฯ **อุปฺปชฺชติ สญฺญา**ติ อชฺฌาสยํ ปฏิจฺจ สญฺญา อุปฺปชฺชติ, ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ, วิตกฺโก อุปฺปชฺชตีติฯ อิธาปิ ‘‘กจฺจาโน ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสตี’’ติ ตสฺส โอกาสทานตฺถํ เอตฺตาวตาว เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ **อสมฺมาสมฺพุเทฺธสู**ติ ฉสุ สตฺถาเรสุฯ **สมฺมาสมฺพุทฺธา**ติ มยมสฺม สมฺมาสมฺพุทฺธาติฯ **กิํ ปฏิจฺจ ปญฺญายตี**ติ กิสฺมิํ สติ โหตีติ? สตฺถารานํ อุปฺปนฺนํ ทิฏฺฐิํ ปุจฺฉติฯ อสมฺมาสมฺพุเทฺธสุ เตสุ สมฺมาสมฺพุทฺธา เอเตติ เอวํ อุปฺปนฺนํ ติตฺถิยสาวกานมฺปิ ทิฏฺฐิํ ปุจฺฉติเยวฯ

อิทานิ ยสฺมา เตสํ อวิชฺชาธาตุํ ปฏิจฺจ สา ทิฏฺฐิ โหติ, อวิชฺชาธาตุ จ นาม มหตี ธาตุ, ตสฺมา มหติํ ธาตุํ ปฏิจฺจ ตสฺสา อุปฺปตฺติํ ทีเปโนฺต **มหตี โข เอสา**ติอาทิมาหฯ **หีนํ, กจฺจาน, ธาตุํ ปฏิจฺจา**ติ หีนํ อชฺฌาสยํ ปฏิจฺจฯ **ปณิธี**ติ จิตฺตฏฺฐปนํฯ สา ปเนสา อิตฺถิภาวํ วา มกฺกฏาทิติรจฺฉานภาวํ วา ปเตฺถนฺตสฺส อุปฺปชฺชติฯ **หีโน ปุคฺคโล**ติ ยเสฺสเต หีนา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, สโพฺพ โส ปุคฺคโลปิ หีโน นามฯ **หีนา วาจา**ติ ยา ตสฺส วาจา, สาปิ หีนาฯ **หีนํ อาจิกฺขตี**ติ โส อาจิกฺขโนฺตปิ หีนเมว อาจิกฺขติ, เทเสโนฺตปิ หีนเมว เทเสตีติ สพฺพปทานิ โยเชตพฺพานิฯ **อุปปตฺตี**ติ เทฺว อุปปตฺติโย ปฏิลาโภ จ นิพฺพตฺติ จฯ นิพฺพตฺติ หีนกุลาทิวเสน เวทิตพฺพา, ปฏิลาโภ จิตฺตุปฺปาทกฺขเณ หีนตฺติกวเสนฯ กถํ? ตสฺส หิ ปญฺจสุ นีจกุเลสุ อุปฺปชฺชนฺโต หีนา นิพฺพตฺติ, เวสฺสสุทฺทกุเลสุ อุปฺปชฺชนฺโต มชฺฌิมา, ขตฺติยพฺราหฺมณกุเลสุ อุปฺปชฺชนฺโต ปณีตาฯ ทฺวาทสากุสลจิตฺตุปฺปาทานํ ปน ปฏิลาภโต หีโน ปฏิลาโภ, เตภูมกธมฺมานํ ปฏิลาภโต มชฺฌิโม, นวโลกุตฺตรธมฺมานํ ปฏิลาภโต ปณีโตฯ อิมสฺมิํ ปน ฐาเน นิพฺพตฺติเยว อธิเปฺปตาติฯ ตติยํฯ

๔. หีนาธิมุตฺติกสุตฺตวณฺณนา

๙๘. จตุตฺเถ **สํสนฺทนฺตี**ติ เอกโต โหนฺติฯ **สเมนฺตี**ติ สมาคจฺฉนฺติ, นิรนฺตรา โหนฺติฯ **หีนาธิมุตฺติกา**ติ หีนชฺฌาสยาฯ **กลฺยาณาธิมุตฺติกา**ติ กลฺยาณชฺฌาสยาฯ จตุตฺถํฯ

๕. จงฺกมสุตฺตวณฺณนา

๙๙. ปญฺจเม **ปสฺสถ โน**ติ ปสฺสถ นุฯ **สพฺเพ โข เอเต**ติ สาริปุตฺตตฺเถโร ภควตา ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ มหาปญฺญานํ ยทิทํ สาริปุตฺโต’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๙) มหาปญฺญสฺ เอตทเคฺค ฐปิโตฯ อิติ นํ ‘‘ขนฺธนฺตรํ ธาตฺวนฺตรํ อายตนนฺตรํ สติปฏฺฐานโพธิปกฺขิยธมฺมนฺตรํ ติลกฺขณาหตํ คมฺภีรํ ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสามา’’ติ มหาปญฺญาว ปริวาเรนฺติฯ โสปิ เตสํ ปถวิํ ปตฺถเรนฺโต วิย สิเนรุปาทโต วาลิกํ อุทฺธรนฺโต วิย จกฺกวาฬปพฺพตํ ภินฺทนฺโต วิย สิเนรุํ อุกฺขิปนฺโต วิย อากาสํ วิตฺถาเรนฺโต วิย จนฺทิมสูริเย อุฏฺฐาเปนฺโต วิย จ ปุจฺฉิตปุจฺฉิตํ กเถติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สพฺเพ โข เอเต, ภิกฺขเว, ภิกฺขู มหาปญฺญา’’ติฯ

มหาโมคฺคลฺลาโนปิ ภควตา ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อิทฺธิมนฺตานํ ยทิทํ มหาโมคฺคลฺลาโน’’ติ อิทฺธิมนฺตสฺ เอตทเคฺค ฐปิโตฯ อิติ นํ ‘‘ปริกมฺมํ อานิสํสํ อธิฏฺฐานํ วิกุพฺพนํ ปุจฺฉิสฺสามา’’ติ อิทฺธิมนฺโตว ปริวาเรนฺติฯ โสปิ เตสํ วุตฺตนเยเนว ปุจฺฉิตปุจฺฉิตํ กเถติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สพฺเพ โข เอเต, ภิกฺขเว, ภิกฺขู มหิทฺธิกา’’ติฯ

มหากสฺสโปปิ ภควตา ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ธุตวาทานํ ยทิทํ มหากสฺสโป’’ติ ธุตวาเทสุ เอตทเคฺค ฐปิโตฯ อิติ นํ ‘‘ธุตงฺคปริหารํ อานิสํสํ สโมธานํ อธิฏฺฐานํ เภทํ ปุจฺฉิสฺสามา’’ติ ธุตวาทาว ปริวาเรนฺติฯ โสปิ เตสํ ตเถว ปุจฺฉิตปุจฺฉิตํ พฺยากโรติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สพฺเพ โข เอเต, ภิกฺขเว, ภิกฺขู ธุตวาทา’’ติฯ

อนุรุทฺธตฺเถโรปิ ภควตา ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ทิพฺพจกฺขุกานํ ยทิทํ อนุรุทฺโธ’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๙๒) ทิพฺพจกฺขุเกสุ เอตทเคฺค ฐปิโตฯ อิติ นํ ‘‘ทิพฺพจกฺขุสฺส ปริกมฺมํ อานิสํสํ อุปกฺกิเลสํ ปุจฺฉิสฺสามา’’ติ ทิพฺพจกฺขุกาว ปริวาเรนฺติฯ โสปิ เตสํ ตเถว ปุจฺฉิตปุจฺฉิตํ กเถติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สพฺเพ โข เอเต, ภิกฺขเว, ภิกฺขู ทิพฺพจกฺขุกา’’ติฯ

ปุณฺณตฺเถโรปิ ภควตา ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ธมฺมกถิกานํ ยทิทํ ปุณฺโณ มนฺตาณิปุตฺโต’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๙๖) ธมฺมกถิเกสุ เอตทเคฺค ฐปิโตฯ อิติ นํ ‘‘ธมฺมกถายสเงฺขปวิตฺถารคมฺภีรุตฺตานวิจิตฺรกถาทีสุ ตํ ตํ อาการํ ปุจฺฉิสฺสามา’’ติ ธมฺมกถิกาว ปริวาเรนฺติฯ โสปิ เตสํ ‘‘อาวุโส, ธมฺมกถิเกน นาม อาทิโต ปริสํ วณฺเณตฺุ วฏฺฏติ, มชฺเฌ สุญฺญตํ ปกาเสตฺุ, อเนฺต จตุสจฺจวเสน กูฏํ คณฺหิตฺุ’’นฺติ เอวํ ตํ ตํ ธมฺมกถานยํ อาจิกฺขติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สพฺเพ โข เอเต, ภิกฺขเว, ภิกฺขู ธมฺมกถิกา’’ติฯ

อุปาลิตฺเถโรปิ ภควตา ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ วินยธรานํ ยทิทํ อุปาลี’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๒๘) วินยธเรสุ เอตทเคฺค ฐปิโตฯ อิติ นํ ‘‘ครุกลหุกํ สเตกิจฺฉอเตกิจฺฉํ อาปตฺตานาปตฺติํ ปุจฺฉิสฺสามา’’ติ วินยธราว ปริวาเรนฺติฯ โสปิ เตสํ ปุจฺฉิตปุจฺฉิตํ ตเถว กเถติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สพฺเพ โข เอเต, ภิกฺขเว, ภิกฺขู วินยธรา’’ติฯ

อานนฺทตฺเถโรปิ ภควตา ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ พหุสฺสุตานํ ยทิทํ อานโนฺท’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๒๓) พหุสฺสุเตสุ เอตทเคฺค ฐปิโตฯ อิติ นํ ‘‘ทสวิธํ พฺยญฺชนพุทฺธิํ

อฎฺฐุปฺปตฺตึ อนุสนฺธึ ปุพฺพาปรํ ปุจฺฉิสฺสามา’’ติ พหุสฺสุตาว ปริวาเรนฺติฯ โสปิ เตสํ ‘‘อิทํ เอวํ วตฺตพฺพํ, อิทํ เอวํ คเหตพฺพ’’นฺติ สพฺพํ กเถติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สเพฺพ โข เอเต, ภิกฺขเว, ภิกฺขู พหุสฺสุตา’’ติฯ

เทวทโตฺต ปน ปาปิโจฺฉ อิจฺฉาปกโต, เตน นํ ‘‘กุลสงฺคณฺหนปริหารํ นานปฺปการกํ โกหญฺญํ ปุจฺฉิสฺสามา’’ติ ปาปิจฺฉาว ปริวาเรนฺติฯ โสปิ เตสํ ตํ ตํ นิยามํ อาจิกฺขติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สเพฺพ โข เอเต, ภิกฺขเว, ภิกฺขู ปาปิจฺฉา’’ติฯ

กสฺมา ปเนเต อวิทูเร จงฺกมิํสูติฯ ‘‘เทวทโตฺต สตฺถริ ปทุฎฺฐจิโตฺต อนตฺถมฺปิ กาตุํ อุปกฺกเมยฺยา’’ติ อารกฺขคฺคหณตฺถํฯ อถ เทวทโตฺต กสฺมา จงฺกมีติ? ‘‘อการโก อยํ, ยทิ การโก ภเวยฺย, น อิธ อาคเจฺฉยฺยา’’ติ อตฺตโน กตโทสปฎิจฺฉาทนตฺถํฯ กิํ ปน เทวทโตฺต ภควโต อนตฺถํ กาตุํ สมโตฺถ, ภควโต วา อารกฺขกิจฺจํ อตฺถีติ? นตฺถิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อฎฺฐานเมตํ, อานนฺท, อนวกาโส, ยํ ตถาคโต ปรูปกฺกเมน ปรินิพฺพาเยยฺยา’’ติ (จูฬว. ๓๔๑)ฯ ภิกฺขู ปน สตฺถริ คารเวน อาคตาฯ เตเนว ภควา เอวํ วตฺวา ‘‘วิสฺสเชฺชถ, อานนฺท, ภิกฺขุสงฺฆ’’นฺติ วิสฺสชฺชาเปสิฯ ปญฺจมํฯ

๖. สคาถาสุตฺตวณฺณนา

๑๐๐. ฉเฎฺฐ **คูโถ คูเถน สํสนฺทติ สเมตี**ติ สมุทฺทนฺตเร ชนปทนฺตเร จกฺกวาฬนฺตเร ฐิโตปิ วเณฺณนปิ คเนฺธนปิ รเสนปิ นานตฺตํ อนุปคจฺฉโนฺต สํสนฺทติ สเมติ, เอกสทิโสว โหติ นิรนฺตโรฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปน อนิฎฺฐอุปมา หีนชฺฌาสยานํ หีนอชฺฌาสยสฺส สริกฺขภาวทสฺสนตฺถํ อาหฎา, ขีราทิวิสิโฎฺฐปมา กลฺยาณชฺฌาสยานํ อชฺฌาสยสฺส สริกฺขภาวทสฺสนตฺถํฯ

สํสคฺคาติ ทสฺสนสวนสํสคฺคาทิวตฺถุเกน ตณฺหาเสฺนเหนฯ **วนโถ ชาโต**ติ กิเลสวนํ ชาตํ ฯ **อสํสเคฺคน ฉิชฺชตี**ติ เอกโต ฐานนิสชฺชาทีนิ อกโรนฺตสฺส อสํสเคฺคน อทสฺสเนน ฉิชฺชติฯ **สาธุชีวี**ติ ปริสุทฺธชีวิตํ ชีวมาโนฯ **สหาวเส**ติ สหวาสํ วเสยฺยฯ ฉฎฺฐํฯ

๗. อสฺสทฺธสํสนฺทนสุตฺตวณฺณนา

๑๐๑. สตฺตเม **อสฺสทฺธา อสฺสเทฺธหี**ติอาทีสุ พุเทฺธ วา ธเมฺม วา สเงฺฆ วา สทฺธาวิรหิตา นิโรชา นิรสา ปุคฺคลา สมุทฺทสฺส โอริมตีเร ฐิตา ปาริมตีเรปิ ฐิเตหิ อสฺสเทฺธหิ สทฺธิํ ตาย อสฺสทฺธตาย เอกสทิสา นิรนฺตรา โหนฺติฯ ตถา อหิริกา ภินฺนมริยาทา อลชฺชิปุคฺคลา อหิริเกหิ, อโนตฺตปฺปิโน ปาปกิริยาย อภายมานา อโนตฺตปฺปีหิ, อปฺปสฺสุตา สุตวิรหิตา อปฺปสฺสุเตหิ, กุสีตา อาลสิยปุคฺคลา กุสีเตหิ, มุฎฺฐสฺสติโน ภตฺตนิกฺขิตฺตกากมํสนิกฺขิตฺตสิงฺคาลสทิสา มุฎฺฐสฺสตีหิ, ทุปฺปญฺญา ขนฺธาทิปริเจฺฉทิกาย ปญฺญาย อภาเวน นิปฺปญฺญา ตาทิเสเหว ทุปฺปเญฺญหิ, สทฺธาสมฺปนฺนา เจติยวนฺทนาทิกิจฺจปสุตา สเทฺธหิ, หิริมนา ลชฺชิปุคฺคลา หิริมเนหิ, โอตฺตปฺปิโน ปาปภีรุกา โอตฺตปฺปีหิ, พหุสฺสุตา สุตธรา อาคมธรา ตนฺติปาลกา วํสานุรกฺขกา พหุสฺสุเตหิ, อารทฺธวีริยา ปริปุณฺณปรกฺกมา อารทฺธวีริเยหิ, อุปฎฺฐิตสฺสตี สพฺพกิจฺจปริคฺคาหิกาย สติยา สมนฺนาคตา อุปฎฺฐิตสฺสตีหิ, ปญฺญวโนฺต มหาปเญฺญหิ วชิรูปมญาเณหิ ปญฺญวเนฺตหิ สทฺธิํ ทูเร ฐิตาปิ ตาย ปญฺญาสมฺปตฺติยา สํสนฺทนฺติ สเมนฺติฯ สตฺตมํฯ

๘-๑๒. อสฺสทฺธมูลกสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๒-๑๐๖. อฎฺฐมาทีนิ เตเยว อสฺสทฺธาทิธมฺเม ติกวเสน กตฺวา เทสิตานิฯ ตตฺถ อฎฺฐเม อสฺสทฺธาทิมูลกา กณฺหปกฺขสุกฺกปกฺขวเสน ปญฺจ ติกา วุตฺตา, นวเม อหิริกมูลกา จตฺตาโรฯ ทสเม อโนตฺตปฺปมูลกา ตโย, เอกาทสเม อปฺปสฺสุตมูลกา เทฺว, ทฺวาทสเม กุสีตมูลโก เอโก ติโก วุโตฺตติ สเพฺพปิ ปญฺจสุ สุตฺตเนฺตสุ ปนฺนรส ติกา โหนฺติฯ ปนฺนรส เจเต สุตฺตนฺตาติปิ วทนฺติฯ อยํ ติกเปยฺยาโล นามฯ อฎฺฐมาทีนิฯ

ทุติโย วโคฺคฯ

๓. กมฺมปถวโคฺค

๑-๒. อสมาหิตสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๗-๑๐๘. อิโต ปเรสุ ปฐมํ อสฺสทฺธาทิปญฺจกวเสน วุตฺตํ, ตถา ทุติยํฯ ปฐเม ปน อสมาหิตปทํ จตุตฺถํ, ทุติเย ทุสฺสีลปทํฯ เอวํ วุจฺจมาเน พุชฺฌนกปุคฺคลานํ อชฺฌาสเยน หิ เอตานิ วุตฺตานิฯ เอตฺถ **อสมาหิตา**ติ อุปจารปฺปนาสมาธิรหิตาฯ **ทุสฺสีลา**ติ นิสฺสีลาฯ ปฐมทุติยานิฯ

๓-๕. ปญฺจสิกฺขาปทสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๙-๑๑๑. ตติยํ ปญฺจกมฺมปถวเสน พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสยวเสน วุตฺตํ, จตุตฺถํ สตฺตกมฺมปถวเสน, ปญฺจมํ ทสกมฺมปถวเสนฯ ตตฺถ ตติเย **สุราเมรยมชฺชปฺปมาทฎฺฐายิโน**ติ สุราเมรยสงฺขาตํ มชฺชํ ยาย ปมาทเจตนาย ปิวนฺติ, สา ‘‘สุราเมรยมชฺชปฺปมาโท’’ติ วุจฺจติ, ตสฺมิํ ติฎฺฐนฺตีติ สุราเมรยมชฺชปฺปมาทฎฺฐายิโนฯ อยํ ตาเวตฺถ อสาธารณปทสฺส อโตฺถฯ

ปญฺจเม ปาณํ อติปาเตนฺตีติ **ปาณาติปาติโน,** ปาณฆาติกาติ อโตฺถฯ อทินฺนํ อาทิยนฺตีติ **อทินฺนาทายิโน,** ปรสฺสหาริโนติ อโตฺถฯ วตฺถุกาเมสุ กิเลสกาเมน มิจฺฉา จรนฺตีติ **กาเมสุมิจฺฉาจาริโน**ฯ มุสา วทนฺตีติ **มุสาวาทิโน** , ปเรสํ อตฺถภญฺชกํ ตุจฺฉํ อลิกํ วาจํ ภาสิตาโรติ อโตฺถฯ ปิสุณา วาจา เอเตสนฺติ **ปิสุณวาจา**ฯ มมฺมเจฺฉทิกา ผรุสา วาจา เอเตสนฺติ **ผรุสวาจา**ฯ สมฺผํ นิรตฺถกํ วจนํ ปลปนฺตีติ **สมฺผปฺปลาปิโน**ฯ อภิชฺฌายนฺตีติ **อภิชฺฌาลุโน,** ปรภเณฺฑ ลุพฺภนสีลาติ อโตฺถฯ พฺยาปนฺนํ ปูติภูตํ จิตฺตเมเตสนฺติ **พฺยาปนฺนจิตฺตา**ฯ มิจฺฉา ปาปิกา วิญฺญุครหิตา เอเตสํ ทิฎฺฐีติ **มิจฺฉาทิฎฺฐิกา,** กมฺมปถปริยาปนฺนาย ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทิวตฺถุกาย มิจฺฉตฺตปริยาปนฺนาย อนิยฺยานิกทิฎฺฐิยา สมนฺนาคตาติ อโตฺถฯ สมฺมา โสภนา วิญฺญุปสตฺถา เอเตสํ ทิฎฺฐีติ **สมฺมาทิฎฺฐิกา,** กมฺมปถปริยาปนฺนาย ‘‘อตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทิกาย กมฺมสฺสกตทิฎฺฐิยา สมฺมตฺตปริยาปนฺนาย มคฺคทิฎฺฐิยา จ สมนฺนาคตาติ อโตฺถฯ อิทํ ตาเวตฺถ อนุตฺตานานํ ปทานํ ปทวณฺณนามตฺตํฯ

โย ปน เตสํ ปาณาติปาโต อทินฺนาทานํ กาเมสุมิจฺฉาจาโร มุสาวาโท ปิสุณวาจา ผรุสวาจา สมฺผปฺปลาโป อภิชฺฌา พฺยาปาโท มิจฺฉาทิฎฺฐีติ กณฺหปเกฺข ทสวิโธ อโตฺถ โหติฯ ตตฺถ ปาณสฺส อติปาโต **ปาณาติปาโต**, ปาณวโธ ปาณฆาโตติ วุตฺตํ โหติฯ **ปาโณ**ติ เจตฺถ โวหารโต สโตฺต, ปรมตฺถโต ชีวิตินฺทฺริยํฯ ตสฺมิํ ปน ปาเณ ปาณสญฺญิโน ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทกอุปกฺกมสมุฎฺฐาปิกา กายวจีทฺวารานํ อญฺญตรทฺวารปฺปวตฺตา วธกเจตนา ปาณาติปาโตฯ โส คุณวิรหิเตสุ ติรจฺฉานคตาทีสุ ปาเณสุ ขุทฺทเก ปาเณ อปฺปสาวโชฺช, มหาสรีเร มหาสาวโชฺชฯ กสฺมา? ปโยคมหนฺตตาย , ปโยคสมเตฺตปิ วตฺถุมหนฺตตายฯ คุณวเนฺตสุ มนุสฺสาทีสุ

อปฺปคุเณ อปฺปสาวชฺชํ, มหาคุเณ มหาสาวชฺชํฯ สรีรคุณานํ ปน สมภาเว สติ กิเลสานํ อุปกฺกมานญฺจ มุทุตาย อปฺปสาวชฺชํ, ติพฺพตาย มหาสาวชฺชนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ตสฺส ปญฺจ สมฺภารา โหนฺติ – ปาโณ, ปาณสญฺญิตา, วธกจิตฺตํ, อุปกฺกโม, เตน มรณนฺติฯ ฉ ปโยคา สาหตฺถิโก, อาณตฺติโก, นิสฺสคฺคิโย, ถาวโร, วิชฺชามโย, อิทฺธิมโยติฯ อิมสฺมิํ ปนตฺถ วิตฺถาริยมาเน อติปปฺปโญฺจ โหติ, ตสฺมา ตํ น วิตฺถารยาม, อญฺญญฺจ เอวรูปํฯ อตฺถิเกหิ ปน สมนฺตปาสาทิกํ วินยฏฺฐกถํ (ปารา. อฏฺฐ. ๑๗๒) โอโลเกตฺวา คเหตพฺพํฯ

อทินฺนสฺส อาทานํ **อทินฺนาทานํ,** ปรสฺสหรณํ เถยฺยํ โจริกาติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ **อทินฺนนฺ**ติ ปรปริคฺคหิตํ, ยตฺถ ปโร ยถากามการิตํ อาปชฺชโนฺต อทณฺฑารโห อนุปวชฺโช โหติฯ ตสฺมิํ ปน ปรปริคฺคหิเต ปรปริคฺคหิตสญฺญิโน ตทาทายกอุปกฺกมสมุฏฺฐาปิกา เถยฺยเจตนา อทินฺนาทานํฯ ตํ หีเน ปรสนฺตเก อปฺปสาวชฺชํ, ปณีเต มหาสาวชฺชํฯ กสฺมา? วตฺถุปณีตตายฯ วตฺถุสมเตฺต สติ คุณาธิกานํ สนฺตเก วตฺถุสฺมิํ มหาสาวชฺชํ, ตํ ตํ คุณาธิกํ อุปาทาย ตโต ตโต หีนคุณสฺส สนฺตเก วตฺถุสฺมิํ อปฺปสาวชฺชํฯ

ตสฺส ปญฺจ สมฺภารา โหนฺติ – ปรปริคฺคหิตํ, ปรปริคฺคหิตสญฺญิตา, เถยฺยจิตฺตํ, อุปกฺกโม, เตน หรณนฺติฯ ฉ ปโยคา สาหตฺถิกาทโยวฯ เต จ โข ยถานุรูปํ เถยฺยาวหาโร, ปสยฺหาวหาโร, ปฏิจฺฉนฺนาวหาโร, ปริกปฺปาวหาโร, กุสาวหาโรติ อิเมสํ อวหารานํ วเสน ปวตฺตาติ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน สมนฺตปาสาทิกายํ (ปารา. อฏฺฐ. ๙๒) วุโตฺตฯ

กาเมสุมิจฺฉาจาโรติ เอตฺถ ปน **กาเมสู**ติ เมถุนสมาจาเรสุฯ **มิจฺฉาจาโร**ติ เอกนฺตนินฺทิโต ลามกาจาโรฯ ลกฺขณโต ปน อสทฺธมฺมาธิปฺปาเยน กายทฺวารปฺปวตฺตา อคมนียฏฺฐานวีติกฺกมเจตนา กาเมสุมิจฺฉาจาโรฯ ตตฺถ **อคมนียฏฺฐานํ** นาม ปุริสานํ ตาว มาตุรกฺขิตา ปิตุรกฺขิตา มาตาปิตุรกฺขิตา ภาตุรกฺขิตา ภคินิรกฺขิตา ญาติรกฺขิตา โคตฺตรกฺขิตา ธมฺมรกฺขิตา สารกฺขา สปริทณฺฑาติ มาตุรกฺขิตาทโย ทส, ธนกฺกีตา ฉนฺทวาสินี โภควาสินี ปฏวาสินี โอทปตฺตกินี โอภตจุมฺพฏา ทาสี จ ภริยา จ กมฺมการี จ ภริยา จ ธชาหฏา มุหุตฺติกาติ เอตา ธนกฺกีตาทโย ทสาติ วีสติ อิตฺถิโยฯ อิตฺถีสุ ปน ทฺวินฺนํ สารกฺขสปริทณฺฑานํ, ทสนฺนญฺจ ธนกฺกีตาทีนนฺติ ทฺวาทสนฺนํ อิตฺถีนํ อเญฺญ ปุริสาฯ อิทํ อคมนียฏฺฐานํ นามฯ โส ปเนส มิจฺฉาจาโร สีลาทิคุณรหิเต อคมนียฏฺฐาเน อปฺปสาวชฺโช, สีลาทิคุณสมฺปเนฺน มหาสาวชฺโชฯ ตสฺส จตฺตาโร สมฺภารา – อคมนียวตฺถุ, ตสฺมิํ เสวนจิตฺตํ, เสวนปฺปโยโค, มเคฺคนมคฺคปฏิปตฺติอธิวาสนนฺติฯ เอโก ปโยโค สาหตฺถิโก เอวฯ

มุสาติ วิสํวาทนปุเรกฺขารสฺส อตฺถภญฺชนโก วจีปโยโค กายปฺปโยโค วา, วิสํวาทนาธิปฺปาเยน ปนสฺส ปรวิสํวาทนกายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา, มุสาวาโทฯ อปโร นโย – **มุสา**ติ อภูตํ อตจฺฉํ วตฺถุฯ **วาโท**ติ ตสฺส ภูตโต ตจฺฉโต วิญฺญาปนํฯ ลกฺขณโต ปน อตถํ วตฺถุํ ตถโต ปรํ วิญฺญาเปตุกามสฺส ตถาวิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปิกา เจตนา มุสาวาโทฯ โส ยมตฺถํ ภญฺชติ, ตสฺส อปฺปตาย อปฺปสาวโชฺช, มหนฺตตาย มหาสาวโชฺชฯ อปิ จ คหฏฺฐานํ อตฺตโน สนฺตกํ อทาตุกามตาย นตฺถีติอาทินยปฺปวโตฺต อปฺปสาวโชฺช, สกฺขินา หุตฺวา อตฺถภญฺชนตฺถํ วุโตฺต มหาสาวโชฺชฯ ปพฺพชิตานํ อปฺปกมฺปิ เตลํ วา สปฺปิํ วา ลภิตฺวา หสาธิปฺปาเยน ''อชฺช คาเม เตลํ นที มเญฺญ สนฺทตี''ติ ปูรณกถานเยน ปวโตฺต อปฺปสาวโชฺช, อทิฏฺฐํเยว ปน ''ทิฏฺฐ''นฺติอาทินา นเยน วทนฺตานํ มหาสาวโชฺชฯ ตสฺส จตฺตาโร สมฺภารา โหนฺติ – อตถํ วตฺถุ, วิสํวาทนจิตฺตํ, ตชฺโช วายาโม, ปรสฺส ตทตฺถวิชานนนฺติฯ เอโก ปโยโค สาหตฺถิโกวฯ โส กาเยน

วา กายปฏิพเทฺธน วา วาจาย วา ปรวิสํวาทกกิริยากรเณ ทฏฺฐพฺพาฯ ตาย เจ กิริยาย ปโร ตมตฺถํ ชานาติ, อยํ กิริยาสมุฏฺฐาปิกเจตนากฺขเณเยว มุสาวาทกมฺมุนา พชฺฌติฯ

ปิสุณวาจาติอาทีสุ ยาย วาจาย, ยสฺส ตํ วาจํ ภาสติ, ตสฺส หทเย อตฺตโน ปิยภาวํ, ปรสฺส จ สุญฺญภาวํ กโรติ, สา **ปิสุณวาจา** ฯ ยาย ปน อตฺตานมฺปิ ปรมฺปิ ผรุสํ กโรติ, ยา วาจา สยมฺปิ ผรุสา, เนว กณฺณสุขา น หทยงฺคมา, อยํ **ผรุสวาจา**ฯ เยน ปน สมฺผํ ปลปติ นิรตฺถกํ, โส **สมฺผปฺปลาโป**ฯ เตสํ มูลภูตา เจตนาปิ ปิสุณวาจาทินามเมว ลภติฯ สา เอว จ อิธ อธิเปฺปตาติฯ

ตตฺถ สํกิลิฏฺฐจิตฺตสฺส ปเรสํ วา เภทาย, อตฺตโน ปิยกมฺยตาย วา กายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา **ปิสุณวาจา**ฯ สา ยสฺส เภทํ กโรติ, ตสฺส อปฺปคุณตาย อปฺปสาวชฺชา, มหาคุณตาย มหาสาวชฺชาฯ ตสฺสา จตฺตาโร สมฺภารา – ภินฺทิตพฺโพ ปโร, อิติ อิเม นานา ภวิสฺสนฺติ, วินา ภวิสฺสนฺตีติ เภทปุเรกฺขารตา, อิติ อหํ ปิโย ภวิสฺสามิ วิสฺสาสิโกติ ปิยกมฺยตา วา, ตโชฺช วายาโม, ตสฺส ตทตฺถวิชานนนฺติฯ

ปรสฺส มมฺมเจฺฉทกกายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เอกนฺตผรุสเจตนา ผรุสวาจาฯ ตสฺสา อาวิภาวตฺถมิทํ วตฺถุ – เอโก กิร ทารโก มาตุ วจนํ อนาทิยิตฺวา อรญฺญํ คจฺฉติฯ มาตา ตํ นิวเตฺตตุํ อสโกฺกนฺตี, ‘‘จณฺฑา ตํ มหิํสี อนุพนฺธตู’’ติ อโกฺกสิฯ อถสฺส ตเถว อรเญฺญ มหิํสี อุฏฺฐาสิฯ ทารโก, ‘‘ยํ มม มาตา มุเขน กเถสิ, ตํ มา โหตุ, ยํ จิเตฺตน จิเนฺตสิ, ตํ โหตู’’ติ สจฺจกิริยํ อกาสิฯ มหิํสี ตเตฺถว พทฺธา วิย อฏฺฐาสิฯ เอวํ มมฺมเจฺฉทโกปิ ปโยโค จิตฺตสณฺหตาย ผรุสวาจา น โหติฯ มาตาปิตโร หิ กทาจิ ปุตฺตเก เอวํ วทนฺติ – ‘‘โจรา โว ขณฺฑาขณฺฑิกํ กโรนฺตู’’ติ, อุปฺปลปตฺตมฺปิ จ เนสํ อุปริ ปตนฺตํ น อิจฺฉนฺติฯ อาจริยุปชฺฌายา จ กทาจิ นิสฺสิตเก เอวํ วทนฺติ – ‘‘กิํ อิเม อหิริกา อโนตฺตปฺปิโน จรนฺติ, นิทฺธมถ เน’’ติฯ อถ จ เนสํ อาคมาธิคมสมฺปตฺติํ อิจฺฉนฺติฯ ยถา จ จิตฺตสณฺหตาย ผรุสวาจา น โหติ, เอวํ วจนสณฺหตาย อผรุสวาจาปิ น โหติฯ น หิ มาราเปตุกามสฺส ‘‘อิมํ สุขํ สยาเปถา’’ติ วจนํ อผรุสวาจา โหติฯ จิตฺตผรุสตาย ปเนสา ผรุสวาจาวฯ สา ยํ สนฺธาย ปวตฺติตา, ตสฺส อปฺปคุณตาย อปฺปสาวชฺชา, มหาคุณตาย มหาสาวชฺชาฯ ตสฺสา ตโย สมฺภารา – อโกฺกสิตโพฺพ ปโร, กุปิตจิตฺตํ, อโกฺกสนาติฯ

อนตฺถวิญฺญาปิกา กายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา อกุสลเจตนา สมฺผปฺปลาโปฯ โส อาเสวนมนฺทตาย อปฺปสาวโชฺช, อาเสวนมหนฺตตาย มหาสาวโชฺชฯ ตสฺส เทฺว สมฺภารา – ภารตยุทฺธ-สีตาหรณาทิ-นิรตฺถกกถา-ปุเรกฺขารตา, ตถารูปีกถากถนญฺจาติฯ

อภิชฺฌายตีติ **อภิชฺฌา**ฯ ปรภณฺฑาภิมุขี หุตฺวา ตนฺนินฺนตาย ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ สา ‘‘อโห วติทํ มมสฺสา’’ติ เอวํ ปรภณฺฑาภิชฺฌายนลกฺขณา อทินฺนาทานํ วิย อปฺปสาวชฺชา มหาสาวชฺชา จฯ ตสฺสา เทฺว สมฺภารา ปรภณฺฑํ อตฺตโน ปริณามนญฺจฯ ปรภณฺฑวตฺถุเก หิ โลเภ อุปฺปเนฺนปิ น ตาว กมฺมปถเภโท โหติ, ยาว น ‘‘อโห วติทํ มมสฺสา’’ติ อตฺตโน ปริณาเมตีติฯ

หิตสุขํ พฺยาปาทยตีติ, **พฺยาปาโท**ฯ โส ปรวินาสาย มโนปโทสลกฺขโณฯ ผรุสวาจา วิย อปฺปสาวโชฺช มหาสาวโชฺช จฯ ตสฺส เทฺว สมฺภารา ปรสโตฺต จ, ตสฺส จ วินาสจินฺตาฯ ปรสตฺตวตฺถุเก หิ โกเธ อุปฺปเนฺนปิ น ตาว กมฺมปถเภโท โหติ, ยาว น ‘‘อโห วตายํ อุจฺฉิเชฺชยฺย วินเสฺสยฺยา’’ติ ตสฺส วินาสํ จิเนฺตติฯ

ยถาภุจฺจคหณาภาเวน มิจฺฉา ปสฺสตีติ **มิจฺฉาทิฏฺฐิ**ฯ สา ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทินา นเยน วิปรีตทสฺสนลกฺขณา สมฺผปฺปลาโป วิย อปฺปสาวชฺชา มหาสาวชฺชา จฯ อปิ จ อนิยตา อปฺปสาวชฺชา, นิยตา มหาสาวชฺชาฯ ตสฺสา เทฺว สมฺภารา – วตฺถุโน จ คหิตาการวิปรีตตา ยถา จ นํ คณฺหาติ, ตถาภาเวน ตสฺสา อุปฏฺฐานนฺติฯ

อิเมสํ ปน ทสนฺนํ อกุสลกมฺมปถานํ ธมฺมโต โกฏฺฐาสโต อารมฺมณโต เวทนาโต มูลโตติ ปญฺจหากาเรหิ วินิจฺฉโย เวทิตพฺโพฯ ตตฺถ **ธมฺมโต**ติ เอเตสุ หิ ปฏิปาฏิยา สตฺต เจตนาธมฺมาว โหนฺติ, อภิชฺฌาทโย ติโสฺส เจตนาสมฺปยุตฺตาฯ **โกฏฺฐาสโต**ติ ปฏิปาฏิยา สตฺต, มิจฺฉาทิฏฺฐิ จาติ อิเม อฏฺฐ กมฺมปถา เอว โหนฺติ, โน มูลานิ, อภิชฺฌาพฺยาปาทา กมฺมปถา เจว มูลานิ จฯ อภิชฺฌา หิ มูลํ ปตฺวา โลโภ อกุสลมูลํ โหติ, พฺยาปาโท โทโส อกุสลมูลํฯ

อารมฺมณโตติ ปาณาติปาโต ชีวิตินฺทฺริยารมฺมณโต สงฺขารารมฺมโณ โหติ, อทินฺนาทานํ สตฺตารมฺมณํ วา สงฺขารารมฺมณํ วา, มิจฺฉาจาโร โผฏฺฐพฺพวเสน สงฺขารารมฺมโณว, สตฺตารมฺมโณติปิ เอเกฯ มุสาวาโท สตฺตารมฺมโณ วา สงฺขารารมฺมโณ วา, ตถา ปิสุณวาจาฯ ผรุสวาจา สตฺตารมฺมณาวฯ สมฺผปฺปลาโป ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาตวเสน สตฺตารมฺมโณ วา สงฺขารารมฺมโณ วา, ตถา อภิชฺฌาฯ พฺยาปาโท สตฺตารมฺมโณวฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิ เตภูมกธมฺมวเสน สงฺขารารมฺมณาฯ

เวทนาโตติ ปาณาติปาโต ทุกฺขเวทโน โหติฯ กิญฺจาปิ หิ ราชาโน โจรํ ทิสฺวา หสมานาปิ ‘‘คจฺฉถ นํ ฆาเตถา’’ติ วทนฺติ, สนฺนิฏฺฐาปกเจตนา ปน เนสํ ทุกฺขสมฺปยุตฺตาว โหติฯ อทินฺนาทานํ ติเวทนํ, มิจฺฉาจาโร สุขมชฺฌตฺตวเสน ทฺวิเวทโน, สนฺนิฏฺฐาปกจิเตฺต ปน มชฺฌตฺตเวทโน น โหติฯ มุสาวาโท ติเวทโน, ตถา ปิสุณวาจา ผรุสวาจา ทุกฺขเวทนา, สมฺผปฺปลาโป ติเวทโน, อภิชฺฌา สุขมชฺฌตฺตวเสน ทฺวิเวทนา, ตถา มิจฺฉาทิฏฺฐิฯ พฺยาปาโท ทุกฺขเวทโนฯ

มูลโตติ ปาณาติปาโต โทสโมหวเสน ทฺวิมูลโก โหติ, อทินฺนาทานํ โทสโมหวเสน วา โลภโมหวเสน วา, มิจฺฉาจาโร โลภโมหวเสนฯ มุสาวาโท โทสโมหวเสน วา โลภโมหวเสน วา, ตถา ปิสุณวาจา สมฺผปฺปลาโป จฯ ผรุสวาจา โทสโมหวเสน, อภิชฺฌา โมหวเสน เอกมูลา, ตถา พฺยาปาโทฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิ โลภโมหวเสน ทฺวิมูลาติฯ

ปาณาติปาตา ปฏิวิรตาติอาทีสุ ปาณาติปาตาทโย วุตฺตตฺถา เอวฯ ยาย ปน วิรติยา เอเต ปฏิวิรตา นาม โหนฺติ, สา เภทโต ติวิธา โหติ สมฺปตฺตวิรติ สมาทานวิรติ สมุเจฺฉทวิรตีติฯ ตตฺถ อสมาทินฺนสิกฺขาปทานํ อตฺตโน ชาติวยพาหุสจฺจาทีนิ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ‘‘อยุตฺตํ อมฺหากํ เอวรูปํ กาตุ’’นฺติ สมฺปตฺตํ วตฺถุํ อวีติกฺกมนฺตานํ อุปฺปชฺชมานา วิรติ **สมฺปตฺตวิรตี**ติ เวทิตพฺพา สีหฬทีเป **จกฺกนอุปาสกสฺส** วิยฯ ตสฺส กิร ทหรกาเลเยว มาตุ โรโค อุปฺปชฺชิฯ เวเชฺชน จ ‘‘อลฺลสสกมํสํ ลทฺธุํ วฏฺฏตี’’ติ วุตฺตํฯ ตโต จกฺกนสฺส ภาตา ‘‘คจฺฉ ตาต เขตฺตํ อาหิณฺฑาหี’’ติ จกฺกนํ เปเสสิฯ โส ตตฺถ คโตฯ ตสฺมิญฺจ สมเย เอโก สโส ตรุณสสฺสํ ขาทิตุํ อาคโต โหติฯ โส ตํ ทิสฺวา เวเคน ธาวโนฺต วลฺลิยา พโทฺธ ‘‘กิริ กิรี’’ติ สทฺทมกาสิ ฯ จกฺกโน เตน สเทฺทน คนฺตฺวา ตํ คเหตฺวา จิเนฺตสิ ‘‘มาตุ เภสชฺชํ กโรมี’’ติฯ ปุน จิเนฺตสิ – ‘‘น เมตํ ปติรูปํ, ยฺวาหํ มาตุ ชีวิตการณา ปรํ ชีวิตา โวโรเปยฺย’’นฺติฯ อถ นํ ‘‘คจฺฉ อรเญฺญ สเสหิ สทฺธึ ติโณทกํ ปริภุญฺชา’’ติ มุญฺจิฯ ภาตรา จ ‘‘กึ ตาต สโส ลโทฺธ’’ติ? ปุจฺฉิโต ตํ ปวตฺตึ อาจิกฺขิฯ ตโต นํ ภาตา ปริภาสิฯ โส มาตุ สนฺติกํ คนฺตฺวา, ‘‘ยโตหํ ชาโต , นาภิชานามิ สญฺจิจฺจ ปาณํ ชีวิตา โวโรเปตา’’ติ สจฺจํ วตฺวา อฏฺฐาสิ, ตาวเทว จสฺส มาตา อโรคา อโหสิฯ

สมาทินฺนสิกฺขาปทานํ ปน สิกฺขาปทสมาทาเน จ ตตุตฺตริ จ อตฺตโน ชีวิตํ ปริจฺจชิตฺวา วตฺถุํ อวีติกฺกมนฺตานํ อุปฺปชฺชมานา วิรติ **สมาทานวิรตี**ติ เวทิตพฺพา, **อุตฺตรวฑฺฒมานปพฺพตวาสีอุปาสกสฺส** วิยฯ โส กิร อมฺพริยวิหารวาสีปิงฺคลพุทฺธรกฺขิตเตฺถรสฺส สนฺติเก สิกฺขาปทานิ คเหตฺวา เขตฺตํ กสติฯ อถสฺส โคโณ นฏฺโฐ, โส ตํ คเวสนฺโต อุตฺตรวฑฺฒมานปพฺพตํ อารุหิ, ตตฺร นํ มหาสโปฺป อคฺคเหสิฯ โส จินฺเตสิ – ‘‘อิมาย ติขิณาย วาสิยา สีสํ ฉินฺทามี’’ติฯ ปุน จินฺเตสิ – ‘‘น เมตํ ปติรูปํ, ยฺวาหํ ภาวนียสฺส ครุโน สนฺติเก สิกฺขาปทํ คเหตฺวา ภินฺเทยฺย’’นฺติฯ เอวํ ยาวตติยํ จินฺเตตฺวา – ‘‘ชีวิตํ ปริจฺจชามิ, น สิกฺขาปท’’นฺติ อํเส ฐปิตํ ติขิณทณฺฑวาสึ อรเญฺญ ฉเฑฺฑสิฯ ตาวเทว มหาวาโฬ นํ มุญฺจิตฺวา อคมาสีติฯ

อริยมคฺคสมฺปยุตฺตา ปน วิรติ **สมุเจฺฉทวิรตี**ติ เวทิตพฺพา, ยสฺสา อุปฺปตฺติโต ปภุติ ปาณํ ฆาเตสฺสามีติ อริยปุคฺคลานํ จิตฺตมฺปิ น อุปฺปชฺชตีติฯ

ยถา จ อกุสลานํ, เอวํ อิเมสมฺปิ กุสลกมฺมปถานํ ธมฺมโต โกฏฺฐาสโต อารมฺมณโต เวทนาโต มูลโตติ ปญฺจหากาเรหิ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **ธมฺมโต**ติ เอเตสุ หิ ปฏิปาฏิยา สตฺต เจตนาปิ วฎฺฎนฺติ วิรติโยปิ, อเนฺต ตโย เจตนาสมฺปยุตฺตาวฯ

โกฏฺฐาสโตติ ปฏิปาฏิยา สตฺต กมฺมปถา เอว, น มูลานิ, อเนฺต ตโย กมฺมปถา เจว มูลานิ จฯ อนภิชฺฌา หิ มูลํ ปตฺวา อโลโภ กุสลมูลํ โหติ, อพฺยาปาโท อโทโส กุสลมูลํ, สมฺมาทิฏฺฐิ อโมโห กุสลมูลํฯ

อารมฺมณโตติ ปาณาติปาตาทีนํฯ อารมฺมณาเนว เอเตสํ อารมฺมณานิฯ วีติกฺกมิตพฺพวตฺถุโตเยว หิ วิรติ นาม โหติฯ ยถา ปน นิพฺพานารมฺมโณ อริยมโคฺค กิเลเส ปชหติ, เอวํ ชีวิตินฺทฺริยาทิอารมฺมณาเปเต กมฺมปถา ปาณาติปาตาทีนิ ทุสฺสีลฺยานิ ปชหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

เวทนาโตติ สเพฺพ สุขเวทนา วา โหนฺติ มชฺฌตฺตเวทนา วาฯ กุสลํ ปตฺวา หิ ทุกฺขเวทนา นาม นตฺถิฯ

มูลโตติ ปฏิปาฏิยา สตฺต ญาณสมฺปยุตฺตจิเตฺตน วิรมนฺตสฺส อโลภอโทสอโมหวเสน ติมูลา โหนฺติ, ญาณวิปฺปยุตฺตจิเตฺตน วิรมนฺตสฺส ทฺวิมูลาฯ อนภิชฺฌา ญาณสมฺปยุตฺตจิเตฺตน วิรมนฺตสฺส ทฺวิมูลา โหติ, ญาณวิปฺปยุตฺตจิเตฺตน เอกมูลาฯ อโลโภ ปน อตฺตนาว อตฺตโน มูลํ น โหติฯ อพฺยาปาเทปิ เอเสว นโยฯ สมฺมาทิฏฺฐิ อโลภอโทสวเสน ทฺวิมูลาวาติฯ ตติยาทีนิฯ

๖. อฎฺฐงฺคิกสุตฺตวณฺณนา

๑๑๒. ฉฏฺเฐ อฏฺฐมคฺคงฺควเสน พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสยวเสน วุตฺตํฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. ทสงฺคสุตฺตวณฺณนา

๑๑๓. สตฺตมํ ทสมิจฺฉตฺตสมฺมตฺตวเสนฯ ตตฺถ **มิจฺฉาญาณิโน**ติ มิจฺฉาปจฺจเวกฺขเณน สมนฺนาคตาติ อโตฺถฯ **มิจฺฉาวิมุตฺติโน**ติ อนิยฺยานิกวิมุตฺติโน กุสลวิมุตฺตีติ คเหตฺวา ฐิตาฯ **สมฺมาญาณิโน**ติ สมฺมาปจฺจเวกฺขณาฯ **สมฺมาวิมุตฺติโน**ติ นิยฺยานิกาย ผลวิมุตฺติยา สมนฺนาคตาติฯ สตฺตมํฯ

๔. จตุตฺถวคฺค

๑. จตุธาตุสุตฺตวณฺณนา

๑๑๔. จตุตฺถวคฺคสฺส ปฐเม **ปถวีธาตู**ติ ปติฏฺฐาธาตุฯ **อาโปธาตู**ติ อาพนฺธนธาตุฯ **เตโชธาตู**ติ ปริปาจนธาตุฯ **วาโยธาตู**ติ วิตฺถมฺภนธาตุฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปน วีสติโกฏฺฐาสาทิวเสน เอตา กเถตพฺพาฯ ปฐมํฯ

๒. ปุเพฺพสโมฺพธสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕. ทุติเย **อยํ ปถวีธาตุยา อสฺสาโท**ติ อยํ ปถวีธาตุนิสฺสโย อสฺสาโทฯ สฺวายํ กายํ อพฺภุนฺนาเมตฺวา อุทรํ ปสาเรตฺวา, ‘‘อิธ เม องฺคุลํ ปเวสิตุํ วายมถา’’ติ วา หตฺถํ ปสาเรตฺวา, ‘‘อิมํ นาเมตุํ วายมถา’’ติ วา วทติ, เอวํ ปวตฺตานํ วเสน เวทิตโพฺพฯ **อนิจฺจา**ติอาทีสุ หุตฺวา อภาวากาเรน อนิจฺจา, ปฏิปีฬนากาเรน ทุกฺขา, สภาววิคมากาเรน วิปริณามธมฺมาฯ **อยํ ปถวีธาตุยา อาทีนโว**ติ เยน อากาเรน สา อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา, อยมากาโร ปถวีธาตุยา อาทีนโวติ อโตฺถฯ **ฉนฺทราควินโย ฉนฺทราคปฺปหานน**ฺติ นิพฺพานํ อาคมฺม ปถวีธาตุยา ฉนฺทราโค วินียติ เจว ปหียติ จ, ตสฺมา นิพฺพานมสฺสา นิสฺสรณํฯ

อยํ อาโปธาตุยา อสฺสาโทติ อยํ อาโปธาตุนิสฺสโย อสฺสาโทฯ สฺวายํ อญฺญํ อาโปธาตุยา อุปทฺทุตํ ทิสฺวา, ‘‘กึ อยํ นิปนฺนกาลโต ปฏฺฐาย ปสฺสาวฏฺฐานาภิมุโข นิกฺขมติ เจว ปวิสติ จ, อปฺปมตฺตกมฺปิสฺส กมฺมํ กโรนฺตสฺส เสทตินฺตํ วตฺถํ ปีเฬตพฺพตาการํ ปาปุณาติ, อนุโมทนมตฺตมฺปิ กเถนฺตสฺส ตาลวณฺฏํ คณฺหิตพฺพํ โหติ, มยํ ปน สายํ นิปนฺนา ปาโตว อุฏฺฐหาม, มาสปุณฺณฆโฏ วิย โน สรีรํ, มหากมฺมํ กโรนฺตานํ เสทมตฺตมฺปิ โน น อุปฺปชฺชติ, อสนิสเทฺทน วิย ธมฺมํ กเถนฺตานํ สรีเร อุสฺมาการมตฺตมฺปิ โน นตฺถี’’ติ เอวํ ปวตฺตานํ วเสน เวทิตโพฺพฯ

อยํ เตโชธาตุยา อสฺสาโทติ อยํ เตโชธาตุนิสฺสโย อสฺสาโทฯ สฺวายํ สีตคหณิเก ทิสฺวา, ‘‘กึ อิเม กิญฺจิเทว ยาคุภตฺตขชฺชมตฺตํ อโชฺฌหริตฺวา ถทฺธกุจฺฉิโน นิสีทิตฺวา สพฺพรตฺตึ องฺคารกฎาหํ ปริเยสนฺติ, ผุสิตมเตฺตสฺปิ สรีเร ปติเตสุ องฺคารกฎาหํ โอตฺถริตฺวา ปารุปิตฺวาว นิปชฺชนฺติ? มยํ ปน อติถทฺธมฺปิ มํสํ วา ปูวํ วา ขาทาม, กุจฺฉิปูรํ ภตฺตํ ภุญฺชาม, ตาวเทว โน สพฺพํ เผณปิโณฺฑ วิย วิลียติ, สตฺตาหวทฺทลิกาย วตฺตมานาย สรีเร สีตานุทหนมตฺตมฺปิ โน นตฺถี’’ติ เอวํ ปวตฺตานํ วเสน เวทิตโพฺพฯ

อยํ วาโยธาตุยา อสฺสาโทติ อยํ วาโยธาตุนิสฺสโย อสฺสาโทฯ สฺวายํ อเญฺญ วาตภีรุเก ทิสฺวา, ‘‘อิเมสํ อปฺปมตฺตกมฺปิ กมฺมํ กโรนฺตานํ อนุโมทนมตฺตมฺปิ กเถนฺตานํ สรีรํ วาโต วิชฺฌติ, คาวุตมตฺตมฺปิ อทฺธานํ คตานํ หตฺถปาทา สีทนฺติ, ปิฏฺฐิ รุชฺชติ, กุจฺฉิวาตสีสวาตกณฺณวาตาทีหิ นิจฺจุปทฺทุตา เตลผาณิตาทีนิ วาตเภสชฺชาเนว กโรนฺตา อตินาเมนฺติ, อมฺหากํ ปน มหากมฺมํ กโรนฺตานมฺปิ ติยามรตฺตึ ธมฺมํ กเถนฺตานมฺปิ เอกทิวเสเนว ทส โยชนานิ คจฺฉนฺตานมฺปิ หตฺถปาทสํสีทนมตฺตํ วา ปิฏฺฐิรุชฺชนมตฺตํ วา น โหตี’’ติ, เอวํ ปวตฺตานํ วเสน เวทิตโพฺพฯ เอวํ ปวตฺตา หิ เอตา ธาตุโย อสฺสาเทนฺติ นามฯ

อพฺภญฺญาสินฺติ อภิวิสิเฏฺฐน ญาเณน อญฺญาสึฯ **อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิน**ฺติ อุตฺตรวิรหิตํ สพฺพเสฏฺฐํ สมฺมา สามญฺจ โพธึ, อถ วา ปสตฺถํ สุนฺทรญฺจ โพธึฯ **โพธี**ติ รุโกฺขปิ มโคฺคปิ

สพฺพญฺญุตญฺญาณมฺปิ นิพฺพานมฺปิฯ ‘‘โพธิรุกฺขมูเล ปฐมาภิสมฺพุทฺโธ’’ติ (มหาว. ๑; อุทา. ๑) จ ‘‘อนฺตรา จ โพธึ อนฺตรา จ คย’’นฺติ (มหาว. ๑๑; ม.นิ. ๑.๒๘๕) จ อาคตฏฺฐาเนสุ หิ รุกฺโข โพธีติ วุจฺจติฯ ‘‘โพธิ วุจฺจติ จตูสุ มเคฺคสุ ญาณ’’นฺติ (จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิทฺทส ๑๒๑) อาคตฏฺฐาเน มโคฺคฯ ‘‘ปโปฺปติ โพธึ วรภูริเมธโส’’ติ (ที. นิ. ๓.๒๑๗) อาคตฏฺฐาเน สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ ‘‘ปตฺวาน โพธึ อมตํ อสงฺขต’’นฺติ อาคตฏฺฐาเน นิพฺพานํฯ อิธ ปน ภควโต อรหตฺตมโคฺค อธิเปฺปโตฯ

สาวกานํ อรหตฺตมโคฺค อนุตฺตรา โพธิ โหติ, น โหตีติ? น โหติฯ กสฺมา? อสพฺพคุณทายกตฺตาฯ เตสญฺหิ กสฺสจิ อรหตฺตมโคฺค อรหตฺตผลเมว เทติ, กสฺสจิ ติโสฺส วิชฺชา, กสฺสจิ ฉ อภิญฺญา, กสฺสจิ จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา, กสฺสจิ สาวกปารมีญาณํฯ ปเจฺจกพุทฺธานมฺปิ ปเจฺจกโพธิญาณเมว เทติฯ พุทฺธานํ ปน สพฺพคุณสมฺปตฺตึ เทติ อภิเสโก วิย รโญฺญ สพฺพโลกิสฺสริยภาวํฯ ตสฺมา อญฺญสฺส กสฺสจิปิ อนุตฺตรา โพธิ น โหติฯ

อภิสมฺพุทฺโธติ ปจฺจญฺญาสินฺติ ‘‘อภิสมฺพุทฺโธ อหํ ปโตฺต ปฏิวิชฺฌิตฺวา ฐิโต’’ติ เอวํ ปฏิชานิํฯ **ญาณญฺจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาที**ติ อธิคตคุณทสฺสนสมตฺถํ ปจฺจเวกฺขณญาณญฺจ เม อุทปาทิฯ **อกุปฺปา เม วิมุตฺตี**ติ ‘‘อยํ มยฺหํ อรหตฺตผลวิมุตฺติ อกุปฺปา’’ติ เอวํ ญาณํ อุทปาทิฯ ตตฺถ ทฺวีหาการเรหิ อกุปฺปตา เวทิตพฺพา การณโต จ อารมฺมณโต จฯ สา หิ จตูหิ มเคฺคหิ สมุจฺฉินฺนกิเลสานํ ปุน อนิวตฺตนตาย การณโตปิ อกุปฺปา, อกุปฺปธมฺมํ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตตาย อารมฺมณโตปิ อกุปฺปาฯ **อนฺติมา**ติ ปจฺฉิมาฯ **นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว**ติ อิทานิ ปุน อโญฺญ ภโว นาม นตฺถีติฯ

อิมสฺมิํ สุเตฺต จตฺตาริ สจฺจานิ กถิตานิฯ กถํ? จตูสุ หิ ธาตูสุ อสฺสาโท สมุทยสจฺจํ, อาทีนโว ทุกฺขสจฺจํ, นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปฺปชานโน มโคฺค มคฺคสจฺจํฯ วิตฺถารวเสนปิ กเถตุํ วฏฺฏติเยวฯ เอตฺถ หิ ยํ ปถวีธาตุํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ ปถวีธาตุยา อสฺสาโทติ ปหานปฏิเวโธ สมุทยสจฺจํฯ ยา ปถวีธาตุ อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา, อยํ ปถวีธาตุยา, อาทีนโวติ ปริญฺญาปฏิเวโธ ทุกฺขสจฺจํฯ โย ปถวีธาตุยา ฉนฺทราควินโย ฉนฺทราคปฺปหานํ, อิทํ ปถวีธาตุยา นิสฺสรณนฺติ สจฺฉิกิริยาปฏิเวโธ นิโรธสจฺจํฯ ยา อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสุ ทิฏฺฐิ สงฺกโปฺป วาจา กมฺมโนฺต อาชีโว วายาโม สติ สมาธิ, อยํ ภาวนาปฏิเวโธ มคฺคสจฺจนฺติฯ ทุติยํฯ

๓. อจริํสุตฺตวณฺณนา

๑๑๖. ตติเย **อจริ**นฺติ ญาณจาเรน อจริํ, อนุภวนจาเรนาติ อโตฺถฯ **ยาวตา**ติ ยตฺตโกฯ ตติยํฯ

๔. โนเจทํสุตฺตวณฺณนา

๑๑๗. จตุเตฺถ **นิสฺสฏา**ติอาทีนิ อาทิโต วุตฺตปฏิเสเธน โยเชตฺวา ‘‘น นิสฺสฏา, น วิสํยุตฺตา, น วิปฺปมุตฺตา, น วิมริยาทิกเตน เจตสา วิหริํสู’’ติ เอวํ เวทิตพฺพานิฯ ทุติยนเย **วิมริยาทิกเตนา**ติ นิมฺมริยาทิกเตนฯ ตตฺถ ทุวิธา มริยาทา กิเลสมริยาทา วฏฺฏมริยาทาติฯ ตตฺถ จ ยสฺส อุปฺปชฺชนฺตา กิเลสา ปหีนา, อุปฺปชฺชนฺตา อปฺปหีนา, วฏฺฏํ วา ปน อุปฺปชฺชนฺตํ ปหีนํ, อุปฺปชฺชนฺตํ อปฺปหีนํ, ตสฺส จิตฺตํ ปหีนกิเลเส วา วฏฺฏํ วา สนฺธาย วิมริยาทิกตํ, อปฺปหีนกิเลเส วา วฏฺฏํ วา สนฺธาย น วิมริยาทิกตํฯ อิธ ปน อุภยสฺสาปิ ปหีนตฺตา ‘‘วิมริยาทิกเตน เจตสา’’ติ วุตฺตํ,

มริยาทํ อกตฺวา ฐิเตน อติกฺกนฺตมริยาเทน เจตสาติ อโตฺถฯ อิติ ตีสุปิ อิเมสุ สุเตฺตสุ จตุสจฺจเมว กถิตํฯ จตุตฺถํฯ

๕. เอกนฺตทุกฺขสุตฺตวณฺณนา

๑๑๘. ปญฺจเม **เอกนฺตทุกฺขา**ติ อติกฺกมิตฺวา ฐิตสฺส ตตฺตกาโร วิย เอกเนฺตเนว ทุกฺขาฯ **ทุกฺขานุปติตา**ติ ทุเกฺขน อนุปติตาฯ **ทุกฺขาวกฺกนฺตา**ติ ทุเกฺขน โอกฺกนฺตา โอติณฺณาฯ **สุขา**ติ สุขเวทนาย ปจฺจยภูตาฯ เอวํ สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมึ สุเตฺต ทุกฺขลกฺขณํ กถิตํฯ ปญฺจมํฯ

๖-๑๐. อภินนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๙-๑๒๓. ฉฎฺฐสุตฺตเมสุ วิวฎฺฎํ, อวสาเน ตีสุ จตุสจฺจเมวาติฯ ฉฎฺฐาทีนิฯ

จตุโตฺถ วโคฺคฯ

ธาตุสํยุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. อนมตคฺคสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวโคฺค

๑. ติณกฏฺฐสุตฺตวณฺณนา

๑๒๔. อนมตคฺคสํยุตฺตสฺส ปฐเม **อนมตโคฺค**ติ อนุ อมตโคฺค, วสฺสสตํ วสฺสสหสฺสํ ญาเณน อนุคนฺตฺวาปิ อมตโคฺค อวิทิตโคฺค, นาสฺส สกฺกา อิโต วา เอโตฺต วา อคฺคํ ชานิตุํ, อปริจฺฉินฺนปุพฺพาปรโกฏิโกติ อโตฺถฯ **สํสาโร**ติ ขนฺธาทีนํ อวิจฺฉินฺนปฺปวตฺตา ปฏิปาฏิฯ **ปุพฺพา โกฏิ น ปญฺญายตี**ติ ปุริมมริยาทา น ทิสฺสติฯ ยทเคฺคน จสฺส ปุริมา โกฏิ น ปญฺญายติ, ปจฺฉิมาปิ ตทเคฺคเนว น ปญฺญายติ, เวมเชฺฌเยว ปน สตฺตา สํสรนฺติฯ **ปริยาทานํ คเจฺฉยฺยา**ติ อิทํ อุปมาย ขุทฺทกตฺตา วุตฺตํฯ พาหิรสมยสฺมิญฺหิ อโตฺถ ปริโตฺต โหติ, อุปมา มหตีฯ ''หตฺถี วิย อยํ โคโณ, โคโณ วิย สูกโร, สมุโทฺท วิย ตฬาก''นฺติ หิ วุเตฺต น เตสํ ตาทิสํ ปมาณํ โหติฯ พุทฺธสมเย ปน อุปมา ปริตฺตา, อโตฺถ มหาฯ ปาฬิยญฺหิ เอโก ชมฺพุทีโป คหิโต, เอวรูปานํ ปน ชมฺพุทีปานํ สเตปิ สหเสฺสปิ สตสหเสฺสปิ ติณาทีนิ เตน อุปกฺกเมน ปริยาทานํ คเจฺฉยฺยุํ, น เตฺวว ปุริสสฺส มาตุ มาตโรติฯ **ทุกฺขํ ปจฺจนุภูต**นฺติ ตุเมฺหหิ ทุกฺขํ อนุภูตํฯ **ติพฺพ**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ **พฺยสน**นฺติ ญาติพฺยสนาทิอเนกวิธํฯ **กฏสี**ติ สุสานํ, ปถวีเยว วาฯ สา หิ ปุนปฺปุนํ มรเนฺตหิ สรีรนิเกฺขเปน วฑฺฒิตาฯ **อลเมวา**ติ ยุตฺตเมวฯ ปฐมํฯ

๒. ปถวีสุตฺตวณฺณนา

๑๒๕. ทุติเย **มหาปถวิ**นฺติ จกฺกวาฬปริยนฺตํ มหาปถวิํฯ **นิกฺขิเปยฺยา**ติ ตํ ปถวิํ ภินฺทิตฺวา วุตฺตปฺปมาณํ คุฬิกํ กริตฺวา เอกมนฺตํ ฐเปยฺยฯ ทุติยํฯ

๓. อสฺสุสุตฺตวณฺณนา

๑๒๖. ตติเย **กนฺทนฺตาน**นฺติ สสทฺทํ รุทมานานํฯ **ปสฺสนฺน**นฺติ สนฺทิตํ ปวตฺตํฯ **จตูสุ มหาสมุเทฺทสู**ติ สิเนรุรสฺมีหิ ปริจฺฉิเนฺนสุ จตูสุ มหาสมุเทฺทสุฯ สิเนรุสฺส หิ ปาจีนปสฺสํ รชตมยํ, ทกฺขิณปสฺสํ มณิมยํ, ปจฺฉิมปสฺสํ ผลิกมยํ, อุตฺตรปสฺสํ สุวณฺณมยํฯ ปุพฺพทกฺขิณปเสฺสหิ นิกฺขนฺตา รชตมณิรสฺมิโย เอกโต หุตฺวา มหาสมุทฺทปิฏฺฐิยา คนฺตฺวา จกฺกวาฬปพฺพตํ อาหจฺจ ติฏฺฐนฺติ, ทกฺขิณปจฺฉิมปเสฺสหิ นิกฺขนฺตา มณิผลิกรสฺมิโย, ปจฺฉิมุตฺตรปเสฺสหิ นิกฺขนฺตา ผลิกสุวณฺณรสฺมิโย, อุตฺตรปาจีนปเสฺสหิ นิกฺขนฺตา สุวณฺณรชตรสฺมิโย เอกโต หุตฺวา มหาสมุทฺทปิฏฺฐิยา คนฺตฺวา จกฺกวาฬปพฺพตํ อาหจฺจ ติฏฺฐนฺติฯ ตาสํ รสฺมีนํ อนฺตเรสุ จตฺตาโร มหาสมุทฺทา โหนฺติฯ เต สนฺธาย วุตฺตํ ''จตูสุ มหาสมุเทฺทสู''ติฯ **ญาติพฺยสน**นฺติอาทีสุ **พฺยสน**นฺติ วิอสนํ, วินาโสติ อโตฺถฯ ญาตีนํ พฺยสนํ **ญาติพฺยสนํ,** โภคานํ พฺยสนํ **โภคพฺยสนํ**ฯ โรโค ปน สยเมว อาโรคฺยํ วิยสติ วินาเสตีติ พฺยสนํ, โรโคว พฺยสนํ **โรคพฺยสนํ**ฯ ตติยํฯ

๔. ขีรสุตฺตวณฺณนา

๑๒๗. จตุเตฺถ **มาตุเถญฺญ**นฺติ เอกนามิกาย มนุสฺสมาตุ ขีรํฯ อิเมสญฺหิ สตฺตานํ คณฺฑุปฺปาทกิปิลฺลิกาทีสุ วา มจฺฉกจฺฉปาทีสุ วา ปกฺขิชาเตสุ วา นิพฺพตฺตกาเล มาตุขีรเมว นตฺถิ, อชปสุมหิํสาทีสุ นิพฺพตฺตกาเล ขีรํ อตฺถิ, ตถา มนุเสฺสสุฯ ตตฺถ อชาทิกาเล จ มนุเสฺสสุ จาปิ ''เทวี สุมนา ติสฺสา''ติ เอวํ นานานามิกานํ กุจฺฉิยํ นิพฺพตฺตกาเล อคฺคเหตฺวา ติสฺสาติ

เอกนามิกาย เอว มาตุ กุจฺฉิยํ นิพฺพตฺตกาเล ปีตํ ถญฺญํ จตูสุ มหาสมุเทฺทสุ อุทกโต พหุตรนฺติ เวทิตพฺพํฯ จตุตฺถํฯ

๕. ปพฺพตสุตฺตวณฺณนา

๑๒๘. ปญฺจเม **สกฺกา ปน, ภเนฺต**ติ โส กิร ภิกฺขุ จิเนฺตสิ – ‘‘สตฺถา อนมตคฺคสฺส สํสารสฺส ทีฆตมตฺตา ‘น สุกรํ น สุกร’นฺติ กเถติเยว , กถํ นจฺฉินฺทติ , สกฺกา นุ โข อุปมํ การาเปตุ’’นฺติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ **กาสิเกนา**ติ ตโย กปฺปาสํสู เอกโต คเหตฺวา กนฺติตสุตฺตมเยน อติสุขุมวเตฺถนฯ เตน ปน ปริมเชฺช กิตฺตกํ ขีเยยฺยาติฯ สาสปมตฺตํฯ ปญฺจมํฯ

๖. สาสปสุตฺตวณฺณนา

๑๒๙. ฉเฎฺฐ **อายสํ นคร**นฺติ อายเสน ปาการเรน ปริกฺขิตฺตํ นครํ, น ปน อโนฺต อายเสหิ เอกภูมิกาทิปาสาเทหิ อากิณฺณนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ ฉฎฺฐํฯ

๗. สาวกสุตฺตวณฺณนา

๑๓๐. สตฺตเม **อนุสฺสเรยฺยุ**นฺติ เอเกน กปฺปสตสหเสฺส อนุสฺสริเต อปโร ตสฺส ฐิตฎฺฐานโต อญฺญํ สตสหสฺสํ, อโญฺญปิ อญฺญนฺติ เอวํ จตฺตาโรปิ จตฺตาริสตสหสฺสานิ อนุสฺสเรยฺยุํฯ สตฺตมํฯ

๘-๙. คงฺคาสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๓๑-๑๓๒. อฎฺฐเม **ยา เอตสฺมิํ อนฺตเร วาลิกา**ติ ยา เอตสฺมิํ อายามโต ปญฺจโยชนสติเก อนฺตเร วาลิกาฯ นวเม วตฺตพฺพํ นตฺถิฯ อฎฺฐมนวมานิฯ

๑๐. ปุคฺคลสุตฺตวณฺณนา

๑๓๓. ทสเม **อฎฺฐิกงฺกโล**ติอาทีนิ ตีณิปิ ราสิเววจนาเนวฯ อิเมสํ ปน สตฺตานํ สอฎฺฐิกาลโต อนฎฺฐิกาโลว พหุตโรฯ คณฺฑุปฺปาทกาทิปาณภูตานญฺหิ เอเตสํ อฎฺฐิเมว นตฺถิ, มจฺฉกจฺฉปาทิภูตานํ ปน อฎฺฐิเมว พหุตรํ, ตสฺมา อนฎฺฐิกาลญฺจ พหุอฎฺฐิกาลญฺจ อคฺคเหตฺวา สมฎฺฐิกาโลว คเหตโพฺพฯ **อุตฺตโร คิชฺฌกูฎสฺสา**ติ คิชฺฌกูฎสฺส อุตฺตรปเสฺส ฐิโตฯ **มคธานํ คิริพฺพเช**ติ มคธรฎฺฐสฺส คิริพฺพเช, คิริปริเกฺขเป ฐิโตติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ ทสมํฯ

ปฐโม วโคฺคฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑. ทุคฺคตสุตฺตวณฺณนา

๑๓๔. ทุติยวคฺคสฺส ปฐเม **ทุคฺคต**นฺติ ทลิทฺทํ กปณํฯ **ทุรูเปต**นฺติ ทุสฺสณฺฐาเนหิ หตฺถปาเทหิ อุเปตํฯ ปฐมํฯ

๒. สุขิตสุตฺตวณฺณนา

๑๓๕. ทุติเย **สุขิต**นฺติ สุขสมปฺปิตํ มหทฺธนํ มหาโภคํฯ **สุสชฺชิต**นฺติ อลงฺกตปฏิยตฺตํ หตฺถิกฺขนฺธคตํ มหาปริวารํฯ ทุติยํฯ

๓. ติํสมตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๓๖. ตติเย **ปาเวยฺยกา**ติ ปาเวยฺยเทสวาสิโนฯ **สเพฺพ อารญฺญิกา**ติอาทีสุ ธุตงฺคสมาทานวเสน เตสํ อารญฺญิกาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ **สเพฺพ สสํโยชนา**ติ สเพฺพ สพนฺธนา, เกจิ โสตาปนฺนา, เกจิ สกทาคามิโน, เกจิ อนาคามิโนฯ เตสุ หิ ปุถุชฺชโน วา ขีณาสโว วา นตฺถิฯ **คุนฺน**นฺติอาทีสุ เสตกาฬาทิวเณฺณสุ เอเกกวณฺณกาโลว คเหตโพฺพฯ **ปาริปนฺถกา**ติ ปริปเนฺถ ติฏฺฐนกา ปนฺถฆาตโจราฯ **ปารทาริกา**ติ ปรทารจาริตฺตํ อาปชฺชนกาฯ ตติยํฯ

๔-๙. มาตุสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๓๗-๑๔๒. จตุตฺถาทีสุ ลิงฺคนิยเมน เจว จกฺกวาฬนิยเมน จ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปุริสานญฺหิ มาตุคามกาโล, มาตุคามานญฺจ ปุริสกาโลติ เอวเมตฺถ ลิงฺคนิยโมฯ อิมมฺหา จกฺกวาฬา สตฺตา ปรจกฺกวาฬํ, ปรจกฺกวาฬา จ อิมํ จกฺกวาฬํ สํสรนฺติฯ เตสุ อิมสฺมิํ จกฺกวาเฬ มาตุคามกาเล มาตุภูตเญฺญว ทเสฺสโนฺต **โย นมาตาภูตปุโพฺพ**ติ อาหฯ **โย นปิตาภูตปุโพฺพ**ติ อาทีสุปิ เอเสว นโยฯ จตุตฺถาทีนิฯ

๑๐. เวปุลฺลปพฺพตสุตฺตวณฺณนา

๑๔๓. ทสเม **ภูตปุพฺพ**นฺติ อตีตกาเล เอกํ อปทานํ อาหริตฺวา ทเสฺสติฯ **สมญฺญา อุทปาที**ติ ปญฺญตฺติ อโหสิฯ **จตูเหน อาโรหนฺตี**ติ อิทํ ถามมชฺฌิเม สนฺธาย วุตฺตํฯ **อคฺค**นฺติ อุตฺตมํฯ **ภทฺทยุค**นฺติ สุนฺทรยุคลํฯ **ตีเหน อาโรหนฺตี**ติ เอตฺตาวตา กิร ทฺวินฺนํ พุทฺธานํ อนฺตเร โยชนํ ปถวี อุสฺสนฺนา, โส ปพฺพโต ติโยชนุเพฺพโธ ชาโตฯ

อปฺปํ วา ภิโยฺยติ วสฺสสตโต อุตฺตริํ อปฺปํ ทส วา วีสํ วา วสฺสานิฯ ปุน วสฺสสตเมว ชีวนโก นาม นตฺถิ, อุตฺตมโกฏิยา ปน สฏฺฐิ วา อสีติ วา วสฺสานิ ชีวนฺติฯ วสฺสสตํ ปน อปฺปตฺวา ปญฺจวสฺสทสวสฺสาทิกาเล มียมานาว พหุกาฯ เอตฺถ จ กกุสโนฺธ ภควา จตฺตาลีสวสฺสสหสฺสายุกกาเล, โกณาคมโน ติํสวสฺสสหสฺสายุกกาเล นิพฺพโตฺตติ อิทํ อนุปุเพฺพน ปริหีนสทิสํ กตํ, น ปน เอวํ ปริหีนํ, วฑฺฒิตฺวา วฑฺฒิตฺวา ปริหีนนฺติ เวทิตพฺพํฯ กถํ? กกุสโนฺธ ตาว ภควา อิมสฺมิํเยว กเปฺป จตฺตาลีสวสฺสสหสฺสายุกกาเล นิพฺพโตฺต อายุปฺปมาณํ ปญฺจ โกฏฺฐาเส กตฺวา จตฺตาโร ฐตฺวา ปญฺจเม วิชฺชมาเนเยว ปรินิพฺพุโตฯ ตํ อายุ ปริหายมานํ ทสวสฺสกาลํ ปตฺวา ปุน วฑฺฒมานํ อสเงฺขยฺยํ หุตฺวา ตโต ปริหายมานํ ติํสวสฺสสหสฺสายุกกาเล ฐิตํ, ตทา โกณาคมโน นิพฺพโตฺตฯ ตสฺมิมฺปิ ตเถว ปรินิพฺพุเต ตํ อายุ ทสวสฺสกาลํ ปตฺวา ปุน วฑฺฒมานํ อสเงฺขยฺยํ หุตฺวา ปริหายิตฺวา วีสวสฺสสหสฺสกาเล ฐิตํ, ตทา กสฺสโป ภควา นิพฺพโตฺตฯ ตสฺมิมฺปิ ตเถว ปรินิพฺพุเต ตํ อายุ ทสวสฺสกาลํ ปตฺวา ปุน วฑฺฒมานํ อสเงฺขยฺยํ หุตฺวา ปริหายิตฺวา วสฺสสตกาลํ ปตฺตํ, อถ อมฺหากํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ นิพฺพโตฺตฯ เอวํ อนุปุเพฺพน ปริหายิตฺวา วฑฺฒิตฺวา วฑฺฒิตฺวา ปริหีนนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ จ ยํ อายุปริมาเณสุ มเนฺทสุ พุทฺธา นิพฺพตฺตนฺติ, เตสมฺปิ ตเทว อายุปริมาณํ โหตีติฯ ทสมํฯ

ทุติโย วโคฺคฯ

อนมตคฺคสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. กสฺสปสํยุตฺตํ

๑. สนฺตุฏฺฐสุตฺตวณฺณนา

๑๔๔. กสฺสปสํยุตฺตสฺส ปฐเม **สนฺตุฏฺฐายนฺ**ติ สนฺตุโฏฺฐ อยํฯ **อิตรีตเรนา**ติ น ถูลสุขุมลูขปณีตถิรชิณฺณานํ เยน เกนจิ, อถ โข ยถาลทฺธาทีนํ อิตรีตเรน เยน เกนจิ สนฺตุโฏฺฐติ อโตฺถฯ จีวรสฺมิญฺหิ ตโย สโนฺตสา ยถาลาภสโนฺตโส ยถาพลสโนฺตโส ยถาสารุปฺปสโนฺตโสติฯ ปิณฺฑปาตาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

เตสํ อยํ ปเภทสํวณฺณนา – อิธ ภิกฺขุ จีวรํ ลภติ สุนฺทรํ วา อสุนฺทรํ วา, โส เตเนว ยาเปติ, อญฺญํ น ปเตฺถติ, ลภโนฺตปิ น คณฺหาติฯ อยมสฺส จีวเร ยถาลาภสโนฺตโสฯ อถ ปน ปกติทุพฺพโล วา โหติ อาพาธชราภิภูโต วา, ครุจีวรํ ปารุปโนฺต กิลมติ, โส สภาเคน ภิกฺขุนา สทฺธึ ตํ ปริวเตฺตตฺวา ลหุเกน ยาเปโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหติฯ อยมสฺส จีวเร ยถาพลสโนฺตโสฯ อปโร ปณีตปจฺจยลาภี โหติ, โส ปฏฺฏจีวราทีนํ อญฺญตรํ มหคฺฆจีวรํ พหูนิ วา จีวรานิ ลภิตฺวา – ‘‘อิทํ เถรานํ จิรปพฺพชิตานํ, อิทํ พหุสฺสุตานํ อนุรูปํ, อิทํ คิลานานํ, อิทํ อปฺปลาภีนํ โหตู’’ติ ทตฺวา เตสํ ปุราณจีวรํ วา สงฺการกูฏาทิโต วา ปน นนฺตกานิ อุจฺจินิตฺวา เตหิ สงฺฆาฏึ กตฺวา ธาเรโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหติฯ อยมสฺส จีวเร ยถาสารุปฺปสโนฺตโสฯ

อิธ ปน ภิกฺขุ ปิณฺฑปาตํ ลภติ ลูขํ วา ปณีตํ วา, โส เตเนว ยาเปติ, อญฺญํ น ปเตฺถติ, ลภโนฺตปิ น คณฺหาติฯ อยมสฺส ปิณฺฑปาเต ยถาลาภ สโนฺตโสฯ โย ปน อตฺตโน ปกติวิรุทฺธํ วา พฺยาธิวิรุทฺธํ วา ปิณฺฑปาตํ ลภติ, เยนสฺส ปริภุเตฺตน อผาสุ โหติ, โส สภาคสฺส ภิกฺขุโน ตํ ทตฺวา ตสฺส หตฺถโต สปฺปายโภชนํ ภุตฺวา สมณธมฺมํ กโรโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหติฯ อยมสฺส ปิณฺฑปาเต ยถาพลสโนฺตโสฯ อปโร พหุํ ปณีตํ ปิณฺฑปาตํ ลภติ, โส ตํ จีวรํ วิย จิรปพฺพชิต-พหุสฺสุต-อปฺปลาภคิลานานํ ทตฺวา , เตสํ วา เสสกํ ปิณฺฑาย วา จริตฺวา มิสฺสกาหารํ ภุญฺชโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหติฯ อยมสฺส ปิณฺฑปาเต ยถาสารุปฺปสโนฺตโสฯ

อิธ ปน ภิกฺขุ เสนาสนํ ลภติ มนาปํ วา อมนาปํ วา, โส เตน เนว โสมนสฺสํ น ปฏิฆํ อุปฺปาเทติ, อนฺตมโส ติณสนฺถารเกนาปิ ยถาลเทฺธเนว ตุสฺสติฯ อยมสฺส เสนาสเน ยถาลาภสโนฺตโสฯ โย ปน อตฺตโน ปกติวิรุทฺธํ วา พฺยาธิวิรุทฺธํ วา เสนาสนํ ลภติ, ยตฺถสฺส วสโต อผาสุ โหติ, โส ตํ สภาคสฺส ภิกฺขุโน ทตฺวา ตสฺส สนฺตเก สปฺปายเสนาสเน วสโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหติฯ อยมสฺส เสนาสเน ยถาพลสโนฺตโสฯ อปโร มหาปุโญฺญ เลณมณฺฑปกูฏาคาราทีนิ พหูนิ ปณีตเสนาสนานิ ลภติ, โส ตานิ จีวราทีนิ วิย จิรปพฺพชิตพหุสฺสุตอปฺปลาภคิลานานํ ทตฺวา ยตฺถ กตฺถจิ วสโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหติฯ อยมสฺส เสนาสเน ยถาสารุปฺปสโนฺตโสฯ โยปิ ‘‘อุตฺตมเสนาสนํ นาม ปมาทฏฺฐานํ, ตตฺถ นิสินฺนสฺส ถินมิทฺธํ โอกฺกมติ, นิทฺทาภิภูตสฺส ปฏิพุชฺฌโต ปาปวิตกฺกา ปาตุภวนฺตี’’ติ ปฏิสญฺจิกฺขิตฺวา ตาทิสํ เสนาสนํ ปตฺตมฺปิ น สมฺปฏิจฺฉติ, โส ตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อโพฺภกาสรุกฺขมูลาทีสุ วสโนฺต สนฺตุโฏฺฐว โหติฯ อยมฺปิ เสนาสเน ยถาสารุปฺปสโนฺตโสฯ

อิธ ปน ภิกฺขุ เภสชฺชํ ลภติ ลูขํ วา ปณีตํ วา, โส ยํ ลภติ เตเนว ตุสฺสติ, อญฺญํ น ปเตฺถติ, ลภโนฺตปิ น คณฺหาติฯ อยมสฺส คิลานปจฺจเย ยถาลาภสโนฺตโสฯ โย ปน เตเลนตฺถิโก ผาณิตํ ลภติ, โส ตํ สภาคสฺส ภิกฺขุโน ทตฺวา ตสฺส หตฺถโต เตลํ คเหตฺวา วา อญฺญเทว วา ปริเยสิตฺวา เภสชฺชํ กโรโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหติฯ อยมสฺส คิลานปจฺจเย ยถาพลสโนฺตโสฯ

อปโร มหาปุญฺโญ พหุํ เตลมธุผาณิตาทิปณีตเภสชฺชํ ลภติ, โส ตํ จีวรํ วิย จิรปพฺพชิต-พหุสฺสุต-อปฺปลาภคิลานานํ ทตฺวา เตสํ อาภเตน เยน เกนจิ ยาเปนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติฯ โย ปน เอกสฺมึ ภาชเน มุตฺตหรีตกํ ฐเปตฺวา เอกสฺมึ จตุมธุรํ ‘‘คณฺห, ภนฺเต, ยทิจฺฉสี’’ติ วุจฺจมาโน สจสฺส เตสุ อญฺญตเรนปิ โรโค วูปสมฺมติ, อถ ‘‘มุตฺตหรีตกํ นาม พุทฺธาทีหิ วณฺณิต’’นฺติ จตุมธุรํ ปฏิกฺขิปิตฺวา มุตฺตหรีตเกน เภสชฺชํ กโรนฺโต ปรมสนฺตุฏฺโฐว โหติฯ อยมสฺส คิลานปจฺจเย ยถาสารุปฺปสนฺโตโสฯ อิติ อิเม ตโย สนฺโตเส สนฺธาย ‘‘สนฺตุฏฺฐายํ, ภิกฺขเว, กสฺสโป อิตรีตเรน จีวเรนา’’ติ วุตฺตํฯ

วณฺณวาทีติ เอโก สนฺตุฏฺโฐ โหติ, สนฺโตสสฺส วณฺณํ น กเถติฯ เอโก น สนฺตุฏฺโฐ โหติ, สนฺโตสสฺส วณฺณํ กเถติฯ เอโก เนว สนฺตุฏฺโฐ โหติ, น สนฺโตสสฺส วณฺณํ กเถติฯ เอโก สนฺตุฏฺโฐ จ โหติ, สนฺโตสสฺส จ วณฺณํ กเถติฯ อยํ ตาทิโสติ ทเสฺสตุํ **อิตรีตรจีวรสนฺตุฏฺฐิยา จ วณฺณวาที**ติ วุตฺตํฯ **อเนสน**นฺติ ทูเตยฺยปหิณคมนานุโยคปฺปเภทํ นานปฺปการํ อเนสนํฯ **อลทฺธา**ติ อลภิตฺวาฯ ยถา จ เอกโจฺจ ‘‘กถํ นุ โข จีวรํ ลภิสฺสามี’’ติ ปุญฺญวนฺเตหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ เอกโต หุตฺวา โกหญฺญํ กโรนฺโต อุตฺตสติ ปริตสฺสติ, อยํ เอวํ อลทฺธา จ จีวรํ น ปริตสฺสติฯ **ลทฺธา จา**ติ ธมฺเมน สเมน ลภิตฺวาฯ **อคธิโต**ติ วิคตโลภเคโธฯ **อมุจฺฉิโต**ติ อธิมตฺตตณฺหาย มุจฺฉํ อนาปนฺโนฯ **อนชฺฌาปนฺโน**ติ ตณฺหาย อโนตฺถโฏ อปริโยนทฺโธฯ **อาทีนวทสฺสาวี**ติ อเนสนาปตฺติยญฺจ คธิตปริโภเค จ อาทีนวํ ปสฺสมาโนฯ **นิสฺสรณปญฺโญ**ติ, ‘‘ยาวเทว สีตสฺส ปฏิฆาตายา’’ติ วุตฺตนิสฺสรณเมว ชานนฺโต ปริภุญฺชตีติ อโตฺถฯ **อิตรีตเรน ปิณฺฑปาเตนา**ติอาทีสุปิ ยถาลทฺธาทีนํ เยน เกนจิ ปิณฺฑปาเตน, เยน เกนจิ เสนาสเนน, เยน เกนจิ คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาเรนาติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

กสฺสเปน วา หิ โว, ภิกฺขเว, โอวทิสฺสามีติ เอตฺถ ยถา มหากสฺสปเตฺถโร จตูสุ ปจฺจเยสุ ตีหิ สนฺโตเสหิ สนฺตุฏฺโฐ, ตุเมฺหปิ ตถารูปา ภวถาติ โอวทนฺโต กสฺสเปน โอวทติ นามฯ **โย วา ปนสฺส กสฺสปสทิโส**ติ เอตฺถาปิ โย วา ปนโญฺญปิ กสฺสปสทิโส มหากสฺสปเตฺถโร วิย จตูสุ ปจฺจเยสุ ตีหิ สนฺโตเสหิ สนฺตุฏฺโฐ ภเวยฺย, ตุเมฺหปิ ตถารูปา ภวถาติ โอวทนฺโต กสฺสปสทิเสน โอวทติ นามฯ **ตถตฺตาย ปฏิปชฺชิตพฺพ**นฺติ ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อิมาย อิมสฺมึ สนฺตุฏฺฐิสุเตฺต วุตฺตสเลฺลขาจารปฏิปตฺติยา กถนํ นาม ภาโร, อมฺหากมฺปิ อิมํ ปฏิปตฺตึ ปริปูรํ กตฺวา ปูรณํ ภาโรเยว, อาคโต โข ปน ภาโร คเหตโพฺพ’’ติ จินฺเตตฺวา ยถา มยา กถิตํ, ตถตฺตาย ตถาภาวาย ตุเมฺหหิปิ ปฏิปชฺชิตพฺพนฺติฯ ปฐมํฯ

๒. อโนตฺตปฺปีสุตฺตวณฺณนา

๑๔๕. ทุติเย **อนาตาปี**ติ ยํ วีริยํ กิเลเส อาตปติ, เตน รหิโตฯ **อโนตฺตปฺปี**ติ นิพฺภโย กิเลสุปฺปตฺติโต กุสลานุปฺปตฺติโต จ ภยรหิโตฯ **สโมฺพธายา**ติ สมฺพุชฺฌนตฺถายฯ **นิพฺพานายา**ติ นิพฺพานสจฺฉิกิริยายฯ **อนุตฺตรสฺส โยคเกฺขมสฺสา**ติ อรหตฺตสฺส ตญฺหิ อนุตฺตรเญฺจว จตูหิ จ โยเคหิ เขมํฯ

อนุปฺปนฺนาติอาทีสุ เย ปุเพฺพ อปฺปฏิลทฺธปุพฺพํ จีวราทึ วา ปจฺจยํ อุปฏฺฐากสทฺธิวิหาริก-อเนฺตวาสีนํ วา อญฺญตรโต มนุญฺญวตฺถุํ ปฏิลภิตฺวา ตํ สุภํ สุขนฺติ อโยนิโส คณฺหนฺตสฺส อญฺญตรํ วา ปน อนนุภูตปุพฺพํ อารมฺมณํ ยถา ตถา วา อโยนิโส อาวเชฺชนฺตสฺส โลภาทโย ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, เต อนุปฺปนฺนาติ เวทิตพฺพาฯ อญฺญถา หิ อนมตเคฺค สํสาเร อนุปฺปนฺนา นาม ปาปกา ธมฺมา นตฺถิฯ อนุภูตปุเพฺพปิ จ วตฺถุมฺหิ อารมฺมเณ วา ยสฺส ปกติพุทฺธิยา วา อุเทฺทสปริปุจฺฉาย วา ปริยตฺตินวกมฺมโยนิโสมนสิการานํ วา อญฺญตรวเสน ปุ

เพฺพ อนุปฺปชฺชิตฺวา ปจฺฉา ตาทิเสน ปจฺจเยน สหสา อุปฺปชฺชนฺติ, อิเมปิ ‘‘อนุปฺปนฺนา อุปฺปชฺชมานา อนตฺถาย สํวตฺเตยฺยุ’’นฺติ เวทิตพฺพาฯ เตสฺเยว ปน วตฺถารมฺมเณสุ ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชมานา นปฺปหียนฺติ นาม, เต ‘‘อุปฺปนฺนา อปฺปหียมานา อนตฺถาย สํวตฺเตยฺยุ’’นฺติ เวทิตพฺพาฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปน อุปฺปนฺนานุปฺปนฺนเภโท จ ปหานปฺปหานวิธานญฺจ สพฺพํ วิสุทฺธิมคฺเค ญาณทสฺสนวิสุทฺธินิเทฺทเส กถิตํฯ

อนุปฺปนฺนา เม กุสลา ธมฺมาติ อปฺปฏิลทฺธาปิ สีลสมาธิมคฺคผลสงฺขาตา อนวชฺชธมฺมาฯ **อุปฺปนฺนา**ติ เตเยว ปฏิลทฺธาฯ **นิรุชฺฌมานา อนตฺถาย สํวตฺเตยฺยุ**นฺติ เต สีลาทิธมฺมา ปริหานิวเสน ปุน อนุปฺปตฺติยา นิรุชฺฌมานา อนตฺถาย สํวตฺเตยฺยุนฺติ เวทิตพฺพาฯ เอตฺถ จ โลกิยา ปริหายนฺติ, โลกุตฺตรานํ ปริหานิ นตฺถีติฯ ‘‘อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ ฐิติยา’’ติ อิมสฺส ปน สมฺมปฺปธานสฺส วเสนายํ เทสนา กตาฯ ทุติยมคฺโค วา สีฆํ อนุปฺปชฺชมาโน, ปฐมมคฺโค นิรุชฺฌมาโน อนตฺถาย สํวตฺเตยฺยาติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อิติ อิมสฺมิํ สุตฺเต อิเม จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา ปุพฺพภาควิปสฺสนาวเสน กถิตาติฯ ทุติยํฯ

๓. จนฺทูปมสุตฺตวณฺณนา

๑๔๖. ตติเย **จนฺทูปมา**ติ จนฺทสทิสา หุตฺวาฯ กิํ ปริมณฺฑลตาย? โน, อปิจ โข ยถา จโนฺท คคนตลํ ปกฺขนฺทมาโน น เกนจิ สทฺธิํ สนฺถวํ วา สิเนหํ วา อาลยํ วา นิกนฺติํ วา ปตฺถนํ วา ปริยุฏฺฐานํ วา กโรติ, น จ น โหติ มหาชนสฺส ปิโย มนาโป, ตุเมฺหปิ เอวํ เกนจิ สทฺธิํ สนฺถวาทีนํ อกรเณน พหุชนสฺส ปิยา มนาปา จนฺทูปมา หุตฺวา ขตฺติยกุลาทีนิ จตฺตาริ กุลานิ อุปสงฺกมถาติ อโตฺถฯ อปิจ ยถา จโนฺท อนฺธการํ วิธมติ, อาโลกํ ผรติ, เอวํ กิเลสนฺธการวิธมเนน ญาณาโลกผรเณน จาปิ จนฺทูปมา หุตฺวาติ เอวมาทีหิปิ นเยหิ เอตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อปกเสฺสว กายํ อปกสฺส จิตฺตนฺติ เตเนว สนฺถวาทีนํ อกรเณน กายญฺจ จิตฺตญฺจ อปกสฺสิตฺวา, อปเนตฺวาติ อโตฺถฯ โย หิ ภิกฺขุ อรเญฺญปิ น วสติ, กามวิตกฺกาทโยปิ วิตเกฺกติ, อยํ เนว กายํ อปกสฺสติ, น จิตฺตํฯ โย หิ อรเญฺญปิ โข วิหรติ, กามวิตกฺกาทโย ปน วิตเกฺกติ, อยํ กายเมว อปกสฺสติ, น จิตฺตํฯ โย คามเนฺต วสติ , กามวิตกฺกาทโยปิ โข น จ วิตเกฺกติ, อยํ จิตฺตเมว อปกสฺสติ, น กายํฯ โย ปน อรเญฺญ เจว วสติ, กามวิตกฺกาทโย จ น วิตเกฺกติ, อยํ อุภยมฺปิ อปกสฺสติฯ เอวรูปา หุตฺวา กุลานิ อุปสงฺกมถาติ ทีเปโนฺต ‘‘อปกเสฺสว กายํ อปกสฺส จิตฺต’’นฺติ อาหฯ

นิจฺจนวกาติ นิจฺจํ นวกาว, อาคนฺตุกสทิสา เอว หุตฺวาติ อโตฺถฯ อาคนฺตุโก หิ ปฏิปาฏิยา สมฺปตฺตเคหํ ปวิสิตฺวา สเจ นํ ฆรสามิกา ทิสฺวา, ‘‘อมฺหากํ ปุตฺตภาตโร วิปฺปวาสํ คตา เอวํ วิจริํสู’’ติ อนุกมฺปมานา นิสีทาเปตฺวา โภเชนฺติ, ภุตฺตมโตฺตเยว ‘‘ตุมฺหากํ ภาชนํ คณฺหถา’’ติ อุฎฺฐาย ปกฺกมติ, น เตหิ สทฺธิํ สนฺถวํ วา กโรติ, น กิจฺจกรณียานิ วา สํวิทหติ, เอวํ ตุเมฺหปิ ปฏิปาฏิยา สมฺปตฺตฆรํ ปวิสิตฺวา ยํ อิริยาปเถสุ ปสนฺนา มนุสฺสา เทนฺติ, ตํ คเหตฺวา ฉินฺนสนฺถวา, เตสํ กิจฺจกรณีเย อพฺยาวฏา หุตฺวา นิกฺขมถาติ ทีเปติฯ

อิมสฺส ปน นิจฺจนวกภาวสฺส อาวิภาวตฺถํ เทฺวภาติกวตฺถุ กเถตพฺพํ – วสาฬนครคามโต กิร เทฺว ภาติกา นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิตา, เต จูฬนาคเตฺถโร จ มหานาคเตฺถโร จาติ ปญฺญายิํสุฯ เต จิตฺตลปพฺพเต ติํส วสฺสานิ วสิตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตา ‘‘มาตรํ ปสฺสิสฺสามา’’ติ อาคนฺตฺวา วสาฬนครวิหาเร วสิตฺวา ปุนทิวเส มาตุคามํ ปิณฺฑาย ปวิสิํสุฯ มาตาปิ เตสํ อุฬุเงฺกน ยาคุํ นีหริตฺวา เอกสฺส ปเตฺต อากิริฯ ตสฺสา ตํ โอโลกยมานาย ปุตฺตสิเนโห อุปฺปชฺชิฯ อถ นํ อาห – ‘‘ตฺวํ,

ตาต, มยฺหํ ปุโตฺต มหานาโค’’ติฯ เถโร ‘‘ปจฺฉิมํ เถรํ ปุจฺฉ อุปาสิเก’’ติ วตฺวา ปกฺกามิฯ ปจฺฉิม เถรสฺสปิ ยาคุํ ทตฺวา, ‘‘ตาต, ตฺวํ มยฺหํ ปุโตฺต จูฬนาโค’’ติ ปุจฺฉิ? เถโร ‘‘กึ, อุปาสิเก, ปุริมํ เถรํ น ปุจฺฉสี’’ติ? วตฺวา ปกฺกามิฯ เอวํ มาตราปิ สทฺธึ ฉินฺนสนฺถโว ภิกฺขุ นิจฺจนวโก นาม โหติฯ

อปฺปคพฺภาติ น ปคพฺภา, อฏฺฐฏฺฐาเนน กายปาคพฺภิเยน, จตุฏฺฐาเนน วจีปาคพฺภิเยน, อเนกฏฺฐาเนน มโนปาคพฺภิเยน จ วิรหิตาติ อโตฺถฯ **อฏฺฐฏฺฐานํ กายปาคพฺภิยํ** นาม สงฺฆคณปุคฺคล-โภชนสาลา-ชนฺตาฆรนหานติตฺถ-ภิกฺขาจารมคฺค-อนฺตรฆรปฺปเวสเนสุ กาเยน อปฺปติรูปกรณํฯ เสยฺยถิทํ – อิเธกโจฺจ สงฺฆมเชฺฌ ปลฺลตฺถิกาย วา นิสีทติ ปาเท ปาทํ อาธายิตฺวา วาติ เอวมาทิ (มหานิ. ๑๖๕)ฯ ตถา คณมเชฺฌฯ **คณมเชฺฌ**ติ จตุปริสสนฺนิปาเต วา สุตฺตนฺติกคณาทิสนฺนิปาเต วาฯ ตถา วุฑฺฒตเร ปุคฺคเลฯ โภชนสาลาย ปน วุฑฺฒานํ อาสนํ น เทติ, นวานํ อาสนํ ปฏิพาหติฯ ตถา ชนฺตาฆเรฯ วุเฑฺฒ เจตฺถ อนาปุจฺฉา อคฺคิชลนาทีนิ กโรติฯ นฺหานติเตฺถ จ ยทิทํ ‘‘ทหโร วุโฑฺฒติ ปมาณํ อกตฺวา อาคตปฏิปาฏิยา นฺหายิตพฺพ’’นฺติ วุตฺตํ, ตมฺปิ อนาทิยโนฺต ปจฺฉา อาคนฺตฺวา อุทกํ โอตริตฺวา วุเฑฺฒ จ นเว จ พาธติฯ ภิกฺขาจารมเคฺค ปน อคฺคาสนอโคฺคทกอคฺคปิณฺฑานํ อตฺถาย ปุรโต คจฺฉติ พาหาย พาหํ ปหรโนฺตฯ อนฺตรฆรปฺปเวสเน วุเฑฺฒหิ ปฐมตรํ ปวิสติ, ทหเรหิ สทฺธึ กายกีฬนกํ กโรตีติ เอวมาทิฯ

จตุฏฺฐานํ วจีปาคพฺภิยํ นาม สงฺฆคณปุคฺคลอนฺตรฆเรสุ อปฺปติรูปวาจานิจฺฉารณํฯ เสยฺยถิทํ – อิเธกโจฺจ สงฺฆมเชฺฌ อนาปุจฺฉา ธมฺมํ ภาสติฯ ตถา ปุเพฺพ วุตฺตปฺปการสฺส คณสฺส มเชฺฌ ปุคฺคลสฺส จ สนฺติเก, ตเตฺถว มนุเสฺสหิ ปญฺหํ ปุโฏฺฐ วุฑฺฒตรํ อนาปุจฺฉา วิสฺสเชฺชติฯ อนฺตรฆเร ปน ‘‘อิตฺถนฺนาเม กึ อตฺถิ? กึ ยาคุ, อุทาหุ ขาทนียํ โภชนียํ? กึ เม ทสฺสสิ? กึ อชฺช ขาทิสฺสาม? กึ ภุญฺชิสฺสาม? กึ ปิวิสฺสามา’’ติอาทีนิ ภาสติฯ

อเนกฏฺฐานํ มโนปาคพฺภิยํ นาม เตสุ เตสุ ฐาเนสุ กายวาจาหิ อชฺฌาจารํ อนาปชฺชิตฺวาปิ มนสาว กามวิตกฺกาทีนํ วิตกฺกนํฯ อปิจ ทุสฺสีลเสฺสว สโต ‘‘สีลวาติ มํ ชโน ชานาตู’’ติ เอวํ ปวตฺตา ปาปิจฺฉตาปิ มโนปาคพฺภิยํฯ อิติ สเพฺพสมฺปิ อิเมสํ ปาคพฺภิยานํ อภาเวน อปฺปคพฺภา หุตฺวา อุปสงฺกมถาติ วทติฯ

ชรุทปานนฺติ ชิณฺณกูปํฯ **ปพฺพตวิสม**นฺติ ปพฺพเต วิสมํ ปปาตฏฺฐานํฯ **นทีวิทุคฺค**นฺติ นทิยา วิทุคฺคํ ฉินฺนตฏฏฺฐานํฯ **อปกเสฺสว กาย**นฺติ ตาทิสานิ ฐานานิ โย ขิฑฺฑาทิปสุโต กายํ อนปกสฺส เอกโตภาริยํ อกตฺวาว วายุปตฺถมฺภกํ อคฺคาหาเปตฺวา จิตฺตมฺปิ อนปกสฺส ‘‘เอตฺถ ปติโต หตฺถปาทภญฺชนาทีนิ ปาปุณาตี’’ติ อนาทีนวทสฺสาวิตาย อนุเปฺพเชตฺวา สมฺปิยายมาโน โอโลเกติ, โส ปติตฺวา หตฺถปาทภญฺชนาทิอนตฺถํ ปาปุณาติฯ โย ปน อุทกตฺถิโก วา อเญฺญน วา เกนจิ กิเจฺจน โอโลเกตุกาโม กายํ อปกสฺส เอกโต ภาริยํ กตฺวา วายุปตฺถมฺภกํ คาหาเปตฺวา, จิตฺตมฺปิ อปกสฺส อาทีนวทสฺสเนน สํเวเชตฺวา โอโลเกติ, โส น ปตติ, ยถารุจึ โอโลเกตฺวา สุขี เยนกามํ ปกฺกมติฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – ชรุทปานาทโย วิย หิ จตฺตาริ กุลานิ, โอโลกนปุริโส วิย ภิกฺขุฯ ยถา อนปกฏฺฐกายจิโตฺต ตานิ โอโลเกโนฺต ปุริโส ตตฺถ ปตติ, เอวํ อรกฺขิเตหิ กายาทีหิ กุลานิ อุปสงฺกมโนฺต ภิกฺขุ กุเลสุ พชฺฌติ, ตโต นานปฺปการํ สีลปาทภญฺชนาทิอนตฺถํ ปาปุณาติฯ ยถา ปน อปกฏฺฐกายจิโตฺต ปุริโส ตตฺถ น ปตติ, เอวํ รกฺขิเตเนว กาเยน รกฺขิเตหิ จิเตฺตหิ รกฺขิตาย วาจาย สุปฺปฏฺฐิตาย สติยา อปกฏฺฐกายจิโตฺต หุตฺวา กุลา

นิ อุปสงฺกมโนฺต ภิกฺขุ กุเลสุ น พชฺฌติฯ อถสฺส ยถา ตตฺถ อปติตสฺส ปุริสสฺส, น ปาทา ภญฺชนฺติ, เอวํ สีลปาโท น ภิชฺชติฯ ยถา หตฺถา น ภญฺชนฺติ, เอวํ สทฺธาหตฺโถ น ภิชฺชติฯ ยถา กุจฺฉิ น ภิชฺชติ, เอวํ สมาธิกุจฺฉิ น ภิชฺชติฯ ยถา สีสํ น ภิชฺชติ, เอวํ ญาณสีสํ น ภิชฺชติ, ยถา จ ตํ ขาณุกณฺฏกาทโย น วิชฺฌนฺติ, เอวมิมํ ราคกณฺฏกาทโย น วิชฺฌนฺติฯ ยถา โส นิรุปทฺทโว ยถารุจิ โอโลเกตฺวา สุขี เยนกามํ ปกฺกมติ, เอวํ ภิกฺขุ กุลานิ นิสฺสาย จีวราทโย ปจฺจเย ปฏิเสวโนฺต กมฺมฏฺฐานํ วเฑฺฒตฺวา สงฺขาเร สมฺมสโนฺต อรหตฺตํ ปตฺวา โลกุตฺตรสุเขน สุขิโต เยนกามํ อคตปุพฺพํ นิพฺพานทิสํ คจฺฉติฯ

อิทานิ โย หีนาธิมุตฺติโก มิจฺฉาปฏิปโนฺน เอวํ วเทยฺย ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ ‘ติวิธํ ปาคพฺภิยํ ปหาย นิจฺจนวกเตฺตน จนฺทูปมา กุลานิ อุปสงฺกมถา’ติ วทโนฺต อฏฺฐาเน ฐเปติ, อสยฺหํ ภารํ อาโรเปติ, ยํ น สกฺกา กาตุํ ตํ กาเรตี’’ติ, ตสฺส วาทปถํ ปจฺฉินฺทิตฺวา, ‘‘สกฺกา เอวํ กาตุํ, อตฺถิ เอวรูโป ภิกฺขู’’ติ ทเสฺสโนฺต **กสฺสโป, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ

อากาเส ปาณิํ จาเลสีติ นีเล คคนนฺตเร ยมกวิชฺชุตํ จารยมาโน วิย เหฏฺฐาภาคํ อุปริภาคํ อุภโตปเสฺสสุ ปาณิํ สญฺจาเรสิฯ อิทญฺจ ปน เตปิฏเก พุทฺธวจเน อสมฺภินฺนปทํ นามฯ **อตฺตมโน**ติ ตุฏฺฐจิโตฺต สกมโน, น โทมนเสฺสน ปจฺฉินฺทิตฺวา คหิตมโนฯ **กสฺสปสฺส, ภิกฺขเว**ติ อิทมฺปิ ปุริมนเยเนว ปรวาทํ ปจฺฉินฺทิตฺวา อตฺถิ เอวรูโป ภิกฺขูติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ

ปสนฺนาการํ กเรยฺยุนฺติ จีวราทโย ปจฺจเย ทเทยฺยุํฯ **ตถตฺตาย ปฏิปเชฺชยฺยุ**นฺติ สีลสฺส อาคตฏฺฐาเน สีลํ ปูรยมานา, สมาธิวิปสฺสนา มคฺคผลานํ อาคตฏฺฐาเน ตานิ ตานิ สมฺปาทยมานา ตถาภาวาย ปฏิปเชฺชยฺยุํฯ **อนุทย**นฺติ รกฺขณภาวํฯ **อนุกมฺป**นฺติ มุทุจิตฺตตํฯ อุภยเญฺจตํ การุญฺญเสฺสว เววจนํฯ **กสฺสโป, ภิกฺขเว**ติ อิทมฺปิ ปุริมนเยเนว ปรวาทํ ปจฺฉินฺทิตฺวา อตฺถิ เอวรูโป ภิกฺขูติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **กสฺสเปน วา**ติ เอตฺถ จโนฺทปมาทิวเสน โยชนํ กตฺวา ปุริมนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตติยํฯ

๔. กุลูปกสุตฺตวณฺณนา

๑๔๗. จตุเตฺถ **กุลูปโก**ติ กุลฆรานํ อุปคนฺตาฯ **เทนฺตุเยว เม**ติ ททนฺตุเยว มยฺหํฯ **สนฺทียตี**ติ อฏฺฏียติ ปีฬียติฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยานุสาเรเนว เวทิตพฺพํฯ จตุตฺถํฯ

๕. ชิณฺณสุตฺตวณฺณนา

๑๔๘. ปญฺจเม **ชิโณฺณ**ติ เถโร มหลฺลโกฯ **ครุกานี**ติ ตํ สตฺถุ สนฺติกา ลทฺธกาลโต ปฏฺฐาย ฉินฺนภินฺนฏฺฐาเน สุตฺตสํสิพฺพเนน เจว อคฺคฬทาเนน จ อเนกานิ ปฏลานิ หุตฺวา ครุกานิ ชาตานิฯ **นิพฺพสนานี**ติ ปุเพฺพ ภควตา นิวาเสตฺวา อปนีตตาย เอวํลทฺธนามานิฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ตฺวํ ชิโณฺณ เจว ครุปํสุกูโล จฯ **คหปตานี**ติ ปํสุกูลิกงฺคํ วิสฺสเชฺชตฺวา คหปตีหิ ทินฺนจีวรานิ ธาเรหีติ วทติฯ **นิมนฺตนานี**ติ ปิณฺฑปาติกงฺคํ วิสฺสเชฺชตฺวา สลากภตฺตาทีนิ นิมนฺตนานิ ภุญฺชาหีติ วทติฯ **มม จ สนฺติเก**ติ อารญฺญิกงฺคํ วิสฺสเชฺชตฺวา คามนฺตเสนาสเนเยว วสาหีติ วทติฯ

นนุ จ ยถา ราชา เสนาปติํ เสนาปติฏฺฐาเน ฐเปตฺวา ตสฺส ราชูปฏฺฐานาทินา อตฺตโน กเมฺมน อาราเธนฺตเสฺสว ตํ ฐานนฺตรํ คเหตฺวา อญฺญสฺส ททมาโน อยุตฺตํ นาม กโรติ, เอวํ สตฺถา มหากสฺสปเตฺถรสฺส ปจฺจุคฺคมนตฺถาย ติคาวุตํ มคฺคํ คนฺตฺวา ราชคหสฺส จ นาฬนฺทาย จ

อนฺตเร พหุปุตฺตกรุกฺขมูเล นิสิโนฺน ตีหิ โอวาเทหิ อุปสมฺปาเทตฺวา เตน สทฺธึ อตฺตโน จีวรํ ปริวเตฺตตฺวา เถรํ ชาติอารญฺญิกงฺคเญฺจว ชาติปํสุกูลิกงฺคญฺจ อกาสิ, โส ตสฺมึ กตฺตุกมฺย ตาฉเนฺทน สตฺถุ จิตฺตํ อาราเธนฺตเสฺสว ปํสุกูลาทีนิ วิสฺสชฺชาเปตฺวา คหปติจีวรปฏิคฺคหณาทีสุ นิโยเชโนฺต อยุตฺตํ นาม กโรตีติฯ น กโรติฯ กสฺมา? อตฺตชฺฌาสยตฺตาฯ น หิ สตฺถา ธุตงฺคานิ วิสฺสชฺชาเปตุกาโม, ยถา ปน อฆฏฺฏิตา เภริอาทโย สทฺทํ น วิสฺสเชฺชนฺติ, เอวํ อฆฏฺฏิตา เอวรูปา ปุคฺคลา น สีหนาทํ นทนฺตีติ นทาเปตุกาโม สีหนาทชฺฌาสเยน เอวมาหฯ เถโรปิ สตฺถุ อชฺฌาสยานุรูเปเนว ‘‘อหํ โข, ภเนฺต, ทีฆรตฺตํ อารญฺญิโก เจวา’’ติอาทินา นเยน สีหนาทํ นทติฯ

ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารนฺติ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาโร นาม อารญฺญิกเสฺสว ลพฺภติ, โน คามนฺตวาสิโนฯ คามนฺตสฺมิญฺหิ วสโนฺต ทารกสทฺทํ สุณาติ, อสปฺปายรูปานิ ปสฺสติ, อสปฺปาเย สเทฺท สุณาติ, เตนสฺส อนภิรติ อุปฺปชฺชติฯ อารญฺญิโก ปน คาวุตํ วา อฑฺฒโยชนํ วา อติกฺกมิตฺวา อรญฺญํ อโชฺฌคาเหตฺวา วสโนฺต ทีปิพฺยคฺฆสีหาทีนํ สเทฺท สุณาติ, เยสํ สวนปจฺจยา อมานุสิกาสวนรติ อุปฺปชฺชติฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘สุญฺญาคารํ ปวิฏฺฐสฺส, สนฺตจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน;
> อมานุสี รตี โหติ, สมฺมา ธมฺมํ วิปสฺสโตฯ
>
> ‘‘ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
> ลภตี ปีติปาโมชฺชํ, อมตํ ตํ วิชานตํฯ (ธ. ป. ๓๗๓-๓๗๔);
>
> ‘‘ปุรโต ปจฺฉโต วาปิ, อปโร เจ น วิชฺชติ;
> ตเตฺถว ผาสุ ภวติ, เอกสฺส รมโต วเน’’ติฯ

ตถา ปิณฺฑปาติกเสฺสว ลพฺภติ, โน อปิณฺฑปาติกสฺสฯ อปิณฺฑปาติโก หิ อกาลจารี โหติ, ตุริตจารํ คจฺฉติ, ปริวเตฺตติ, ปลิพุโทฺธว คจฺฉติ, ตตฺถ จ พหุสํสโย โหติฯ ปิณฺฑปาติโก ปน น อกาลจารี โหติ, น ตุริตจารํ คจฺฉติ, น ปริวเตฺตติ, อปลิพุโทฺธว คจฺฉติ, ตตฺถ จ น พหุสํสโย โหติฯ

กถํ? อปิณฺฑปาติโก หิ คามโต ทูรวิหาเร วสมาโน กาลเสฺสว ‘‘ยาคุํ วา ปาริวาสิกภตฺตํ วา ลจฺฉามิ, อาสนสาลาย วา ปน อุเทฺทสภตฺตาทีสุ กิญฺจิเทว มยฺหํ ปาปุณิสฺสตี’’ติ มกฺกฏกสุตฺตานิ ฉินฺทโนฺต สยิตโครูปานิ อุฏฺฐาเปโนฺต ปาโตว คจฺฉโนฺต อกาลจารี โหติฯ มนุเสฺส เขตฺตกมฺมาทีนํ อตฺถาย เคหา นิกฺขเนฺตเยว สมฺปาปุณิตุํ มิคํ อนุพนฺธโนฺต วิย เวเคน คจฺฉโนฺต ตุริตจารี โหติฯ อนฺตรา กิญฺจิเทว ทิสฺวา ‘‘อสุกอุปาสโก วา อสุกอุปาสิกา วา เคเห, โน เคเห’’ติ ปุจฺฉติ, ‘‘โน เคเห’’ติ สุตฺวา ‘‘อิทานิ กุโต ลภิสฺสามี’’ติ? อคฺคิทโฑฺฒ วิย ปเวธติ, สยํ ปจฺฉิมทิสํ คนฺตุกาโม ปาจีนทิสาย สลากํ ลภิตฺวา อญฺญํ ปจฺฉิมทิสาย ลทฺธสลากํ อุปสงฺกมิตฺวา, ‘‘ภเนฺต, อหํ ปจฺฉิมทิสํ คมิสฺสามิ, มม สลากํ ตุเมฺห คณฺหถ, ตุมฺหากํ สลากํ มยฺหํ เทถา’’ติ สลากํ ปริวเตฺตติฯ เอกํ วา ปน สลากภตฺตํ อาหริตฺวา ปริภุญฺชโนฺต ‘‘อปรสฺสาปิ สลากภตฺตสฺส ปตฺตํ เทถา’’ติ มนุเสฺสหิ วุเตฺต, ‘‘ภเนฺต, ตุมฺหากํ ปตฺตํ เทถ, อหํ มยฺหํ ปเตฺต ภตฺตํ ปกฺขิปิตฺวา ตุมฺหากํ ปตฺตํ ทสฺสามี’’ติ อญฺญสฺส ปตฺตํ ทาเปตฺวา ภเตฺต อาหเฏ อตฺตโน ปเตฺต ปกฺขิปิตฺวา ปตฺตํ ปฏิเทโนฺต ปตฺตํ ปริวเตฺตติ นามฯ วิหาเร ราชราชมหามตฺตาทโย มหาทานํ เทนฺติ, อิมินา จ ภิโยฺย ทูรคาเม สลากา ลทฺธา, ตตฺถ อคจฺฉโนฺต ปุน สตฺตาหํ สลากํ น ลภตีติ อลาภภเยน คจฺฉติ, เอวํ คจฺฉโนฺต ปลิพุโทฺธ หุตฺวา คจฺฉติ นามฯ ยสฺส เจส

สลากภตฺตาทิโน อตฺถาย คจฺฉติ, ‘‘ตํ ทสฺสนฺติ นุ โข เม, อุทาหุ น ทสฺสนฺติ, ปณีตํ นุ โข ทสฺสนฺติ, อุทาหุ ลูขํ, โถกํ นุ โข, อุทาหุ พหุกํ, สีตลํ นุ โข, อุทาหุ อุณฺห’’นฺติ เอวํ ตตฺถ จ พหุสํสโย โหติฯ

ปิณฺฑปาติโก ปน กาลเสฺสว วุฏฺฐาย วตฺตปฏิวตฺตํ กตฺวา สรีรํ ปฏิชคฺคิตฺวา วสนฏฺฐานํ ปวิสิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิกตฺวา กาลํ สลฺลเกฺขตฺวา มหาชนสฺส อุฬุงฺกภิกฺขาทีนิ ทาตุํ ปโหนกกาเล คจฺฉตีติ น อกาลจารี โหติ, เอเกกํ ปทวารํ ฉ โกฏฺฐาเส กตฺวา วิปสฺสโนฺต คจฺฉตีติ น ตุริตจารี โหติ, อตฺตโน ครุภาเวน ‘‘อสุโก เคเห, น เคเห’’ติ น ปุจฺฉติ, สลากภตฺตาทีนิเยว น คณฺหาติฯ อคณฺหโนฺต กิํ ปริวเตฺตสฺสติ? น อญฺญสฺส วเสน ปลิพุโทฺธ โหติ , กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรโนฺต ยถารุจิ คจฺฉติ, อิตโร วิย น พหุสํสโย โหติฯ เอกสฺมิํ คาเม วา วีถิยา วา อลภิตฺวา อญฺญตฺถ จรติฯ ตสฺมิมฺปิ อลภิตฺวา อญฺญตฺถ จรโนฺต มิสฺสโกทนํ สงฺกฑฺฒิตฺวา อมตํ วิย ปริภุญฺชิตฺวา คจฺฉติฯ

ปํสุกูลิกเสฺสว ลพฺภติ, โน อปํสุกูลิกสฺสฯ อปํสุกูลิโก หิ วสฺสาวาสิกํ ปริเยสโนฺต จรติ, น เสนาสนสปฺปายํ ปริเยสติฯ ปํสุกูลิโก ปน น วสฺสาวาสิกํ ปริเยสโนฺต จรติ, เสนาสนสปฺปายเมว ปริเยสติฯ เตจีวริกเสฺสว ลพฺภติ, น อิตรสฺสฯ อเตจีวริโก หิ พหุภโณฺฑ พหุปริกฺขาโร โหติ, เตนสฺส ผาสุวิหาโร นตฺถิฯ อปฺปิจฺฉาทีนเญฺจว ลพฺภติ, น อิตเรสนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อตฺตโน จ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารํ สมฺปสฺสมาโน’’ติฯ ปญฺจมํฯ

๖. โอวาทสุตฺตวณฺณนา

๑๔๙. ฉเฏฺฐ **อหํ วา**ติ กสฺมา อาห? เถรํ อตฺตโน ฐาเน ฐปนตฺถํฯ กิํ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา นตฺถีติ? อตฺถิฯ เอวํ ปนสฺส อโหสิ ‘‘อิเม น จิรํ ฐสฺสนฺติ, กสฺสโป ปน วีสวสฺสสตายุโก, โส มยิ ปรินิพฺพุเต สตฺตปณฺณิคุหายํ นิสีทิตฺวา ธมฺมวินยสงฺคหํ กตฺวา มม สาสนํ ปญฺจวสฺสสหสฺสปริมาณกาลปวตฺตนกํ กริสฺสติ, อตฺตโน ตํ ฐาเน ฐเปมิ, เอวํ ภิกฺขู กสฺสปสฺส สุสฺสูสิตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺตี’’ติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ **ทุพฺพจา**ติ ทุเกฺขน วตฺตพฺพาฯ **โทวจสฺสกรเณหี**ติ ทุพฺพจภาวกรเณหิฯ **อปฺปทกฺขิณคฺคาหิโน**ติ อนุสาสนิํ สุตฺวา ปทกฺขิณํ น คณฺหนฺติ ยถานุสิฏฺฐํ น ปฏิปชฺชนฺติ, อปฺปฏิปชฺชนฺตา วามคาหิโน นาม ชาตาติ ทเสฺสติฯ **อจฺจาวทเนฺต**ติ อติกฺกมฺม วทเนฺต, สุตปริยตฺติํ นิสฺสาย อติวิย วาทํ กโรเนฺตติ อโตฺถฯ **โก พหุตรํ ภาสิสฺสตี**ติ ธมฺมํ กเถโนฺต โก พหุํ ภาสิสฺสติ, กิํ ตฺวํ, อุทาหุ อหนฺติ? **โก สุนฺทรตร**นฺติ, เอโก พหุํ ภาสโนฺต อสหิตํ อมธุรํ ภาสติ, เอโก สหิตํ มธุรํ, ตํ สนฺธายาห ‘‘โก สุนฺทรตร’’นฺติ? เอโก ปน พหุญฺจ สุนฺทรญฺจ กเถโนฺต จิรํ น ภาสติ, ลหุเญฺญว อุฏฺฐาติ, เอโก อทฺธานํ ปาเปติ, ตํ สนฺธายาห ‘‘โก จิรตร’’นฺติ? ฉฏฺฐํฯ

๗. ทุติยโอวาทสุตฺตวณฺณนา

๑๕๐. สตฺตเม **สทฺธา**ติ โอกปฺปนสทฺธาฯ **วีริย**นฺติ กายิกเจตสิกํ วีริยํฯ **ปญฺญา**ติ กุสลธมฺมชานนปญฺญาฯ **น สนฺติ ภิกฺขู โอวาทกา**ติ อิมสฺส ปุคฺคลสฺส โอวาทกา อนุสาสกา กลฺยาณมิตฺตา นตฺถีติ อิทํ, ภเนฺต, ปริหานนฺติ ทเสฺสติฯ สตฺตมํฯ

๘. ตติยโอวาทสุตฺตวณฺณนา

๑๕๑. อฏฺฐเม **ตถา หิ ปนา**ติ ปุเพฺพ โสวจสฺสตาย, เอตรหิ จ โทวจสฺสตาย การณ ปฏิรูปเน นิปาโตฯ **ตตฺรา**ติ เตสุ เถเรสุฯ **โก นามายํ ภิกฺขู**ติ โก นาโม อยํ ภิกฺขุ? กึ ติสฺสเตฺถโร กึ นาคเตฺถโรติ? **ตตฺรา**ติ ตสฺมึ เอวํ สกฺกาเร กยิรมาเนฯ **ตถตฺตายา**ติ ตถาภาวาย, อารญฺญิกาทิภาวายาติ อโตฺถฯ **สพฺรหฺมจาริกาโม**ติ ''อิเม มํ ปริวาเรตฺวา จรนฺตู''ติ เอวํ กาเมติ อิจฺฉติ ปเตฺถตีติ สพฺรหฺมจาริกาโมฯ **ตถตฺตายา**ติ ลาภสกฺการนิพฺพตฺตนตฺถายฯ **พฺรหฺมจารุปทฺทเวนา**ติ โย สพฺรหฺมจารีนํ จตูสุ ปจฺจเยสุ อธิมตฺตจฺฉนฺทราโค อุปทฺทโวติ วุจฺจติ, เตน อุปทฺทุตาฯ **อภิปตฺถนา**ติ อธิมตฺตปตฺถนาฯ **พฺรหฺมจาริอภิปตฺถเนนา**ติ พฺรหฺมจารีนํ อธิมตฺตปตฺถนาสงฺขาเตน จตุปจฺจยภาเวนฯ อฏฺฐมํฯ

๙. ฌานาภิญฺญสุตฺตวณฺณนา

๑๕๒. นวเม **ยาวเทว อากงฺขามี**ติ ยาวเทว อิจฺฉามิฯ ยานิ ปน อิโต ปรํ **วิวิเจฺจว กาเมหี**ติอาทินา นเยน จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานิ, **สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา**ติอาทินา นเยน จตโสฺส อรูปสมาปตฺติโย, **สพฺพโส เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมติกฺกมฺม สญฺญาเวทยิตนิโรธนฺ**ติ เอวํ นิโรธสมาปตฺติ, **อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธนฺ**ติอาทินา นเยน ปญฺจ โลกิกาภิญฺญา จ วุตฺตาฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ อนุปทวณฺณนาย เจว ภาวนาวิธา เนน จ สทฺธึ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๖๙) วิตฺถาริตเมวฯ ฉฬภิญฺญาย ปน **อาสวานํ ขยา**ติ อาสวานํ ขเยนฯ **อนาสวนฺ**ติ อาสวานํ อปจฺจยภูตํฯ **เจโตวิมุตฺตินฺ**ติ อรหตฺตผลสมาธึฯ **ปญฺญาวิมุตฺตินฺ**ติ อรหตฺตผลปญฺญํฯ นวมํฯ

๑๐. อุปสฺสยสุตฺตวณฺณนา

๑๕๓. ทสเม **อายาม, ภเนฺต**ติ กสฺมา ภิกฺขุนีอุปสฺสยคมนํ ยาจติ? น ลาภสกฺการเหตุ, กมฺมฏฺฐานตฺถิกา ปเนตฺถ ภิกฺขุนิโย อตฺถิ, ตา อุสฺสุกฺกาเปตฺวา กมฺมฏฺฐานํ กถาเปสฺสามีติ ยาจติฯ นนุ จ โส สยมฺปิ เตปิฏโก พหุสฺสุโต, กึ สยํ กเถตุํ น สโกฺกตีติ? โน น สโกฺกติฯ พุทฺธปฏิภาคสฺส ปน สาวกสฺส กถํ สทฺธาตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺตีติ ยาจติฯ **พหุกิเจฺจ ตฺวํ พหุกรณีโย**ติ กึ เถโร นวกมฺมาทิปสุโต, เยน นํ เอวมาหาติ? โน, สตฺถริ ปน ปรินิพฺพุเต จตโสฺส ปริสา อานนฺทเตฺถรํ อุปสงฺกมิตฺวา, ''ภเนฺต, อิทานิ กสฺส ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา จรถ, กสฺส ปริเวณํ สมฺมชฺชถ, กสฺส มุโขทกํ เทถา''ติ โรทนฺติ ปริเทวนฺติฯ เถโร ''อนิจฺจา สงฺขารา, วุทฺธสรีเรปิ นิลฺลโชฺชว มจฺจุราชา ปหริฯ เอสา สงฺขารานํ ธมฺมตา, มา โสจิตฺถ, มา ปริเทวิตฺถา''ติ ปริสํ สญฺญาเปติฯ อิทมสฺส พหุกิจฺจํฯ ตํ สนฺธาย เถโร เอวมาหฯ **สนฺทเสฺสสี**ติ ปฏิปตฺติคุณํ ทเสฺสสิฯ **สมาทเปสี**ติ คณฺหาเปสิฯ **สมุเตฺตเชสี**ติ สมุสฺสาเหสิฯ **สมฺปหํเสสี**ติ ปฏิลทฺธคุเณน โมทาเปสิฯ

ถุลฺลติสฺสาติ สรีเรน ถูลา, นาเมน ติสฺสาฯ **เวเทหมุนิโน**ติ ปณฺฑิตมุนิโนฯ ปณฺฑิโต หิ ญาณสงฺขาเตน เวเทน อีหติ สพฺพกิจฺจานิ กโรติ, ตสฺมา ''เวเทโห''ติ วุจฺจติฯ เวเทโห จ โส มุนิ จาติ, เวเทหมุนิฯ **ธมฺมํ ภาสิตพฺพํ มญฺญตี**ติ ติปิฏกธรสฺส ธมฺมภณฺฑาคาริกสฺส สมฺมุเข สยํ อรญฺญวาสี ปํสุกูลิโก สมาโน ''ธมฺมกถิโก อหนฺ''ติ ธมฺมํ ภาสิตพฺพํ มญฺญติฯ อิทํ กึ ปน, กถํ ปนาติ? อวชานมานา ภณติฯ **อโสฺสสี**ติ อเญฺญน อาคนฺตฺวา อาโรจิตวเสน อโสฺสสิฯ **อาคเมหิ ตฺวํ, อาวุโส**ติ ติฏฺฐ ตฺวํ, อาวุโสฯ **มา เต สโงฺฆ อุตฺตริ อุปปริกฺขี**ติ มา ภิกฺขุสโงฺฆ อติเรกโอกาเส ตํ อุปปริกฺขีติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ''อานเนฺทน พุทฺธปฏิภาโค สาวโก วาริโต, เอกา ภิกฺขุนี น วาริตา, ตาย สทฺธึ สนฺถโว วา สิเนโห วา ภวิสฺสตี''ติ มา ตํ สโงฺฆ เอวํ อมญฺญีติฯ

อิทานิ อตฺตโน พุทฺธปฏิภาคภาวํ ทีเปนฺโต **ตํ กึ มญฺญสิ, อาวุโส**ติอาทิมาห? **สตฺตรตน**นฺติ สตฺตหตฺถปฺปมาณํฯ **นาค**นฺติ หตฺถึฯ **อฑฺฒฏฺฐรตนํ วา**ติ อฑฺฒรตเนน อูนอฏฺฐรตนํ, ปุริมปาทโต ปฏฺฐาย ยาว กุมฺภา วิทตฺถาธิกสตฺตหตฺถุพฺเพธนฺติ อโตฺถฯ **ตาลปตฺติกายา**ติ ตรุณตาลปเณฺณนฯ **จวิตฺถา**ติ จุตา, น มตา วา นฏฺฐา วา, พุทฺธปฏิภาคสฺส ปน สาวกสฺส อุปวาทํ วตฺวา มหากสฺสปเตฺถเร ฉหิ อภิญฺญาหิ สีหนาทํ นทเนฺต ตสฺสา กาสาวานิ กณฺฏกสาขา วิย กจฺฉุสาขา วิย จ สรีรํ ขาทิตุํ อารทฺธานิ, ตานิ หาเรตฺวา เสตกานิ นิวตฺถกฺขเณเยวสฺสา จิตฺตสฺสาโท อุทปาทีติฯ ทสมํฯ

๑๑. จีวรสุตฺตวณฺณนา

๑๕๔. เอกาทสเม **ทกฺขิณาคิริสฺมิ**นฺติ ราชคหํ ปริวาเรตฺวา ฐิตสฺส คิริโน ทกฺขิณภาเค ชนปโท ทกฺขิณาคิริ นาม, ตสฺมึ จาริกํ จรตีติ อโตฺถฯ จาริกา จ นาม ทุวิธา โหติ ตุริตจาริกา จ อตุริตจาริกา จฯ ตตฺถ ยํ เอกโจฺจ เอกํ กาสาวํ นิวาเสตฺวา เอกํ ปารุปิตฺวา ปตฺตจีวรํ อํเส ลเคฺคตฺวา ฉตฺตํ อาทาย สรีรโต เสเทหิ ปคฺฆรเนฺตหิ ทิวเสน สตฺตฏฺฐโยชนานิ คจฺฉติ, ยํ วา ปน พุทฺธา กิญฺจิเทว โพธเนยฺยสตฺตํ ทิสฺวา โยชนสตมฺปิ โยชนสหสฺสมฺปิ ขเณน คจฺฉนฺติ, เอสา **ตุริตจาริกา** นามฯ เทวสิกํ ปน คาวุตํ อฑฺฒโยชนํ ติคาวุตํ โยชนนฺติ เอตฺตกํ อทฺธานํ อชฺฌตนาย นิมนฺตนํ อธิวาสยโต ชนสงฺคหํ กโรโต คมนํ, เอสา **อตุริตจาริกา** นามฯ อยํ อิธ อธิเปฺปตาฯ

นนุ จ เถโร ปญฺจวีสติ วสฺสานิ ฉายา วิย ทสพลสฺส ปจฺฉโต ปจฺฉโต คจฺฉโนฺตว อโหสิ, ''กหํ อานโนฺท''ติ วจนสฺส โอกาสเมว น อทาสิ, โส กิสฺมึ กาเล ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธึ จาริกํ จริตุํ โอกาสํ ลภตีติ? สตฺถุ ปรินิพฺพานสํวจฺฉเรฯ ปรินิพฺพุเต กิร สตฺถริ มหากสฺสปเตฺถโร สตฺถุ ปรินิพฺพาเน สนฺนิปติตสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มเชฺฌ นิสีทิตฺวา ธมฺมวินยสงฺคายนตฺถํ ปญฺจสเต ภิกฺขู อุจฺจินิตฺวา, ''อาวุโส, มยํ ราชคเห วสฺสํ วสนฺตา ธมฺมวินยํ สงฺคายิสฺสาม, ตุเมฺห ปุเร วสฺสูปนายิกาย อตฺตโน ปลิโพธํ อุจฺฉินฺทิตฺวา ราชคเห สนฺนิปตถา''ติ วตฺวา อตฺตนา ราชคหํ คโตฯ อานนฺทเตฺถโรปิ ภควโต ปตฺตจีวรํ อาทาย มหาชนํ สญฺญาเปโนฺต สาวตฺถึ คนฺตฺวา ตโต นิกฺขมฺม ราชคหํ คจฺฉโนฺต ทกฺขิณาคิริสฺมึ จาริกํ จริฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

เยภุเยฺยน กุมารภูตาติ เย เต หีนายาวตฺตา นาม, เต เยภุเยฺยน กุมารกา ทหรา ตรุณา เอกวสฺสิกเทฺววสฺสิกา ภิกฺขู เจว อนุปสมฺปนฺนกุมารกา จฯ กสฺมา ปเนเต ปพฺพชิตา, กสฺมา หีนายาวตฺตาติ? เตสํ กิร มาตาปิตโร จิเนฺตสุํ – ''อานนฺทเตฺถโร สตฺถุ วิสฺสาสิโก อฏฺฐ วเร ยาจิตฺวา อุปฏฺฐหติ, อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐานํ สตฺถารํ คเหตฺวา คนฺตุํ สโกฺกติ, อมฺหากํ ทารเก เอตสฺส สนฺติเก ปพฺพาเชม, โส สตฺถารํ คเหตฺวา อาคมิสฺสติ, ตสฺมึ อาคเต มยํ มหาสกฺการํ กาตุํ ลภิสฺสามา''ติฯ อิมินา ตาว การเณน เนสํ ญาตกา เต ปพฺพาเชสุํฯ สตฺถริ ปน ปรินิพฺพุเต เตสํ สา ปตฺถนา อุปจฺฉินฺนา, อถ เต เอกทิวเสเนว อุปฺปพฺพาเชสุํฯ

ยถาภิรนฺตนฺติ ยถารุจิยา ยถาอชฺฌาสเยนฯ **ติกโภชนํ ปญฺญตฺต**นฺติ, อิทํ ''คณโภชเน อญฺญตฺร สมยา ปาจิตฺติย''นฺติ (ปาจิ. ๒๑๑)ฯ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตตฺถ หิ ติณฺณํ ชนานํ อกปฺปิยนิมนฺตนํ สาทิยิตฺวา เอกโต ปฏิคฺคณฺหนฺตานมฺปิ อนาปตฺติ, ตสฺมา ''ติกโภชน''นฺติ วุตฺตํฯ

ทุมฺมงฺกูนํ ปุคฺคลานํ นิคฺคหายาติ ทุสฺสีลปุคฺคลานํ นิคฺคณฺหนตฺถํฯ **เปสลานํ ภิกฺขูนํ ผาสุวิหารายา**ติ ทุมฺมงฺกูนํ นิคฺคเหเนว เปสลานํ อุโปสถปวารณา วตฺตนฺติ, สมคฺควาโส

โหติ, อยํ เตสํ ผาสุวิหาโร โหติ, อิมสฺส ผาสุวิหารสฺส อตฺถายฯ **มา ปาปิจฺฉา ปกฺขํ นิสฺสาย สงฺฆํ ภินฺเทยฺยุ**นฺติ ยถา เทวทตฺโต สปริโส กุเลสุ วิญฺญาเปตฺวา ภุญฺชนฺโต ปาปิเจฺฉ นิสฺสาย สงฺฆํ ภินฺทิ, เอวํ อเญฺญปิ ปาปิจฺฉา คณพนฺธเนน กุเลสุ วิญฺญาเปตฺวา ภุญฺชมานา คณํ วเฑฺฒตฺวา ตํ ปกฺขํ นิสฺสาย มา สงฺฆํ ภินฺเทยฺยุนฺติ, อิติ อิมินา การเณน ปญฺญตฺตนฺติ อโตฺถฯ **กุลานุทฺทยตาย จา**ติ ภิกฺขุสเงฺฆ อุโปสถปวารณํ กตฺวา สมคฺควาสํ วสเนฺต มนุสฺสา สลากภตฺตาทีนิ ทตฺวา สคฺคปรายณา ภวนฺติ, อิติ อิมาย กุลานุทฺทยตาย จ ปญฺญตฺตนฺติ อโตฺถฯ

สสฺสฆาตํ มเญฺญ จรสีติ สสฺสํ ฆาเตโนฺต วิย อาหิณฺฑสิฯ **กุลูปฆาตํ มเญฺญ จรสี**ติ กุลานิ อุปฆาเตโนฺต วิย หนโนฺต วิย อาหิณฺฑสิฯ **โอลุชฺชตี**ติ วิเสเสน ปลุชฺชติ ภิชฺชติฯ **ปลุชฺชนฺติ โข เต, อาวุโส, นวปฺปายา**ติ, อาวุโส, เอเต ตุยฺหํ ปาเยน เยภุเยฺยน นวกา เอกวสฺสิกทุวสฺสิกา ทหรา เจว สามเณรา จ ปลุชฺชนฺติ ภิชฺชนฺติฯ **น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสี**ติ อยํ กุมารโก อตฺตโน ปมาณํ น ชานาตีติ เถรํ ตเชฺชโนฺต อาหฯ

กุมารกวาทา น มุจฺจามาติ กุมารกวาทโต น มุจฺจาม ฯ **ตถา หิ ปน ตฺว**นฺติ อิทมสฺส เอวํ วตฺตพฺพตาย การณทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – ยสฺมา ตฺวํ อิเมหิ นเวหิ ภิกฺขูหิ อินฺทฺริยสํวรรหิเตหิ สทฺธึ วิจรสิ, ตสฺมา กุมารเกหิ สทฺธึ วิจรโนฺต กุมารโกติ วตฺตพฺพตํ อรหสีติฯ

อญฺญติตฺถิยปุโพฺพ สมาโนติ อิทํ ยสฺมา เถรสฺส อิมสฺมึ สาสเน เนว อาจริโย น อุปชฺฌาโย ปญฺญายติ, สยํ กาสายานิ คเหตฺวา นิกฺขโนฺต, ตสฺมา อนตฺตมนตาย อญฺญติตฺถิยปุพฺพตํ อาโรปยมานา อาหฯ

สหสาติ เอตฺถ ราคโมหจาโรปิ สหสาจาโร, อิธ ปน โทสจารวเสน วุตฺตํฯ **อปฺปฏิสงฺขา**ติ อปฺปจฺจเวกฺขิตฺวา, อิทานิ อตฺตโน ปพฺพชฺชํ โสเธโนฺต **ยตฺวาหํ, อาวุโส**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อญฺญํ สตฺถารํ อุทฺทิสิตุ**นฺติ ฐเปตฺวา ภควนฺตํ อญฺญํ มยฺหํ สตฺถาติ เอวํ อุทฺทิสิตุํ น ชานามิฯ **สมฺพาโธ ฆราวาโส**ติอาทีสุ สเจปิ สฏฺฐิหเตฺถ ฆเร โยชนสตเนฺตเรปิ วา เทฺว ชายมฺปติกา วสนฺติ, ตถาปิ เตสํ สกิญฺจนสปลิโพธเฏฺฐน ฆราวาโส สมฺพาโธเยวฯ **รชาปโถ**ติ ราครชาทีนํ อุฏฺฐานฏฺฐานนฺติ มหาอฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ ''อาคมนปโถ''ติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ อลคฺคนเฏฺฐน อโพฺภกาโส วิยาติ **อโพฺภกาโส**ฯ ปพฺพชิโต หิ กูฏาคารรตนมยปาสาทเทววิมานาทีสุ ปิหิตทฺวารวาตปาเนสุ ปฏิจฺฉเนฺนสุ วสโนฺตปิ เนว ลคฺคติ น สชฺชติ น พชฺฌติ, เตน วุตฺตํ ''อโพฺภกาโส ปพฺพชฺชา''ติฯ อปิจ **สมฺพาโธ ฆราวาโส** กุสลกิริยาย โอกาสาภาวโต **รชาปโถ** อสํวุตสงฺการฏฺฐานํ วิย รชานํ, กิเลสรชานํ สนฺนิปาตฏฺฐานโต, **อโพฺภกาโส ปพฺพชฺชา** กุสลกิริยาย ยถา สุขํ โอกาสสพฺภาวโตฯ

นยิทํ สุกรํ…เป…. ปพฺพเชยฺยนฺติ เอตฺถ อยํ สเงฺขปกถา – ยเทตํ สิกฺขตฺตยพฺรหฺมจริยํ เอกมฺปิ ทิวสํ อขณฺฑํ กตฺวา จริมกจิตฺตํ ปาเปตพฺพตาย **เอกนฺตปริปุณฺณํ** จริตพฺพํ, เอกทิวสมฺปิ จ กิเลสมเลน อมลีนํ กตฺวา จริมกจิตฺตํ ปาเปตพฺพตาย **เอกนฺตปริสุทฺธํ, สงฺขลิขิตํ** ลิขิตสงฺขสทิสํ โธตสงฺขสปฺปฏิภาคํ จริตพฺพํ, อิทํ น สุกรํ อคารํ อชฺฌาวสตา อคารมเชฺฌ วสเนฺตน เอกนฺตปริปุณฺณํ…เป…. จริตุํ, ยํนูนาหํ เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา กสายรสปีตตาย กาสายานิ พฺรหฺมจริยํ จรนฺตานํ อนุจฺฉวิกานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา ปริทหิตฺวา อคารสฺมา นิกฺขมิตฺวา อนคาริยํ ปพฺพเชฺชยฺยนฺติฯ เอตฺถ จ ยสฺมา อคารสฺส หิตํ กสิวณิชฺชาทิกมฺมํ **อคาริย**นฺติ วุจฺจติ, ตํ ปพฺพชฺชาย นตฺถิ, ตสฺมา ปพฺพชฺชา อนคาริยาติ ญาตพฺพา, ตํ อนคาริยํฯ **ปพฺพเชยฺย**นฺติ ปฏิปเชฺชยฺยํฯ

ปฏิปีโลติกานนฺติ ชิณฺณปีโลติกานํ เตรสหโตฺถปิ หิ นวสาฏโก ทสานํ ฉินฺนกาลโต ปฏฺฐาย ปีโลติกาติ วุจฺจติฯ อิติ มหารหานิ วตฺถานิ ฉินฺทิตฺวา กตํ สงฺฆาฏึ สนฺธาย ‘‘ปฏิปีโลติกานํ สงฺฆาฏิ’’นฺติ วุตฺตํฯ **อทฺธานมคฺคปฺปฏิปโนฺน**ติ อฑฺฒโยชนโต ปฏฺฐาย มโคฺค อทฺธานนฺติ วุจฺจติ, ตํ อทฺธานมคฺคํ ปฏิปโนฺน, ทีฆมคฺคํ ปฏิปโนฺนติ อโตฺถฯ

อิทานิ ยถา เอส ปพฺพชิโต, ยถา จ อทฺธานมคฺคํ ปฏิปโนฺน, อิมสฺสตฺถสฺส อาวิภาวตฺถํ อภินีหารโต ปฏฺฐาย อนุปุพฺพิกถา กเถตพฺพา – อตีเต กิร กปฺปสตสหสฺสมตฺถเก ปทุมุตฺตโร นาม สตฺถา อุทปาทิ, ตสฺมึ หํสวตีนครํ อุปนิสฺสาย เขเม มิคทาเย วิหรเนฺต เวเทโห นาม กุฏุมฺพิโก อสีติโกฏิธนวิภโว ปาโตว สุโภชนํ ภุญฺชิตฺวา อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐาย คนฺธปุปฺผาทีนิ คเหตฺวา วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถารํ ปูเชตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ ตสฺมึ ขเณ สตฺถา มหานิสภเตฺถรํ นาม ตติยสาวกํ ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ธุตวาทานํ ยทิทํ นิสโภ’’ติ เอตทเคฺค ฐเปสิฯ อุปาสโก ตํ สุตฺวา ปสโนฺน ธมฺมกถาวสาเน มหาชเน อุฏฺฐาย คเต สตฺถารํ วนฺทิตฺวา, ‘‘ภเนฺต, เสฺว มยฺหํ ภิกฺขํ อธิวาเสถา’’ติ อาหฯ มหา โข, อุปาสก, ภิกฺขุสโงฺฆติฯ กิตฺตโก ภควาติฯ อฏฺฐสฏฺฐิภิกฺขุสตสหสฺสนฺติฯ ภเนฺต, เอกํ สามเณรมฺปิ วิหาเร อเสเสตฺวา ภิกฺขํ อธิวาเสถาติฯ สตฺถา อธิวาเสสิฯ อุปาสโก สตฺถุ อธิวาสนํ วิทิตฺวา เคหํ คนฺตฺวา มหาทานํ สเชฺชตฺวา ปุนทิวเส สตฺถุ กาลํ อาโรจาเปสิฯ สตฺถา ปตฺตจีวรมาทาย ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต อุปาสกสฺส ฆรํ คนฺตฺวา ปญฺญตฺตาสเน นิสิโนฺน ทกฺขิโณทกาวสาเน ยาคุภตฺตาทีนิ สมฺปฏิจฺฉโนฺต ภตฺตวิสฺสคฺคํ อกาสิฯ อุปาสโกปิ สตฺถุ สนฺติเก นิสีทิฯ

ตสฺมึ อนฺตเร มหานิสภเตฺถโร ปิณฺฑาย จรโนฺต ตเมว วีถึ ปฏิปชฺชิฯ อุปาสโก ทิสฺวา อุฏฺฐาย คนฺตฺวา เถรํ วนฺทิตฺวา ‘‘ปตฺตํ, ภเนฺต, โน เทถา’’ติ อาหฯ เถโร ปตฺตํ อทาสิฯ ภเนฺต, อิเธว ปวิสถ, สตฺถาปิ เคเห นิสิโนฺนติฯ น วฏฺฏิสฺสติ อุปาสกาติฯ อุปาสโก เถรสฺส ปตฺตํ คเหตฺวา ปิณฺฑปาตสฺส ปูเรตฺวา นีหริตฺวา อทาสิฯ ตโต เถรํ อนุคนฺตฺวา นิวโตฺต สตฺถุ สนฺติเก นิสีทิตฺวา เอวมาห – ‘‘ภเนฺต, มหานิสภเตฺถโร ‘สตฺถา เคเห นิสิโนฺน’ติ วุเตฺตปิ ปวิสิตุํ น อิจฺฉิ, อตฺถิ นุ โข เอตสฺส ตุมฺหากํ คุเณหิ อติเรโก คุโณ’’ติฯ พุทฺธานญฺจ วณฺณมเจฺฉรํ นาม นตฺถิฯ อถ สตฺถา เอวมาห – ‘‘อุปาสก, มยํ ภิกฺขํ อาคมยมานา เคเห นิสีทาม, โส ภิกฺขุ น เอวํ นิสีทิตฺวา ภิกฺขํ อุทิกฺขติฯ มยํ คามนฺตเสนาสเน วสาม, โส อรญฺญสฺมึเยว วสติฯ มยํ ฉเนฺน วสาม, โส อโพฺภกาสมฺหิเยว วสติฯ อิติ ตสฺส อยญฺจ อยญฺจ คุโณ’’ติ มหาสมุทฺทํ ปูรยมาโนว กเถสิฯ อุปาสโก ปกติยาปิ ชลมานทีโป เตเลน อาสิโตฺต วิย สุฏฺฐุตรํ ปสโนฺน หุตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘กึ มยฺหํ อญฺญาย สมฺปตฺติยา, อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส สนฺติเก ธุตวาทานํ อคฺคภาวตฺถาย ปตฺถนํ กริสฺสามี’’ติ?

โส ปุนปิ สตฺถารํ นิมเนฺตตฺวา เตเนว นิยาเมน สตฺต ทิวสานิ ทานํ ทตฺวา สตฺตเม ทิวเส อฏฺฐสฏฺฐิภิกฺขุสตสหสฺสสฺส ติจีวรานิ ทตฺวา สตฺถุ ปาทมูเล นิปชฺชิตฺวา เอวมาห – ‘‘ยํ เม, ภเนฺต, สตฺต ทิวสานิ ทานํ เทนฺตสฺส เมตฺตํ กายกมฺมํ เมตฺตํ วจีกมฺมํ เมตฺตํ มโนกมฺมํ, อิมินาหํ น อญฺญํ เทวสมฺปตฺตึ วา สกฺกมารพฺรหฺมสมฺปตฺตึ วา ปเตฺถมิ, อิทํ ปน เม กมฺมํ อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส สนฺติเก มหานิสภเตฺถเรน ปตฺตฏฺฐานนฺตรํ ปาปุณนตฺถาย เตรสธุตงฺคธรานํ อคฺคภาวสฺส ปจฺจโย โหตู’’ติฯ สตฺถา ‘‘มหนฺตํ ฐานํ อิมินา ปตฺถิตํ, สมิชฺฌิสฺสติ นุ โข’’ติ โอโลเกโนฺต สมิชฺฌนภาวํ ทิสฺวา อาห – ‘‘มนาปํ เต ฐานํ ปตฺถิตํ, อนาคเต สตสหสฺสกปฺปมตฺถเก โคตโม นาม พุโทฺธ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส ตฺวํ ตติยสาวโก มหากสฺสปเตฺถโร นาม ภวิสฺสสี’’ติฯ ตํ สุตฺวา อุปาสโก ‘‘พุทฺธานํ เทฺว กถา นาม นตฺถี’’ติ ปุนทิวเส ปตฺตพฺพํ วิย ตํ สมฺปตฺตึ อมญฺญิตฺถฯ โส ยาวตายุกํ สีลํ รกฺขิตฺวา ตตฺถ กาลงฺกโต สเคฺค นิพฺพตฺติฯ

ตโต ปฏฺฐาย เทวมนุเสฺสสุ สมฺปตฺตึ อนุภวโนฺต อิโต เอกนวุติกปฺเป วิปสฺสิมฺหิ สมฺมาสมฺพุเทฺธ พนฺธุมตีนคเร นิสฺสาย เขเม มิคทาเย วิหรเนฺต เทวโลกา จวิตฺวา อญฺญตรสฺมึ ปริชิเณฺณ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติฯ ตสฺมิญฺจ กาเล ''วิปสฺสี ภควา สตฺตเม สตฺตเม สํวจฺฉเร ธมฺมํ กเถตี''ติ มหนฺตํ โกลาหลํ โหติฯ สกลชมฺพุทีเป เทวตา ''สตฺถา ธมฺมํ กเถสฺสตี''ติ อาโรเจนฺติ, พฺราหฺมโณ ตํ สาสนํ อโสฺสสิฯ ตสฺส จ นิวาสนสาฏโก เอโก โหติ, ตถา พฺราหฺมณิยา, ปารุปนํ ปน ทฺวินฺนมฺปิ เอกเมวฯ สกลนคเร ''เอกสาฏกพฺราหฺมโณ''ติ ปญฺญายติฯ พฺราหฺมณานํ เกนจิเทว กิเจฺจน สนฺนิปาเต สติ พฺราหฺมณึ เคเห ฐเปตฺวา สยํ คจฺฉติ , พฺราหฺมณีนํ สนฺนิปาเต สติ สยํ เคเห ติฎฺฐติ, พฺราหฺมณี ตํ วตฺถํ ปารุปิตฺวา คจฺฉติฯ ตสฺมึ ปน ทิวเส พฺราหฺมโณ พฺราหฺมณึ อาห – ''โภติ, กึ รตฺตึ ธมฺมสฺสวนํ สุณิสฺสสิ ทิวา''ติ? ''มยํ มาตุคามชาติกา นาม รตฺตึ โสตุํ น สโกฺกม, ทิวา โสสฺสามี''ติ พฺราหฺมณํ เคเห ฐเปตฺวา วตฺถํ ปารุปิตฺวา อุปาสิกาหิ สทฺธึ ทิวา คนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา เอกมเนฺต นิสินฺนา ธมฺมํ สุตฺวา อุปาสิกาหิเยว สทฺธึ อาคมาสิฯ อถ พฺราหฺมโณ พฺราหฺมณึ เคเห ฐเปตฺวา วตฺถํ ปารุปิตฺวา วิหารํ คโตฯ

ตสฺมึ จ สมเย สตฺถา ปริสมเชฺฌ อลงฺกตธมฺมาสเน สนฺนิสิโนฺน จิตฺตพีชนึ อาทาย อากาสคงฺคํ โอตาเรโนฺต วิย สิเนรุํ มตฺถํ กตฺวา สาครํ นิมฺมเถโนฺต วิย ธมฺมกถํ กเถติฯ พฺราหฺมณสฺส ปริสเนฺต นิสินฺนสฺส ธมฺมํ สุณนฺตสฺส ปฐมยามสฺมึเยว สกลสรีรํ ปูรยมานา ปญฺจวณฺณา ปีติ อุปฺปชฺชิฯ โส ปารุตวตฺถํ สงฺฆริตฺวา ''ทสพลสฺส ทสฺสามี''ติ จิเนฺตสิฯ อถสฺส อาทีนวสหสฺสํ ทสฺสยมานํ มเจฺฉรํ อุปฺปชฺชิ, โส ''พฺราหฺมณิยา จ มยฺหญฺจ เอกเมว วตฺถํ, อญฺญํ กิญฺจิ ปารุปนํ นตฺถิ, อปารุปิตฺวา จ นาม พหิ จริตุํ น สกฺกา''ติ สพฺพถาปิ อทาตุกาโม อโหสิฯ อถสฺส นิกฺขเนฺต ปฐมยาเม มชฺฌิมยาเมปิ ตเถว ปีติ อุปฺปชฺชิ, โส ตเถว จ จิเนฺตตฺวา ตเถว อทาตุกาโม อโหสิฯ อถสฺส มชฺฌิมยาเม นิกฺขเนฺต ปจฺฉิมยาเมปิ ตเถว ปีติ อุปฺปชฺชิ, โส ''ตรณํ วา โหตุ มรณํ วา, ปจฺฉาปิ ชานิสฺสามี''ติ วตฺถํ สงฺฆริตฺวา สตฺถุ ปาทมูเล ฐเปสิฯ ตโต วามหตฺถํ อาภุชิตฺวา ทกฺขิเณน หเตฺถน ติกฺขตฺตุํ อโปฺผเฎตฺวา ''ชิตํ เม ชิตํ เม''ติ ตโย วาเร นทิฯ

ตสฺมิญฺจ สมเย พนฺธุมราชา ธมฺมาสนสฺส ปจฺฉโต อโนฺตสาณิยํ นิสิโนฺน ธมฺมํ สุณาติฯ รโญฺญ จ นาม ''ชิตํ เม''ติ สโทฺท อมนาโป โหติฯ โส ปุริสํ เปเสสิ ''คจฺฉ เอตํ ปุจฺฉ กึ วเทสี''ติ? โส เตน คนฺตฺวา ปุจฺฉิโต อาห – ''อวเสสา หตฺถิยานาทีนิ อารุยฺห อสิจมฺมาทีนิ คเหตฺวา ปรเสนํ ชินนฺติ, น ตํ อจฺฉริยํ, อหํ ปน ปจฺฉโต อาคจฺฉนฺตสฺส กูฏโคณสฺส มุคฺคเรน สีสํ ภินฺทิตฺวา ตํ ปลาเปโนฺต วิย มเจฺฉรจิตฺตํ มทฺทิตฺวา ปารุตวตฺถํ ทสพลสฺส อทาสึ, ตํ เม มจฺฉริยํ ชิต''นฺติ อาหฯ ปุริโส คนฺตฺวา ตํ ปวตฺตึ รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา อาห – ''อเมฺห ภเณ ทสพลสฺส อนุรูปํ น ชานิมฺหา, พฺราหฺมโณ ปน ชานี''ติ วตฺถยุคมฺปิ เปเสสิฯ ตํ ทิสฺวา พฺราหฺมโณ จิเนฺตสิ – ''อยํ มยฺหํ ตุณฺหี นิสินฺนสฺส ปฐมํ กิญฺจิ อทตฺวา สตฺถุ คุเณ กเถนฺตสฺส อทาสิ, สตฺถุ คุเณ ปฎิจฺจ อุปฺปเนฺนน มยฺหํ โก อโตฺถ''ติ ตมฺปิ วตฺถยุคํ ทสพลเสฺสว อทาสิฯ ราชา ''กึ พฺราหฺมเณน กต''นฺติ? ปุจฺฉิตฺวา, ''ตมฺปิ เตน วตฺถยุคํ ตถาคตเสฺสว ทินฺน''นฺติ สุตฺวา อญฺญานิเทฺว วตฺถยุคานิ เปเสสิฯ โส ตานิปิ อทาสิฯ ราชา อญฺญานิปิ จตฺตารีติ เอวํ ยาว ทฺวตฺตึส วตฺถยุคานิ เปเสสิฯ อถ พฺราหฺมโณ ''อิทํ วเฑฺฒตฺวา คหณํ วิย โหตี''ติ อตฺตโน อตฺถาย เอกํ พฺราหฺมณิยา อตฺถาย เอกนฺติ เทฺว วตฺถยุคานิ คเหตฺวา ตึส ยุคานิ ตถาคตเสฺสว อทาสิฯ ตโต ปฏฺฐาย จ สตฺถุ วิสฺสาสิโก ชาโตฯ

อถ นํ ราชา เอกทิวสํ สีตสมเย สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณนฺตํ ทิสฺวา สตสหสฺสคฺฆนิกํ อตฺตโน ปารุตํ รตฺตกมฺพลํ ทตฺวา อาห – ''อิโต ปฏฺฐาย อิทํ ปารุปิตฺวา ธมฺมํ สุณาหี''ติฯ โส ''กึ เม อิมินา กมฺพเลน อิมสฺมึ ปูติกาเย อุปนีเตนา''ติ? จิเนฺตตฺวา, อโนฺตคนฺธกุฎิยํ ตถาคตมญฺจสฺส

อุปริ วิตานํ กตฺวา อคมาสิฯ อถ เอกทิวสํ ราชา ปาโตว วิหารํ คนฺตฺวา อโนฺตคนฺธกุฏิยํ สตฺถุ สนฺติเก นิสีทิฯ ตสฺมิญฺจ สมเย ฉพฺพณฺณา พุทฺธรสฺมิโย กมฺพลํ ปฏิหญฺญนฺติ, กมฺพโล อติวิย วิโรจติฯ ราชา อุทฺธํ โอโลเกโนฺต สญฺชานิตฺวา อาห – ‘‘ภเนฺต, อมฺหากํ เอส กมฺพโล, อ เมฺหหิ เอกสาฏกพฺราหฺมณสฺส ทิโนฺน’’ติฯ ตุเมฺหหิ, มหาราช, พฺราหฺมโณ ปูชิโต, พฺ ราหฺมเณน อหํ ปูชิโตติฯ ราชา ‘‘พฺราหฺมโณ ยุตฺตกํ อญฺญาสิ, น มย’’นฺติ ปสีทิตฺวา ยํ มนุสฺ สานํ อุปการภูตํ, ตํ สพฺพํ อฏฺฐฏฺฐกํ กตฺวา สพฺพฏฺฐกํ นาม ทานํ ทตฺวา ปุโรหิตฏฺฐาเน ฐเปสิฯ โสปิ ‘‘อฏฺฐฏฺฐกํ นาม จตุสฏฺฐิ โหตี’’ติ จตุสฏฺฐิ สลากภตฺตานิ อุปนิพนฺธาเปตฺวา ยาวชีวํ ทานํ ทตฺวา สีลํ รกฺขิตฺวา ตโต จุโต สเคฺค นิพฺพตฺติฯ

ปุน ตโต จุโต อิมสฺมิํ กปฺเป โกณาคมนสฺส จ ภควโต กสฺสปทสพลสฺส จาติ ทฺวินฺนํ พุทฺธานํ อนฺตเร พาราณสิยํ กุฏุมฺพิยฆเร นิพฺพโตฺต, โส วุทฺธิมนฺวาย ฆราวาสํ วสโนฺต เอก ทิวสํ อรเญฺญ ชงฺฆวิหารํ จรติฯ ตสฺมิญฺจ สมเย ปเจฺจกพุโทฺธ นทีตีเร จีวรกมฺมํ กโรโนฺต อนุ วาเต อปฺปโหเนฺต สงฺฆริตฺวา ฐเปตุํ อารโทฺธฯ โส ทิสฺวา, ‘‘กสฺมา, ภเนฺต, สงฺฆริตฺวา ฐเป ถา’’ติ? อาหฯ อนุวาโต นปฺปโหตีติฯ ‘‘อิมินา, ภเนฺต, กโรถา’’ติ สาฏกํ ทตฺวา, ‘‘นิพฺพตฺ ตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน เม เกนจิ ปริหานิ มา โหตู’’ติ ปตฺถนํ ปฏฺฐเปสิฯ ฆเรปิสฺส ภคินิยา สทฺธิํ ภริยาย กลหํ กโรนฺติยา ปเจฺจกพุโทฺธ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ

อถสฺส ภคินี ปเจฺจกพุทฺธสฺส ปิณฺฑปาตํ ทตฺวา ตสฺส ภริยํ สนฺธาย ‘‘เอวรูปํ พาลํ โยชนส เตน ปริวเชฺชยฺย’’นฺติ ปตฺถนํ ปฏฺฐเปสิฯ สา เคหทฺวาเร ฐิตา ตํ สุตฺวา, ‘‘อิมาย ทินฺนํ ภตฺตํ เอส มา ภุญฺชตู’’ติ ปตฺตํ คเหตฺวา ปิณฺฑปาตํ ฉเฑฺฑตฺวา กลลสฺส ปูเรตฺวา อทาสิฯ อิตรา ทิสฺ วา, ‘‘พาเล มํ ตาว อโกฺกส วา ปหร วาฯ เอวรูปสฺส ปน เทฺว อสเงฺขยฺยานิ ปูริตปารมิสฺส ปตฺ โต ภตฺตํ ฉเฑฺฑตฺวา กลลํ ทาตุํ น ยุตฺต’’นฺติ อาหฯ อถสฺส ภริยาย ปฏิสงฺขานํ อุปฺปชฺชิฯ สา ‘‘ติฏฺฐถ, ภเนฺต’’ติ กลลํ ฉเฑฺฑตฺวา ปตฺตํ โธวิตฺวา คนฺธจุเณฺณน อุพฺพเฏฺฏตฺวา ปวรสฺส จตุมธุ รสฺส ปูเรตฺวา อุปริ อาสิเตฺตน ปทุมคพฺภวเณฺณน สปฺปินา วิโชฺชตมานํ ปเจฺจกพุทฺธสฺส หเตฺถ ฐเปตฺวา, ‘‘ยถา อยํ ปิณฺฑปาโต โอภาสชาโต, เอวํ โอภาสชาตํ เม สรีรํ โหตู’’ติ ปตฺถนํ ปฏฺฐเปสิฯ ปเจฺจกพุโทฺธ อนุโมทิตฺวา อากาสํ ปกฺขนฺทิฯ เตปิ ชายมฺปติกา ยาวตายุกํ กุสลํ กตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺติตฺวา ปุน ตโต จวิตฺวา อุปาสโก พาราณสิยํ อสีติโกฏิวิภวสฺส เสฏฺฐิโน ปุ โตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, อิตรา ตาทิสเสฺสว ธีตา หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ

ตสฺส วุทฺธิปฺปตฺตสฺส ตเมว เสฏฺฐิธีตรํ อานยิํสุฯ ตสฺสา ปุเพฺพ อทินฺนวิปากสฺส ตสฺส กมฺมสฺส อานุภาเวน ปติกุลํ ปวิฏฺฐมตฺตาย อุมฺมารพฺภนฺตเร สกลสรีรํ อุคฺฆาฏิตวจฺจกุฏิ วิย ทุคฺ คนฺธํ ชาตํฯ เสฏฺฐิกุมาโร ‘‘กสฺสายํ คโนฺธ’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘เสฏฺฐิกญฺญายา’’ติ สุตฺวา ‘‘นีหรถ นี หรถา’’ติ อาภตนิยาเมเนว กุลฆรํ เปเสสิฯ สา เอเตเนว นีหาเรน สตฺตสุ ฐาเนสุ ปฏินิวตฺติตา จิเนฺตสิ – ‘‘อหํ สตฺตสุ ฐาเนสุ ปฏินิวตฺตาฯ กิํ เม ชีวิเตนา’’ติ? อตฺตโน อาภรณภณฺฑํ ภญฺชา เปตฺวา สุวณฺณิฏฺฐกํ กาเรสิ รตนายตํ วิทตฺถิวิตฺถตํ จตุรงฺคุลุเพฺพธํฯ ตโต หริตาลมโนสิลาปิ ณฺฑํ คเหตฺวา อฏฺฐ อุปฺปลหตฺถเก อาทาย กสฺสปทสพลสฺส เจติยกรณฏฺฐานํ คตาฯ ตสฺมิญฺจ ขเณ เอกา อิฏฺฐกปนฺติ ปริกฺขิปิตฺวา อาคจฺฉมานา ฆฏนิฏฺฐกาย อูนา โหติฯ เสฏฺฐิธีตา วฑฺฒกิํ อาห – ‘‘อิมํ อิฏฺฐกํ เอตฺถ ฐเปถา’’ติฯ อมฺม, ภทฺทเก กาเล อาคตาสิ, สยเมว ฐเปหีติฯ สา อารุยฺห เตเลน หริตาลมโนสิลํ โยเชตฺวา เตน พนฺธเนน อิฏฺฐกํ ปติฏฺฐเปตฺวา อุปริ อฏฺฐหิ อุปฺปลหตฺถเกหิ ปูชํ กตฺวา วนฺทิตฺวา, ‘‘นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน เม กายโต จนฺทนค โนฺธ วายตุ, มุขโต อุปฺปลคโนฺธ’’ติ ปตฺถนํ กตฺวา, เจติยํ วนฺทิตฺวา, ปทกฺขิณํ กตฺวา อคมาสิฯ

อถ ตสฺมึเยว ขเณ ยสฺส เสฏฺฐิปุตฺตสฺส ปฐมํ เคหํ นีตา, ตสฺส ตํ อารพฺภ สติ อุทปาทิ ฯ นคเรปิ นกฺขตฺตํ สํฆุฏฺฐํ โหติฯ โส อุปฏฺฐาเก อาห – ‘‘ตทา อิธ อานีตา เสฏฺฐิธีตา อตฺถิ, กหํ สา’’ติ? ‘‘กุลเคเห สามี’’ติฯ ‘‘อาเนถ นํ, นกฺขตฺตํ กีฬิสฺสามา’’ติฯ เต คนฺตฺวา, ตํ วนฺทิตฺวา ฐิตา ‘‘กึ, ตาตา, อาคตตฺถา’’ติ? ตาย ปุฏฺฐา ตํ ปวตฺตึ อาจิกฺขึสุฯ ‘‘ตาตา, มยา อาภรณภณฺเฑน เจติยํ ปูชิตํ, อาภรณํ เม นตฺถี’’ติฯ เต คนฺตฺวา เสฏฺฐิปุตฺตสฺส อาโรเจสุํฯ ‘‘อาเนถ นํ, ปิฬนฺธนํ ลภิสฺสามา’’ติฯ เต อานยึสุฯ ตสฺสา สห ฆรปฺปเวเสน สกลเคหํ จนฺทนคนฺธเญฺจว นีลุปฺปลคนฺธญฺจ วายิฯ

เสฏฺฐิปุโตฺต ตํ ปุจฺฉิ – ‘‘ปฐมํ ตว สรีรโต ทุคฺคนฺโธ วายิ, อิทานิ ปน เต สรีรโต จนฺทนคนฺโธ, มุขโต อุปฺปลคนฺโธ วายติฯ กึ เอต’’นฺติ? สา อาทิโต ปฏฺฐาย อตฺตโน กตกมฺมํ อาโรเจสิฯ เสฏฺฐิปุโตฺต ‘‘นิยฺยานิกํ วต พุทฺธานํ สาสน’’นฺติ ปสีทิตฺวา โยชนิกํ สุวณฺณเจติยํ กมฺพลกญฺจุเกน ปริกฺขิปิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ รถจกฺกปฺปมาเณหิ สุวณฺณปทุเมหิ อลงฺกริฯ เตสํ ทฺวาทสหตฺถา โอลมฺพกา โหนฺติฯ โส ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จุโต พาราณสิโต โยชนมเตฺต ฐาเน อญฺญตรสฺมึ อมจฺจกุเล นิพฺพตฺติฯ เสฏฺฐิกญฺญา เทวโลกโต จวิตฺวา ราชกุเล เชฏฺฐธีตา หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ

เตสุ วยปฺปเตฺตสุ กุมารสฺส วสนคาเม นกฺขตฺตํ สํฆุฏฺฐํ, โส มาตรํ อาห – ‘‘สาฏกํ เม อมฺม เทหิ, นกฺขตฺตํ กีฬิสฺสามี’’ติฯ สา โธตวตฺถํ นีหริตฺวา อทาสิฯ ‘‘อมฺม ถูลํ อิท’’นฺติฯ อญฺญํ นีหริตฺวา อทาสิ, ตมฺปิ ปฏิกฺขิปิฯ อญฺญํ นีหริตฺวา อทาสิ, ตมฺปิ ปฏิกฺขิปิฯ อถ นํ มาตา อาห – ‘‘ตาต, ยาทิเส เคเห มยํ ชาตา, นตฺถิ โน อิโต สุขุมตรสฺส ปฏิลาภาย ปุญฺญ’’นฺติฯ ‘‘ลภนฏฺฐานํ คจฺฉามิ อมฺมา’’ติฯ ‘‘ปุตฺต อหํ อเชฺชว ตุยฺหํ พาราณสินคเร รชฺชปฏิลาภมฺปิ อิจฺฉามี’’ติฯ โส มาตรํ วนฺทิตฺวา อาห – ‘‘คจฺฉามิ อมฺมา’’ติฯ ‘‘คจฺฉ, ตาตา’’ติฯ เอวํ กิรสฺสา จิตฺตํ อโหสิ – ‘‘กหํ คมิสฺสติ, อิธ วา เอตฺถ วา เคเห นิสีทิสฺสตี’’ติ? โส ปน ปุญฺญนิยาเมน นิกฺขมิตฺวา พาราณสึ คนฺตฺวา อุยฺยาเน มงฺคลสิลาปเฏฺฏ สสีสํ ปารุปิตฺวา นิปชฺชิฯ โส จ พาราณสิรโญฺญ กาลงฺกตสฺส สตฺตโม ทิวโส โหติฯ

อมจฺจา รโญฺญ สรีรกิจฺจํ กตฺวา ราชงฺคเณ นิสีทิตฺวา มนฺตยึสุ – ‘‘รโญฺญ เอกา ธีตาว อตฺถิ, ปุโตฺต นตฺถิฯ อราชกํ รชฺชํ น ติฏฺฐติฯ โก ราชา โหตี’’ติ มเนฺตตฺวา, ‘‘ตฺวํ โหหิ, ตฺวํ โหหี’’ติฯ ปุโรหิโต อาห – ‘‘พหุํ โอโลเกตุํ น วฏฺฏติ, ผุสฺสรถํ วิสฺสเชฺชมา’’ติฯ เต กุมุทวเณฺณ จตฺตาโร สินฺธเว โยเชตฺวา, ปญฺจวิธํ ราชกกุธภณฺฑํ เสตจฺฉตฺตญฺจ รถสฺมึเยว ฐเปตฺวา รถํ วิสฺสเชฺชตฺวา ปจฺฉโต ตูริยานิ ปคฺคณฺหาเปสุํฯ รโถ ปาจีนทฺวาเรน นิกฺขมิตฺวา อุยฺยานาภิมุโข อโหสิ, ‘‘ปริจเยน อุยฺยานาภิมุโข คจฺฉติ, นิวเตฺตมา’’ติ เกจิ อาหํสุฯ ปุโรหิโต ‘‘มา นิวตฺตยิตฺถา’’ติ อาหฯ รโถ กุมารํ ปทกฺขิณํ กตฺวา อาโรหนสโชฺช หุตฺวา อฏฺฐาสิฯ ปุโรหิโต ปารุปนกณฺณํ อปเนตฺวา ปาทตลานิ โอโลเกโนฺต ‘‘ติฏฺฐตุ อยํ ทีโป, ทฺวิสหสฺสทีปปริวาเรสุ จตูสุ ทีเปสุ เอส รชฺชํ กาตุํ ยุโตฺต’’ติ วตฺวา, ‘‘ปุนปิ ตูริยานิ ปคฺคณฺหาถ ปุนปิ ปคฺคณฺหาถา’’ติ ติกฺขตฺตุํ ตูริยานิ ปคฺคณฺหาเปสิฯ

อถ กุมาโร มุขํ วิวริตฺวา โอโลเกตฺวา, ‘‘เกน กเมฺมน อาคตตฺถา’’ติ? อาหฯ ‘‘เทว, ตุมฺหากํ รชฺชํ ปาปุณาตี’’ติฯ ‘‘ราชา กห’’นฺติฯ ‘‘เทวตฺตํ คโต สามี’’ติฯ ‘‘กติ ทิวสา อติกฺกนฺตา’’ติ? ‘‘อชฺช สตฺตโม ทิวโส’’ติฯ ‘‘ปุโตฺต วา ธีตา วา นตฺถี’’ติฯ ‘‘ธีตา อตฺถิ เทว, ปุโตฺต นตฺถี’’ติฯ ‘‘เตน หิ กริสฺสามิ รชฺช’’นฺติฯ เต ตาวเทว อภิเสกมณฺฑปํ กตฺวา ราชธีตรํ สพฺพาลงฺกาเรหิ อลงฺกริตฺวา อุยฺยานํ อาเนตฺวา กุมารสฺส อภิเสกํ อกํสุฯ

อถสฺส กตาภิเสกสฺส สตสหสฺสคฺฆนิกํ วตฺถํ อุปหรึสุฯ โส ‘‘กิมิทํ, ตาตา’’ติ? อาหฯ ‘‘นิวาสนวตฺถํ เทวา’’ติฯ ‘‘นนุ, ตาตา, ถูล’’นฺติฯ ‘‘มนุสฺสานํ ปริโภควตฺเถสุ อิโต สุขุมตรํ นตฺถิ เทวา’’ติฯ ‘‘ตุมฺหากํ ราชา เอวรูปํ นิวาเสสี’’ติ? ‘‘อาม, เทวา’’ติฯ ‘‘น มญฺญ ปุญฺญวา ตุมฺหากํ ราชา, สุวณฺณภิงฺคารํ อาหรถ, ลภิสฺสาม วตฺถ’’นฺติฯ สุวณฺณภิงฺคารํ อาหรึสุฯ โส อุฏฺฐาย หตฺเถ โธวิตฺวา, มุขํ วิกฺขาเลตฺวา, หตฺเถน อุทกํ อาทาย, ปุรตฺถิมทิสาย อพฺภุกฺกิริ, ฆนปถวึ ภินฺทิตฺวา อฏฺฐ กปฺปรุกฺขา อุฏฺฐหึสุฯ ปุน อุทกํ คเหตฺวา ทกฺขิณํ ปจฺฉิมํ อุตฺตรนฺติ เอวํ จตโสฺส ทิสา อพฺภุกฺกิริ, สพฺพทิสาสุ อฏฺฐ อฏฺฐ กตฺวา ทฺวตฺตึส กปฺปรุกฺขา อุฏฺฐหึสุฯ โส เอกํ ทิพฺพทุสฺสํ นิวาเสตฺวา เอกํ ปารุปิตฺวา ‘‘นนฺทรโญฺญ วิชิเต สุตฺตกนฺติกา อิตฺถิโย มา สุตฺตํ กนฺตึสูติ เอวํ เภรึ จาราเปถา’’ติ วตฺวา, ฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา, อลงฺกตปฏิยตฺโต หตฺถิกฺขนฺธวรคโต นครํ ปวิสิตฺวา, ปาสาทํ อารุยฺห มหาสมฺปตฺตึ อนุภวิฯ

เอวํ กาเล คจฺฉนฺเต เอกทิวสํ เทวี รโญฺญ สมฺปตฺตึ ทิสฺวา, ‘‘อโห ตปสฺสี’’ติ การุญฺญาการํ ทเสฺสสิฯ ‘‘กิมิทํ เทวี’’ติ? จ ปุฏฺฐา, ‘‘อติมหตี, เทว, สมฺปตฺติ, อตีเต พุทฺธานํ สทฺทหิตฺวา กลฺยาณํ อกตฺถ, อิทานิ อนาคตสฺส ปจฺจยํ กุสลํ น กโรถา’’ติ? อาหฯ ‘‘กสฺส ทสฺสามิ? สีลวโนฺต นตฺถี’’ติฯ ‘‘อสุโญฺญ, เทว, ชมฺพุทีโป อรหเนฺตหิ, ตุเมฺห ทานเมว สเชฺชถ, อหํ อรหเนฺต ลจฺฉามี’’ติ อาหฯ ราชา ปุนทิวเส ปาจีนทฺวาเร ทานํ สชฺชาเปสิฯ เทวี ปาโตว อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐาย อุปริปาสาเท ปุรตฺถาภิมุขา อุเรน นิปชฺชิตฺวา – ‘‘สเจ เอติสฺสา ทิสาย อรหโนฺต อตฺถิ, อาคจฺฉนฺตุ อมฺหากํ ภิกฺขํ คณฺหนฺตู’’ติ อาหฯ ตสฺสํ ทิสายํ อรหโนฺต นาเหสุํฯ ตํ สกฺการํ กปณทฺธิกยาจกานํ อทํสุฯ

ปุนทิวเส ทกฺขิณทฺวาเร ทานํ สเชฺชตฺวา ตเถว อกาสิ, ปุนทิวเส ปจฺฉิมทฺวาเรฯ อุตฺตรทฺวาเร สชฺชิตทิวเส ปน เทวิยา ตเถว นิมเนฺตนฺติยา หิมวเนฺต วสนฺตานํ ปทุมวติยา ปุตฺตานํ ปญฺจสตานํ ปเจฺจกพุทฺธานํ เชฏฺฐโก มหาปทุมปเจฺจกพุโทฺธ ภาติเก อามเนฺตสิ ‘‘มาริสา, นนฺทราชา ตุเมฺห นิมเนฺตติ, อธิวาเสถ ตสฺสา’’ติฯ เต อธิวาเสตฺวา ปุนทิวเส อโนตตฺตทเห มุขํ โธวิตฺวา อากาเสน อาคนฺตฺวา อุตฺตรทฺวาเร โอตรึสุฯ มนุสฺสา คนฺตฺวา ‘‘ปญฺจสตา, เทว, ปเจฺจกพุทฺธา อาคตา’’ติ รโญฺญ อาโรเจสุํฯ ราชา สทฺธึ เทวิยา คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา ปตฺตํ คเหตฺวา ปเจฺจกพุเทฺธ ปาสาทํ อาโรเปตฺวา เตสํ ทานํ ทตฺวา ภตฺตกิจฺจาวสาเน ราชา สงฺฆเถรสฺส, เทวี สงฺฆนวกสฺส ปาทมูเล นิปชฺชิตฺวา, ‘‘อยฺยา ปจฺจเยหิ น กิลมิสฺสนฺติ, มยํ ปุเญฺญน น หายิสฺสาม, อมฺหากํ ยาวชีวํ อิธ นิวาสาย ปฏิญฺญํ เทถา’’ติ ปฏิญฺญํ กาเรตฺวา อุยฺยาเน ปญฺจ ปณฺณสาลาสตานิ ปญฺจ จงฺกมนสตานีติ สพฺพากาเรน นิวาสฏฺฐานํ สมฺปาเทตฺวา ตตฺถ วสาเปสุํฯ

เอวํ กาเล คจฺฉเนฺต รโญฺญ ปจฺจโนฺต กุปิโตฯ ‘‘อหํ ปจฺจนฺตํ วูปสเมตุํ คจฺฉามิ, ตฺวํ ปเจฺจกพุเทฺธสุ มา ปมชฺชี’’ติ เทวึ โอวทิตฺวา คโตฯ ตสฺมึ อนาคเตเยว ปเจฺจกพุทฺธานํ อายุสงฺขารา ขีณาฯ มหาปทุมปเจฺจกพุโทฺธ ติยามรตฺตึ ฌานกีฬํ กีฬิตฺวา อรุณุคฺคมเน อาลมฺพนผลกํ อาลมฺพิตฺวา ฐิตโกว อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิ, เอเตนุปาเยน เสสาปีติ สเพฺพปิ ปรินิพฺพุตาฯ ปุนทิวเส เทวี ปเจฺจกพุทฺธานํ นิสีทนฏฺฐานํ หริตูปลิตฺตํ กาเรตฺวา ปุปฺผานิ วิกิริตฺวา ธูปํ ทตฺวา เตสํ อาคมนํ โอโลกยนฺตี นิสินฺนา อาคมนํ อปสฺสนฺตี ปุริสํ เปเสสิ – ‘‘คจฺฉ, ตาต, ชานาหิ, กึ อยฺยานํ กิญฺจิ อผาสุก’’นฺติ? โส คนฺตฺวา มหาปทุมสฺส ปณฺณสาลาย ทฺวารํ วิวริตฺวา ตตฺถ อปสฺสโนฺต จงฺกมนํ คนฺตฺวา อาลมฺพนผลกํ นิสฺสาย ฐิตํ ทิสฺวา วนฺทิตฺวา, ‘‘กาโล, ภเนฺต’’ติ อาหฯ ปรินิพฺพุตสรีรํ กึ กเถสฺสติ? โส ‘‘นิทฺทายติ มเญฺญ’’ติ คนฺตฺวา ปิฏฺฐิปาเท หตฺเถน ปรามสิฯ ปาทานํ สีตลตาย เจว ถทฺธตาย จ ปรินิพฺพุตภาวํ ญตฺวา ทุติยสฺส สนฺ

ติกํ อคมาสิ, เอวํ ตติยสฺสาติ สเพฺพสํ ปรินิพฺพุตภาวํ ญตฺวา ราชกุลํ คโตฯ ‘‘กหํ, ตาต, ปเจฺจกพุทฺธา’’ติ? ปุโฎฺฐ ‘‘ปรินิพฺพุตา, เทวี’’ติ อาหฯ เทวี กนฺทนฺตี โรทนฺตี นิกฺขมิตฺวา นาคเรหิ สทฺธึ ตตฺถ คนฺตฺวา สาธุกีฬิตํ กาเรตฺวา ปเจฺจกพุทฺธานํ สรีรกิจฺจํ กตฺวา ธาตุโย คเหตฺวา เจติยํ ปติฎฺฐาเปสิฯ

ราชา ปจฺจนฺตํ วูปสเมตฺวา อาคโต ปจฺจุคฺคมนํ อาคตํ เทวึ ปุจฺฉิ ‘‘กึ, ภเทฺท, ปเจฺจกพุเทฺธสุ นปฺปมชฺชิ, นิโรคา อยฺยา’’ติ? ‘‘ปรินิพฺพุตา เทวา’’ติฯ ราชา จิเนฺตสิ – ‘‘เอวรูปานมฺปิ ปณฺฑิตานํ มรณํ อุปฺปชฺชติ, อมฺหากํ กุโต โมโกฺข’’ติ? โส นครํ อคนฺตฺวา อุยฺยานเมว ปวิสิตฺวา เชฎฺฐปุตฺตํ ปโกฺกสาเปตฺวา ตสฺส รชฺชํ ปฎิยาเทตฺวา สยํ สมณกปพฺพชฺชํ ปพฺพชิ, เทวีปิ ‘‘อิมสฺมึ ปพฺพชิเต อหํ กึ กริสฺสามี’’ติ? ตเตฺถว อุยฺยาเน ปพฺพชิตาฯ เทฺวปิ ฌานํ ภาเวตฺวา ตโต จุตา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตึสุฯ

เตสุ ตเตฺถว วสเนฺตสุ อมฺหากํ สตฺถา โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจโกฺก อนุปุเพฺพน ราชคหํ ปาวิสิฯ อยํ ปิปฺปลิมาณโว มคธรเฎฺฐ มหาติตฺถพฺราหฺมณคาเม กปิลพฺราหฺมณสฺส อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพโตฺต, อยํ ภทฺทา กาปิลานี มทฺทรเฎฺฐ สาคลนคเร โกสิยโคตฺตพฺราหฺมณสฺส อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิสฺมึ นิพฺพตฺตาฯ เตสํ โข อนุกฺกเมน วฑฺฒมานานํ ปิปฺปลิมาณวสฺส วีสติเม วเสฺส ภทฺทาย โสฬสเม วเสฺส สมฺปเตฺต มาตาปิตโร ปุตฺตํ โอโลเกตฺวา, ‘‘ตาต, ตฺวํ วยปฺปโตฺต, กุลวํโส นาม ปติฎฺฐเปตโพฺพ’’ติ อติวิย นิปฺปีฬยึสุฯ มาณโว อาห – ‘‘มยฺหํ โสตปเถ เอวรูปํ กถํ มา กเถถฯ อหํ ยาว ตุเมฺห ธรถ, ตาว ปฎิชคฺคิสฺสามิ, ตุมฺหากํ ปจฺฉโต นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ เต กติปาหํ อติกฺกมิตฺวา ปุน กถยึสุ, โสปิ ตเถว ปฎิกฺขิปิฯ ปุน กถยึสุ, ปุนปิ ปฎิกฺขิปิฯ ตโต ปฎฺฐาย มาตา นิรนฺตรํ กเถติเยวฯ

มาณโว ‘‘มม มาตรํ สญฺญาเปสฺสามี’’ติ รตฺตสุวณฺณสฺส นิกฺขสหสฺสํ ทตฺวา สุวณฺณกาเรหิ เอกํ อิตฺถิรูปํ การาเปตฺวา ตสฺส มชฺชนฆฎฺฎนาทิกมฺมปริโยสาเน ตํ รตฺตวตฺถํ นิวาสาเปตฺวา วณฺณสมฺปเนฺนหิ ปุเปฺผหิ เจว นานาอลงฺกาเรหิ จ อลงฺการาเปตฺวา มาตรํ ปโกฺกสาเปตฺวา อาห – ‘‘อมฺม เอวรูปํ อารมฺมณํ ลภโนฺต เคเห วสามิ, อลภโนฺต น วสามี’’ติฯ ปณฺฑิตา พฺราหฺมณี จิเนฺตสิ – ‘‘มยฺหํ ปุโตฺต ปุญฺญวา ทินฺนทาโน กตาภินีหาโร, ปุญฺญํ กโรโนฺต น เอกโกว อกาสิ, อทฺธา เอเตน สห กตปุญฺญา สุวณฺณรูปกปฎิภาคา ภวิสฺสตี’’ติ อฎฺฐ พฺราหฺมเณ ปโกฺกสาเปตฺวา สพฺพกาเมหิ สนฺตเปฺปตฺวา สุวณฺณรูปกํ รถํ อาโรเปตฺวา, ‘‘คจฺฉถ, ตาตา, ยตฺถ อมฺหากํ ชาติโคตฺตโภเคหิ สมานกุเล เอวรูปํ ทาริกํ ปสฺสถ, อิมเมว สุวณฺณรูปกํ, ปณฺณาการํ กตฺวา เทถา’’ติ อุโยฺยเชสิฯ

เต ‘‘อมฺหากํ นาม เอตํ กมฺม’’นฺติ นิกฺขมิตฺวา, ‘‘กตฺถ คมิสฺสามา’’ติ? จิเนฺตตฺวา, ‘‘มทฺทรฎฺฐํ นาม อิตฺถาการโร, มทฺทรฎฺฐํ คมิสฺสามา’’ติ มทฺทรเฎฺฐ สาคลนครํ อคมิํสุฯ ตตฺถ ตํ สุวณฺณรูปกํ นฺหานติเตฺถ ฐเปตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิํสุฯ อถ ภทฺทาย ธาตี ภทฺทํ นฺหาเปตฺวา อลงฺกริตฺวา สิริคเพฺภ นิสีทาเปตฺวา นฺหายิตุํ อาคจฺฉนฺตี ตํ รูปกํ ทิสฺวา, ‘‘อยฺยธีตา เม อิธาคตา’’ติ สญฺญาย ตเชฺชตฺวา ‘‘ทุพฺพินิเต, กึ ตฺวํ อิธาคตา’’ติ? ตลสตฺติกํ อุคฺคิริตฺวา, ‘‘คจฺฉ สีฆ’’นฺติ คณฺฑปเสฺส ปหริฯ หโตฺถ ปาสาเณ ปฎิหโต วิย กมฺปิตฺถฯ สา ปฎิกฺกมิตฺวา ‘‘เอวํ ถทฺธํ นาม มหาคีวํ ทิสฺวา, ‘อยฺยธีตา เม’ติ สญฺญํ อุปฺปาเทสิํ, อยฺยธีตาย หิ เม อยํ นิวาสนปฎิคฺคาหิกาปิ อยุตฺตา’’ติ อาหฯ อถ นํ เต มนุสฺสา ปริวาเรตฺวา ‘‘เอวรูปา เต สามิธีตา’’ติ ปุจฺฉิํสุฯ ‘‘กึ เอสา, อิมาย สตคุเณน สหสฺสคุเณน มยฺหํ อยฺยา อภิรูปตรา, ทฺวาทสหเตฺถ คเพฺภ นิสินฺนาย ปทีป

กิจฺจํ นตฺถิ, สรีโรภาเสเนว ตมํ วิธมตี''ติฯ ''เตน หิ อาคจฺฉา''ติ ตํ ขุชฺชํ คเหตฺวา สุวณฺณรูปกํ รถํ อาโรเปตฺวา โกสิยโคตฺตสฺส ฆรทฺวาเร ฐตฺวา อาคมนํ นิเวทยึสุฯ

พฺราหฺมโณ ปฏิสนฺถารํ กตฺวา, ''กุโต อาคตตฺถา''ติ? ปุจฺฉิฯ ''มคธรฏฺเฐ มหาติตฺถคาเม กปิลพฺราหฺมณสฺส ฆรโต''ติฯ ''กึ การณา อาคตา''ติฯ ''อิมินา นาม การเณนา''ติฯ ''กลฺยาณํ, ตาตา, สมชาติโคตฺตวิภโว อมฺหากํ พฺราหฺมโณ, ทสฺสามิ ทาริก''นฺติ ปณฺณาการํ คณฺหิฯ เต กปิลพฺราหฺมณสฺส สาสนํ ปหิณึสุ – ''ลทฺธา ทาริกา, กตฺตพฺพํ กโรถา''ติฯ ตํ สาสนํ สุตฺวา ปิปฺปลิมาณวสฺส อาโรจยึสุ – ''ลทฺธา กิร ทาริกา''ติฯ มาณโว ''อหํ น ลภิสฺสามีติ จินฺตสึ, อิเม ลทฺธาติ จ วทนฺติ, อนตฺถิโก หุตฺวา ปณฺณํ เปสิสฺสามี''ติ รโหคโต ปณฺณํ ลิขิ, ''ภทฺทา อตฺตโน ชาติโคตฺตโภคานุรูปํ ฆราวาสํ ลภตุ, อหํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิสฺสามิ, มา ปจฺฉา วิปฺปฏิสารินี อโหสี''ติฯ ภทฺทาปิ ''อสุกสฺส กิร มํ ทาตุกามา''ติ สุตฺวา รโหคตา ปณฺณํ ลิขิ, ''อยฺยปุตฺโต อตฺตโน ชาติโคตฺตโภคานุรูปํ ฆราวาสํ ลภตุฯ อหํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิสฺสามิ, มา ปจฺฉา วิปฺปฏิสารี อโหสี''ติฯ เทฺวปิ ปณฺณานิ อนฺตรามคฺเค สมาคจฺฉึสุฯ ''อิทํ กสฺส ปณฺณ''นฺติ? ปิปฺปลิมาณเวน ภทฺทาย ปหิตนฺติฯ ''อิทํ กสฺส ปณฺณ''นฺติ? ภทฺทาย ปิปฺปลิมาณวสฺส ปหิตนฺติ จ วุตฺเต เทฺวปิ วาเจตฺวา, ''ปสฺสถ ทารกานํ กมฺม''นฺติ ผาเลตฺวา อรญฺเญ ฉฑฺเฑตฺวา สมานปณฺณํ ลิขิตฺวา อิโต จ เอโต จ เปเสสุํฯ อิติ เตสํ อนิจฺฉมานานํเยว สมาคโม อโหสิฯ

ตํทิวสํเยว จ มาณโวปิ เอกํ ปุปฺผทามํ คนฺถาเปสิ, ภทฺทาปิ เอกํ คนฺถาเปสิฯ ตานิ อาสนมชฺเฌ ฐเปตฺวา ภุตฺตสายมาสา อุโภปิ ''สยนํ อารุหิสฺสามา''ติ สมาคนฺตฺวา มาณโว ทกฺขิณปเสฺสน สยนํ อารุหิฯ ภทฺทา วามปเสฺสน อารุหิตฺวา อาห – ''ยสฺส ปเสฺส ปุปฺผานิ มิลายนฺติ, ตสฺส ราคจิตฺตํ อุปฺปนฺนนฺติ วิชานิสฺสาม, อิมํ ปุปฺผทามํ น อลฺลียิตพฺพ''นฺติฯ เต ปน อญฺญมญฺญสฺส สรีรสมฺผสฺสภเยน ติยามรตฺตึ นิทฺทํ อโนกฺกมนฺตาว วีตินาเมนฺติ, ทิวา ปน หสิตมตฺตมฺปิ น โหติฯ เต โลกามิเสน อสํสฏฺฐา ยาว มาตาปิตโร ธรนฺติ, ตาว กุฏุมฺพํ อวิจาเรตฺวา เตสุ กาลงฺกเตสุ วิจารยึสุฯ มหตี มาณวสฺส สมฺปตฺติ, เอกทิวสํ สรีรํ อุพฺพเฏฺฏตฺวา ฉฑฺเฑตพฺพํ สุวณฺณจุณฺณเมว มคธนาฬิยา ทฺวาทสนาฬิมตฺตํ ลทฺธุํ วฏฺฏติฯ ยนฺตพทฺธานิ สฏฺฐิ มหาตฬากานิ, กมฺมนฺโต ทฺวาทสโยชนิโก, อนุราธปุรปฺปมาณา จุทฺทส ทาสคามา, จุทฺทส หตฺถานีกา, จุทฺทส อสฺสานีกา, จุทฺทส รถานีกาฯ

โส เอกทิวสํ อลงฺกตํ อสฺสํ อารุยฺห มหาชนปริวุโต กมฺมนฺตํ คนฺตฺวา เขตฺตโกฏิยํ ฐิโต นงฺคเลหิ ภินฺนฏฺฐานโต กากาทโย สกุเณ คณฺฑุปฺปาทกาทิปาเณ อุทฺธริตฺวา ขาทเนฺต ทิสฺวา, ''ตาตา, อิเม กึ ขาทนฺตี''ติ ปุจฺฉิ? ''คณฺฑุปฺปาทเก อยฺยา''ติฯ ''เอเตหิ กตํ ปาปํ กสฺส โหตี''ติ? ''ตุมฺหากํ, อยฺยา''ติฯ โส จินฺตสิ – ''สเจ เอเตหิ กตํ ปาปํ มยฺหํ โหติ, กึ เม กริสฺสติ สตฺตอสีติโกฏิธนํ? กึ ทฺวาทสโยชโน กมฺมนฺโต, กึ ยนฺตพทฺธานิ สฏฺฐิ มหาตฬากานิ, กึ จุทฺทส คามา? สพฺพเมตํ ภทฺทาย กาปิลานิยา นิยฺยาเตตฺวา นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิสฺสามี''ติฯ

ภทฺทาปิ กาปิลานี ตสฺมึ ขเณ อพฺภนฺตรวตฺถุมฺหิ ตโย ติลกุมฺเภ ปตฺถราเปตฺวา ธาตีหิ ปริวุตา นิสินฺนา กาเก ติลปาณเก ขาทมาเน ทิสฺวา, ''อมฺมา กึ อิเม ขาทนฺตี''ติ? ปุจฺฉิฯ ''ปาณเก อเยฺย''ติฯ ''อกุสลํ กสฺส โหตี''ติ? ''ตุมฺหากํ อเยฺย''ติฯ สา จินฺตสิ – ''มยฺหํ จตุหตฺถวตฺถํ นาฬิโกทนมตฺตญฺจ ลทฺธุํ วฏฺฏติ, ยทิ จ ปเนตํ เอตฺตเกน ชเนน กตํ อกุสลํ มยฺหํ โหติ, ภวสหเสฺสนปิ วฏฺฏโต สีสํ อุกฺขิปิตุํ น สกฺกา , อยฺยปุเตฺต อาคตมเตฺตเยว สพฺพํ ตสฺส นิยฺยาเตตฺวา นิกฺขมฺม ปพฺพชิสฺสามี''ติฯ

มาณโว อาคนฺตฺวา นฺหตฺวา ปาสาทํ อารุยฺห มหารเห ปลฺลงฺเก นิสีทิ, อถสฺส จกฺกวตฺติโน อนุจฺฉวิกํ โภชนํ สชฺชยึสุฯ เทฺวปิ ภุญฺชิตฺวา ปริชเน นิกฺขนฺเต รโหคตา ผาสุกฏฺฐาเน นิสีทึสุฯ ตโต มาณโว ภทฺทํ อาห – ‘‘ภทฺเท, ตฺวํ อิมํ ฆรํ อาคจฺฉนฺตี กิตฺตกํ ธนํ อาหรี’’ติ? ‘‘ปญฺจปณฺณาส สกฏสหสฺสานิ อยฺยา’’ติฯ ‘‘เอตํ สพฺพํ, ยา จ อิมสฺมึ ฆเร สตฺตอสีติโกฏิโย, ยนฺตพทฺธา สฏฺฐิตฬากาทิเภทา สมฺปตฺติ อตฺถิ, สพฺพํ ตุยฺหํเยว นิยฺยาเตมี’’ติฯ ‘‘ตุมฺเห ปน อยฺยา’’ติฯ ‘‘อหํ ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ ‘‘อยฺยา อหมฺปิ ตุมฺหากํเยว อาคมนํ โอโลกยมานา นิสินฺนา, อหมฺปิ ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ เตสํ อาทิตฺตปณฺณกุฏิ วิย ตโย ภวา อุปฏฺฐหึสุฯ เต ‘‘ปพฺพชิสฺสามา’’ติ วตฺวา อนฺตราปณโต กสายรสปีตานิ วตฺถานิ มตฺติกาปตฺเต จ อาหราเปตฺวา อญฺญมญฺญํ เกเส โอหาเรตฺวา, ‘‘เย โลเก อรหนฺโต, เต อุทฺทิสฺส อมฺหากํ ปพฺพชฺชา’’ติ ปพฺพชิตฺวา ถวิกาสุ ปตฺเต โอสาเปตฺวา อํเส ลเคฺคตฺวา ปาสาทโต โอตรึสุฯ เคเห ทาเสสุ จ กมฺมกาเรสุ จ น โกจิ สญฺชานิฯ

อถ เน พฺราหฺมณคามโต นิกฺขมฺม ทาสคามทฺวาเรน คจฺฉนฺเต อากปฺปกุตฺตวเสน ทาสคามวาสิโน สญฺชานึสุฯ เต รุทนฺตา ปาเทสุ นิปติตฺวา ‘‘กึ อเมฺห อนาเถ กโรถ อยฺยา’’ติ? อาหํสุฯ ‘‘มยํ, ภเณ ‘อาทิตฺตปณฺณสาลา วิย ตโย ภวา’ติ ปพฺพชิมฺหา, สเจ ตุเมฺหสุ เอเกกํ ภุชิสฺสํ กโรม, วสฺสสตมฺปิ นปฺปโหติ, ตุเมฺหว ตุมฺหากํ สีสํ โธวิตฺวา ภุชิสฺสา หุตฺวา ชีวถา’’ติ วตฺวา เตสํ โรทนฺตานํเยว ปกฺกมึสุฯ เถโร ปุรโต คจฺฉโนฺต นิวตฺติตฺวา โอโลเกโนฺต จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ ภทฺทา กาปิลานี สกลชมฺพุทีปคฺฆนิกา อิตฺถี มยฺหํ ปจฺฉโต อาคจฺฉติฯ ฐานํ โข ปเนตํ วิชฺชติ, ยํ โกจิเทว เอวํ จิเนฺตยฺย ‘อิเม ปพฺพชิตฺวาปิ วินา ภวิตุํ น สโกฺกนฺติ, อนนุจฺฉวิกํ กโรนฺตี’’ติฯ ‘‘โกจิ วา ปน มนํ ปทูเสตฺวา อปายปูรโก ภเวยฺยฯ อิมํ ปหาย มยา คนฺตุํ วฏฺฏตี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ

โส ปุรโต คจฺฉโนฺต เทฺวธาปถํ ทิสฺวา ตสฺส มตฺถเก อฏฺฐาสิฯ ภทฺทาปิ อาคนฺตฺวา วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ อถ นํ อาห – ‘‘ภทฺเท, ตาทิสึ อิตฺถึ มม ปจฺฉโต อาคจฺฉนฺตึ ทิสฺวา, ‘อิเม ปพฺพชิตฺวาปิ วินา ภวิตุํ น สโกฺกนฺตี’ติ จิเนฺตตฺวา อเมฺหสุ ปทุฏฺฐจิโตฺต มหาชโน อปายปูรโก ภเวยฺยฯ อิมสฺมึ เทฺวธาปเถ ตฺวํ เอกํ คณฺห, อหํ เอเกน คมิสฺสามี’’ติฯ ‘‘อาม, อยฺย, ปพฺพชิตานํ มาตุคาโม นาม มลํ, ‘ปพฺพชิตฺวาปิ วินา น ภวนฺตี’ติ อมฺหากํ โทสํ ปสฺสนฺติ, ตุเมฺห เอกํ มคฺคํ คณฺหถ, วินา ภวิสฺสามา’’ติ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา จตูสุ ฐาเนสุ ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา ทสนขสโมธานสมุชฺชลํ อญฺชลึ ปคฺคยฺห, ‘‘สตสหสฺสกปฺปปฺปมาเณ อทฺธาเน กโต มิตฺตสนฺถโว อชฺช ภิชฺชตี’’ติ วตฺวา, ‘‘ตุเมฺห ทกฺขิณชาติกา นาม, ตุมฺหากํ ทกฺขิณมโคฺค วฏฺฏติ, มยํ มาตุคามา นาม วามชาติกา, อมฺหากํ วามมโคฺค วฏฺฏตี’’ติ วนฺทิตฺวา มคฺคํ ปฏิปนฺนาฯ เตสํ เทฺวธาภูตกาเล อยํ มหาปถวี ‘‘อหํ จกฺกวาฬคิริสิเนรุปพฺพเต ธาเรตุํ สโกฺกนฺตีปิ ตุมฺหากํ คุเณ ธาเรตุํ น สโกฺกมี’’ติ วทนฺตี วิย วิรวมานา อกมฺปิ, อากาเส อสนิสโทฺท วิย ปวตฺติ, จกฺกวาฬปพฺพโต อุนฺนทิฯ

สมฺมาสมฺพุโทฺธ เวฬุวนมหาวิหาเร คนฺธกุฏิยํ นิสิโนฺน ปถวีกมฺปนสทฺทํ สุตฺวา, ‘‘กสฺส นุ โข ปถวี กมฺปตี’’ติ? อาวเชฺชโนฺต ‘‘ปิปฺปลิมาณโว จ ภทฺทา จ กาปิลานี มํ อุทฺทิสฺส อปฺปเมยฺยํ สมฺปตฺตึ ปหาย ปพฺพชิตา, เตสํ วิโยคฏฺฐาเน อุภินฺนมฺปิ คุณพเลน อยํ ปถวีกโมฺป ชาโต, มยาปิ เอเตสํ สงฺคหํ กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ คนฺธกุฏิโต นิกฺขมฺม สยเมว ปตฺตจีวรํ อาทาย, อสีติมหาเถเรสุ กญฺจิ อนามเนฺตตฺวา ติคาวุตํ มคฺคํ ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา ราชคหสฺส จ นาฬนฺทาย จ อนฺตเร พหุปุตฺตกนิโคฺรธรุกฺขมูเล ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสีทิฯ นิสีทโนฺต ปน อญฺญตโร ปํสุกูลิโก วิย อนิสีทิตฺวา พุทฺธเวสํ คเหตฺวา อสีติหตฺถา ฆนพุทฺธรสฺมิโย วิสฺสเชฺชโนฺต นิสีทิฯ อิติ

ตสฺมึ ขเณ ปณฺณฉตฺตสกฏจกฺกกูฏาคาราทิปฺปมาณา พุทฺธรสฺมิโย อิโต จิโต จ วิปฺผนฺทนฺติโย วิธาวนฺติโย จนฺทิมสหสฺสสุริยสหสฺสอุคฺคมนกาโล วิย กุรุมานา ตํ วนนฺตรํ เอโกภาสํ อกํสุฯ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณานํ สิริยา สมุชฺชลิตตาราคณํ วิย คคนํ, สุปุปฺผิตกมลกุวลยํ วิย สลิลํ, วนนฺตรํ วิโรจิตฺถฯ นิโคฺรธรุกฺขสฺส นาม ขนฺโธ เสโต โหติ, ปตฺตานิ นีลานิ ปกฺกานิ รตฺตานิฯ ตสฺมึ ปน ทิวเส สตสาโข นิโคฺรธรุโกฺข สุวณฺณวโณฺณ อโหสิฯ

อิติ ยา สา **อทฺธานมคฺคปฺปฏิปโนฺน**ติ ปทสฺส อตฺถํ วตฺวา, ‘‘อิทานิ ยถา เอส ปพฺพชิโต, ยถา จ อทฺธานมคฺคํ ปฏิปโนฺนฯ อิมสฺส อตฺถสฺส อาวิภาวตฺถํ อภินีหารโต ปฏฺฐาย อยํ อนุปุพฺพิกถา กเถตพฺพา’’ติ วุตฺตา, สา เอวํ เวทิตพฺพาฯ

อนฺตรา จ ราชคหํ อนฺตรา จ นาฬนฺทนฺติ ราชคหสฺส จ นาฬนฺทาย จ อนฺตเรฯ **สตฺถารญฺจ วตาหํ ปเสฺสยฺยํ ภควนฺตเมว ปเสฺสยฺย**นฺติ สเจ อหํ สตฺถารํ ปเสฺสยฺยํ, อิมํเยว ภควนฺตํ ปเสฺสยฺยํฯ น หิ เม อิโต อเญฺญน สตฺถารา ภวิตุํ สกฺกาติฯ **สุคตญฺจ วตาหํ ปเสฺสยฺยํ ภควนฺตเมว ปเสฺสยฺย**นฺติ สเจ อหํ สมฺมาปฏิปตฺติยา สุฏฺฐุ คตตฺตา สุคตํ นาม ปเสฺสยฺยํ, อิมํเยว ภควนฺตํ ปเสฺสยฺยํฯ น หิ เม อิโต อเญฺญน สุคเตน ภวิตุํ สกฺกาติฯ **สมฺมาสมฺพุทฺธญฺจ วตาหํ ปเสฺสยฺยํ ภควนฺตเมว ปเสฺสยฺย**นฺติ สเจ อหํ สมฺมา สามญฺจ สจฺจานิ พุทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุทฺธํ นาม ปเสฺสยฺยํ, อิมํเยว ภควนฺตํ ปเสฺสยฺยํฯ น หิ เม อิโต อเญฺญน สมฺมาสมฺพุเทฺธน ภวิตุํ สกฺกาติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ เอวํ ทสฺสเนเนว ‘‘ภควติ ‘อยํ สตฺถา, อยํ สุคโต, อยํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’ติ นิกฺกโงฺข อหํ, อาวุโส, อโหสิ’’นฺติ ทีเปติฯ **สตฺถา เม, ภเนฺต**ติ อิทํ กิญฺจาปิ เทฺว วาเร อาคตํ, ติกฺขตฺตุํ ปน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิมินา หิ โส ‘‘เอวํ ติกฺขตฺตุํ สาวกตฺตํ สาเวสึ, อาวุโส’’ติ ทีเปติฯ

อชานเญฺญวาติ อชานมาโนวฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ **มุทฺธาปิ ตสฺส วิปเตยฺยา**ติ ยสฺส อญฺญสฺส ‘‘อชานํเยว ชานามี’’ติ ปฏิญฺญสฺส พาหิรกสฺส สตฺถุโน เอวํ สพฺพเจตสา สมนฺนาคโต ปสนฺนจิโตฺต สาวโก เอวรูปํ ปรมนิปจฺจการํ กเรยฺย, ตสฺส วณฺฏฉินฺนตาลปกฺกํ วิย คีวโต มุทฺธาปิ วิปเตยฺย, สตฺตธา ปน ผเลยฺยาติ อโตฺถฯ กึ วา เอเตน, สเจ มหากสฺสปเตฺถโร อิมินา จิตฺตปฺปสาเทน อิมํ ปรมนิปจฺจการํ มหาสมุทฺทสฺส กเรยฺย, ตตฺตกปาเล ปกฺขิตฺตอุทกพินฺทุ วิย วิลยํ คเจฺฉยฺยฯ สเจ จกฺกวาฬสฺส กเรยฺย, ถุสมุฏฺฐิ วิย วิกิเรยฺยฯ สเจ สิเนรุปพฺพตสฺส กเรยฺย, กากตุเณฺฑน ปหฏปิฏฺฐมุฏฺฐิ วิย วิทฺธํเสยฺย ฯ สเจ มหาปถวิยา กเรยฺย, วาตาหตภสฺมปุโญฺช วิย วิกิเรยฺยฯ เอวรูโปปิ ปน เถรสฺส นิปจฺจาการโร สตฺถุ สุวณฺณวเณฺณ ปาทปิเฏฺฐ โลมมตฺตมฺปิ วิโกเปตุํ นาสกฺขิฯ ติฏฺฐตุ จ มหากสฺสโป, มหากสฺสปสทิสานํ ภิกฺขูนํ สหสฺสมฺปิ สตสหสฺสมฺปิ นิปจฺจาการทสฺสเนน เนว ทสพลสฺส ปาทปิเฏฺฐ โลมมตฺตมฺปิ วิโกเปตุํ ปํสุกูลจีวเรวา อํสุมตฺตมฺปิ จาเลตุํ สโกฺกติฯ เอวํ มหานุภาโว หิ สตฺถาฯ

ตสฺมาติห เต กสฺสปาติ ยสฺมา อหํ ชานโนฺต เอว ‘‘ชานามี’’ติ, ปสฺสโนฺต เอว จ ‘‘ปสฺสามี’’ติ วทามิ, ตสฺมา, กสฺสป, ตยา เอวํ สิกฺขิตพฺพํฯ **ติพฺพ**นฺติ พหลํ มหนฺตํฯ **หิโรตฺตปฺป**นฺติ หิรี จ โอตฺตปฺปญฺจฯ **ปจฺจุปฏฺฐิตํ ภวิสฺสตี**ติ ปฐมตรเมว อุปฏฺฐิตํ ภวิสฺสติฯ โย หิ เถราทีสุ หิโรตฺตปฺปํ อุปฏฺฐเปตฺวา อุปสงฺกมติ เถราทโยปิ ตํ สหิริกา สโอตฺตปฺปา จ หุตฺวา อุปสงฺกมนฺตีติ อยเมตฺถ อานิสํโสฯ **กุสลูปสํหิต**นฺติ กุสลสนฺนิสฺสิตํฯ **อฏฺฐึ กตฺวา**ติ อตฺตานํ เตน ธเมฺมน อฏฺฐิกํ กตฺวา, ตํ วา ธมฺมํ ‘‘เอส มยฺหํ อโตฺถ’’ติ อฏฺฐึ กตฺวาฯ **มนสิ กตฺวา**ติ จิเตฺต ฐเปตฺวาฯ **สพฺพเจตสา สมนฺนาหริตฺวา**ติ จิตฺตสฺส โถกมฺปิ พหิ คนฺตุํ อเทโนฺต สเพฺพน สมนฺนาหารจิเตฺตน สมนฺนาหริตฺวาฯ **โอหิตโสโต**ติ ฐปิตโสโต, ญาณโสตญฺจ ปสาทโสตญฺจ โอทหิตฺวา

มยา เทสิตํ ธมฺมํ สกฺกจฺจเมว สุณิสฺสามีติ เอวญฺหิ เต สิกฺขิตพฺพํฯ **สาตสหคตา จ เม กายคตาสตี**ติ อสุเภสุ เจว อานาปาเน จ ปฐมชฺฌานวเสน สุขสมฺปยุตฺตา กายคตาสติฯ โย จ ปนายํ ติวิโธ โอวาโท, เถรสฺส อยเมว ปพฺพชฺชา จ อุปสมฺปทา จ อโหสิฯ

สรโณติ สกิเลโส สอิโณ หุตฺวาฯ **รฏฺฐปิณฺฑํ ภุญฺชิ**นฺติ สทฺธาเทยฺยํ ภุญฺชึฯ จตฺตาโรหิ ปริโภคา เถยฺยปริโภโค อิณปริโภโค ทายชฺชปริโภโค สามิปริโภโคติฯ ตตฺถ ทุสฺสีลสฺส สงฺฆมชฺเฌ นิสีทิตฺวา ภุญฺชนฺตสฺสาปิ ปริโภโค **เถยฺยปริโภโค** นามฯ กสฺมา? จตูสุ ปจฺจเยสุ อนิสฺสรตายฯ สีลวโต อปจฺจเวกฺขิตปริโภโค **อิณปริโภโค** นามฯ สตฺตนฺนํ เสขานํ ปริโภโค **ทายชฺชปริโภโค** นามฯ ขีณาสวสฺส ปริโภโค **สามิปริโภโค** นามฯ อิติ ขีณาสโวว สามี หุตฺวา อนโณ ปริภุญฺชติฯ เถโร อตฺตนา ปุถุชฺชเนน หุตฺวา ปริภุตฺตปริโภคํ อิณปริโภคํเยว กโรนฺโต เอวมาหฯ **อฏฺฐมิยา อญฺญา อุทปาที**ติ อฏฺฐเม ทิวเส อรหตฺตผลํ อุปฺปชฺชิฯ

อถ โข, อาวุโส, ภควา มคฺคา โอกฺกมฺมาติ มคฺคโต โอกฺกมนํ ปฐมตรํ ตํทิวเสเยว อโหสิ, อรหตฺตาธิคโม ปจฺฉาฯ เทสนาวารสฺส ปน เอวํ อาคตตฺตา อรหตฺตาธิคโม ปฐมํ ทีปิโตฯ กสฺมา ปน ภควา มคฺคา โอกฺกโนฺตติ? เอวํ กิรสฺส อโหสิ ‘‘อิมํ ภิกฺขุํ ชาติอารญฺญิกํ ชาติปํสุกูลิกํ ชาติเอกาสนิกํ กริสฺสามี’’ติฯ ตสฺมา โอกฺกมิฯ

มุทุกา โข ตฺยายนฺติ มุทุกา โข เต อยํฯ อิมญฺจ ปน วาจํ ภควา ตํ จีวรํ ปทุมปุปฺผวณฺเณน ปาณินา อนฺตเนฺตน ปรามสโนฺต อาหฯ กสฺมา เอวมาหาติ? เถเรน สห จีวรํ ปริวตฺเตตุกามตายฯ กสฺมา ปริวตฺเตตุกาโม ชาโตติ? เถรํ อตฺตโน ฐาเน ฐเปตุกามตายฯ เถโร ปน ยสฺมา จีวรสฺส วา ปตฺตสฺส วา วณฺเณ กถิเต ‘‘อิมํ ตุมฺหากํ คณฺหถา’’ติวจนํ จาริตฺตเมว, ตสฺมา ‘‘ปฏิคฺคณฺหาตุ เม, ภเนฺต, ภควา’’ติ อาหฯ **ธาเรสฺสสิ ปน เม ตฺวํ, กสฺสป, สาณานิ ปํสุกูลานิ นิพฺพสนานี**ติ, กสฺสป, ตฺวํ อิมานิ ปริโภคชิณฺณานิ ปํสุกูลานิ ปารุปิตุํ สกฺขิสฺสสีติ วทติฯ ตญฺจ โข น กายพลํ สนฺธาย, ปฏิปตฺติปูรณํ ปน สนฺธาย เอวมาหฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – อหํ อิมํ จีวรํ ปุณฺณํ นาม ทาสึ ปารุปิตฺวา อามกสุสาเน ฉฑฺฑิตํ ตํ สุสานํ ปวิสิตฺวา ตุมฺพมเตฺตหิ ปาณเกหิ สมฺปริกิณฺณํ เต ปาณเก วิธุนิตฺวา มหาอริยวํเส ฐตฺวา อคฺคเหสึ, ตสฺส เม อิมํ จีวรํ คหิตทิวเส ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ มหาปถวี มหาวิรวํ วิรวมานา กมฺปิตฺถ, อากาโส ตฏตฏายิ, จกฺกวาฬเทวตา สาธุการมทํสุ, ‘‘อิมํ จีวรํ คณฺหเนฺตน ภิกฺขุนา ชาติปํสุกูลิเกน ชาติอารญฺญิเกน ชาติเอกาสนิเกน ชาติสปทานจาริเกน ภวิตุํ วฏฺฏติ, ตฺวํ อิมสฺส จีวรสฺส อนุจฺฉวิกํ กาตุํ สกฺขิสฺสสี’’ติฯ เถโรปิ อตฺตนา ปญฺจนฺนํ หตฺถีนํ พลํ ธาเรติ, โส ตํ อตกฺกยิตฺวา ‘‘อหเมตํ ปฏิปตฺตึ ปูเรสฺสามี’’ติ อุสฺสาเหน สุคตจีวรสฺส อนุจฺฉวิกํ กาตุกาโม ‘‘ธาเรสฺสามหํ, ภเนฺต’’ติ อาหฯ **ปฏิปชฺชิ**นฺติ ปฏิปโนฺนสฺมิฯ เอวํ ปน จีวรปริวตฺตนํ กตฺวา จ เถเรน ปารุตจีวรํ ภควา ปารุปิ, สตฺถุ จีวรํ เถโรฯ ตสฺมึ สมเย มหาปถวี อุทกปริยนฺตํ กตฺวา อุนฺนทนฺตี กมฺปิตฺถฯ

ภควโต ปุโตฺตติอาทีสุ เถโร ภควนฺตํ นิสฺสาย อริยาย ชาติยา ชาโตติ ภควโต ปุโตฺตฯ อุเรน วสิตฺวา มุขโต นิกฺขนฺตโอวาทวเสน ปพฺพชฺชาย เจว อุปสมฺปทาย จ ปติฏฺฐิตตฺตา **โอรโส มุขโต ชาโต**ฯ โอวาทธมฺมโต ชาตตฺตา โอวาทธเมฺมน จ นิมฺมิตตฺตา **ธมฺมโช ธมฺมนิมฺมิโต**ฯ โอวาทธมฺมทายาทํ นวโลกุตฺตรธมฺมทายาทเมว วา อรหตีติ **ธมฺมทายาโท** ฯ **ปฏิคฺคหิตานิ สาณานิ ปํสุกูลานี**ติ สตฺถารา ปารุตํ ปํสุกูลจีวรํ ปารุปนตฺถาย ปฏิคฺคหิตํฯ

สมฺมา วทมาโน วเทยฺยาติ ยํ ปุคฺคลํ ‘‘ภควโต ปุโตฺต’’ติอาทีหิ คุเณหิ สมฺมา วทมาโน วเทยฺย, มมํ ตํ สมฺมา วทมาโน วเทยฺย, อหํ เอวรูโปติฯ เอตฺตาวตา เถเรน ปพฺพชฺชา จ ปริโสธิตา โหติฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – อาวุโส, ยสฺส น อุปชฺฌาโย ปญฺญายติ, น อาจริโย,

กึ โส อนุปชฺฌายโย อนาจริโย นฺหาปิตมุณฺฑโก สยํคหิตกาสาโว ‘‘ติตฺถิยปกฺกนฺตโก’’ติ สงฺขํ คโต เอวํ ติคาวุตํ มคฺคํ ปจฺจุคฺคมนํ ลภติ, ตีหิ โอวาเทหิ ปพฺพชฺชํ วา อุปสมฺปทํ วา ลภติ, กาเยน กายํ จีวรปริวตฺตนํ ลภติ? ปสฺส ยาว ทุพฺภาสิตํ วจนํ ถุลฺลนนฺทาย ภิกฺขุนิยาติฯ เอวํ ปพฺพชฺชํ โสเธตฺวา อิทานิ ฉหิ อภิญฺญาหิ สีหนาทํ นทิตุํ **อหํ โข, อาวุโส**ติอาทิมาหฯ เสสํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เอกาทสมํฯ

๑๒. ปรํมรณสุตฺตวณฺณนา

๑๕๕. ทฺวาทสเม **ตถาคโต**ติ สโตฺตฯ **น เหตํ, อาวุโส, อตฺถสํหิต**นฺติ, อาวุโส, เอตํ ทิฏฺฐิคตํ อตฺถสนฺนิสฺสิตํ น โหติฯ **นาทิพฺรหฺมจริยก**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทาปิ น โหติฯ **เอตญฺหิ, อาวุโส, อตฺถสํหิต**นฺติ, อาวุโส, เอตํ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํ อตฺถสนฺนิสฺสิตํฯ **เอตํ อาทิพฺรหฺมจริยก**นฺติ เอตํ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิ ปุพฺพภาคปฏิปทาฯ ทฺวาทสมํฯ

๑๓. สทฺธมฺมปฺปติรูปกสุตฺตวณฺณนา

๑๕๖. เตรสเม **อญฺญาย สณฺฐหึสู**ติ อรหเตฺต ปติฏฺฐหึสุฯ **สทฺธมฺมปฺปติรูปก**นฺติ เทฺว สทฺธมฺมปฺปติรูปกานิ อธิคมสทฺธมฺมปฺปติรูปกญฺจ ปริยตฺติสทฺธมฺมปฺปติรูปกญฺจฯ ตตฺถ –

> ‘‘โอภาเส เจว ญาเณ จ, ปีติยา จ วิกมฺปติ;
> ปสฺสทฺธิยา สุเข เจว, เยหิ จิตฺตํ ปเวธติฯ
>
> ‘‘อธิโมเกฺข จ ปคฺคาเห, อุปฏฺฐาเน จ กมฺปติ;
> อุเปกฺขาวชฺชนาย เจว, อุเปกฺขาย จ นิกนฺติยาฯ
>
> ‘‘อิมานิ ทส ฐานานิ, ปญฺญา ยสฺส ปริจิตา;
> ธมฺมุทฺธจฺจกุสโล โหติ, น จ สโมฺมห คจฺฉตี’’ติฯ (ปฏิ. ม. ๒.๗); –

อิทํ วิปสฺสนาญาณสฺส อุปกฺกิเลสชาตํ **อธิคมสทฺธมฺมปฺปติรูปกํ** นามฯ ติโสฺส ปน สงฺคีติโย อนารุฬฺหํ ธาตุกถา อารมฺมณกถา อสุภกถา ญาณวตฺถุกถา วิชฺชากรณฺฑโกติ อิเมหิ ปญฺจหิ กถาวตฺถูหิ ปริพาหิรํ คุฬฺหวินยํ คุฬฺหเวสฺสนฺตรํ คุฬฺหมโหสธํ วณฺณปิฏกํ องฺคุลิมาลปิฏกํ รฏฺฐปาลคชฺชิตํ อาฬวกคชฺชิตํ เวทลฺลปิฏกนฺติ อพุทฺธวจนํ **ปริยตฺติสทฺธมฺมปฺปติรูปกํ** นามฯ

ชาตรูปปฺปติรูปกนฺติ สุวณฺณรสวิธานํ อารกูฏมยํ สุวณฺณวณฺณํ อาภรณชาตํฯ ฉณกาเลสุ หิ มนุสฺสา ‘‘อาภรณภณฺฑกํ คณฺหิสฺสามา’’ติ อาปณํ คจฺฉนฺติฯ อถ เน อาปณิกา เอวํ วทนฺติ, ‘‘สเจ ตุเมฺห อาภรณตฺถิกา, อิมานิ คณฺหถฯ อิมานิ หิ ฆนานิ เจว วณฺณวนฺตานิ จ อปฺปคฺฆานิ จา’’ติฯ เต เตสํ สุตฺวา, ‘‘การณํ อิเม วทนฺติ, อิมานิ ปิฬนฺธิตฺวา สกฺกา นกฺขตฺตํ กีฬิตุํ, โสภนฺติ เจว อปฺปคฺฆานิ จา’’ติ ตานิ คเหตฺวา คจฺฉนฺติฯ สุวณฺณภณฺฑํ อวิกฺกิยมานํ นิทหิตฺวา ฐเปตพฺพํ โหติฯ เอวํ ตํ ชาตรูปปฺปติรูปเก อุปฺปเนฺน อนฺตรธายติ นามฯ

อถ สทฺธมฺมสฺส อนฺตรธานํ โหตีติ อธิคมสทฺธมฺมสฺส ปฏิปตฺติสทฺธมฺมสฺส ปริยตฺติสทฺธมฺมสฺสาติ ติวิธสฺสาปิ สทฺธมฺมสฺส อนฺตรธานํ โหติฯ ปฐมโพธิยญฺหิ ภิกฺขู ปฏิสมฺภิทปฺปตฺตา อเหสุํฯ อถ กาเล คจฺฉเนฺต ปฏิสมฺภิทา ปาปุณิตุํ น สกฺขิํสุ, ฉฬภิญฺญา อเหสุํฯ ตโต ฉ อภิญฺญา ปาปุณิตุํ อสโกฺกนฺตา ติโสฺส วิชฺชา ปาปุณิํสุฯ อิทานิ กาเล คจฺฉเนฺต ติโสฺส วิชฺชา ปา

ปฺณิตุํ อสโกฺกนฺตา อาสวกฺขยมตฺตํ ปาปุณิสฺสนฺติฯ ตมฺปิ อสโกฺกนฺตา อนาคามิผลํ, ตมฺปิ อสโกฺกนฺตา สกทาคามิผลํ, ตมฺปิ อสโกฺกนฺตา โสตาปตฺติผลํฯ คจฺฉเนฺต กาเล โสตาปตฺติผลมฺปิ ปตฺตุํ น สกฺขิสฺสนฺติฯ อถ เนสํ ยทา วิปสฺสนา อิเมหิ อุปกฺกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฎฺฐา อารทฺธมตฺตาว ฐสฺสติ, ตทา อธิคมสทฺธโมฺม อนฺตรหิโต นาม ภวิสฺสติฯ

ปฐมโพธิยญฺหิ ภิกฺขู จตุนฺนํ ปฎิสมฺภิทานํ อนุจฺฉวิกํ ปฎิปตฺติํ ปูรยิํสุฯ คจฺฉเนฺต กาเล ตํ อสโกฺกนฺตา ฉนฺนํ อภิญฺญานํ, ตมฺปิ อสโกฺกนฺตา ติสฺสนฺนํ วิชฺชานํ, ตมฺปิ อสโกฺกนฺตา อรหตฺตผลมตฺตสฺสฯ คจฺฉเนฺต ปน กาเล อรหตฺตสฺส อนุจฺฉวิกํ ปฎิปตฺติํ ปูเรตุํ อสโกฺกนฺตา อนาคามิผลสฺส อนุจฺฉวิกํ ปฎิปตฺติํ ปูเรสฺสนฺติ , ตมฺปิ อสโกฺกนฺตา สกทาคามิผลสฺส, ตมฺปิ อสโกฺกนฺตา โสตาปตฺติผลสฺสฯ ยทา ปน โสตาปตฺติผลสฺสปิ อนุจฺฉวิกํ ปฎิปทํ ปูเรตุํ อสโกฺกนฺตา สีลปาริสุทฺธิมเตฺตว ฐสฺสนฺติ, ตทา ปฎิปตฺติสทฺธโมฺม อนฺตรหิโต นาม ภวิสฺสติฯ

ยาว ปน เตปิฎกํ พุทฺธวจนํ วตฺตติ, น ตาว สาสนํ อนฺตรหิตนฺติ วตฺตุํ วฎฺฎติฯ ติฎฺฐนฺตุ ตีณิ วา, อภิธมฺมปิฎเก อนฺตรหิเต อิตเรสุ ทฺวีสุ ติฎฺฐเนฺตสุปิ อนฺตรหิตนฺติ น วตฺตพฺพเมวฯ ทฺวีสุ อนฺตรหิเตสุ วินยปิฎกมเตฺต ฐิเตปิ, ตตฺราปิ ขนฺธกปริวาเรสุ อนฺตรหิเตสุ อุภโตวิภงฺคมเตฺต, มหาวินเย อนฺตรหิเต ทฺวีสุ ปาติโมเกฺขสุ วตฺตมาเนสุปิ สาสนํ อนนฺตรหิตเมวฯ ยทา ปน เทฺว ปาติโมกฺขา อนฺตรธายิสฺสนฺติ, อถ ปริยตฺติสทฺธมฺมสฺส อนฺตรธานํ ภวิสฺสติฯ ตสฺมิํ อนฺตรหิเต สาสนํ อนฺตรหิตํ นาม โหติฯ ปริยตฺติยา หิ อนฺตรหิตาย ปฎิปตฺติ อนฺตรธายติ, ปฎิปตฺติยา อนฺตรหิตาย อธิคโม อนฺตรธายติฯ กิํ การณา? อยญฺหิ ปริยตฺติ ปฎิปตฺติยา ปจฺจโย โหติ, ปฎิปตฺติ อธิคมสฺสฯ อิติ ปฎิปตฺติโตปิ ปริยตฺติเมว ปมาณํฯ

นนุ จ กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล กปิโล นาม อนาราธกภิกฺขุ ‘‘ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิสฺสามี’’ติ พีชนิํ คเหตฺวา อาสเน นิสิโนฺน ‘‘อตฺถิ อิมสฺมิํ วตฺตนฺตา’’ติ ปุจฺฉิ, อถ ตสฺส ภเยน เยสมฺปิ ปาติโมโกฺข วตฺตติ, เตปิ ‘‘มยํ วตฺตามา’’ติ อวตฺวา ‘‘น วตฺตามา’’ติ วทิํสุ, โส พีชนิํ ฐเปตฺวา อุฎฺฐายาสนา คโต, ตทา สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาสนํ โอสกฺกิตนฺติ? กิญฺจาปิ โอสกฺกิตํ, ปริยตฺติ ปน เอกเนฺตเนว ปมาณํฯ ยถา หิ มหโต ตฬากสฺส ปาฬิยา ถิราย อุทกํ น ฐสฺสตีติ น วตฺตพฺพํ, อุทเก สติ ปทุมาทีนิ ปุปฺผานิ น ปุปฺผิสฺสนฺตีติ น วตฺตพฺพํ, เอวเมว มหาตฬากสฺส ถิรปาฬิสทิเส เตปิฎเก พุทฺธวจเน สติ มหาตฬาเก อุทกสทิสา ปฎิปตฺติปูรกา กุลปุตฺตา นตฺถีติ น วตฺตพฺพา, เตสุ สติ มหาตฬาเก ปทุมาทีนิ ปุปฺผานิ วิย โสตาปนฺนาทโย อริยปุคฺคลา นตฺถีติ น วตฺตพฺพาติ เอวํ เอกนฺตโต ปริยตฺติเยว ปมาณํฯ

ปถวีธาตูติ เทฺว สตสหสฺสานิ จตฺตาริ จ นหุตานิ พหลา มหาปถวีฯ **อาโปธาตู**ติ ปถวิโต ปฎฺฐาย ยาว สุภกิณฺหพฺรหฺมโลกา อุคฺคตํ กปฺปวินาสกํ อุทกํฯ **เตโชธาตู**ติ ปถวิโต ปฎฺฐาย ยาว อาภสฺสรพฺรหฺมโลกา อุคฺคโต กปฺปวินาสโก อคฺคิฯ **วาโยธาตู**ติ ปถวิโต ปฎฺฐาย ยาว เวหปฺผลพฺรหฺมโลกา อุคฺคโต กปฺปวินาสโก วายุฯ เอเตสุ หิ เอกธโมฺมปิ สตฺถุสาสนํ อนฺตรธาเปตุํ น สโกฺกติ, ตสฺมา เอวมาหฯ **อิเธว เต อุปฺปชฺชนฺตี**ติ โลหโต โลหขาทกํ มลํ วิย อิมสฺมิํ มยฺหํเยว สาสเน เต อุปฺปชฺชนฺติฯ **โมฆปุริสา**ติ ตุจฺฉปุริสาฯ

อาทิเกเนว โอปิลวตีติ เอตฺถ **อาทิเกนา**ติ อาทาเนน คหเณนฯ **โอปิลวตี**ติ นิมุชฺชติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา อุทกจรา นาวา ภณฺฑํ คณฺหนฺตี นิมุชฺชติ, เอวํ ปริยตฺติอาทีนํ ปูรเณน สทฺธมฺมสฺส อนฺตรธานํ น โหติฯ ปริยตฺติยา หิ หายมานาย ปฎิปตฺติ หายติ, ปฎิปตฺติยา หายมานาย อธิคโม หายติฯ ปริยตฺติยา ปูรยมานาย ปริยตฺติธรา ปุคฺคลา ปฎิปตฺติํ ปูเรนฺติ, ปฎิปตฺ

ติปูรกา อธิคมํ ปูเรนฺติฯ อิติ นวจโนฺท วิย ปริยตฺติยาทีสุ วฑฺฒมานาสุ มยฺหํ สาสนํ วฑฺฒติ เยวาติ ทเสฺสติฯ

อิทานิ เยหิ ธเมฺมหิ สทฺธมฺมสฺส อนฺตรธานเญฺจว ฐิติ จ โหติ, เต ทเสฺสโนฺต **ปญฺจ โข**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ **โอกฺกมนียา**ติ อวกฺกมนียา, เหฎฺฐาคมนียาติ อโตฺถฯ **สตฺถริ อคารวา**ติอาทีสุ **อคารวา**ติ คารวรหิตาฯ **อปฺปติสฺสา**ติ อปฺปติสฺสยา อนีจวุตฺติกาฯ ตตฺถ โย เจติยงฺคณํ อาโรหโนฺต ฉตฺตํ ธาเรติ, อุปาหนํ ธาเรติ, อญฺญโต โอโลเกตฺวา กถํ กเถโนฺต คจฺฉติ, อยํ **สตฺถริ อคารโว** นามฯ

โย ธมฺมสฺสวนสฺส กาเล สงฺฆุเฎฺฐ ทหรสามเณเรหิ ปริวาริโต นิสีทติ, อญฺญานิ วา นวกมฺมาทีนิ กโรติ, ธมฺมสฺสวนเคฺค นิสิโนฺน นิทฺทายติ, วิกฺขิโตฺต วา อญฺญํ กเถโนฺต นิสีทติ, อยํ **ธเมฺม อคารโว** นามฯ

โย เถรุปฎฺฐานํ คนฺตฺวา, อวนฺทิตฺวา นิสีทติ, หตฺถปลฺลตฺถิกํ ทุสฺสปลฺลตฺถิกํ กโรติ, อญฺญํ วา ปน หตฺถปาทกุกฺกุจฺจํ กโรติ, วุฑฺฒานํ สนฺติเก อนชฺฌิโฎฺฐ กเถติ, อยํ **สเงฺฆ อคารโว** นามฯ

ติโสฺส ปน สิกฺขา อปูเรโนฺตว **สิกฺขาย อคารโว** นาม โหติฯ อฎฺฐ สมาปตฺติโย อนิพฺพเตฺตโนฺต ตาสํ วา ปน นิพฺพตฺตนตฺถาย ปโยคํ อกโรโนฺต **สมาธิสฺมิํ อคารโว** นามฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตวิปลฺลาเสเนว เวทิตโพฺพติฯ เตรสมํฯ

กสฺสปสํยุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. ลาภสกฺการสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวโคฺค

๑. ทารุณสุตฺตวณฺณนา

๑๕๗. ลาภสกฺการสํยุตฺตสฺส ปฐเม **ทารุโณ**ติ ถโทฺธฯ **ลาภสกฺการสิโลโก**ติ เอตฺถ **ลาโภ** นาม จตุปจฺจยลาโภฯ **สกฺกาโร**ติ เตสํเยว สุกตานํ สุสงฺขตานํ ลาโภฯ **สิโลโก**ติ วณฺณโฆโสฯ **กฏุโก**ติ ติขิโณฯ **ผรุโส**ติ ขโรฯ **อนฺตรายิโก**ติ อนฺตรายกโรฯ ปฐมํฯ

๒. พฬิสสุตฺตวณฺณนา

๑๕๘. ทุติเย **พาฬิสิโก**ติ พฬิสํ คเหตฺวา จรมาโน มจฺฉฆาตโกฯ **อามิสคต**นฺติ อามิสมกฺขิตํฯ **อามิสจกฺขู**ติ อามิเส จกฺขุ ทสฺสนํ อสฺสาติ อามิสจกฺขุฯ **คิลพฬิโส**ติ คิลิตพฬิโสฯ **อนยํ อาปโนฺน**ติ ทุกฺขํ ปโตฺตฯ **พฺยสนํ อาปโนฺน**ติ วินาสํ ปโตฺตฯ **ยถากามกรณีโย**ติ ยถากาเมน ยถารุจิยา ยเถว นํ พาฬิสิโก อิจฺฉติ, ตเถวสฺส กตฺตโพฺพติ อโตฺถฯ **ยถากามกรณีโย ปาปิมโต**ติ ยถา กิเลสมารสฺส กาโม, เอวํ กตฺตโพฺพ, นิรยํ วา ติรจฺฉานโยนิํ วา เปตฺติวิสยํ วา ปาเปตโพฺพฯ ทุติยํฯ

๓-๔. กุมฺมสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕๙-๑๖๐. ตติเย **มหากุมฺมกุล**นฺติ มหนฺตํ อฏฺฐิกจฺฉปกุลํฯ **อคมาสี**ติ ‘‘เอตฺถ อทฺธา กิญฺจิ ขาทิตพฺพํ อตฺถิ, ตํ มจฺฉรายโนฺต มํ เอส นิวาเรตี’’ติ สญฺญาย อคมาสิฯ **ปปตายา**ติ ปปตา วุจฺจติ ทีฆรชฺชุกพโทฺธ อยกนฺตโกสเก ทณฺฑกํ ปเวเสตฺวา คหิโต กณฺณิกสลฺลสณฺฐาโน, อยกณฺฏโก, ยสฺมิํ เวเคน ปติตฺวา กฏาเห ลคฺคมเตฺต ทณฺฑโก นิกฺขมติ, รชฺชุโก เอกาพโทฺธ คจฺฉเตวฯ **โส กุโมฺม**ติ โส วิทฺธกุโมฺมฯ **เยน โส กุโมฺม**ติ อุทกสทฺทํ สุตฺวา สาสงฺกฏฺฐานํ ภวิสฺสตีติ นิวตฺติตฺวา เยน โส อตฺถกาโม กุโมฺมฯ **น ทานิ ตฺวํ อมฺหากา**นฺติ อิทานิ ตฺวํ อมิตฺตหตฺถํ คโต, น อมฺหากํ สนฺตโกติ อโตฺถฯ เอวํ สลฺลปนฺตานํเยว จ เนสํ นาวาย ฐิโต ลุโทฺท รชฺชุํ อากฑฺฒิตฺวา กุมฺมํ คเหตฺวา ยถากามํ อกาสิฯ เสสเมตฺถ อิโต อนนฺตรสุเตฺต จ อุตฺตานเมวฯ ตติยจตุตฺถานิฯ

๕. มีฬฺหกสุตฺตวณฺณนา

๑๖๑. ปญฺจเม **มีฬฺหกา**ติ คูถปาณกาฯ **คูถาที**ติ คูถภกฺขาฯ **คูถปูรา**ติ อโนฺต คูเถน ภริตาฯ **ปุณฺณา คูถสฺสา**ติ อิทํ ปุริมเสฺสว อตฺถทีปนํฯ **อติมเญฺญยฺยา**ติ ปจฺฉิมปาเท ภูมิยํ ฐเปตฺวา ปุริมปาเท คูถสฺส อุปริ อาโรเปตฺวา ฐิตา ‘‘อหมฺหิ คูถาที’’ติ ภณนฺตี อติมเญฺญยฺยฯ **ปิณฺฑปาโต จสฺส ปูโร**ติ อปโรปิสฺส ปตฺตปูโร ปณีตปิณฺฑปาโต ภเวยฺยฯ ปญฺจมํฯ

๖. อสนิสุตฺตวณฺณนา

๑๖๒. ฉเฏฺฐ **กํ, ภิกฺขเว, อสนิวิจกฺก**นฺติ, ภิกฺขเว, กํ ปุคฺคลํ มตฺถเก ปติตฺวา มทฺทมานํ สุกฺกาสนิจกฺกํ อาคจฺฉตุ ฯ **อปฺปตฺตมานส**นฺติ อนธิคตารหตฺตํฯ อิติ ภควา น สตฺตานํ ทุกฺข

กามตาย, อาทีนวํ ปน ทเสฺสตุํ เอวมาหฯ อสนิจกฺกญฺหิ มตฺถเก ปติตํ เอกเมว อตฺตภาวํ นาเสติ, ลาภสกฺการสิโลเกน ปริยาทิณฺณจิตฺโต นิรยาทีสุ อนนฺตทุกฺขํ อนุโภติฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. ทิทฺธสุตฺตวณฺณนา

๑๖๓. สตฺตเม **ทิทฺธคเตนา**ติ คตทิเทฺธนฯ **วิสเลฺลนา**ติ วิสมกฺขิเตนฯ **สเลฺลนา**ติ สตฺติยาฯ สตฺตมํฯ

๘. สิงฺคาลสุตฺตวณฺณนา

๑๖๔. อฏฺฐเม **สิงฺคาโล**ติ ชรสิงฺคาโลฯ ยถา หิ สุวณฺณวณฺโณปิ กาโย ปูติกาโย เตฺวว, ตํขณํ คพฺภิตมฺปิ จ มุตฺตํ ปูติมุตฺตเนฺตฺวว วุจฺจติ, เอวํ ตทหุชาโตปิ สิงฺคาโล ชรสิงฺคาโลเตฺวว วุจฺจติฯ **อุกฺกณฺฏเกน นามา**ติ เอวํนามเกน โรเคนฯ โส กิร สีตกาเล อุปฺปชฺชติฯ ตสฺมิํ อุปฺปเนฺน สกลสรีรโต โลมานิ ปตนฺติ, สกลสรีรํ นิโลฺลมํ หุตฺวา, สมนฺตโต ผุฏฺติ, วาตพฺภาหตา วณา รุชฺชนฺติฯ ยถา อุมฺมตฺตกสุนเขน ทโฏฺฐ ปุริโส อนวฏฺฐิโตว ภมติ, เอวํ ตสฺมิํ อุปฺปเนฺน ภมิตโพฺพ โหติ, อสุกฏฺฐาเน โสตฺถิ ภวิสฺสตีติ น ปญฺญายติฯ อฏฺฐมํฯ

๙. เวรมฺภสุตฺตวณฺณนา

๑๖๕. นวเม **เวรมฺภวาตา**ติ เอวํนามกา มหาวาตาฯ กีทิเส ปน ฐาเน เต วาตา วายนฺตีติ? ยตฺถ ฐิตสฺส จตฺตาโร ทีปา อุปฺปลินิปตฺตมตฺตา หุตฺวา ปญฺญายนฺติฯ **โย ปกฺขี คจฺฉตี**ติ นววุเฏฺฐ เทเว วิรวโนฺต วาตสกุโณ ตตฺถ คจฺฉติ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **อรกฺขิเตเนว กาเยนา**ติ อาทีสุ หตฺถปาเท กีฬาเปโนฺต ขนฺธฏฺฐิํ วา นาเมโนฺต กายํ น รกฺขติ นาม, นานาวิธํ ทุฏฺฐุลฺลกถํ กเถโนฺต วาจํ น รกฺขติ นาม, กามวิตกฺกาทโย วิตเกฺกโนฺต จิตฺตํ น รกฺขติ นามฯ **อนุปฏฺฐิตาย สติยา**ติ กายคตาสติํ อนุปฏฺฐเปตฺวาฯ นวมํฯ

๑๐. สคาถกสุตฺตวณฺณนา

๑๖๖. ทสเม **อสกฺกาเรน จูภย**นฺติ อสกฺกาเรน จ อุภเยนฯ **สมาธี**ติ อรหตฺตผลสมาธิฯ โส หิ เตน น วิกมฺปติฯ **อปฺปมาณวิหาริโน**ติ อปฺปมาเณน ผลสมาธินา วิหรนฺตสฺสฯ **สาตติก**นฺติ สตตการิํฯ **สุขุมํทิฏฺฐิวิปสฺสก**นฺติ อรหตฺตมคฺคทิฏฺฐิยา สุขุมทิฏฺฐิผลสมาปตฺติอตฺถาย วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อาคตตฺตา วิปสฺสกํฯ **อุปาทานกฺขยาราม**นฺติ อุปาทานกฺขยสงฺขาเต นิพฺพาเน รตํฯ **อาหุ สปฺปุริโส อิตี**ติ สปฺปุริโสติ กเถนฺตีติฯ ทสมํฯ

ปฐโม วโคฺคฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑-๒. สุวณฺณปาติสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๖๗-๑๖๘. ทุติยวคฺคสฺส ปฐเม **สมฺปชานมุสา ภาสนฺต**นฺติ อปฺปมตฺตเกนปิ การเณน สมฺปชานเมว มุสา ภาสนฺตํฯ ''สีลํ ปูเรสฺสามี''ติ สํวิหิตภิกฺขุํ สิเนรุมโตฺตปิ ปจฺจยราสิ จาเลตุํ น สโกฺกติฯ ยทา ปน สีลํ ปหาย สกฺการนิสฺสิโต โหติ, ตทา กุณฺฑกมุฏฺฐิเหตุปิ มุสา ภาสติ, อญฺญํ วา อกิจฺจํ กโรติฯ ทุติยํ อุตฺตานเมวาติฯ ปฐมทุติยานิฯ

๓-๑๐. สุวณฺณนิกฺขสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๖๙. ตติยาทีสุ **สุวณฺณนิกฺขสฺสาติ** เอกสฺส กญฺจนนิกฺขสฺส ฯ **สิงฺคีนิกฺขสฺสาติ** สิงฺคีสุวณฺณนิกฺขสฺส ฯ **ปถวิยาติ** จกฺกวาฬพฺภนฺตราย มหาปถวิยา ฯ **อามิสกิญฺจิกฺขเหตูติ** กสฺสจิเทว อามิสสฺส เหตุ อนฺตมโส กุณฺฑกมุฏฺฐิโนปิ ฯ **ชีวิตเหตูติ** อฏวิยํ โจเรหิ คเหตฺวา ชีวิเต โวโรปิยมาเน ตสฺสปิ เหตุ ฯ **ชนปทกลฺยาณิยาติ** ชนปเท อุตฺตมิตฺถิยา ฯ ตติยาทีนิ ฯ

ทุติโย วโคฺค ฯ

๓. ตติยวโคฺค

๑-๒. มาตุคามสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗๐-๑๗๑. ตติยวคฺคสฺส ปฐเม **น ตสฺส, ภิกฺขเว, มาตุคาโมติ** น ตสฺส รโห เอกกสฺส นิสินฺนสฺส เตน ธมฺเมน อตฺถิโกปิ มาตุคาโม จิตฺตํ ปริยาทาตุํ สโกฺกติ, ยสฺส ลาภสกฺการสิโลโก จิตฺตํ ปริยาทาตุํ สโกฺกตีติ, อโตฺถ ฯ ทุติยํ อุตฺตานเมวาติ ฯ ปฐมทุติยานิ ฯ

๓-๖. เอกปุตฺตกสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗๒-๑๗๕. ตติเย **สทฺธาติ** โสตาปนฺนา ฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมว ฯ ตถา จตุเตฺถ ปญฺจเม ฉเฏฺฐ จ ฯ ตติยาทีนิ ฯ

๗. ตติยสมณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๑๗๖. สตฺตเม **สมุทยนฺติ**อาทีสุ สห ปุพฺพภาเคน อตฺตภาโว โกลปุตฺติยํ วณฺณโปกฺขรตา กลฺยาณวากฺกรณตา ธุตคุณาวีกรณํ จีวรธารณํ ปริวารสมฺปตฺตีติ เอวมาทิ ลาภสกฺการสฺส สมุทโย นาม, ตํ สมุทยสจฺจวเสน นปฺปชานาติ, นิโรโธ จ ปฏิปทา จ นิโรธสจฺจมคฺคสจฺจวเสเนว เวทิตพฺพา ฯ สตฺตมํ ฯ

๘. ฉวิสุตฺตวณฺณนา

๑๗๗. อฏฺฐเม ยสฺมา ลาภสกฺการสิโลโก นรกาทีสุ, นิพฺพเตฺตโนฺต สกลมฺปิ อิมํ อตฺตภาวํ นาเสติ, อิธาปิ มรณมฺปิ มรณมตฺตมฺปิ ทุกฺขํ อาวหติ, ตสฺมา **ฉวึ ฉินฺทตีติ**อาทิ วุตฺตํ ฯ อฏฺฐมํ ฯ

๙. รชฺชุสุตฺตวณฺณนา

๑๗๘. นวเม **วาฬรชฺชุยาติ** สุตฺตาทิมยา รชฺชุ มุทุกา โหติ วาฬรชฺชุ ขรา ผรุสา, ตสฺมา อยเมว คหิตา ฯ นวมํ ฯ

๑๐. ภิกฺขุสุตฺตวณฺณนา

๑๗๙. ทสเม **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาราติ** ผลสมาปตฺติสุขวิหารา ฯ **เตสาหมสฺสาติ** เตสํ อหํ อสฺส ฯ ขีณาสโว หิ ลาภี ปุญฺญสมฺปโนฺน ยาคุขชฺชกาทีนิ คเหตฺวา อาคตาคตานํ อนุโม

ทนํ กโรนฺต ธมฺมํ เทเสนฺต ปญฺหํ วิสฺสเชฺชนฺต ผลสมาปตฺตึ อเปฺปตฺวา นิสีทิตุํ โอกาสํ น ลภติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตนฺติฯ ทสมํฯ

ตติโย วโคฺคฯ

๔. จตุตฺถวโคฺค

๑-๔. ภินฺทิสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๘๐-๑๘๓. จตุตฺถวคฺคสฺส ปฐมํ อุตฺตานเมวฯ ทุติยาทีสุ **กุสลมูล**นฺติ อโลภาทิติวิธกุสลธโมฺมฯ **สุโกฺก ธโมฺม**ติ ตเสฺสว ปริยายเทสนา ฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ยสฺส กุสลมูลาทิสงฺขาตสฺส อนวชฺชธมฺมสฺส อสมุจฺฉินฺนตฺตา เทวทโตฺต สเคฺค วา นิพฺพเตฺตยฺย, มคฺคผลานิ วา อธิคเจฺฉยฺย, สฺวาสฺส **สมุเจฺฉทมคมา** สพฺพโส สมุจฺฉิโนฺน วินโฏฺฐฯ ปฐมาทีนิฯ

๕. อจิรปกฺกนฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๘๔. ปญฺจเม **ปราภวายา**ติ อวฑฺฒิยา วินาสายฯ **อสฺสตรี**ติ วฬวาย กุจฺฉิสฺมิํ คทฺรภสฺส ชาตาฯ **อตฺตวธาย คพฺภํ คณฺหาตี**ติ ตํ อเสฺสน สทฺธิํ สมฺปโยเชนฺติ, สา คพฺภํ คณฺหิตฺวา กาเล สมฺปเตฺต วิชายิตุํ น สโกฺกติ, ปาเทหิ ภูมิยํ ปหรนฺตี ติฏฺฐติ, อถสฺสา จตฺตาโร ปาเท จตูสุ ขาณุเกสุ พนฺธิตฺวา กุจฺฉิํ ผาเลตฺวา โปตํ นีหรนฺติ, สา ตเตฺถว มรติฯ เตเนตํ วุตฺตํฯ ปญฺจมํฯ

๖. ปญฺจรถสตสุตฺตวณฺณนา

๑๘๕. ฉเฏฺฐ **ภตฺตาภิหาโร**ติ อภิหริตพฺพํ ภตฺตํฯ ตสฺส ปน ปมาณํ ทเสฺสตุํ **ปญฺจ จ ถาลิปากสตานี**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ เอโก ถาลิปาโก ทสนฺนํ ปุริสานํ ภตฺตํ คณฺหาติฯ **นาสาย ปิตฺตํ ภิเนฺทยฺยุ**นฺติ อจฺฉปิตฺตํ วา มจฺฉปิตฺตํ วาสฺส นาสปุเฏ ปกฺขิเปยฺยุํฯ ฉฏฺฐํฯ

๗-๑๓. มาตุสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๘๖-๑๘๗. สตฺตเม **มาตุปิ เหตู**ติ ‘‘สเจ มุสา ภณสิ, มาตรํ เต วิสฺสเชฺชสฺสามฯ โน เจ ภณสิ, น วิสฺสเชฺชสฺสามา’’ติ เอวํ โจเรหิ อฏวิยํ ปุจฺฉมาโน ตสฺสา โจรหตฺถคตาย มาตุยาปิ เหตุ สมฺปชานมุสา น ภาเสยฺยาติ อโตฺถฯ อิโต ปเรสุปิ เอเสว นโยติฯ สตฺตมาทีนิฯ

ลาภสกฺการสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ราหุลสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวคฺค

๑-๘. จกฺขุสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๘๘-๑๙๕. ราหุลสํยุตฺตสฺส ปฐเม **เอโก**ติ จตูสุ อิริยาปเถสุ เอกวิหารีฯ **วูปกฏฺโ**ติ วิเวกฏฺโฐ นิสฺสทฺโทฯ **อปฺปมตฺโต**ติ สติยา อวิปฺปวสนฺโตฯ **อาตาปี**ติ วีริยสมฺปนฺโนฯ **ปหิตตฺโต วิหเรยฺย**นฺติ วิเสสาธิคมตฺถาย เปสิตตฺโต หุตฺวา วิหเรยฺยํฯ **อนิจฺจ**นฺติ หุตฺวา อภาวากาเรน อนิจฺจํฯ อถ วา อุปฺปาทวยวนฺตตาย ตาวกาลิกตาย วิปริณามโกฏิยา นิจฺจปฏิกฺเขปโตติ อิเมหิปิ การเณหิ อนิจฺจํฯ **ทุกฺข**นฺติ จตูหิ การเณหิ ทุกฺขํ ทุกฺขมนฏฺเฐน ทุกฺขวตฺถุกฏฺเฐน สตตสมฺปีฬนฏฺเฐน สุขปฏิกฺเขปเปนาติฯ **กลฺล**นฺติ ยุตฺตํฯ **เอตํ มมา**ติ ตณฺหาคาโหฯ **เอโสหมสฺมี**ติ มานคาโหฯ **เอโส เม อตฺตา**ติ ทิฏฺฐิคาโหฯ ตณฺหาคาโห เจตฺถ อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตวเสน, มานคาโห นววิธมานวเสน, ทิฏฺฐิคาโห ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิวเสน เวทิตพฺโพฯ **นิพฺพินฺทํ วิรชฺชตี**ติ เอตฺถ วิราควเสน จตฺตาโร มคฺคา กถิตา, **วิราคา วิมุจฺจตี**ติ เอตฺถ วิมุตฺติวเสน จตฺตาริ สามญฺญผลานิฯ

เอตฺถ จ ปญฺจสุ ทฺวาเรสุ ปสาทาว คหิตา, **มโน**ติ อิมินา เตภูมกํ สมฺมสนจารจิตฺตํฯ ทุติเย ปญฺจสุ ทฺวาเรสุ อารมฺมณเมวฯ ตติเย ปญฺจสุ ทฺวาเรสุ ปสาทวตฺถุกจิตฺตเมว, มโนวิญฺญาเณน เตภูมกํ สมฺมสนจารจิตฺตํ คหิตํฯ เอวํ สพฺพตฺถ นโย เนตพฺโพฯ ฉฏฺเฐ เตภูมกธมฺมาฯ อฏฺฐเม ปน **ตณฺหา**ติ ตสฺมึ ตสฺมึ ทฺวาเร ชวนปฺปตฺตาว ลพฺภติฯ ปฐมาทีนิฯ

๙. ธาตุสุตฺตวณฺณนา

๑๙๖. นวเม วิญฺญาณธาตุวเสน นามํ, เสสาหิ รูปนฺติ นามรูปํ กถิตํฯ นวมํฯ

๑๐. ขนฺธสุตฺตวณฺณนา

๑๙๗. ทสเม รูปกฺขนฺโธ กามาวจโร, เสสา จตฺตาโร สพฺพสงฺคาหิกปริเจฺฉเทน จตุภูมกาฯ อิธ ปน เตภูมกาติ คเหตพฺพาฯ ทสมํฯ

ปฐโม วคฺโคฯ

๒. ทุติยวคฺค

๑-๑๐. จกฺขุสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๙๘-๑๙๙. ทุติเย ทส อุตฺตานตฺถาเนวฯ ปฐมาทีนิฯ

๑๑. อนุสยสุตฺตวณฺณนา

๒๐๐. เอกาทสเม **อิมสฺมิญฺจ สวิญฺญาณเก กาเย**ติ อตฺตโน สวิญฺญาณกกายํ ทเสฺสติ, **พหิทฺธา จา**ติ ปรสฺส สวิญฺญาณกํ วา อวิญฺญาณกํ วาฯ ปุริเมน วา อตฺตโน จ ปรสฺส จ วิญฺญาณเมว ทเสฺสติ, ปจฺฉิเมน พหิทฺธา อนินฺทฺริยพทฺธรูปํฯ **อหงฺการมมงฺการมานานุส**

ยาติ อหํการทิฏฺฐิ จ มมํการตณฺหา จ มานานุสยา จฯ **น โหนฺตี**ติ เอเต กิเลสา กถํ ชานนฺตสฺส เอเตสุ วตฺถูสุ น โหนฺตีติ ปุจฺฉติฯ **สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสตี**ติ สห วิปสฺสนาย มคฺคปญฺญาย สุฏฺฐุ ปสฺสติฯ เอกาทสมํฯ

๑๒. อปคตสุตฺตวณฺณนา

๒๐๑. ทฺวาทสเม **อหงฺการมมงฺการมานาปคต**นฺติ อหํการโต จ มมํการโต จ มานโต จ อปคตํฯ **วิธา สมติกฺกนฺต**นฺติ มานโกฏฺฐาเส สุฏฺฐุ อติกฺกนฺตํฯ **สนฺตํ สุวิมุตฺต**นฺติ กิเลสวูปสเมน สนฺตํ, กิเลเสเหว สุฏฺฐุ วิมุตฺตํฯ เสสํ อุตฺตานเมวาติฯ ทฺวาทสมํฯ

ทุติโย วโคฺคฯ

ทฺวีสุปิ อเสกฺขภูมิ กถิตาฯ ปฐโม ปเนตฺถ อายาจนฺตสฺส เทสิโต, ทุติโย อนายาจนฺตสฺสฯ สกเลปิ ปน ราหุลสํยุตฺเต เถรสฺส วิมุตฺติปริปาจนียธมฺมาว กถิตาติฯ

ราหุลสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ลกฺขณสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวโคฺค

๑. อฏฺฐิสุตฺตวณฺณนา

๒๐๒. ลกฺขณสํยุเตฺต ยฺวายํ **อายสฺมา จ ลกฺขโณ**ติ ลกฺขณเตฺถโร วุโตฺต, เอส ชฏิล สหสฺสพฺภนฺตเร เอหิภิกฺขูปสมฺปทาย อุปสมฺปโนฺน อาทิตฺตปริยายาวสาเน อรหตฺตํ ปโตฺต เอโก มหาสาวโกติ เวทิตโพฺพฯ ยสฺมา ปเนส ลกฺขณสมฺปเนฺนน สพฺพาการปริปูเรน พฺรหฺมส เมน อตฺตภาเวน สมนฺนาคโต, ตสฺมา ‘‘ลกฺขโณ’’ติ สงฺขํ คโตฯ มหาโมคฺคลฺลาโน ปน ปพฺพ ชิตทิวสโต สตฺตเม ทิวเส อรหตฺตํ ปโตฺต ทุติโย อคฺคสาวโกฯ

สิตํ ปาตฺวากาสีติ มนฺทหสิตํ ปาตุอกาสิ, ปกาสยิ ทเสฺสสีติ วุตฺตํ โหติฯ กิํ ปน ทิสฺวา เถโร สิตํ ปาตฺวากาสีติ? อุปริ ปาฬิยํ อาคตํ อฏฺฐิกสงฺขลิกํ เอกํ เปตโลเก นิพฺพตฺตํ สตฺตํ ทิสฺ วาฯ ตญฺจ โข ทิเพฺพน จกฺขุนา, น ปสาทจกฺขุนาฯ ปสาทจกฺขุสฺส หิ เอเต อตฺตภาวา น อา ปาถํ อาคจฺฉนฺติฯ เอวรูปํ ปน อตฺตภาวํ ทิสฺวา การุเญฺญ กตฺตเพฺพ กสฺมา สิตํ ปาตฺวากาสีติ? อตฺตโน จ พุทฺธญาณสฺส จ สมฺปตฺติํ สมนุสฺสรณโตฯ ตญฺหิ ทิสฺวา เถโร ‘‘อทิฏฺฐสเจฺจน นาม ปุคฺคเลน ปฏิลภิตพฺพา เอวรูปา อตฺตภาวา มุโตฺต อหํ, ลาภา วต เม, สุลทฺธํ วต เม’’ติ อตฺต โน จ สมฺปตฺติํ อนุสฺสริตฺวา – ‘‘อโห พุทฺธสฺส ภควโต ญาณสมฺปตฺติ, ‘โย กมฺมวิปาโก, ภิกฺขเว, อจิเนฺตโยฺย น จิเนฺตตโพฺพ’ติ เทเสสิ, ปจฺจกฺขํ วต กตฺวา พุทฺธา เทเสนฺติ, สุปฺปฏิ วิทฺธา พุทฺธานํ ธมฺมธาตู’’ติ เอวํ พุทฺธญาณสมฺปตฺติญฺจ อนุสฺสริตฺวา สิตํ ปาตฺวากาสีติฯ

อถ ลกฺขณเตฺถโร กสฺมา น อทฺทส, กิมสฺส ทิพฺพจกฺขุ นตฺถีติ? โน นตฺถิ, มหาโมคฺคลฺลา โน ปน อาวเชฺชโนฺต อทฺทส, อิตโร ปน อนาวชฺชเนน น อทฺทสฯ ยสฺมา ปน ขีณาสวา นาม น อการณา สิตํ กโรนฺติ, ตสฺมา ตํ ลกฺขณเตฺถโร ปุจฺฉิ **โก นุ โข, อาวุโส โมคฺคลฺลาน, เหตุ, โก ปจฺจโย สิตสฺส ปาตุกมฺมายา**ติ? เถโร ปน ยสฺมา เยหิ อยํ อุปฺปตฺติ สามํ อทิฏฺฐา, เต ทุสฺสทฺธาปยา โหนฺติ, ตสฺมา ภควนฺตํ สกฺขิํ กตฺวา พฺยากาตุกามตาย **อกาโล โข, อาวุโส**ติ อาทิมาหฯ ตโต ภควโต สนฺติเก ปุโฏฺฐ **อิธาหํ, อาวุโส**ติอาทินา นเยน พฺยากาสิฯ

ตตฺถ **อฏฺฐิกสงฺขลิก**นฺติ เสตํ นิมฺมํสโลหิตํ อฏฺฐิสงฺฆาตํฯ **คิชฺฌาปิ กากาปิ กุลลาปี**ติ เอเตปิ ยกฺขคิชฺฌา เจว ยกฺขกากา จ ยกฺขกุลลา จ ปเจฺจตพฺพาฯ ปากติกานํ ปน คิชฺฌาทีนํ อาปาถมฺปิ เอตํ รูปํ นาคจฺฉติฯ **อนุปติตฺวา อนุปติตฺวา**ติ อนุพนฺธิตฺวา อนุพนฺธิตฺวาฯ **วิตุเทนฺ ตี**ติ อสิธารูปเมหิ ติขิเณหิ โลหตุณฺฑเกหิ วิชฺฌิตฺวา วิชฺฌิตฺวา อิโต จิโต จ จรนฺติ คจฺฉนฺติฯ **สา สุทํ อฏฺฏสฺสรํ กโรตี**ติ เอตฺถ **สุท**นฺติ นิปาโต, สา อฏฺฐิกสงฺขลิกา อฏฺฏสฺสรํ อาตุรสฺสรํ ก โรตีติ อโตฺถฯ อกุสลวิปากานุภวนตฺถํ กิร โยชนปฺปมาณาปิ ตาทิสา อตฺตภาวา นิพฺพตฺตนฺติ, ปสาทุสฺสทา จ โหนฺติ ปกฺกคณฺฑสทิสาฯ ตสฺมา สา อฏฺฐิกสงฺขลิกา พลวเวทนาตุรา ตาทิสํ สทฺทมกาสีติฯ

เอวญฺจ ปน วตฺวา ปุน อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ‘‘วฏฺฏคามิสตฺตา นาม เอวรูปา อตฺต ภาวา น มุจฺจนฺตี’’ติ สเตฺตสุ การุญฺญํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนํ ธมฺมสํเวคํ ทเสฺสโนฺต **ตสฺส มยฺหํ, อาวุโส, เอตทโหสิ อจฺฉริยํ วต โภ**ติอาทิมาหฯ ตโต ภควา เถรสฺส อานุภาวํ ปกาเสโนฺต **จกฺขุภูตา วต, ภิกฺขเว , สาวกา วิหรนฺตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ จกฺขุ ภูตํ ชาตํ อุปฺปนฺนํ เอเตสนฺ

ติ **จกฺขุภูตา,** ภูตจกฺขุกา อุปฺปนฺนจกฺขุกา จกฺขุํ อุปฺปาเทตฺวา วิหรนฺตีติ อโตฺถฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ เอตฺถ **ยตฺรา**ติ การณวจนํฯ ตตฺรายํ อตฺถโยชนา – ยสฺมา นาม สาวโกปิ เอวรูปํ ญสฺสติ วา ทกฺขติ วา สกฺขึ วา กริสฺสติ, ตสฺมา อโวจุมฺห – ‘‘จกฺขุภูตา วต, ภิกฺขเว, สาวกา วิหรนฺติ, ญาณภูตา วต, ภิกฺขเว, สาวกา วิหรนฺตี’’ติฯ **ปุเพฺพว เม โส, ภิกฺขเว, สโตฺต ทิโฎฺฐ**ติ โพธิมเณฺฑ สพฺพญฺญุตญฺญาณปฏิเวเธน อปฺปมาเณสุ จกฺกวาเฬสุ อปฺปมาเณ สตฺตนิกาเย ภวคติโยนิฐิตินิวาเส จ ปจฺจกฺขํ กโรเนฺตน มยา ปุเพฺพว โส สโตฺต ทิโฎฺฐติ วทติฯ

โคฆาตโกติ คาโว วธิตฺวา อฏฺฐิโต มํสํ โมเจตฺวา วิกฺกิณิตฺวา ชีวิกํ กปฺปนกสโตฺตฯ **ตเสฺสว กมฺมสฺส วิปากาวเสเสนา**ติ ตสฺส นานาเจตนาหิ อายูหิตสฺส อปราปริยกมฺมสฺสฯ ตตฺร หิ ยาย เจตนาย นรเก ปฏิสนฺธิ ชนิตา, ตสฺสา วิปาเก ปริกฺขีเณ อวเสสกมฺมํ วา กมฺมนิมิตฺตํ วา อารมฺมณํ กตฺวา ปุน เปตาทีสุ ปฏิสนฺธิ นิพฺพตฺตติ, ตสฺมา สา ปฏิสนฺธิ กมฺมสภาคตาย อารมฺมณสภาคตาย วา ‘‘ตเสฺสว กมฺมสฺส วิปากาวเสโส’’ติ วุจฺจติฯ อยญฺจ สโตฺต เอวํ อุปฺปโนฺนฯ เตนาห – ‘‘ตเสฺสว กมฺมสฺส วิปากาวเสเสนา’’ติฯ ตสฺส กิร นรกา จวนกาเล นิมฺมํสกตานํ คุนฺนํ อฏฺฐิราสิเยว นิมิตฺตํ อโหสิฯ โส ปฏิจฺฉนฺนมฺปิ ตํ กมฺมํ วิญฺญูนํ ปากฏํ วิย กโรโนฺต อฏฺฐิสงฺขลิกเปโต ชาโตฯ ปฐมํฯ

๒. เปสิสุตฺตวณฺณนา

๒๐๓. มํสเปสิวตฺถุสฺมึ **โคฆาตโก**ติ โคมํสเปสิโย กตฺวา สุกฺขาเปตฺวา วลฺลูรวิกฺกเยน อเนกานิ วสฺสานิ ชีวิกํ กเปฺปสิ, เตนสฺส นรกา จวนกาเล มํสเปสิเยว นิมิตฺตํ อโหสิฯ โส มํสเปสิเปโต ชาโตฯ ทุติยํฯ

๓. ปิณฺฑสุตฺตวณฺณนา

๒๐๔. มํสปิณฺฑวตฺถุสฺมึ **สากุณิโก**ติ สกุเณ คเหตฺวา วิกฺกิณนกาเล นิปฺปกฺขจเมฺม มํสปิณฺฑมเตฺต กตฺวา วิกฺกิณโนฺต ชีวิกํ กเปฺปสิ, เตนสฺส นรกา จวนกาเล มํสปิโณฺฑว นิมิตฺตํ อโหสิฯ โส มํสปิณฺฑเปโต ชาโตฯ ตติยํฯ

๔. นิจฺฉวิสุตฺตวณฺณนา

๒๐๕. นิจฺฉวิวตฺถุสฺมึ ตสฺส โอรพฺภิกสฺส เอฬเก วธิตฺวา วธิตฺวา นิจฺจเมฺม กตฺวา กปฺปิตชีวิกสฺส ปุริมนเยเนว นิจฺจมฺมํ เอฬกสรีรํ นิมิตฺตํ อโหสิฯ โส นิจฺฉวิเปโต ชาโตฯ จตุตฺถํฯ

๕. อสิโลมสุตฺตวณฺณนา

๒๐๖. อสิโลมวตฺถุสฺมึ โส สูกริโก ทีฆรตฺตํ นิวาปปุเฏฺฐ สูกเร อสินา วธิตฺวา วธิตฺวา ทีฆรตฺตํ ชีวิกํ กเปฺปสิ, ตสฺส อุกฺขิตฺตาสิกภาโวว นิมิตฺตํ อโหสิฯ ตสฺมา อสิโลมเปโต ชาโตฯ ปญฺจมํฯ

๖. สตฺติสุตฺตวณฺณนา

๒๐๗. สตฺติโลมวตฺถุสฺมึ โส มาควิโก เอกํ มิคญฺจ สตฺติญฺจ คเหตฺวา วนํ คนฺตฺวา ตสฺส มิคสฺส สมีปํ อาคตาคเต มิเค สตฺติยา วิชฺฌิตฺวา มาเรสิ, ตสฺส สตฺติยา วิชฺฌนกภาโวเยว นิ

มิตฺตํ อโหสิฯ ตสฺมา สตฺติโลมเปโต ชาโตฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. อุสุโลมสุตฺตวณฺณนา

๒๐๘. อุสุโลมวตฺถุสฺมึ **การณิโก**ติ ราชาปราธิเก อเนกาหิ การณาหิ ปีเฬตฺวา อวสาเน กเณฺฑน วิชฺฌิตฺวา มารณกปุริโสฯ โส กิร ‘‘อมุกสฺมึ ปเทเส วิโทฺธ มรตี’’ติ ญตฺวาว วิชฺฌติฯ ตเสฺสวํ ชีวิกํ กเปฺปตฺวา นรเก อุปฺปนฺนสฺส ตโต ปกฺกาวเสเสน อิธูปปตฺติกาเล อุสุนา วิชฺฌนภาโวเยว นิมิตฺตํ อโหสิฯ ตสฺมา อุสุโลมเปโต ชาโตฯ สตฺตมํฯ

๘. สูจิโลมสุตฺตวณฺณนา

๒๐๙. สูจิโลมวตฺถุสฺมึ **สูโต**ติ อสฺสทมโกฯ โคทมโกติปิ วทนฺติเยวฯ ตสฺส ปโตทสูจิยา วิชฺฌนภาโวเยว นิมิตฺตํ อโหสิฯ ตสฺมา สูจิโลมเปโต ชาโตฯ อฏฺฐมํฯ

๙. ทุติยสูจิโลมสุตฺตวณฺณนา

๒๑๐. ทุติเย สูจิโลมวตฺถุสฺมึ **สูจโก**ติ เปสุญฺญการโกฯ โส กิร มนุเสฺส อญฺญมญฺญญฺจ ภินฺทิ, ราชกุเล จ ‘‘อิมสฺส อิมํ นาม อตฺถิ, อิมินา อิทํ นาม กต’’นฺติ สูเจตฺวา สูเจตฺวา อนยพฺยสนํ ปาเปสิฯ ตสฺมา ยถา เตน สูเจตฺวา มนุสฺสา ภินฺนา, ตถา สูจีหิ เภทนทุกฺขํ ปจฺจนุโภตุํ กมฺมเมว นิมิตฺตํ กตฺวา สูจิโลมเปโต ชาโตฯ นวมํฯ

๑๐. กุมฺภณฺฑสุตฺตวณฺณนา

๒๑๑. อณฺฑภาริวตฺถุสฺมึ **คามกูฏโก**ติ วินิจฺฉยามโจฺจฯ ตสฺส กมฺมสภาคตาย กุมฺภมตฺตา มหาฆฏปฺปมาณา อณฺฑา อเหสุํฯ โส หิ ยสฺมา รโห ปฏิจฺฉเนฺน ฐาเน ลญฺชํ คเหตฺวา กูฏวินิจฺฉเยน ปากฏํ โทสํ กโรเนฺต สามิเก อสฺสามิเก อกาสิ, ตสฺมาสฺส รหสฺสํ องฺคํ ปากฏํ นิพฺพตฺตํฯ ยสฺมา ทณฺฑํ ปฏฺฐเปเนฺต ปเรสํ อสยฺหํ ภารํ อาโรเปสิ, ตสฺมาสฺส รหสฺสํ องฺคํ อสยฺหภาโร หุตฺวา นิพฺพตฺตํฯ ยสฺมา ยสฺมึ ฐาเน ฐิเตน สเมน ภวิตพฺพํ, ตสฺมึ ฐตฺวา วิสโม อโหสิ, ตสฺมาสฺส รหสฺสเงฺค วิสมา นิสชฺชาว อโหสีติฯ ทสมํฯ

ปฐโม วโคฺคฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑. สสีสกสุตฺตวณฺณนา

๒๑๒. ปารทาริกวตฺถุสฺมึ โส สเตฺต ปรสฺส รกฺขิตโคปิตํ สสฺสามิกํ ผสฺสํ ผุสเนฺต มีฬฺหสุเขน กามสุเขน จิตฺตํ รมยิตฺวา กมฺมสภาคตาย คูถผสฺสํ ผุสเนฺต ทุกฺขมนุภวิตุํ ตตฺถ นิพฺพโตฺตฯ ปฐมํฯ

๒. คูถขาทสุตฺตวณฺณนา

๒๑๓. ทุฏฺฐพฺราหฺมณวตฺถุ ปากฏเมวฯ ทุติยํฯ

๓. นิจฺฉวิตฺถิสุตฺตวณฺณนา

๒๑๔. นิจฺฉวิตฺถิวตฺถุสฺมึ ยสฺมา มาตุคาโม นาม อตฺตโน ผเสฺส อนิสฺสโร, สา จ ตํ สามิกสฺส สนฺตกํ ผสฺสํ เถเนตฺวา ปเรสํ อภิรตึ อุปฺปาเทสิ, ตสฺมา กมฺมสภาคตาย สุขสมฺผสฺสา วฏฺฏิตฺวา ทุกฺขสมฺผสฺสํ อนุภวิตุํ นิจฺฉวิตฺถี หุตฺวา อุปฺปนฺนาฯ ตติยํฯ

๔. มงฺคุลิตฺถิสุตฺตวณฺณนา

๒๑๕. มงฺคุลิตฺถิวตฺถุสฺมึ **มงฺคุลิ**นฺติ วิรูปํ ทุทฺทสิกํ พีภจฺฉํฯ สา กิร ยกฺขทาสิกมฺมํ กโรนฺตี ‘‘อิมินา จ อิมินา จ เอวํ พลิกมฺเม กเต อยํ นาม ตุมฺหากํ วฑฺฒิ ภวิสฺสตี’’ติ มหาชนสฺส คนฺธปุปฺผาทีนิ วญฺจนาย คเหตฺวา มหาชนํ ทุทฺทิฏฺฐึ มิจฺฉาทิฏฺฐึ คณฺหาเปสิ, ตสฺมา ตาย กมฺมสภาคตาย คนฺธปุปฺผาทีนํ เถนิตตฺตา ทุคฺคนฺธา, ทุทฺทสฺสนสฺส คาหิตตฺตา ทุทฺทสิกา วิรูปา พีภจฺฉา หุตฺวา นิพฺพตฺตาฯ จตุตฺถํฯ

๕. โอกิลินีสุตฺตวณฺณนา

๒๑๖. โอกิลินีวตฺถุสฺมึ **อุปฺปกฺกํ โอกิลินึ โอกิรินิ**นฺติ สา กิร องฺคารจิตเก นิปนฺนา วิปฺผนฺทมานา วิปริวตฺตมานา ปจฺจติ, ตสฺมา อุปฺปกฺกา เจว โหติ อุเณฺหน อคฺคินา ปกฺกสรีรา, โอกิลินี จ กิลินฺนสรีรา, พินฺทูนิสฺสา สรีรโต ปคฺฆรนฺติ, โอกิรินี จ องฺคารสมฺปริกิณฺณาฯ ตสฺสา หิ เหฏฺฐโตปิ กึสุกปุปฺผวณฺณา องฺคารา, อุภยปเสฺสสุปิ, อากาสโตปิสฺสา อุปริ ปตนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อุปฺปกฺกํ โอกิลินึ โอกิรินิ’’นฺติฯ **สา อิสฺสาปกตา สปตฺตึ องฺคารกฏาเหน โอกิรี**ติ ตสฺส กิร รโญฺญ เอกา นาฏกินี องฺคารกฏาหํ สมีเป ฐเปตฺวา คตฺตโต อุทกํ ปุญฺฉติ, ปาณินา จ เสทํ กโรติฯ ราชาปิ ตาย สทฺธึ กถญฺจ กโรติ, ปริตฺฎฐาการญฺจ ทเสฺสติฯ อคฺคมเหสี ตํ อสหมานา อิสฺสาปกตา หุตฺวา อจิรปกฺกนฺตสฺส รโญฺญ ตํ องฺคารกฏาหํ คเหตฺวา ตสฺสา อุปริ องฺคาเร โอกิริฯ สา ตํ กมฺมํ กตฺวา ตาทิสํเยว วิปากํ ปจฺจนุภวิตุํ เปตโลเก นิพฺพตฺตาฯ ปญฺจมํฯ

๖. อสีสกสุตฺตวณฺณนา

๒๑๗. โจรฆาตวตฺถุสฺมึ โส รโญฺญ อาณาย ทีฆรตฺตํ โจรานํ สีสานิ ฉินฺทิตฺวา เปตโลเก นิพฺพตฺตโนฺต อสีสกํ กพนฺธํ หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ฉฏฺฐํฯ

๗-๑๑. ปาปภิกฺขุสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๑๘-๒๒๒. ภิกฺขุวตฺถุสฺมึ **ปาปภิกฺขู**ติ ลามกภิกฺขุฯ โส กิร โลกสฺส สทฺธาเทยฺยํ จตฺตาโร ปจฺจเย ปริภุญฺชิตฺวา กายวจีทฺวาเรหิ อสํยโต ภินฺนาชีโว จิตฺตเกฬึ กีฬโนฺต วิจริฯ ตโต เอกํ พุทฺธนฺตรํ นิรเย ปจฺจิตฺวา เปตโลเก นิพฺพตฺตโนฺต ภิกฺขุสทิเสเนว อตฺตภาเวน นิพฺพตฺติฯ ภิกฺขุนีสิกฺขมานาสามเณรสามเณรีวตฺถูสุปิ อยเมว วินิจฺฉโยฯ สตฺตมาทีนิฯ

ลกฺขณสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. โอปมฺมสํยุตฺตํ

๑. กูฏสุตฺตวณฺณนา

๒๒๓. โอปมฺมสํยุตฺตสฺส ปฐเม กูฏํ คจฺฉนฺตีติ **กูฏงฺคมา**ฯ กูฏํ สโมสรนฺตีติ **กูฏสโมสรณา**ฯ **กูฏสมุคฺฆาตา**ติ กูฏสฺส สมุคฺฆาเตนฯ **อวิชฺชาสมุคฺฆาตา**ติ อรหตฺตมคฺเคน อวิชฺชาย สมุคฺฆาเตนฯ **อปฺปมตฺตา**ติ สติยา อวิปฺปวาเส ฐิตา หุตฺวาฯ ปฐมํฯ

๒. นขสิขสุตฺตวณฺณนา

๒๒๔. ทุติเย **มนุสฺเสสุ ปจฺจาชายนฺตี**ติ เย มนุสฺสโลกโต จุตา มนุสฺเสสุ ชายนฺติ, เต เอวํ อปฺปกาติ อธิปฺปาโยฯ **อญฺญตฺร มนุสฺเสหี**ติ เย ปน มนุสฺสโลกโต จุตา ฐเปตฺวา มนุสฺสโลกํ จตูสุ อปาเยสุ ปจฺจาชายนฺติ, เต มหาปถวิยํ ปํสุ วิย พหุตราฯ อิมสฺมิญฺจ สุตฺเต เทวาปิ มนุสฺเสหิ สงฺคหิตาฯ ตสฺมา ยถา มนุสฺเสสุ ชายนฺตา อปฺปกา, เอวํ เทเวสุปีติ เวทิตพฺพาฯ ทุติยํฯ

๓. กุลสุตฺตวณฺณนา

๒๒๕. ตติเย **สุปฺปธํสิยานี**ติ สุวิเหฐิยานิฯ **กุมฺภเตฺถนเกหี**ติ เย ปรฆรํ ปวิสิตฺวา ทีปาโลเกน โอโลเกตฺวา ปรภณฺฑํ หริตุกามา ฆเฏ ทีปํ กตฺวา ปวิสนฺติ, เต กุมฺภเตฺถนกา นาม, เตหิ กุมฺภเตฺถนเกหิฯ **สุปฺปธํสิโย โหติ อมนุสฺเสหี**ติ เมตฺตาภาวนารหิตํ ปํสุปิสาจกา วิธํสยนฺติ, ปเคว อุฬารา อมนุสฺสาฯ **ภาวิตา**ติ วฑฺฒิตาฯ **พหุลีกตา**ติ ปุนปฺปุนํ กตาฯ **ยานีกตา**ติ ยุตฺตยานํ วิย กตาฯ **วตฺถุกตา**ติ ปติฏฺฐานเฏฺฐน วตฺถุ วิย กตาฯ **อนุฏฺฐิตา**ติ อธิฏฺฐิตา ฯ **ปริจิตา**ติ สมนฺตโต จิตา สุวฑฺฒิตาฯ **สุสมารทฺธา**ติ จิเตฺตน สุฏฺฐุ สมารทฺธาฯ ตติยํฯ

๔. โอกฺขาสุตฺตวณฺณนา

๒๒๖. จตุเตฺถ **โอกฺขาสต**นฺติ มหามุขอุกฺขลีนํ สตํฯ **ทานํ ทเทยฺยา**ติ ปณีตโภชนภริตานํ มหาอุกฺขลีนํ สตํ ทานํ ทเทยฺยฯ ‘‘อุกฺกาสต’’นฺติปิ ปาโฐ , ตสฺส ทณฺฑทีปิกาสตนฺติ อโตฺถฯ เอกาย ปน ทีปิกาย ยตฺตเก ฐาเน อาโลโก โหติ, ตโต สตคุณํ ฐานํ สตฺตหิ รตเนหิ ปูเรตฺวา ทานํ ทเทยฺยาติ อโตฺถฯ **คทฺทุหนมตฺต**นฺติ โคทุหนมตฺตํ, คาวิยา เอกวารํ อคฺคถนากฑฺฒนมตฺตนฺติ อโตฺถฯ คนฺธอูหนมตฺตํ วา, ทฺวีหิ องฺคุลีหิ คนฺธปิณฺฑํ คเหตฺวา เอกวารํ ฆายนมตฺตนฺติ อโตฺถฯ เอตฺตกมฺปิ หิ กาลํ โย ปน คพฺภปริเวณวิหารูปจาร ปริเจฺฉเทน วา จกฺกวาฬปริเจฺฉเทน วา อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ วา สพฺพสเตฺตสุ หิตผรณํ เมตฺตจิตฺตํ ภาเวตุํ สโกฺกติ, อิทํ ตโต เอกทิวสํ ติกฺขตฺตุํ ทินฺนทานโต มหปฺผลตรํฯ จตุตฺถํฯ

๕. สตฺติสุตฺตวณฺณนา

๒๒๗. ปญฺจเม **ปฏิเลณิสฺสามี**ติอาทีสุ อเคฺค ปหริตฺวา กปฺปาสวฏฺฏิํ วิย นาเมโนฺต นิยฺยาสวฏฺฏิํ วิย จ เอกโต กตฺวา อลฺลิยาเปโนฺต **ปฏิเลเณติ** นามฯ มเชฺฌ ปหริตฺวา นาเมตฺวา ธาราย วา ปหริตฺวา เทฺวปิ ธารา เอกโต อลฺลิยาเปโนฺต **ปฏิโกเฏฺฏติ** นามฯ กปฺปาสวฏฺฏนกรณียํ วิย ปวเตฺตโนฺต จิรกาลํ สํเวลฺลิตกิลญฺชํ ปสาเรตฺวา ปุน สํเวเลฺลโนฺต วิย จ **ปฏิวเฏฺฏติ** นามฯ ปญฺจมํฯ

๖. ธนุคฺคหสุตฺตวณฺณนา

๒๒๘. ฉฏฺเฐ **ทฬฺหธมฺมา ธนุคฺคหา**ติ ทฬฺหธนุโน อิสฺสาสาฯ ทฬฺหธนุ นาม ทฺวิสหสฺส ถามํ วุจฺจติ, ทฺวิสหสฺสถามํ นาม ยสฺส อาโรปิตสฺส ชิยาพทฺธ โลหสีสาทีนํ ภาโร ทณฺฑ ค เหตฺวา ยาว กณฺฑปฺปมาณา อุกฺขิตฺตสฺส ปถวิโต มุจฺจติฯ **สุสิกฺขิตา**ติ ทสทฺวาทสวสฺสานิ อาจริยกุเล อุคฺคหิตสิปฺปาฯ **กตหตฺถา**ติ โย สิปฺปเมว อุคฺคณฺหาติ, โส กตหตฺโถ น โหติ, อิเม ปน กตหตฺถา จิณฺณวสีภาวาฯ **กตูปาสนา**ติ ราชกุลาทีสุ ทสฺสิตสิปฺปาฯ

ตสฺส ปุริสสฺส ชโวติ เอวรูโป อโญฺญ ปุริโส นาม น ภูตปุพฺโพ, โพธิสตฺตเสฺสว ปน ชวน หํสกาโล นาม อาสิฯ ตทา โพธิสโตฺต จตฺตาริ กณฺฑานิ อาหริฯ ตทา กิรสฺส กนิฏฺฐภาตโร “มยํ, ภาติก, สูริเยน สทฺธิํ ชวิสฺสามา”ติ อาโรเจสุํฯ โพธิสโตฺต อาห – “สูริโย สีฆชโว, น สกฺขิสฺสถ ตุเมฺห เตน สทฺธิํ ชวิตุ”นฺติฯ เต ทุติยํ ตติยมฺปิ ตเถว วตฺวา เอกทิวสํ “คจฺฉามา”ติ ยุคนฺธรปพฺพตํ อารุหิตฺวา นิสีทิํสุฯ โพธิสโตฺต “กหํ เม ภาตโร”ติ? ปุจฺฉิตฺวา, “สูริเยน สทฺธิํ ชวิตุํ คตา”ติ วุเตฺต, “วินสฺสิสฺสนฺติ ตปสฺสิโน”ติ เต อนุกมฺปมาโน สยมฺปิ คนฺตฺวา เตสํ สนฺติ เก นิสีทิฯ อถ สูริเย อุคฺคจฺฉเนฺต เทฺวปิ ภาตโร สูริเยน สทฺธิํเยว อากาสํ ปกฺขนฺตา, โพธิส โตฺตปิ เตหิ สทฺธิํเยว ปกฺขโนฺตฯ เตสุ เอกสฺส อปเตฺตเยว อนฺตรภตฺตสมเย ปกฺขนฺตเรสุ อคฺคิ อุฏฺฐหิ, โส ภาตรํ ปโกฺกสิตฺวา “น สโกฺกมี”ติ อาหฯ ตเมนํ โพธิสโตฺต “มา ภายี”ติ สมสฺสา เสตฺวา ปกฺขปญฺชเรน ปลิเวเฐตฺวา ทรถํ วิโนเทตฺวา “คจฺฉา”ติ เปเสสิฯ

ทุติโย ยาว อนฺตรภตฺตา ชวิตฺวา ปกฺขนฺตเรสุ อคฺคิมฺหิ อุฏฺฐหิเต ตเถวาหฯ ตมฺปิ โส ตเถว กตฺวา “คจฺฉา”ติ เปเสสิฯ สยํ ปน ยาว มชฺฌนฺหิกา ชวิตฺวา, “เอเต พาลาติ มยาปิ พา เลน น ภวิตพฺพ”นฺติ นิวตฺติตฺวา – “อทิฏฺฐสหายกํ พาราณสิราชํ ปสฺสิสฺสามี”ติ พาราณสิํ อ คมาสิฯ ตสฺมิํ นครมตฺถเก ปริพฺภมเนฺต ทฺวาทสโยชนํ นครํ ปตฺตกฏาเหน โอตฺถฏปโตฺต วิย อโหสิฯ อถ ปริพฺภมนฺตสฺส ปริพฺภมนฺตสฺส ตตฺถ ตตฺถ ฉิทฺทานิ ปญฺญายิํสุฯ สยมฺปิ อเนกหํส สหสฺสสทิโส ปญฺญายิฯ โส เวคํ ปฏิสํหริตฺวา ราชเคหาภิมุโข อโหสิฯ ราชา โอโลเกตฺวา – “อาคโต กิร เม ปิยสหาโย ชวนหํโส”ติ วาตปานํ วิวริตฺวา รตนปีฐํ ปญฺญาเปตฺวา โอโลเก โนฺต อฏฺฐาสิฯ โพธิสโตฺต รตนปีเฐ นิสีทิฯ

อถสฺส ราชา สหสฺสปาเกน เตเลน ปกฺขนฺตรานิ มเกฺขตฺวา, มธุลาเช เจว มธุรปานกญฺจ อทาสิฯ ตโต นํ กตปริโภคํ “สมฺม, กหํ อคมาสี”ติ? ปุจฺฉิฯ โส ตํ ปวตฺติํ อาโรเจตฺวา “อถาหํ, มหาราช, ยาว มชฺฌนฺหิกา ชวิตฺวา – ‘นตฺถิ ชวิเตน อโตฺถ’ติ นิวโตฺต”ติ อาจิกฺขิฯ อถ ราชา อาห – “อหํ, สามิ, ตุมฺหากํ สูริเยน สทฺธิํ ชวนเวคํ ปสฺสิตุกาโม”ติ ฯ ทุกฺกรํ, มหาราช, น สกฺ กา ตยา ปสฺสิตุนฺติฯ เตน หิ, สามิ, สริกฺขกมตฺตมฺปิ ทเสฺสหีติฯ อาม, มหาราช, ธนุคฺคเห สนฺนิ ปาเตหีติฯ ราชา สนฺนิปาเตสิฯ หํโส ตโต จตฺตาโร คเหตฺวา นครมชฺฌ โตรณํ กาเรตฺวา อตฺต โน คีวาย ฆณฺฑํ ปิฬนฺธาเปตฺวา โตรณสฺส อุปริ นิสีทิตฺวา – “จตฺตาโร ชนา โตรณํ นิสฺสาย จตุทิสาภิมุขา เอเกกํ กณฺฑํ ขิปนฺตู”ติ วตฺวา, สยํ ปฐมกเณฺฑเนว สทฺธิํ อุปฺปติตฺวา, ตํ กณฺฑํ อคฺคเหตฺวาว, ทกฺขิณาภิมุขํ คตกณฺฑํ ธนุโต รตนมตฺตาปคตํ คณฺหิฯ ทุติยํ ทฺวิรตนมตฺ ตาปคตํ, ตติยํ ติรตนมตฺตาปคตํ, จตุตฺถํ ภูมิํ อปฺปตฺตเมว คณฺหิฯ อถ นํ จตฺตาริ กณฺฑานิ ค เหตฺวา โตรเณ นิสินฺนกาเลเยว อทฺทสํสุฯ โส ราชานํ อาห – “ปสฺส, มหาราช, เอวํสีโฆ อมฺ หากํ ชโว”ติฯ เอวํ โพธิสเตฺตเนว ชวนหํสกาเล ตานิ กณฺฑานิ อาหริตานีติ เวทิตพฺพานิฯ

ปุรโต ธาวนฺตีติ อคฺคโต ชวนฺติฯ น ปเนตา สพฺพกาลํ ปุรโตว โหนฺติ, กทาจิ ปุรโต, ก ทาจิ ปจฺฉโต โหนฺติฯ อากาสฏฺฐกวิมาเนสุ หิ อุยฺยานานิปิ โหนฺติ โปกฺขรณิโยปิ, ตา ตตฺถ น

หายนฺติ, อุทกกีฬํ กีฬมานา ปจฺฉโตปิ โหนฺติ, เวเคน ปน คนฺตฺวา ปุน ปุรโตว ธาวนฺติฯ **อายุสงฺขารา**ติ รูปชีวิตินฺทฺริยํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตญฺหิ ตโต สีฆตรํ ขียติฯ อรูปธมฺมานํ ปน เภโท น สกฺกา ปญฺญาเปตุํฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. อาณิสุตฺตวณฺณนา

๒๒๙. สตฺตเม **ทสารหาน**นฺติ เอวํนามกานํ ขตฺติยานํฯ เต กิร สตโต ทสภาคํ คณฺหิํสุ, ตสฺมา ''ทสารหา''ติ ปญฺญายิํสุฯ **อานโก**ติ เอวํลทฺธนาโม มุทิโงฺคฯ หิมวนฺเต กิร มหากุฬีรทโห อโหสิฯ ตตฺถ มหนฺโต กุฬีโร โอติโณฺณติณฺณํ หตฺถิํ ขาทติฯ อถ หตฺถี อุปทฺทุตา เอกํ กเรณุํ สกฺกริํสุ ''อิมิสฺสา ปุตฺตํ นิสฺสาย อมฺหากํ โสตฺถิ ภวิสฺสตี''ติฯ สาปิ มเหสกฺขํ ปุตฺตํ วิชายิฯ เต ตมฺปิ สกฺกริํสุฯ โส วุทฺธิปฺปโตฺต มาตรํ ปุจฺฉิ, ''กสฺมา มํ เอเต สกฺกโรนฺตี''ติ? สา ตํ ปวตฺติมาจิกฺขิฯ โส ''กิํ มยฺหํ กุฬีโร ปโหติ? เอถ คจฺฉามา''ติ มหาหตฺถิปริวาโร ตตฺถ คนฺตฺวา ปฐมเมว โอตริฯ กุฬีโร อุทกสเทฺทเนว อาคนฺตฺวา ตํ อคฺคเหสิฯ มหนฺโต กุฬีรสฺส อโฬ, โส ตํ อิโต วา เอโตฺต วา จาเลตุํ อสโกฺกโนฺต มุเข โสณฺฑํ ปกฺขิปิตฺวา วิรวิฯ หตฺถิโน ''ยํนิสฺสาย มยํ 'โสตฺถิ ภวิสฺสตี'ติ อมญฺญิมฺหา, โส ปฐมตรํ คหิโต''ติ ตโต ตโต ปลายิํสุฯ

อถสฺส มาตา อวิทูเร ฐตฺวา ''มยํ ถลนาคา, ตุเมฺห อุทกนาคา นาม, นาเคหิ นาโค น วิเหเฐตโพฺพ''ติ กุฬีรํ ปิยวจเนน วตฺวา อิมํ คาถมาห –

> ''เย กุฬีรา สมุทฺทสฺมิํ, คงฺคาย ยมุนาย จ;
> เตสํ ตฺวํ วาริโช เสโฎฺฐ, มุญฺจ โรทนฺติยา ปช''นฺติฯ

มาตุคามสเทฺท นาม ปุริเส โขเภตฺวา ติฎฺฐติ, ตสฺมา โส คหณํ สิถิลมกาสิฯ หตฺถิโปโต เวเคน อุโภ ปาเท อุกฺขิปิตฺวา ตํ ปิฎฺฐิยํ อกฺกมิฯ สห อกฺกมนา ปิฎฺฐิ มตฺติกภาชนํ วิย ภิชฺชิฯ อถ นํ ทเนฺตหิ วิชฺฌิตฺวา อุกฺขิปิตฺวา ถเล ฉเฑฺฑตฺวา ตุฎฺฐรวํ รวิฯ อถ นํ หตฺถี อิโต จิโต จ อาคนฺตฺวา มทฺทิํสุฯ ตสฺส เอโก อโฬ ปฏิกฺกมิตฺวา ปติ, ตํ สโกฺก เทวราชา คเหตฺวา คโตฯ

อิตโร ปน อโฬ วาตาตเปน สุกฺขิตฺวา ปกฺกลาขารสวโณฺณ อโหสิ, โส เทเว วุเฎฺฐ อุทโกเฆน วุยฺหโนฺต ทสภาติกานํ ราชูนํ อุปริโสเต ชาลํ ปสาราเปตฺวา คงฺคาย กีฬนฺตานํ อาคนฺตฺวา ชาเล ลคฺคิฯ เต กีฬาปริโยสาเน ชาลมฺหิ อุกฺขิปิยมาเน ตํ ทิสฺวา ปุจฺฉิํสุ ''กิํ เอต''นฺติ? ''กุฬีรอโฬ สามี''ติฯ ''น สกฺกา เอส อาภรณตฺถาย อุปเนตุํ, ปริโยนนฺธาเปตฺวา เภริํ กริสฺสามา''ติ? ปริโยนนฺธาเปตฺวา ปหริํสุฯ สเทฺท ทฺวาทสโยชนํ นครํ อวตฺถริฯ ตโต อาหํสุ – ''น สกฺกา อิทํ ทิวเส ทิวเส วาเทตุํ, ฉณทิวสตฺถาย มงฺคลเภรี โหตู''ติ มงฺคลเภริํ อกํสุฯ ตสฺมิํ วาทิเต มหาชโน อนุหายิตฺวา อปิฬนฺธิตฺวา หตฺถิยานาทีนิ อารุยฺห สีฆํ สนฺนิปตนฺติฯ อิติ มหาชนํ ปโกฺกสิตฺวา วิย อาเนตีติ **อานโก** เตฺววสฺส นามํ อโหสิฯ

อญฺญํ อาณิํ โอทหิํสูติ อญฺญํ สุวณฺณรชตาทิมยํ อาณิํ ฆฎยิํสุฯ **อาณิสงฺฆาโฎว อวสิสฺสี**ติ สุวณฺณาทิมยานํ อาณีนํ สงฺฆาฎมตฺตเมว อวเสสํ อโหสิฯ อถสฺส ทฺวาทสโยชนปฺปมาโณ สเทฺท อโนฺตสาลายมฺปิ ทุเกฺขน สุยฺยิตฺถฯ

คมฺภีราติ ปาฬิวเสน คมฺภีรา สลฺลสุตฺตสทิสาฯ **คมฺภีรตฺถา**ติ อตฺถวเสน คมฺภีรา มหาเวทลฺลสุตฺตสทิสา (ม. นิ. ๑.๔๔๙ อาทโย)ฯ **โลกุตฺตรา**ติ โลกุตฺตรอตฺถทีปกาฯ **สุญฺญตปฺปฏิสํยุตฺตา**ติ สตฺตสุญฺญตธมฺมมตฺตเมว ปกาสกา สํขิตฺตสํยุตฺตสทิสาฯ **อุคฺคเหตพฺพํ**

ปริยาปุณิตพฺพนฺติ อุคฺคเหตพฺพ จ ปริยาปุณิตพฺพ จฯ **กวิกตา**ติ กวีหิ กตาฯ อิตรํ ตเสฺสว เววจนํฯ **จิตฺตกฺขรา**ติ วิจิตฺรอกฺขราฯ อิตรํ ตเสฺสว เววจนํฯ **พาหิรกา**ติ สาสนโต พหิภูตาฯ **สาวกภาสิตา**ติ เตสํ เตสํ สาวเกหิ ภาสิตาฯ **สุสฺสูสิสฺสนฺตี**ติ อกฺขรจิตฺตตาย เจว สวนสมฺปตฺติยา จ อตฺตมนา หุตฺวา สามเณรทหรภิกฺขุมาตุคามมหาคหปติกาทโย ‘‘เอส ธมฺมกถิโก’’ติ สนฺนิปติตฺวา โสตุกามา ภวิสฺสนฺติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ตถาคตภาสิตา สุตฺตนฺตา อนุคฺคยฺหมานา อนฺตรธายนฺติ, ตสฺมาฯ สตฺตมํฯ

๘. กลิงฺครสุตฺตวณฺณนา

๒๓๐. อฏฺฐเม **กลิงฺครูปธานา**ติ กลิงฺครฆฏิกํ สีสูปธานเญฺจว ปาทูปธานญฺจ กตฺวาฯ **อปฺปมตฺตา**ติ สิปฺปุคฺคหเณ อปฺปมตฺตาฯ **อาตาปิโน**ติ อุฏฺฐานวีริยาตาเปน ยุตฺตาฯ **อุปาสนสฺมิ**นฺติ สิปฺปานํ อภิโยเค อาจริยานญฺจ ปยิรุปาสเนฯ เต กิร ตทา ปาโตว อุฏฺฐาย สิปฺปสาลํ คจฺฉนฺติ, ตตฺถ สิปฺปํ อุคฺคเหตฺวา สชฺฌายาทีหิ อภิโยคํ กตฺวา มุขํ โธวิตฺวา ยาคุปานาย คจฺฉนฺติฯ ยาคุํ ปิวิตฺวา ปุน สิปฺปสาลํ คนฺตฺวา สิปฺปํ คณฺหิตฺวา สชฺฌายํ กโรนฺตา ปาตราสาย คจฺฉนฺติฯ กตปาตราสา สมานา ‘‘มา ปมาเทน จิรํ นิโทฺทกฺกมนํ อโหสี’’ติ ขทิรฆฏิกาสุ สีเส จ ปาเท จ อุปทหิตฺวา โถกํ นิปชฺชิตฺวา ปุน สิปฺปสาลํ คนฺตฺวา สิปฺปํ คเหตฺวา สชฺฌายนฺติฯ สายํ สชฺฌายํ กโรนฺตา จ เคหํ คนฺตฺวา ภุตฺตสายมาสา ปฐมยามํ สชฺฌายํ กตฺวา สยนกาเล ตเถว กลิงฺครํ อุปธานํ กตฺวา สยนฺติฯ เอวํ เต อกฺขณเวธิโน วาลเวธิโน จ อเหสุํฯ อิทํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

โอตารนฺติ วิวรํฯ **อารมฺมณ**นฺติ ปจฺจยํฯ **ปธานสฺมิ**นฺติ ปธานภูมิยํ วีริยํ กุรุมานาฯ ปฐมโพธิยํ กิร ภิกฺขู ภตฺตกิจฺจํ กตฺวาว กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรนฺติฯ เตสํ มนสิกโรนฺตานํเยว สูริโย อตฺถํ คจฺฉติฯ เต นฺหายิตฺวา ปุน จงฺกมํ โอตริตฺวา ปฐมยามํ จงฺกมนฺติฯ ตโต ‘‘มา จิรํ นิทฺทายิมฺหา’’ติ สรีรทรถวิโนทนตฺถํ นิปชฺชนฺตา กฏฺฐขณฺฑํ อุปทหิตฺวา นิปชฺชนฺติ, เต ปุน ปจฺฉิมยาเม วุฏฺฐาย จงฺกมํ โอตรนฺติฯ เต สนฺธาย อิทํ วุตฺตํฯ อยมฺปิ ทีโป ติณฺณํ ราชูนํ กาเล เอกฆณฺฑิ นิโคฺฆโส เอกปธานภูมิ อโหสิฯ นานามุเข ปหฏฆณฺฑิ ปิลิจฺฉิโกฬิยํ โอสรติ, กลฺยาณิยํ ปหฏฆณฺฑิ นาคทีเป โอสรติ ฯ ‘‘อยํ ภิกฺขุ ปุถุชฺชโน, อยํ ปุถุชฺชโน’’ติ องฺคุลึ ปสาเรตฺวา ทเสฺสตโพฺพ อโหสิฯ เอกทิวสํ สเพฺพ อรหโนฺตว อเหสุํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา กลิงฺครูปธานานํ มาโร อารมฺมณํ น ลภติ, ตสฺมาฯ อฏฺฐมํฯ

๙. นาคสุตฺตวณฺณนา

๒๓๑. นวเม **อติเวล**นฺติ อติกฺกนฺตเวลํ กาลํ อติกฺกนฺตปฺปมาณํ กาลํฯ **กิมงฺคํ ปนาห**นฺติ อหํ ปน กึการณา น อุปสงฺกมิสฺสามิ? **ภิสมุฬาล**นฺติ ภิสเญฺจว มุฬาลญฺจฯ **อพฺพุเหตฺวา**ติ อุทฺธริตฺวาฯ **ภิงฺกจฺฉาปา**ติ หตฺถิโปตกาฯ เต กิร อภิณฺหํ ภิงฺการสทฺทํ กโรนฺติ, ตสฺมา ภิงฺกจฺฉาปาติ วุจฺจนฺติฯ **ปสนฺนาการํ กโรนฺตี**ติ ปสเนฺนหิ กตฺตพฺพาการํ กโรนฺติ, จตฺตาโร ปจฺจเย เทนฺติฯ **ธมฺมํ ภาสนฺตี**ติ เอกํ เทฺว ชาตกานิ วา สุตฺตเนฺต วา อุคฺคณฺหิตฺวา อสมฺภิเนฺนน สเรน ธมฺมํ เทเสนฺติฯ **ปสนฺนาการํ กโรนฺตี**ติ เตสํ ตาย เทสนาย ปสนฺนา คิหี ปจฺจเย เทนฺติฯ **เนว วณฺณาย โหติ น พลายา**ติ เนว คุณวณฺณาย, น ญาณพลาย โหติ, คุณวเณฺณ ปน ปริหายเนฺต สรีรวโณฺณปิ สรีรพลมฺปิ ปริหายติ, ตสฺมา สรีรสฺส เนว วณฺณาย น พลาย โหติฯ นวมํฯ

๑๐. พิฬารสุตฺตวณฺณนา

๒๓๒. ทสเม **สนฺธิสมลสํกฺฏีเร**ติ เอตฺถ **สนฺธี**ติ ภินฺนฆรานํ สนฺธิ, **สมโล**ติ คามโต คูถนิกฺขมนมโคฺค, **สํกฏีร**นฺติ สงฺการฏฺฐานํฯ **มุทฺทุมูสิ**นฺติ มุทฺทุกํ มูสิกํฯ **วุฏฺฐานํ ปญฺญายตี**ติ เทสนา ปญฺญายติฯ ทสมํฯ

๑๑. สิงฺคาลสุตฺตวณฺณนา

๒๓๓. เอกาทสเม **เยน เยน อิจฺฉตี**ติ โส ชรสิงฺคาโล อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐาเน อิริยาปถกปฺปเนน สีตวาตูปวายเนน จ อนฺตรนฺตรา จิตฺตสฺสาทมฺปิ ลภตีติ ทเสฺสติฯ **สกฺยปุตฺติยปฏิโญฺญ**ติ อิทํ เทวทตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ โส หิ เอตฺตกมฺปิ จิตฺตสฺสาทํ อนาคเต อตฺตภาเว น ลภิสฺสตีติฯ เอกาทสมํฯ

๑๒. ทุติยสิงฺคาลสุตฺตวณฺณนา

๒๓๔. ทฺวาทสเม **กตญฺญุตา**ติ กตชานนํฯ **กตเวทิตา**ติ กตวิเสสชานนํฯ ตตฺริทํ ชรสิงฺคาลสฺส กตญฺญุตาย วตฺถุ – สตฺต กิร ภาตโร เขตฺตํ กสนฺติฯ เตสํ สพฺพกนิโฏฺฐ เขตฺตปริยเนฺตฐตฺวา คาโว รกฺขติฯ อเถกํ ชรสิงฺคาลํ อชคโร คณฺหิ, โส ตํ ทิสฺวา ยฏฺฐิยา โปฺเถตฺวา วิสฺสชฺชาเปสิฯ อชคโร สิงฺคาลํ วิสฺสเชฺชตฺวา ตเมว คณฺหิฯ สิงฺคาโล จิเนฺตสิ – ‘‘มยฺหํ อิมินา ชีวิตํ ทินฺนํ, อหมฺปิ อิมสฺส ทสฺสามี’’ติ ยาคุฆฏสฺส อุปริ ฐปิตํ วาสึ มุเขน ฑํสิตฺวา ตสฺส สนฺติกํ อคมาสิฯ อิตเร ภาตโร ทิสฺวา, ‘‘สิงฺคาโล วาสึ หรตี’’ติ อนุพนฺธึสุฯ โส เตหิ ทิฏฺฐภาวํ ญตฺวา วาสึ ตสฺส สนฺติเก ฉเฑฺฑตฺวา ปลายิฯ อิตเร อาคนฺตฺวา กนิฏฺฐํ อชคเรน คหิตํ ทิสฺวา วาสิยา อชครํ ฉินฺทิตฺวา ตํ คเหตฺวา อคมํสุฯ เอวํ ชรสิงฺคาเล สิยา ยา กาจิ กตญฺญุตา กตเวทิตาฯ **สกฺยปุตฺติยปฏิเญฺญ**ติ อิทมฺปิ เทวทตฺตสฺส อาจารเมว สนฺธาย วุตฺตนฺติฯ ทฺวาทสมํฯ

โอปมฺมสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ภิกฺขุสํยุตฺตํ

๑. โกลิตสุตฺตวณฺณนา

๒๓๕. ภิกฺขุสํยุตฺตสฺส ปฐเม, **อาวุโส**ติ สาวกานํ อาลาโปฯ พุทฺธา หิ ภควนฺโต สาวเก อาลปนฺตา, ‘‘ภิกฺขเว’’ติ อาลปนฺติ, สาวกา ปน ‘‘พุเทฺธหิ สทิสา มา โหมา’’ติ, ‘‘อาวุโส’’ติ ปฐมํ วตฺวา ปจฺฉา, ‘‘ภิกฺขเว’’ติ ภณนฺติฯ พุเทฺธหิ จ อาลปิเต ภิกฺขุสโงฺฆ, ‘‘ภเนฺต’’ติ ปฏิวจนํ เทติ สาวเกหิ, ‘‘อาวุโส’’ติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ ยสฺมา ทุติยชฺฌาเน วิตกฺกวิจารา นิรุชฺฌนฺติ, เยสํ นิโรธา สทฺทายตนํ อปฺปวตฺตึ คจฺฉติ, ตสฺมา ยเทตํ ทุติยํ ฌานํ นาม, อยํ วุจฺจติ ‘‘อริยานํ ตุณฺหีภาโว’’ติฯ อยเมตฺถ โยชนาฯ ‘‘ธมฺมี วา กถา อริโย วา ตุณฺหีภาโว’’ติ เอตฺถ ปน กมฺมฏฺฐานมนสิกาโรปิ ปฐมชฺฌานาทีนิปิ อริโย ตุณฺหีภาโวเตฺวว สงฺขํ คตานิฯ

วิตกฺกสหคตาติ วิตกฺการมฺมณาฯ **สญฺญามนสิการา**ติ สญฺญา จ มนสิกาโร จฯ **สมุทาจรนฺตี**ติ ปวตฺตนฺติฯ เถรสฺส กิร ทุติยชฺฌานํ น ปคุณํฯ อถสฺส ตโต วุฏฺฐิตสฺส วิตกฺกวิจารา น สนฺตโต อุปฏฺฐหิํสุฯ อิจฺจสฺส ทุติยชฺฌานมฺปิ สญฺญามนสิการาปิ หานภาคิยาว อเหสุํ, ตํ ทเสฺสโนฺต เอวมาหฯ **สณฺฐเปหี**ติ สมฺมา ฐเปหิฯ **เอโกทิภาวํ กโรหี**ติ เอกคฺคํ กโรหิฯ **สมาทหา**ติ สมฺมา อาทห อาโรเปหิฯ **มหาภิญฺญตน**ฺติ ฉฬภิญฺญตํฯ สตฺถา กิร อิมินา อุปาเยน สตฺต ทิวเส เถรสฺส หานภาคิยํ สมาธิํ วเฑฺฒตฺวา เถรํ ฉฬภิญฺญตํ ปาเปสิฯ ปฐมํฯ

๒. อุปติสฺสสุตฺตวณฺณนา

๒๓๖. ทุติเย **อตฺถิ นุ โข ตํ กิญฺจิ โลกสฺมิน**ฺติ อิทํ อติอุฬารมฺปิ สตฺถํ วา สงฺขารํ วา สนฺธาย วุตฺตํฯ **สตฺถุปิ โข**ติ อิทํ ยสฺมา อานนฺทเตฺถรสฺส สตฺถริ อธิมโตฺต ฉโนฺท จ เปมญฺจ, ตสฺมา ‘‘กิํ นุ โข อิมสฺส เถรสฺส สตฺถุ วิปริณาเมนปิ โสกาทโย นุปฺปเชฺชยฺยุ’’นฺติ ชานนตฺถํ ปุจฺฉติ? **ทีฆรตฺตน**ฺติ สูกรขตเลณทฺวาเร ทีฆนขปริพฺพาชกสฺส เวทนาปริคฺคหสุตฺตนฺตํ เทสิตทิวสโต ปฏฺฐาย อติกฺกนฺตกาลํ สนฺธายาหฯ ตสฺมิญฺหิ ทิวเส เถรสฺส อิเม วฏฺฏานุคตกิเลสา สมูหตาติฯ ทุติยํฯ

๓. ฆฏสุตฺตวณฺณนา

๒๓๗. ตติเย **เอกวิหาเร**ติ เอกสฺมิํ คเพฺภฯ ตทา กิร พหู อาคนฺตุกา ภิกฺขู สนฺนิปติํสุฯ ตสฺมิํ ปริเวณเคฺคน วา วิหารเคฺคน วา เสนาสเนสุ อปาปุณเนฺตสุ ทฺวินฺนํ เถรานํ เอโก คโพฺภ สมฺปโตฺตฯ เต ทิวา ปาฏิเยกฺกสุ ฐาเนสุ นิสีทนฺติ, รตฺติํ ปน เนสํ อนฺตเร จีวรสาณิํ ปสาเรนฺติฯ เต อตฺตโน อตฺตโน ปตฺตปตฺตฏฺฐาเนเยว นิสีทนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เอกวิหาเร’’ติฯ **โอฬาริเกนา**ติ อิทํ โอฬาริการมฺมณตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ทิพฺพจกฺขุทิพฺพโสตธาตุวิหาเรน หิ โส วิหาสิ, เตสญฺจ รูปายตนสทฺทายตนสงฺขาตํ โอฬาริกํ อารมฺมณํฯ อิติ ทิพฺพจกฺขุนา รูปสฺส ทิฏฺฐตฺตา ทิพฺพาย จ โสตธาตุยา สทฺทสฺส สุตตฺตา โส วิหาโร โอฬาริโก นาม ชาโตฯ **ทิพฺพจกฺขุ วิสุชฺฌี**ติ ภควโต รูปทสฺสนตฺถาย วิสุทฺธํ อโหสิฯ **ทิพฺพา จ โสตธาตู**ติ สาปิ ภควโต สทฺทสุณนตฺถํ วิสุชฺฌิ ฯ ภควโตปิ เถรสฺส รูปทสฺสนตฺถเญฺจว สทฺทสุณนตฺถญฺจ ตทุภยํ วิสุชฺฌิฯ ตทา กิร เถโร ‘‘กถํ นุ โข เอตรหิ สตฺถา วิหรตี’’ติ อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา ทิเพฺพน จกฺขุนา สตฺถารํ เชตวเน วิหาเร คนฺธกุฏิยํ นิสินฺนํ ทิสฺวา ตสฺส ทิพฺพาย โสตธาตุยา สทฺทํ สุณิฯ สตฺถาปิ ตเถว อกาสิฯ เอวํ เต อญฺญมญฺญํ ปสฺสิํสุ เจว, สทฺทญฺจ อโสฺสสุํฯ

อารทฺธวีริโยติ ปริปุณฺณวีริโย ปคฺคหิตวีริโยฯ **ยาวเทว อุปนิเกฺขปนมตฺตายา**ติ ติโยชนสหสฺสวิตฺถารสฺส หิมวโต สนฺติเก ฐปิตา สาสปมตฺตา ปาสาณสกฺขรา ‘‘หิมวา นุ โข มหา, อยํ นุ โข ปาสาณสกฺขรา’’ติ เอวํ ยาว อุปนิเกฺขปนมตฺตเสฺสว อตฺถาย ภเวยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ ปรโตปิ เอเสว นโยฯ **กปฺป**นฺติ อายุกปฺปํฯ **โลณฆฏายา**ติ จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยา อาธารกํ กตฺวา มุขวฏฺฏิยา พฺรหฺมโลกํ อาหจฺจ ฐิตาย โลณจาฏิยาติ ทเสฺสติฯ

อิเม ปน เถรา อุปมํ อาหรนฺตา สริกฺขเกเนว จ วิชฺชมานคุเณน จ อาหริํสุฯ กถํ? อยญฺหิ อิทฺธิ นาม อจฺจุคฺคตเฏฺฐน เจว วิปุลเฏฺฐน จ หิมวนฺตสทิสา, ปญฺญา จตุภูมกธเมฺม อนุปวิสิตฺวา ฐิตเฏฺฐน สพฺพพฺยญฺชเนสุ อนุปวิฏฺฐโลณรสสทิสาฯ เอวํ ตาว สริกฺขกเฏฺฐน อาหริํสุฯ สมาธิลกฺขณํ ปน มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรสฺส วิภูตํ ปากฏํฯ กิญฺจาปิ สาริปุตฺตเตฺถรสฺส อวิชฺชมานอิทฺธิ นาม นตฺถิ, ภควตา ปน ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อิทฺธิมนฺตานํ ยทิทํ มหาโมคฺคลฺลาโน’’ติ อยเมว เอตทเคฺค ฐปิโตฯ วิปสฺสนาลกฺขณํ ปน สาริปุตฺตเตฺถรสฺส วิภูตํ ปากฏํฯ กิญฺจาปิ มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรสฺสาปิ ปญฺญา อตฺถิ, ภควตา ปน ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ มหาปญฺญานํ ยทิทํ สาริปุโตฺต’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๙) อยเมว เอตทเคฺค ฐปิโตฯ ตสฺมา ยถา เอเต อญฺญมญฺญสฺส ธุรํ น ปาปุณนฺติ, เอวํ วิชฺชมานคุเณน อาหริํสุฯ สมาธิลกฺขณสฺมิญฺหิ มหาโมคฺคลฺลาโน นิปฺผตฺติํ คโต, วิปสฺสนาลกฺขเณ สาริปุตฺตเตฺถโร, ทฺวีสุปิ เอเตสุ สมฺมาสมฺพุโทฺธติฯ ตติยํฯ

๔. นวสุตฺตวณฺณนา

๒๓๘. จตุเตฺถ **อโปฺปสฺสุโกฺก**ติ นิรุสฺสุโกฺกฯ **สงฺกสายตี**ติ วิหรติฯ **เวยฺยาวจฺจ**นฺติ จีวเรกตฺตพฺพกิจฺจํฯ **อาภิเจตสิกาน**นฺติ อภิจิตฺตํ อุตฺตมจิตฺตํ นิสฺสิตานํฯ **นิกามลาภี**ติ อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ สมาปชฺชนสมตฺถตาย นิกามลาภีฯ **อกิจฺฉลาภี**ติ ฌานปาริปนฺถิเก สุเขน วิกฺขเมฺภตฺวา สมาปชฺชนสมตฺถตาย อทุกฺขลาภีฯ **อกสิรลาภี**ติ ยถาปริเจฺฉเทน วุฏฺฐานสมตฺถตาย วิปุลลาภี, ปคุณชฺฌาโนติ อโตฺถฯ **สิถิลมารพฺภา**ติ สิถิลวีริยํ ปวเตฺตตฺวาฯ จตุตฺถํฯ

๕. สุชาตสุตฺตวณฺณนา

๒๓๙. ปญฺจเม **อภิรูโป**ติ อญฺญานิ รูปานิ อติกฺกนฺตรูโปฯ **ทสฺสนีโย**ติ ทฏฺฐพฺพยุโตฺตฯ **ปาสาทิโก**ติ ทสฺสเนน จิตฺตํ ปสาเทตุํ สมโตฺถฯ **วณฺณโปกฺขรตายา**ติ ฉวิวณฺณสุนฺทรตายฯ ปญฺจมํฯ

๖. ลกุณฺฑกภทฺทิยสุตฺตวณฺณนา

๒๔๐. ฉเฎฺฐ **ทุพฺพณฺณ**นฺติ วิรูปสรีรวณฺณํฯ **โอโกฏิมก**นฺติ รสฺสํฯ **ปริภูตรูป**นฺติ ปมาณวเสน ปริภูตชาติกํฯ ตํ กิร ฉพฺพคฺคิยา ภิกฺขู, ‘‘อาวุโส ภทฺทิย, อาวุโส, ภทฺทิยา’’ติ ตตฺถ ตตฺถ ปรามสิตฺวา นานปฺปการํ กีฬนฺติ อากฑฺฒนฺติ ปริกฑฺฒนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปริภูตรูป’’นฺติฯ กสฺมา ปเนส เอวรูโป ชาโต? อยํ กิร อตีเต เอโก มหาราชา อโหสิ, ตสฺส มหลฺลกา จ มหลฺลกิตฺถิโย จ ปฏิกูลา โหนฺติฯ โส สเจ มหลฺลเก ปสฺสติ, เตสํ จูฬํ ฐปาเปตฺวา กจฺฉํ พนฺธาเปตฺวา ยถารุจิ กีฬาเปติฯ มหลฺลกิตฺถิโยปิ ทิสฺวา ตาสมฺปิ อิจฺฉิติจฺฉิตํ วิปฺปการํ กตฺวา ยถารุจิ กีฬาเปติฯ เตสํ ปุตฺตธีตาทีนํ สนฺติเก มหาสารชฺชํ อุปฺปชฺชติฯ ตสฺส ปาปกิริยา ปถวิโต ปฏฺฐาย ฉเทวโลเก เอกโกลาหลํ อกาสิฯ

อถ สโกฺก จินฺเตสิ – ‘‘อยํ อนฺธพาโล มหาชนํ วิเหเฐติ, กริสฺสามิสฺส นิคฺคห’’นฺติฯ โส ม หลฺลกคามิยวณฺณํ กตฺวา ยานเก เอกํ ตกฺกจาฏึ อาโรเปตฺวา ยานํ เปเสนฺโต นครํ ปวิสติฯ รา ชาปิ หตฺถึ อารุยฺห นครโต นิกฺขนฺโต ตํ ทิสฺวา – ‘‘อยํ มหลฺลโก ตกฺกยานเกน อมฺหากํ อภิมุ โข อาคจฺฉติ, วาเรถ วาเรถา’’ติ อาหฯ มนุสฺสา อิโต จิโต จ ปกฺขนฺทนฺตาปิ น ปสฺสนฺติฯ ส โกฺก หิ ‘‘ราชาว มํ ปสฺสตุ, มา อเญฺญ’’ติ เอวํ อธิฏฺฐหิฯ อถ เตสุ มนุเสฺสสุ ‘‘กหํ, เทว, กหํ เทวา’’ติ วทเนฺตสุ เอว ราชา สห หตฺถินา วโจฺจ วิย เธนุยา ยานสฺส เหฏฺฐา ปาวิสิฯ สโกฺก ตกฺกจาฏึ ภินฺทิฯ

ราชา สีสโต ปฏฺฐาย ตเกฺกน กิลินฺนสรีโร อโหสิฯ โส สรีรํ อุพฺพฏฺฏาเปตฺวา อุยฺยานโปกฺ ขรณิยํ นฺหตฺวา อลงฺกตสรีโร นครํ ปวิสเนฺต ปุน ตํ อทฺทสฯ ทิสฺวา ‘‘อยํ โส อเมฺหหิ ทิฏฺฐม หลฺลโก ปุน ทิสฺสติฯ วาเรถ วาเรถ น’’นฺติ อาหฯ มนุสฺสา ‘‘กหํ, เทว, กหํ, เทวา’’ติ อิโต จิโต จ วิธาวึสุฯ โส ปฐมวิปฺปการเมว ปุน ปาปุณิฯ ตสฺมึ ขเณ สโกฺก โคเณ จ ยานญฺจ อนฺตรธา เปตฺวา อากาเส ฐตฺวา อาห, ‘‘อนฺธพาล, ตฺวํ มยิ ตกฺกวาณิชโก เอโส’’ติ สญฺญํ กโรสิ, ส โกฺกหํ เทวราชา, ‘‘ตเวตํ ปาปกิริยํ นิวาเรสฺสามี’’ติ อาคโต, ‘‘มา ปุน เอวรูปํ อกาสี’’ติ สนฺตเชฺชตฺวา อคมาสิฯ อิมินา กเมฺมน โส ทุพฺพโณฺณ อโหสิฯ

วิปสฺสีสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล ปเนส จิตฺตปตฺตโกกิโล นาม หุตฺวา เขเม มิคทาเย วสเนฺต เอกทิวสํ หิมวนฺตํ คนฺตฺวา มธุรํ อมฺพผลํ ตุเณฺฑน คเหตฺวา อาคจฺฉเนฺต ภิกฺขุสงฺฆปริวารํ สตฺ ถารํ ทิสฺวา จินฺเตสิ – ‘‘อหํ อเญฺญสุ ทิวเสสุ ริตฺตโก ตถาคตํ ปสฺสามิฯ อชฺช ปน เม อิมํ อมฺพ ปกฺกํ อตฺถิ, ทสพลสฺส ตํ ทสฺสามี’’ติ โอตริตฺวา อากาเส จรติฯ สตฺถา ตสฺส จิตฺตํ ญตฺวา อุป ฏฺฐากํ โอโลเกสิฯ โส ปตฺตํ นีหริตฺวา ทสพลํ วนฺทิตฺวา สตฺถุ หเตฺถ ฐเปสิฯ โกกิโล ทสพลสฺส ปเตฺต อมฺพปกฺกํ ปติฏฺฐาเปสิฯ สตฺถา ตเตฺถว นิสีทิตฺวา ตํ ปริภุญฺชิฯ โกกิโล ปสนฺนจิโตฺต ปุนปฺปุนํ ทสพลสฺส คุเณ อาวเชฺชตฺวา ทสพลํ วนฺทิตฺวา อตฺตโน กุลาวกํ คนฺตฺวา สตฺตาหํ ปีติ สุเขเนว วีตินาเมสิฯ อิมินา กเมฺมน สโร มธุโร อโหสิฯ

กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล ปน เจติเย อารเทฺธ ‘‘กึปมาณํ กโรม? สตฺตโยชนปฺปมาณํฯ อติมหนฺตํ เอตํ, ฉโยชนปฺปมาณํ กโรมฯ อิทมฺปิ อติมหนฺตํ, ปญฺจโยชนํ กโรม, จตุโยชนํ, ติ โยชนํ, ทฺวิโยชน’’นฺติฯ อยํ ตทา เชฏฺฐกวฑฺฒกี หุตฺวา, ‘‘เอวํ, โภ, อนาคเต สุขปฏิชคฺคิยํ กา ตุํ วฏฺฏตี’’ติ วตฺวา รชฺชุํ อาทาย ปริกฺขิปเนฺต คาวุตมตฺตเก ฐตฺวา, ‘‘เอเกกํ มุขํ คาวุตํ โหตุ, เจติยํ โยชนาวฏฺฏํ โยชนุเพฺพธํ ภวิสฺสตี’’ติ อาหฯ เต ตสฺส วจเน อฏฺฐํสุฯ เจติยํ สตฺตทิวสสตฺ ตมาสาธิเกหิ สตฺตหิ สํวจฺฉเรหิ นิฏฺฐิตํฯ อิติ อปฺปมาณสฺส พุทฺธสฺส ปมาณํ อกาสีติฯ เตน กเมฺ มน โอโกฏิมโก ชาโตฯ

หตฺถโย ปสทา มิคาติ หตฺถิโน จ ปสทมิคา จฯ **นตฺถิ กายสฺมิํ ตุลฺยตา**ติ กายสฺมิํ ปมาณํ นาม นตฺถิ, อการณํ กายปมาณนฺติ อโตฺถฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. วิสาขสุตฺตวณฺณนา

๒๔๑. สตฺตเม **โปริยา วาจายา**ติ ปุรวาสีนํ นครมนุสฺสานํ วาจาสทิสาย อปริหีนกฺขรป ทาย มธุรวาจายฯ **วิสฺสฏฺฐายา**ติ อสนฺทิทฺธาย อปลิพุทฺธาย, ปิตฺตเสเมฺหหิ อนุปหตายาติ อ โตฺถฯ **อเนลคลายา**ติ ยถา ทนฺธมนุสฺสา มุเขน เขฬํ คฬเนฺตน วาจํ ภาสนฺติ, น เอวรูปาย, อถ โข นิโทฺทสาย วิสทวาจายฯ **ปริยาปนฺนายา**ติ จตุสจฺจปริยาปนฺนาย จตฺตาริ สจฺจานิ อมุญฺ

จิตฺวา ปวตฺตายฯ **อนิสฺสิตายา**ติ วฏฺฏนิสฺสิตํ กตฺวา อกถิตายฯ **ธมฺโม หิ อิสีนํ ธโช**ติ นววิธโลกุตฺตรธมฺโม อิสีนํ ธโช นามาติฯ สตฺตมํฯ

๘. นนฺทสุตฺตวณฺณนา

๒๔๒. อฏฺฐเม **อาโกฏิตปจฺจาโกฏิตานี**ติ เอกสฺมึ ปเสฺส ปาณินา วา มุคฺคเรน วา อาโกฏเนน อาโกฏิตานิ, ปริวเตฺตตฺวา อาโกฏเนน ปจฺจาโกฏิตานิฯ **อเญฺชตฺวา**ติ อญฺชเนน ปูเรตฺวาฯ **อจฺฉํ ปตฺต**นฺติ วิปฺปสนฺนวณฺณํ มตฺติกาปตฺตํฯ กสฺมา ปน เถโร เอวมกาสีติ? สตฺถุ อชฺฌาสยชานนตฺถํฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ ‘‘สเจ สตฺถา ‘โสภติ วต เม อยํ กนิฏฺฐภาติโก’ติ วกฺขติ, ยาวชีวํ อิมินา วากาเรน จริสฺสามิฯ สเจ เอตฺถ โทสํ ทสฺสติ, อิมํ อาการํ ปหาย สงฺการโจฬํ คเหตฺวา จีวรํ กตฺวา ธาเรนฺโต ปริยนฺตเสนาสเน วสนฺโต จริสฺสามี’’ติฯ **อสฺสสี**ติ ภวิสฺสสิฯ

อญฺญาตุเญฺฉนาติ อภิลกฺขิเตสุ อิสฺสรชนเคเหสุ กฏุกภณฺฑสมฺภารํ สุคนฺธํ โภชนํ ปริเยสนฺตสฺส อุโญฺฉ ญาตุโญฺฉ นามฯ ฆรปฏิปาฏิยา ปน ทฺวาเร ฐิเตน ลทฺธํ มิสฺสกโภชนํ อญฺญาตุโญฺฉ นามฯ อยมิธ อธิเปฺปโตฯ **กาเมสุ อนเปกฺขิน**นฺติ วตฺถุกามกิเลสกาเมสุ นิรเปกฺขํฯ **อารญฺญิโก จา**ติอาทิ สพฺพํ สมาทานวเสเนว วุตฺตํฯ **กาเมสุ จ อนเปโกฺข**ติ อิทํ สุตฺตํ เทวโลเก อจฺฉราโย ทเสฺสตฺวา อาคเตน อปรภาเค กถิตํฯ อิมสฺส กถิตทิวสโต ปฏฺฐาย เถโร ฆเฏนฺโต วายมโนฺต กติปาเหเนว อรหเตฺต ปติฏฺฐาย สเทวเก โลเก อคฺคทกฺขิเณโยฺย ชาโตฯ อฏฺฐมํฯ

๙. ติสฺสสุตฺตวณฺณนา

๒๔๓. นวเม **ทุมฺมโน**ติ อุปฺปนฺนโทมนโสฺสฯ กสฺมา ปนายํ เอวํ ทุกฺขี ทุมฺมโน ชาโตติ? ขตฺติยปพฺพชิโต เหส, เตน นํ ปพฺพาเชตฺวา ทุปฏฺฏสาฏกํ นิวาสาเปตฺวา วรจีวรํ ปารุเปตฺวา อกฺขีนิ อเญฺชตฺวา มโนสิลาเตเลน สีสํ มเกฺขสุํฯ โส ภิกฺขูสุ รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานํ คเตสุ ‘‘ภิกฺขุนา นาม วิวิโตฺตกาเส นิสีทิตพฺพ’’นฺติ อชานโนฺต โภชนสาลํ คนฺตฺวา มหาปีฐํ อารุหิตฺวา นิสีทิฯ ทิสาวจรา อาคนฺตุกา ปํสุกูลิกา ภิกฺขู อาคนฺตฺวา, ‘‘อิมินาว นีหาเรน รโชกิเณฺณหิ คเตฺตหิน สกฺกา ทสพลํ ปสฺสิตุํฯ ภณฺฑกํ ตาว ฐเปสฺสามา’’ติ โภชนสาลํ อคมํสุฯ โส เตสุ มหาเถเรสุ อาคจฺฉเนฺตสุ นิจฺจโล นิสีทิเยวฯ อเญฺญ ภิกฺขู ‘‘ปาทวตฺตํ กโรม, ตาลวเณฺฏน พีชามา’’ติ อาปุจฺฉนฺติฯ อยํ ปน นิสินฺนโกว ‘‘กติวสฺสตฺถา’’ติ? ปุจฺฉิตฺวา, ‘‘มยํ อวสฺสิกาฯ ตุเมฺห ปน กติวสฺสตฺถา’’ติ? วุเตฺต, ‘‘มยํ อชฺช ปพฺพชิตา’’ติ อาหฯ อถ นํ ภิกฺขู, ‘‘อาวุโส, อธุนา ฉินฺนจูโฬสิ, อชฺชาปิ เต สีสมูเล อูกาคโนฺธ วายติเยว, ตฺวํ นาม เอตฺตเกสุ วุฑฺฒตเรสุ วตฺตํ อาปุจฺฉเนฺตสุ นิสฺสโทฺท นิจฺจโล นิสิโนฺน, อปจิติมตฺตมฺปิ เต นตฺถิ, กสฺส สาสเน ปพฺพชิโตสี’’ติ? ปริวาเรตฺวา ตํ วาจาสตฺตีหิ ปหรนฺตา ‘‘กึ ตฺวํ อิณโฏฺฏ วา ภยโฏฺฏ วา ชีวิตุํ อสโกฺกโนฺต ปพฺพชิโต’’ติ? อาหํสุฯ โส เอกมฺปิ เถรํ โอโลเกสิ, เตน ‘‘กึ มํ โอโลเกสิ มหลฺลกา’’ติ? วุเตฺต อญฺญํ โอโลเกสิ, เตนปิ ตเถว วุเตฺต อถสฺส ‘‘อิเม มํ ปริวาเรตฺวา วาจาสตฺตีหิ วิชฺฌนฺตี’’ติ ขตฺติยมาโน อุปฺปชฺชิฯ อกฺขีสุ มณิวณฺณานิ อสฺสูนิ สญฺจริํสุฯ ตโต เน อาห – ‘‘กสฺส สนฺติกํ อาคตตฺถา’’ติฯ เต ‘‘กึ ปน ตฺวํ ‘มยฺหํ สนฺติกํ อาคตา’ติ? อเมฺห มญฺญสิ คิหิพฺยญฺชนภฏฺฐกา’’ติ วตฺวา, ‘‘สเทวเก โลเก อคฺคปุคฺคลสฺส สตฺถุ สนฺติกํ อาคตมฺหา’’ติ อาหํสุฯ โส ‘‘มยฺหํ ภาตุ สนฺติเก อาคตา ตุเมฺห, ยทิ เอวํ อิทานิ โว อาคตมเคฺคเนว คมนํ กริสฺสามี’’ติ กุชฺฌิตฺวา นิกฺขโนฺต อนฺตรามเคฺค จิเนฺตสิ – ‘‘มยิ อิมินาว นีหาเรน คเต สตฺถา เอเต น นีหราเปสฺสตี’’ติ ทุกฺขี ทุมฺมโน อสฺสูนิ ปวตฺตยมาโน อคมาสิฯ อิมินา การเณน เอส เอวํ ชาโตติฯ

วาจาสนฺนิโตทเกนาติ วจนปโตเทนฯ **สญฺชมฺภริมกํสู**ติ สญฺชมฺภริตํ นิรนฺตรํ ผุฏฺํ อกํสุ, อุปริ วิชฺฌึสูติ วุตฺตํ โหติฯ **วตฺตา**ติ ปเร ยทิจฺฉกํ วทติเยวฯ **โน จ วจนกฺขโม**ติ ปเรสํ วจนํ ขมิตุํ น สโกฺกติฯ อิทานิ ตาว ตฺวํ อิมินา โกเปน อิมินา วุตฺตวาจาสนฺนิโตทเกน วิโทฺธฯ อตีเต ปน รฏฺฐโต จ ปพฺพาชิโตติฯ เอวํ วุเตฺต, ''กตรสฺมึ กาเล ภควา''ติ? ภิกฺขู ภควนฺตํ ยาจึสุฯ

สตฺถา อาห – อตีเต พาราณสิยํ พาราณสิราชา รชฺชํ กาเรสิฯ อเถโก ชาติมา, เอโก มาตโงฺคติ เทฺว อิสโย พาราณสึ อคมํสุฯ เตสุ ชาติมา ปุเรตรํ คนฺตฺวา กุมฺภการสาลายํ นิสีทิฯ มาตโงฺค ตาปโส ปจฺฉา คนฺตฺวา ตตฺถ โอกาสํ ยาจิ กุมฺภกาโร ''อเตฺถตฺถ ปฐมตรํ ปวิโฏฺฐ ปพฺพชิโต, ตํ ปุจฺฉา''ติ อาหฯ โส อตฺตโน ปริกฺขารํ คเหตฺวา สาลาย ทฺวารมูเล ฐตฺวา, ''อมฺหากมฺปิ อาจริย เอกรตฺติวาสาย โอกาสํ เทถา''ติ อาหฯ ''ปวิส, โภ''ติฯ ปวิสิตฺวา นิสินฺนํ, ''โภ, กึ โคโตฺตสี''ติ? ปุจฺฉิฯ ''จณฺฑาลโคโตฺตมฺหี''ติฯ ''น สกฺกา ตยา สทฺธึ เอกฏฺฐาเน นิสีทิตุํ, เอกมนฺตํ คจฺฉา''ติฯ โส จ ตเตฺถว ติณสนฺถารกํ ปตฺถริตฺวา นิปชฺชิ, ชาติมา ทฺวารํ นิสฺสาย นิปชฺชิฯ อิตโร ปสฺสาวตฺถาย นิกฺขมโนฺต ตํ อุรสฺมึ อกฺกมิฯ ''โก เอโส''ติ จ วุเตฺต? ''อหํ อาจริยา''ติ อาหฯ ''เร จณฺฑาล, กึ อญฺญโต มคฺคํ น ปสฺสสิ? อถ เม อาคนฺตฺวา อกฺกมสี''ติฯ ''อาจริย, อทิสฺวา เม อกฺกโนฺตสิ, ขม มยฺห''นฺติฯ โส มหาปุริเส พหิ นิกฺขเนฺต จิเนฺตสิ – ''อยํ ปจฺจาคจฺฉโนฺตปิ อิโตว อาคมิสฺสตี''ติ ปริวเตฺตตฺวา นิปชฺชิฯ มหาปุริโสปิ ''อาจริโย อิโต สีสํ กตฺวา นิปโนฺน, ปาทสมีเปน คมิสฺสามี''ติ ปวิสโนฺต ปุน อุรสฺมึเยว อกฺกมิฯ ''โก เอโส''ติ จ วุเตฺต? ''อหํ อาจริยา''ติ อาหฯ ''ปฐมํ ตาว เต อชานเนฺตน กตํ, อิทานิ มํ ฌเฏฺโฐว อกาสิ, สูริเย เต อุคฺคจฺฉเนฺต สตฺตธา มุทฺธา ผลตู''ติ สปิฯ มหาปุริโส กิญฺจิ อวตฺวา ปุเรอรุเณเยว สูริยํ คณฺหิ, นาสฺส อุคฺคนฺตุํ อทาสิฯ มนุสฺสา จ หตฺถิอสฺสาทโย จ ปพุชฺฌึสุฯ

มนุสฺสา ราชกุลํ คนฺตฺวา, ''เทว, สกลนคเร อปฺปพุโทฺธ นาม นตฺถิ, น จ อรุณุคฺคํ ปญฺญายติ, กินฺนุ โข เอต''นฺติ? เตน หิ นครํ ปริวีมํสถาติฯ เต ปริวีมํสนฺตา กุมฺภการสาลายํ เทฺว ตาปเส ทิสฺวา, ''อิเมสํ เอตํ กมฺมํ ภวิสฺสตี''ติ คนฺตฺวา รโญฺญ อาโรเจสุํฯ รญฺญา จ ''ปุจฺฉถ เน''ติ วุตฺตา อาคนฺตฺวา ชาติมนฺตํ ปุจฺฉึสุ – ''ตุเมฺหหิ อนฺธการํ กต''นฺติฯ ''น มยา กตํ, เอส ปน กูฏชฏิโล ฉโว อนนฺตมาโย, ตํ ปุจฺฉถา''ติฯ เต อาคนฺตฺวา มหาปุริสํ ปุจฺฉึสุ – ''ตุเมฺหหิ, ภเนฺต, อนฺธการํ กต''นฺติฯ ''อาม อยํ อาจริโย มํ อภิสปิ, ตสฺมา มยา กต''นฺติฯ เต คนฺตฺวา รโญฺญ อาโรเจสุํฯ ราชาปิ อาคนฺตฺวา มหาปุริสํ ''ตุเมฺหหิ กตํ, ภเนฺต''ติ? ปุจฺฉิฯ ''อาม, มหาราชา''ติฯ ''กสฺมา ภเนฺต''ติ? ''อิมินา อภิสปิโตมฺหิ, สเจ มํ เอโส ขมาเปสฺสติ, สูริยํ วิสฺสเชฺชสฺสามี''ติฯ ราชา ''ขมาเปถ, ภเนฺต, เอต''นฺติ อาหฯ อิตโร ''มาทิโส ชาติมา กึ เอวรูปํ จณฺฑาลํ ขมาเปสฺสติ? น ขมาเปมี''ติฯ

อถ นํ มนุสฺสา ''น กึ ตฺวํ อตฺตโน รุจิยา ขมาเปสฺสสี''ติ? วตฺวา หเตฺถสุ จ ปาเทสุ จ คเหตฺวา ปาทมูเล นิปชฺชาเปตฺวา ''ขมาเปหี''ติ อาหํสุฯ โส นิสฺสโทฺท นิปชฺชิฯ ปุนปิ นํ ''ขมาเปหี''ติ อาหํสุฯ ตโต ''ขม มยฺหํ, อาจริยา''ติ อาหฯ มหาปุริโส ''อหํ ตาว ตุยฺหํ ขมิตฺวา สูริยํ วิสฺสเชฺชสฺสามิ, สูริเย ปน อุคฺคเต ตว สีสํ สตฺตธา ผลิสฺสตี''ติ วตฺวา, ''อิมสฺส สีสปฺปมาณํ มตฺติกาปิณฺฑํ มตฺถเก ฐเปตฺวา เอตํ นทิยา คลปฺปมาเณ อุทเก ฐเปถา''ติ อาหฯ มนุสฺสา ตถา อกํสุฯ เอตฺตาวตา สรฏฺฐกํ ราชพลํ สนฺนิปติฯ มหาปุริโส สูริยํ มุญฺจิฯ สูริยรสฺมิ อาคนฺตฺวา มตฺติกาปิณฺฑํ ปหริฯ โส สตฺตธา ภิชฺชิฯ ตาวเทว โส นิมฺุชฺชิตฺวา เอเกน ติเตฺถน อุตฺตริตฺวา ปลายิฯ สตฺถา อิมํ วตฺถุํ อาหริตฺวา, ''อิทานิ ตาว ตฺวํ ภิกฺขูนํ สนฺติเก ปริภาสํ ลภสิ, ปุเพฺพปิ อิมํ โกธํ นิสฺสาย รฏฺฐโต ปพฺพาชิโต''ติ อนุสนฺธึ ฆเฏฺตฺวา อถ นํ โอวทโนฺต **น โข เต ตํ ติสฺส ปติรูป**นฺติอาทิมาหฯ นวมํฯ

๑๐. เถรนามกสุตฺตวณฺณนา

๒๔๔. ทสเม **วณฺณวาที**ติ อานิสํสวาที ฯ **ยํ อตีตํ ตํ ปหีน**นฺติ อตีเต ขนฺธปญฺจเก ฉนฺทราคปฺปหาเนน ตํ ปหีนํ นาม โหติ ฯ **อนาคต**นฺติ อนาคตมฺปิ ขนฺธปญฺจกํ ตตฺถ ฉนฺทราคปฏินิสฺสคฺเคน ปฏินิสฺสฏฺฐํ นาม โหติ ฯ **สพฺพาภิภุ**นฺติ สพฺพา ขนฺธายตนธาตุโย จ ตโย ภเว จ อภิภวิตฺวา ฐิตํ ฯ **สพฺพวิทุ**นฺติ ตํ วุตฺตปฺปการํ สพฺพํ วิทิตํ ปากฏํ กตฺวา ฐิตํ ฯ **สเพฺพสุ ธเมฺมสู**ติ เตเสฺวว ธเมฺมสุ ตณฺหาทิฏฺฐิเลเปหิ อนุปลิตฺตํ ฯ **สพฺพญฺชห**นฺติ ตเทว สพฺพํ ตตฺถ ฉนฺทราคปฺปหาเนน ชหิตฺวา ฐิตํ ฯ **ตณฺหกฺขเย วิมุตฺต**นฺติ ตณฺหกฺขยสงฺขาเต นิพฺพาเน ตทารมฺมณาย วิมุตฺติยา วิมุตฺตํ ฯ ทสมํ ฯ

๑๑. มหากปฺปินสุตฺตวณฺณนา

๒๔๕. เอกาทสเม **มหากปฺปิโน**ติ เอวํนามโก อภิญฺญาพลปฺปโตฺต อสีติมหาสาวกานํ อพฺภนฺตโร มหาเถโร ฯ โส กิร คิหิกาเล กุกฺกุฏวตีนคเร ติโยชนสติกํ รชฺชํ อกาสิ ฯ ปจฺฉิมภวิกตฺตา ปน ตถารูปํ สาสนํ โสตุํ โอหิตโสโต วิจรติ ฯ อเถกทิวสํ อมจฺจสหสฺสปริวุโต อุยฺยานกีฬิกํ อคมาสิ ฯ ตทา จ มชฺฌิมเทสโต ชงฺฆวาณิชา ตํ นครํ คนฺตฺวา, ภณฺฑํ ปฏิสาเมตฺวา, ‘‘ราชานํ ปสฺสิสฺสามา’’ติ ปณฺณาการหตฺถา ราชกุลทฺวารํ คนฺตฺวา, ‘‘ราชา อุยฺยานํ คโต’’ติ สุตฺวา, อุยฺยานํ คนฺตฺวา, ทฺวาเร ฐิตา, ปฏิหารสฺส อาโรจยึสุ ฯ อถ รโญฺญ นิเวทิเต ราชา ปโกฺกสาเปตฺวา นิยฺยาติตปณฺณาการา วนฺทิตฺวา ฐิเต, ‘‘ตาตา, กุโต อาคตตฺถา’’ติ? ปุจฺฉิ ฯ ‘‘สาวตฺถิโต เทวา’’ติ ฯ ‘‘กจฺจิ โว รฏฺฐํ สุภิกฺขํ, ธมฺมิโก ราชา’’ติ? ‘‘อาม, เทวา’’ติ ฯ ‘‘อตฺถิ ปน ตุมฺหากํ เทเส กิญฺจิ สาสน’’นฺติ? ‘‘อตฺถิ, เทว, น ปน สกฺกา อุจฺฉิฏฺฐมุเขหิ กเถตุ’’นฺติ ฯ ราชา สุวณฺณภิงฺคาเรน อุทกํ ทาเปสิ ฯ เต มุขํ วิกฺขาเลตฺวา ทสพลาภิมุขา อญฺชลึ ปคฺคณฺหิตฺวา, ‘‘เทว, อมฺหากํ เทเส พุทฺธรตนํ นาม อุปฺปนฺน’’นฺติ อาหํสุ ฯ รโญฺญ ‘‘พุโทฺธ’’ติ วจเน สุตมเตฺต สกลสรีรํ ผรมานา ปีติ อุปฺปชฺชิ ฯ ตโต ‘‘พุโทฺธติ, ตาตา, วทถา’’ติ? อาห ฯ ‘‘พุโทฺธติ เทว วทามา’’ติ ฯ เอวํ ติกฺขตฺตุํ วทาเปตฺวา, ‘‘พุโทฺธติ ปทํ อปริมาณํ, นาสฺส สกฺกา ปริมาณํ กาตุ’’นฺติ ตสฺมึเยว ปสโนฺน สตสหสฺสํ ทตฺวา ปุน ‘‘อญฺญํ กึ สาสน’’นฺติ? ปุจฺฉิ ฯ ‘‘เทว ธมฺมรตนํ นาม อุปฺปนฺน’’นฺติ ฯ ตมฺปิ สุตฺวา ตเถว ติกฺขตฺตุํ ปฏิญฺญํ คเหตฺวา อปรมฺปิ สตสหสฺสํ ทตฺวา ปุน ‘‘อญฺญํ กึ สาสน’’นฺติ? ปุจฺฉิ ฯ ‘‘สงฺฆรตนํ เทว อุปฺปนฺน’’นฺติ ฯ ตมฺปิ สุตฺวา ตเถว ติกฺขตฺตุํ ปฏิญฺญํ คเหตฺวา อปรมฺปิ สตสหสฺสํ ทตฺวา ทินฺนภาวํ ปเณฺณ ลิขิตฺวา, ‘‘ตาตา, เทวิยา สนฺติกํ คจฺฉถา’’ติ เปเสสิ ฯ เตสุ คเตสุ อมเจฺจ ปุจฺฉิ, ‘‘ตาตา, พุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน, ตุเมฺห กึ กริสฺสถา’’ติ? ‘‘เทว ตุเมฺห กึ กตฺตุกามา’’ติ? ‘‘อหํ ปพฺพชิสฺสามี’’ติ ฯ ‘‘มยมฺปิ ปพฺพชิสฺสามา’’ติ ฯ เต สเพฺพปิ ฆรํ วา กุฏุมฺพํ วา อนปโลเกตฺวา เย อเสฺส อารุยฺห คตา, เตเหว นิกฺขมึสุ ฯ

วาณิชา อโนชาเทวิยา สนฺติกํ คนฺตฺวา ปณฺณํ ทเสฺสสุํ ฯ สา วาเจตฺวา ‘‘รญฺญา ตุมฺหากํ พหู กหาปณา ทินฺนา, กึ ตุเมฺหหิ กตํ, ตาตา’’ติ? ปุจฺฉิ ฯ ‘‘ปิยสาสนํ เทวิ อานีต’’นฺติ ฯ ‘‘อเมฺหปิ สกฺกา, ตาตา, สุณาเปตุ’’นฺติ ฯ ‘‘สกฺกา เทวิ, อุจฺฉิฏฺฐมุเขหิ ปน วตฺตุํ น สกฺกา’’ติ ฯ สา สุวณฺณภิงฺคาเรน อุทกํ ทาเปสิ ฯ เต มุขํ วิกฺขาเลตฺวา รโญฺญ อาโรจิตนเยเนว อาโรเจสุํ ฯ สาปิ สุตฺวา อุปฺปนฺนปาโมชฺชา เตเนว นเยน เอเกกสฺมึ ปเท ติกฺขตฺตุํ ปฏิญฺญํ คเหตฺวา ปฏิญฺญาคณนาย ตีณิ ตีณิ กตฺวา นวสตสหสฺสานิ อทาสิ ฯ วาณิชา สพฺพานิปิ ทฺวาทสสตสหสฺสานิ ลภึสุ ฯ อถ เน ‘‘ราชา กหํ, ตาตา’’ติ, ปุจฺฉิ ฯ ‘‘ปพฺพชิสฺสามีติ นิกฺขโนฺต เทวี’’ติ ฯ ‘‘เตน หิ, ตาตา, ตุเมฺห คจฺฉถา’’ติ เต อุโยฺยเชตฺวา รญฺญา สทฺธึ คตานํ อมจฺจานํ มาตุคาเม ปโกฺกสาเปตฺวา, ‘‘ตุเมฺห อตฺตโน สามิกานํ คตฏฺฐานํ ชานาถ อมฺมา’’ติ ปุจฺฉิ ฯ ‘‘ชานาม

อเยฺย, รญฺญา สทฺธึ อุยฺยานกีฬิกํ คตา’’ติฯ อาม คตา, ตตฺถ ปน คนฺตฺวา, ‘‘พุโทฺธ อุปฺปโนฺน, ธโมฺม อุปฺปโนฺน, สโงฺฆ อุปฺปโนฺน’’ติ สุตฺวา, ‘‘ทสพลสฺส สนฺติเก ปพฺพชิสฺสามา’’ติ คตาฯ ‘‘ตุเมฺห กึ กริสฺสถา’’ติ? ‘‘ตุเมฺห ปน อเยฺย กึ กตฺตุกามา’’ติ? ‘‘อหํ ปพฺพชิสฺสามิ, น เตหิ วนฺตวมนํ ชิวฺหเคฺค ฐเปยฺย’’นฺติฯ ‘‘ยทิ เอวํ, มยมฺปิ ปพฺพชิสฺสามา’’ติ สพฺพา รเถ โยชาเปตฺวา นิกฺขมิํสุฯ

ราชาปิ อมจฺจสหเสฺสน สทฺธึ คงฺคาย ตีรํ ปาปุณิฯ ตสฺมิญฺจ สมเย คงฺคา ปูรา โหติฯ อถ นํ ทิสฺวา, ‘‘อยํ คงฺคา ปูรา จณฺฑมจฺฉากิณฺณา, อเมฺหหิ สทฺธึ อาคตา ทาสา วา มนุสฺสา วา นตฺถิ, เย โน นาวํ วา อุฬุมฺปํ วา กตฺวา ทเทยฺยุํ, เอตสฺส ปน สตฺถุ คุณา นาม เหฏฺฐา อวีจิโต อุปริ ยาว ภวคฺคา ปตฺถฎา, สเจ เอส สตฺถา สมฺมาสมฺพุโทฺธ, อิเมสํ อสฺสานํ ขุรปิฎฺฐานิ มา เตเมนฺตู’’ติ อุทกปิฎฺฐิน อเสฺส ปกฺขนฺทาเปสุํ ฯ เอกอสฺสสฺสาปิ ขุรปิฎฺฐิมตฺตํ น เตมิ, ราชมเคฺคน คจฺฉนฺตา วิย ปรตีรํ ปตฺวา ปุรโต อญฺญํ มหานทึ ปาปุณิํสุฯ ตตฺถ อญฺญา สจฺจกิริยา นตฺถิ, ตาย เอว สจฺจกิริยาย ตมฺปิ อฑฺฒโยชนวิตฺถารํ นทึ อติกฺกมิํสุฯ อถ ตติยํ จนฺทภาคํ นาม มหานทึ ปตฺวา ตมฺปิ ตาย เอว สจฺจกิริยาย อติกฺกมิํสุฯ

สตฺถาปิ ตํทิวสํ ปจฺจูสสมเย มหากรุณาสมาปตฺติโต วุฎฺฐาย โลกํ โอโลเกโนฺต ‘‘อชฺช มหากปฺปิโน ติโยชนสติกํ รชฺชํ ปหาย อมจฺจสหสฺสปริวาโร มม สนฺติเก ปพฺพชิตุํ อาคจฺฉตี’’ติ ทิสฺวา, ‘‘มยา เตสํ ปจฺจุคฺคมนํ กาตุํ ยุตฺต’’นฺติ ปาโตว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา, ภิกฺขุสงฺฆปริวาโร สาวตฺถิยํ ปิณฺฑาย จริตฺวา, ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฎิกฺกโนฺต สยเมว ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา, อากาเส อุปฺปติตฺวา จนฺทภาคาย นทิยา ตีเร เตสํ อุตฺตรณติตฺถสฺส อภิมุเข ฐาเน มหานิโคฺรธรุโกฺข อตฺถิ, ตตฺถ ปลฺลเงฺกน นิสีทิตฺวา ปริมุขํ สติํ อุปฏฺฐเปตฺวา ฉพฺพณฺณพุทฺธรสฺมิโย วิสฺสเชฺชสิฯ เต เตน ติเตฺถน อุตฺตรนฺตา จ ฉพฺพณฺณพุทฺธรสฺมิโย อิโต จิโต จ วิธาวนฺติโย โอโลเกนฺตา ทสพลสฺส ปุณฺณจนฺทสสฺสิริกํ มุขํ ทิสฺวา, ‘‘ยํ สตฺถารํ อุทฺทิสฺส มยํ ปพฺพชิตา, อทฺธา โส เอโส’’ติ ทสฺสเนเนว นิฎฺฐํ คนฺตฺวา ทิฎฺฐฎฺฐานโต ปฏฺฐาย โอนตา วนฺทมานา อาคมฺม สตฺถารํ วนฺทิํสุฯ ราชา โคปฺผเกสุ คเหตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ สทฺธึ อมจฺจสหเสฺสนฯ สตฺถา เตสํ ธมฺมํ กเถสิฯ เทสนาปริโยสาเน สเพฺพ อรหเตฺต ปติฎฺฐาย สตฺถารํ ปพฺพชฺชํ ยาจิํสุฯ สตฺถา ‘‘ปุเพฺพ อิเม จีวรทานสฺส ทินฺนตฺตา อตฺตโน จีวรานิ คเหตฺวาว อาคตา’’ติ สุวณฺณวณฺณํ หตฺถํ ปสาเรตฺวา, ‘‘เอถ ภิกฺขโว สฺวากฺขาโต ธโมฺม, จรถ พฺรหฺมจริยํ สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยายา’’ติ อาหฯ สาว เตสํ อายสฺมนฺตานํ ปพฺพชฺชา จ อุปสมฺปทา จ อโหสิ, วสฺสสฎฺฐิกเตฺถรา วิย สตฺถารํ ปริวารยิํสุฯ

อโนชาปิ เทวี รถสหสฺสปริวารา คงฺคาตีรํ ปตฺวา รโญฺญ อตฺถาย อาภตํ นาวํ วา อุฬุมฺปํ วา อทิสฺวา อตฺตโน พฺยตฺตตาย จิเนฺตสิ – ‘‘ราชา สจฺจกิริยํ กตฺวา คโต ภวิสฺสติ, โส ปน สตฺถา น เกวลํ เตสํเยว อตฺถาย นิพฺพโตฺต, สเจ โส สตฺถา สมฺมาสมฺพุโทฺธ, อมฺหากํ รถา มา อุทเก นิมุชฺชิํสู’’ติ อุทกปิฎฺฐ รเถ ปกฺขนฺทาเปสิฯ รถานํ เนมิวฎฺฎิมตฺตมฺปิ น เตมิฯ ทุติยตติยนทีปิ เตเนว สจฺจกาเรน อุตฺตรมานาเยว นิโคฺรธรุกฺขมูเล สตฺถารํ อทฺทสฯ สตฺถา ‘‘อิมาสํ อตฺตโน สามิเก ปสฺสนฺตีนํ ฉนฺทราโค อุปฺปชฺชิตฺวา มคฺคผลานํ อนฺตรายํ กเรยฺย, โส เอวํ กาตุํ น สกฺขิสฺสตี’’ติ ยถา อญฺญมญฺญํ น ปสฺสนฺติ, ตถา อกาสิฯ ตา สพฺพาปิ ติตฺถโต อุตฺตริตฺวา ทสพลํ วนฺทิตฺวา นิสีทิํสุฯ สตฺถา ตาสํ ธมฺมํ กเถสิ, เทสนาปริโยสาเน สพฺพาปิ โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐาย อญฺญมญฺญํ ปสฺสิํสุฯ สตฺถา ‘‘อุปฺปลวณฺณา อาคจฺฉตู’’ติ จิเนฺตสิฯ เถรี อาคนฺตฺวา สพฺพา ปพฺพาเชตฺวา อาทาย ภิกฺขุนีนํ อุปสฺสยํ คตาฯ สตฺถา ภิกฺขุสหสฺสํ คเหตฺวา อากาเสน

เชตวนํ อคมาสิฯ อิมํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ – ‘‘มหากปฺปิโนติ เอวํ นามโก อภิญฺญาพลปฺปตฺโต อสีติมหาสาวกานํ อพฺภนฺตโร มหาเถโร’’ติฯ

ชเนตสฺมินฺติ ชนิเต ปชายาติ อตฺโถฯ **เย โคตฺตปฏิสาริโน**ติ เย ‘‘มยํ วาเสฏฺฐา โคตมา’’ติ โคตฺตํ ปฏิสรนฺติ ปฏิชานนฺติ, เตสํ ขตฺติโย เสโฏฺฐติ อตฺโถฯ **วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน**ติ อฏฺฐหิ วิชฺชาหิ เจว ปนฺนรสธมฺมเภเทน จรเณน จ สมนฺนาคโตฯ **ตปตี**ติ วิโรจติฯ **ฌายี ตปติ พฺราหฺมโณ**ติ ขีณาสวพฺราหฺมโณ ทุวิเธน ฌาเนน ฌายมาโน ตปติ วิโรจติฯ ตสฺมิํ ปน ขเณ กาลุทายิเตฺถโร ทุวิเธน ฌาเนน ฌายมาโน อวิทูเร นิสิโนฺน โหติฯ **พุโทฺธ ตปตี**ติ สพฺพญฺญุพุโทฺธ วิโรจติฯ สพฺพมงฺคลคาถา กิเรสาฯ ภาติกราชา กิร เอกํ ปูชํ กาเรตฺวา อาจริยกํ อาห – ‘‘ตีหิ รตเนหิ อมุตฺตํ เอกํ ชยมงฺคลํ วทถา’’ติฯ โส เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ สมฺมสิตฺวา อิมํ คาถํ วทโนฺต ‘‘ทิวา ตปติ อาทิโจฺจ’’ติ วตฺวา อตฺถงฺคเมนฺตสฺส สูริยสฺส อญฺชลิํ ปคฺคณฺหิฯ ‘‘รตฺติมาภาติ จนฺทิมา’’ติ, อุฏฺฐหนฺตสฺส จนฺทสฺส อญฺชลิํ ปคฺคณฺหิฯ ‘‘สนฺนโทฺธ ขตฺติโย ตปตี’’ติ รโญฺญ อญฺชลิํ ปคฺคณฺหิฯ ‘‘ฌายี ตปติ พฺราหฺมโณ’’ติ ภิกฺขุสงฺฆสฺส อญฺชลิํ ปคฺคณฺหิฯ ‘‘พุโทฺธ ตปติ เตชสา’’ติ วตฺวา ปน มหาเจติยสฺส อญฺชลิํ ปคฺคณฺหิฯ อถ นํ ราชา ‘‘มา หตฺถํ โอตาเรหี’’ติ อุกฺขิตฺตสฺมิํเยว หเตฺถ สหสฺสํ ฐเปสิฯ เอกาทสมํฯ

๑๒. สหายกสุตฺตวณฺณนา

๒๔๖. ทฺวาทสเม **จิรรตฺตํสเมติกา**ติ ทีฆรตฺตํ สํสนฺทิตฺวา สเมตฺวา ฐิตลทฺธิโนฯ เต กิร ปญฺจชาติสตานิ เอกโตว วิจริํสุฯ **สเมติ เนสํ สทฺธโมฺม**ติ อิทานิ อิเมสํ อยํ สาสนธโมฺม สํสนฺทติ สเมติฯ **ธโมฺม พุทฺธปฺปเวทิเต**ติ พุเทฺธน ปเวทิเต ธเมฺม เอเตสํ สาสนธโมฺม โสภตีติ อตฺโถฯ **สุวินีตา กปฺปิเนนา**ติ อตฺตโน อุปชฺฌาเยน อริยปฺปเวทิเต ธเมฺม สุฏฺฐุ วินีตาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ ทฺวาทสมํฯ

ภิกฺขุสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

นิทานวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ